ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

4

TOMUL 33 1980

APRILIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament este de 120 lei.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226 — Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
Bucureşti, tel. 50.72.41.

NICOLAE CEAUŞESCU

PREŞEDINTELE REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

JURĂMÎNTUL PREȘEDINTELUI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

«Jur să slujesc cu credință patria, să acționez cu fermitate pentru apărarea independenței, suveranității și integrității țării, pentru bunăstarea și fericirea întregului popor, pentru edificarea socialismului și comunismului în Republica Socialistă România !

Jur să respect și să apăr Constituția și legile țării, să fac totul pentru aplicarea consecventă a principiilor democrației socialiste, pentru afirmarea în viața societății a normelor eticii și echității socialiste!

Jur să promovez neabătut politica externă de prietenie și alianță cu toate țările socialiste, de colaborare cu toate națiunile lumii, fără deosebire de orînduire socială, pe baza deplinei egalități în drepturi, de solidaritate cu forțele revoluționare, progresiste de pretutindeni, de pace și prietenie între popoare!

Jur că îmi voi face întotdeauna datoria cu cinste și devotament pentru strălucirea și măreția națiunii noastre socialiste, a Republicii Socialiste România!»

REVISTA DE ISTORIE

TOM 33, Nr. 4
Aprilie 1980

SUMAR

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
(STUDII DOCUMENTARE)

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

ÎNSEMNĂRI

REVISTA DE ISTORIE

TOME 33, Nr. 4
Avril 1980

SOMMAIRE

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

LA VIE SCIENTIFIQUE

COMPTES RENDUS

NOTES

DISCURSUL SOLEMN AL TOVARĂŞULUI NICOLAE CEAUŞESCU ROSTIT LA MAREA ADUNARE NAŢIONALĂ CU OCAZIA REALEGERII ÎN FUNCŢIA SUPREMĂ DE PREŞEDINTE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
— 28 MARTIE 1980 —

Stimate tovarăşe preşedinte al Marii Adunări Naţionale.

Stimate tovarăşe şi stimaţi tovarăşi deputaţi,

De la înalta tribună a primei sesiuni a noii legislaturi a Marii Adunări Naţionale, adresez cele mai vii şi călduroase mulţumiri clasei muncitoare, ţărănimii, intelectualităţii, tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate, întregului nostru popor, pentru încrederea acordată Partidului Comunist Român, Frontului Democraţiei şi Unităţii Socialiste prin votul de la 9 martie.

Am început prin a adresa primele cuvinte minunatului nostru popor, pentru că el reprezintă forţa, chezăşia victoriei socialismului, a independenţei naţionale, victoriei comunismului în România. Lui, poporului trebuie să-i închinăm întotdeauna întreaga noastră activitate.

Doresc, de asemenea, să exprim cele mai alese şi călduroase mulţumiri Comitetului Central al partidului, Consiliului Naţional al Frontului Democraţiei şi Unităţii Socialiste, Marii Adunări Naţionale pentru realegerea mea ca preşedinte al Republicii Socialiste România.

Alegînd deputaţii Marii Adunări Naţionale şi ai consiliilor populare, întregul nostru popor şi-a exprimat deplina adeziune la politica internă şi externă a partidului, precum şi hotărîrea neabătută de înfăptuire a Programului de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate, de ridicare a patriei noastre pe noi culmi de civilizaţie, voinţa fermă de a acţiona pentru întărirea continuă a forţei economice, a independenţei şi suveranităţii României, pentru colaborare, destindere, independenţă şi pace în întreaga lume.

În cincinalul pe care îl încheiem în acest an am obţinut realizări remarcabile în dezvoltarea economico-socială a patriei, în ridicarea nivelului de trai material şi spiritual al poporului, în progresul general al societăţii noastre socialiste.

Activitatea noii legislaturi a Marii Adunări Naţionale coincide cu noua etapă de dezvoltare a României pe baza Programului partidului şi a hotărîrilor Congresului al XII-lea.

Trebuie să facem totul pentru realizarea unei noi calităţi în toate domeniile de activitate, şi în primul rînd pentru o calitate nouă a muncii şi vieţii întregului nostru popor. În centrul activităţii partidului şi statului, a întregului popor trebuie să stea dezvoltarea tot mai puternică a forţelor de producţie şi perfecţionarea continuă a relaţiilor sociale, asigurînd astfel trecerea de la stadiul de ţară în curs de dezvoltare la acela de ţară mediu dezvoltată.

În conformitate cu hotărîrile Congresului al XII-lea, este necesar să dezvoltăm mai puternic baza de materii prime şi energetică a ţării, să înfăptuim o nouă revoluţie agrară prin perfecţionarea organizării şi creşterea puternică a producţiei agricole. Realizarea Programului partidului şi a hotărîrilor Congresului al XII-lea impune dezvoltarea mai puternică a ştiinţei, învăţămîntului şi culturii, afirmarea celor mai noi cuceriri ale cunoaşterii umane în toate sectoarele vieţii economico-sociale.

Este necesar să acţionăm cu toată hotărîrea pentru înfăptuirea noului mecanism economic şi organizarea întregii activităţi pe baza autoconducerii muncitoreşti şi autogestiunii. În acest cadru, trebuie să punem un accent deosebit pe creşterea eficienţei activităţii economice, asigurînd o înaltă productivitate a muncii, o rentabilitate superioară şi sporirea pe această bază a bogăţiei naţionale, a venitului naţional — condiţia progresului neîntrerupt şi multilateral al societăţii noastre, a ridicării continue a nivelului de trai material şi spiritual al poporului.

O atenţie deosebită vom acorda dezvoltării relaţiilor economice internaţionale, extinderii colaborării cu ţările din C.A.E.R., cu toate ţările socialiste, cu ţările în curs de dezvoltare, precum şi cu statele capitaliste dezvoltate, participării active a României la diviziunea internaţională a muncii, la schimbul de valori pe plan mondial. Se impune să facem totul pentru extinderea şi mai puternică a cooperării în producţie, pentru valorificarea superioară a materiilor prime şi muncii poporului nostru, pentru un comerţ internaţional echilibrat, bazat pe egalitate şi avantaj reciproc.

În strînsă concordanţă cu hotărîrile Congresului al XII-lea, cu întreaga politică a partidului, vom face totul, odată cu dezvoltarea forţelor de producţie şi creşterea avuţiei naţionale, pentru ridicarea pe toate planurile a nivelului de viaţă material şi spiritual al oamenilor muncii, al tuturor cetăţenilor ţării — obiectiv esenţial al edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate în România.

Noua etapă de dezvoltare a patriei noastre socialiste impune perfecţionarea continuă a planificării şi conducerii societăţii, participarea directă şi tot mai activă a maselor populare la conducerea tuturor sectoarelor de activitate. Să facem astfel încît democraţia noastră socialistă să-şi afirme cu putere superioritatea şi să demonstreze că numai în condiţiile socialismului poporul poate fi cu adevărat liber, stăpîn pe destinele sale, îşi poate făuri în mod conştient propriul său viitor.

Sarcini importante revin în următorii ani Marii Adunări Naţionale în perfecţionarea cadrului juridic al societăţii noastre, în aşezarea pe baze noi, democratice a relaţiilor sociale, a normelor de convieţuire între oameni. Trebuie să facem astfel ca legile ce vor fi adoptate de Marea Adunare Naţională să constituie expresia voinţei întregului nostru popor, asigurînd ordinea, disciplina, deplina unitate de acţiune a naţiunii noastre în întreaga viaţă economico-socială.

În scopul întăririi controlului şi dezvoltării democraţiei, este necesar să introducem regula ca anual guvernul să raporteze Marii Adunări Naţionale despre activitatea sa în realizarea planului de dezvoltare economico-socială, în înfăptuirea întregii politici interne şi externe a ţării. Totodată, comisiile Marii Adunări Naţionale vor trebui să intensifice controlul asupra activităţii ministerelor şi altor organisme guvernamentale. Se impune să fie îmbunătăţită activitatea Consiliului de Stat în desfăşurarea întregii activităţi între sesiunile Marii Adunări Naţionale, în asigurarea aplicării ferme a legilor statului în toate domeniile.În conducerea unitară a întregii activităţi economico-sociale, sarcini importante revin guvernului, care trebuie să asigure înfăptuirea neabătută a prevederilor planului de stat, întărirea răspunderii în buna gospodărire a ţării, în aplicarea neabătută a noului mecanism economic.

Este necesar să se acţioneze cu toată hotărîrea împotriva manifestărilor de birocratism şi formalism, pentru buna organizare a muncii, întărirea controlului, punîndu-se un accent deosebit pe îndrumarea concretă a activităţii unităţilor economice, sociale la faţa locului. Se impun măsuri mai hotărîte în vederea unei mai bune funcţionări a consiliilor de conducere colectivă, a ministerelor şi celorlalte organisme centrale, odată cu creşterea răspunderii directe a fiecăruia în realizarea sarcinilor încredinţate.

Aşa cum am menţionat în cuvîntarea de la marea adunare populară consacrată alegerilor, vom acţiona neabătut pentru perfecţionarea activităţii justiţiei şi a organelor Ministerului de Interne, în vederea aplicării cu stricteţe în viaţă a legilor, întăririi legalităţii socialiste, veghind ca cei ce încalcă ordinea şi normele de convieţuire ale societăţii noastre să răspundă în faţa poporului şi a organelor sale legale şi, totodată, asigurînd deplina legalitate, astfel ca nimeni să nu poată fi pedepsit pe nedrept.

Doresc şi cu acest prilej să asigur Marea Adunare Naţională, întregul nostru popor că vom acorda întreaga atenţie întăririi capacităţii de apărare a ţării, dotării şi pregătirii corespunzătoare a armatei noastre, precum şi pregătirii gărzilor muncitoreşti, a detaşamentelor militare ale tineretului, a întregului popor, pentru apărarea cuceririlor revoluţionare, a independenţei şi suveranităţii patriei.

Vom acţiona neabătut pentru întărirea unităţii de muncă şi luptă a întregului popor în cadrul Frontului Democraţiei şi Unităţii Socialiste.

Vom înfăptui şi în continuare, neabătut, politica naţională revoluţionară marxist-leninistă de deplină egalitate în drepturi între toţi cetăţenii patriei, fără deosebire de naţionalitate.

În acelaşi timp, vom intensifica activitatea de ridicare a nivelului de cunoştinţe profesionale, tehnice şi ştiinţifice ale maselor, de educare politico-culturală a oamenilor muncii, de formare a omului nou, constructor conştient al socialismului şi comunismului.

Avem de înfăptuit un program de largă perspectivă pentru viitorul patriei noastre socialiste. Minunatul nostru popor, sub conducerea partidului comunist, a demonstrat marea sa forţă creatoare, hotărîrea neabătută de a-şi făuri un viitor nou, liber. Realizarea noii etape de dezvoltare a patriei cere eforturi susţinute, unirea tuturor forţelor oamenilor muncii fără deosebire de naţionalitate. Sîntem pe deplin conştienţi că şi în cincinalul viitor va trebui să învingem multe greutăţi în ascensiunea, pe dru-

muri nestrăbătute, spre înaltele piscuri ale civilizației comuniste. Nu trebuie să uităm nici un moment că tot ce am cucerit și înfăptuit în dezvoltarea socialistă a României este rezultatul luptei revoluționare, al muncii pline de avînt a maselor largi populare, sub conducerea comuniștilor. Realizarea Programului partidului, a hotărîrilor Congresului al XII-lea necesită spirit revoluționar, luptă hotărîtă împotriva a tot ceea ce este vechi și perimat, promovarea fermă și neabătută a noului, devotament și răspundere fără limită față de interesele patriei, ale poporului, ale cauzei socialismului și comunismului.

Stimate tovarășe și stimați tovarăși deputați,

Noua legislatură a Marii Adunări Naționale își începe activitatea în împrejurări internaționale deosebit de grave. Accentuarea încordării internaționale, ca rezultat al politicii imperialiste de forță și dictat, de reîmpărțire a sferelor de influență, pune în pericol cauza destinderii, păcii și independenței naționale a popoarelor.

Este adevărat, în confruntarea dintre cele două tendințe fundamentale din viața internațională, forțele progresiste, antiimperialiste au obținut și obțin succese importante în lupta împotriva vechii politici imperialiste de dominație și dictat. De aceea, în ciuda încordării actuale, privim cu încredere viitorul de pace și independență al popoarelor. Tocmai de aceea este necesar ca, în actuala situație internațională încordată, să se întărească unitatea, solidaritatea și colaborarea acestor forțe, a popoarelor care doresc să trăiască libere și independente, să fie stăpîne pe destinele lor, în scopul de a opri accentuarea încordării internaționale și de a asigura continuarea politicii de destindere, colaborare, pace și dezvoltare independentă a tuturor națiunilor. Nu există misiune mai nobilă, de mai înaltă răspundere politică și umanistă, decît aceea de a face totul pentru asigurarea păcii și independenței popoarelor.

În conformitate cu Directivele Congresului al XII-lea al partidului, vom acționa neabătut pentru întărirea relațiilor cu toate țările socialiste, a solidarității active în lupta pentru triumful cauzei socialismului, independenței și păcii. În acest cadru — așa cum am subliniat și la Congresul al XII-lea al partidului — vom pune un accent deosebit pe relațiile cu vecinii noștri, deoarece aceasta are o importanță deosebită pentru construcția socialistă, pentru întreaga dezvoltare a patriei noastre, a țărilor noastre socialiste, a păcii și colaborării.

În același timp, vom extinde relațiile cu țările în curs de dezvoltare, ca o latură a luptei împotriva politicii imperialiste și colonialiste, pentru lichidarea subdezvoltării și pentru o nouă ordine internațională. Vom dezvolta, de asemenea, în continuare relațiile cu statele capitaliste dezvoltate, cu toate țările lumii, fără deosebire de orînduire socială. La baza tuturor relațiilor internaționale vom așeza permanent principiile deplinei egalități în drepturi, ale respectului independenței, suveranității și neamestecului în treburile interne, ale întrajutorării reciproc avantajoase, precum și renunțarea la forță sau la amenințarea cu forța, respectarea dreptului fiecărui popor de a fi deplin stăpîn pe destinele sale.

Mai mult ca oricînd, în actualele împrejurări internaționale se impune să întărim colaborarea cu toate statele participante la Conferința de la

Helsinki, în vederea pregătirii temeinice a reuniunii de la Madrid din toamna acestui an, pentru a da un nou impuls înfăptuirii securității, colaborării, destinderii și păcii în Europa și în întreaga lume. Pe prim plan trebuie să se pună realizarea dezangajării militare, a dezarmării — condiția sine qua non a securității și păcii.

Vom acționa neabătut pentru extinderea colaborării în Balcani, ca parte inseparabilă a securității și păcii în Europa și în întreaga lume.

Ținînd seama de importanța reuniunii de la Madrid din acest an, considerăm necesar ca Marea Adunare Națională să își intensifice contactele cu parlamentele din celelalte țări pentru pregătirea temeinică a acestei reuniuni. În acest sens se impune intensificarea activității comisiei speciale a Marii Adunări Naționale consacrată securității, colaborării, independenței naționale și păcii în Europa.

O atenție deosebită va trebui să acordăm în următorii ani luptei pentru dezarmare, și în primul rînd pentru dezarmare nucleară. Pentru țările europene, problema dezarmării are o însemnătate deosebită, ținînd seama că pe acest continent sînt concentrate cele mai puternice forțe militare, armamente, inclusiv armamentul nuclear. Pentru noi, popoarele europene, problema amplasării de noi rachete nucleare distrugătoare este nu o chestiune teoretică, ci o problemă vitală, de viață, pentru că aceste rachete vor lovi toate țările europene, și de o parte, și de alta. Iată de ce trebuie să spunem un NU hotărît amplasării de noi rachete în Europa, să facem totul pentru anularea sau, cel puțin, amînarea aplicării hotărîrilor N.A.T.O. și pentru începerea tratativelor, renunțîndu-se definitiv la dezvoltarea arsenalului de rachete în Europa. Aceasta este o problemă de viață pentru toate statele Europei.

Se poate spune că deceniul 80 este hotărîtor pentru realizarea dezarmării, pentru trecerea de la politica înarmărilor la o politică reală de dezarmare care să asigure un echilibru corespunzător al forțelor, însă prin reducerea substanțială a înarmărilor, și în primul rînd a înarmării nucleare. Sînt cunoscute propunerile României în acest sens. Considerăm că ele sînt de foarte mare actualitate și va trebui să acționăm neabătut pentru promovarea acestei politici. Ținînd seama de importanța problemelor dezarmării consider, de asemenea, necesar să se constituie o comisie specială a Marii Adunări Naționale care să acționeze în colaborare cu reprezentanții parlamentelor din alte țări, în direcția realizării acestui deziderat vital al întregii omeniri. Să facem totul pentru ca minunatele cuceriri ale științei, ale cunoașterii, ale geniului uman să servească bunăstarea, fericirea, independența popoarelor; trebuie să se înțeleagă faptul că primul drept al omului este acela de a trăi în pace și liniște. Dacă vorbim de drepturile omului, să facem astfel încît să se renunțe la armamentul nuclear de distrugere a omului, la armele de distrugere în masă. Să se respecte drepturile omului la viață, drepturile popoarelor la independență și pace. Pentru a preîntîmpina eventualele critici, vreau să menționez că noi înțelegem faptul că drepturile omului sînt foarte largi. Există, astfel, dreptul la muncă, dreptul de a nu fi asuprit și exploatat, precum și alte multe drepturi. Dar se pune întrebarea : dacă va acționa armamentul nuclear, cine se va mai ocupa de realizarea acestor drepturi ? ! De aceea trebuie să pornim de la dreptul fundamental al omului — acela de a trăi liber, de a trăi în pace. Numai astfel fiecare națiune, fiecare popor, fiecare societate

își vor putea rezolva problemele așa cum consideră că e mai bine, numai astfel se vor putea asigura dezvoltarea socială și materială, o viață demnă și liberă a popoarelor, prietenia și egalitatea între toate națiunile.

Ca țară socialistă în curs de dezvoltare, România va întări conlucrarea și solidaritatea cu țările în curs de dezvoltare, pentru pregătirea temeinică a sesiunii speciale a Organizației Națiunilor Unite, din toamna acestui an, consacrată noii ordini economice internaținale. Vom acționa neabătut pentru intensificarea colaborării multilaterale cu țările în curs de dezvoltare, în scopul dezvoltării lor de sine stătătoare, prin forțe proprii, pe calea progresului și civilizației.

Complexitatea realității mondiale contemporane cere participarea, pe baza deplinei egalități în drepturi, a tuturor statelor la soluționarea problemelor internaționale. În acest cadru, considerăm că este de datoria țărilor mici și mijlocii să participe mai activ la viața internațională. Totodată, acordăm o mare însemnătate mișcării țărilor nealiniate în asigurarea continuării politicii de destindere, independență și pace.

Un rol important revine Organizației Națiunilor Unite, altor organisme internaționale, în democratizarea relațiilor dintre state, în participarea la soluționarea problemelor a tuturor țărilor, în rezolvarea pe calea tratativelor pașnice a tuturor problemelor litigioase dintre state.

În acest sens considerăm necesar să se realizeze un acord internațional cu privire la soluționarea, în cadrul Organizației Națiunilor Unite, a tuturor diferendelor ce se ivesc între state, cu obligația tuturor membrilor Organizației Națiunilor Unite de a nu recurge în nici o împrejurare la forță, de a se adresa Națiunilor Unite cînd se ivesc conflicte sau divergențe și de a căuta soluții numai și numai pe calea tratativelor.

Viața demonstrează cu putere că masele populare, popoarele au rolul determinant în înfăptuirea unei noi politici internaționale. De aceea, se impune să intensificăm colaborarea și solidaritatea internațională cu toate forțele progresiste și antiimperialiste, cu toate popoarele lumii care se pronunță pentru destindere, independență națională și pace. Avem ferma convingere că stă în puterea popoarelor ca, acționînd unite, să oprească accentuarea încordării internaționale, să asigure soluționarea pe calea tratativelor politice a problemelor litigioase, să înfăptuiască politica de destindere, pace și colaborare în întreaga lume.

De la înalta tribună a Marii Adunări Naționale asigurăm prietenii noștri de pretutindeni, toate statele și popoarele lumii că România socialistă nu va precupeți nici un efort pentru a contribui la destindere, la respectul independenței naționale și realizarea idealurilor de pace ale întregii omeniri, la înfăptuirea unei lumi mai drepte și mai bune, în care fiecare națiune să se simtă deplin egală și liberă.

Stimate tovarășe și stimați tovarăși deputați,

În încheiere, aș dori să exprim convingerea că toți deputații Marii Adunări Naționale vor acționa cu cea mai înaltă răspundere pentru a-și îndeplini misiunea încredințată, pentru a răspunde prin fapte încrederii acordate de masele populare, că vor pune toată energia, competența și elanul revoluționar în slujba înfăptuirii neabătute a Programului partidului, a politicii interne și externe a României socialiste.

În ce mă privește, doresc să asigur Marea Adunare Națională, partidul, întregul nostru popor că nu voi precupeți nimic pentru îndeplinirea cu succes a hotărîrilor Congresului al XII-lea, pentru triumful socialismului și comunismului în România, pentru întărirea independenței și suveranității patriei, pentru politica de colaborare și prietenie cu țările socialiste, cu țările în curs de dezvoltare, cu toate statele lumii, fără deosebire de orînduire socială. Vă asigur pe dumneavostră, partidul și întregul popor că nu există nimic mai de preț pentru mine decît interesele poporului, cauza socialismului și comunismului, a prieteniei și păcii între popoarele lumii. Și îmi voi consacra toate forțele, viața — dacă va fi necesar — acestor idealuri, libertății, socialismului, păcii !

Avem un minunat trecut de luptă. În acest an sărbătorim 2050 de ani de la formarea primului stat dac centralizat. Poporul nostru s-a format și dezvoltat în luptă, înfruntînd multe greutăți. Niciodată însă nu s-a plecat, niciodată n-a renunțat la ceea ce este al său ; el și-a păstrat glia, și-a păstrat felul său de a fi, moștenit din moși strămoși. Avem datoria sacră de a face să dăinuiască veșnic acest fel de a fi al poporului nostru — omenia, mîndria și sentimentul demnității naționale, dragostea de pace, prietenia cu toate popoarele, hotărîrea de a fi egal cu toate celelalte națiuni. Să facem totul ca aceste sentimente și virtuți, aceste caracteristici formate de-a lungul secolelor să se dezvolte în trăsături tot mai puternice ale națiunii noastre ! Aceasta ne dă tăria, ne dă încrederea în viitorul veșnic al poporului nostru !

De la înalta tribună a Marii Adunări Naționale, adresez, încă o dată, întregului nostru popor chemarea înflăcărată de a întări tot mai puternic unitatea în Frontul Democrației și Unității Socialiste, sub conducerea Partidului Comunist Român — forța politică conducătoare a societății noastre — asigurînd ridicarea patriei noastre pe noi culmi de progres și civilizație.

Vă adresez dumneavoastră, tovarăși deputați, urarea de succes în întreaga activitate închinată patriei, partidului, poporului, socialismului și păcii.

Închei cu urarea cea mai călduroasă adresată poporului nostru de a obține tot ceea ce își dorește, de a înfăptui neabătut societatea socialistă multilateral dezvoltată și comunismul în România. Îi urez realizarea dorințelor de independență, bunăstare, fericire și sănătate !

Trăiască unitatea de nezdruncinat a întregului nostru popor în cadrul frontului Democrației și Unității Socialiste !

Trăiască patria noastră liberă și independentă — Republica Socialistă România !

Trăiască veșnic poporul român !

PARTICIPAREA ARMATEI ROMÂNE LA RĂZBOIUL ANTIHITLERIST

DE

Colonel LEONIDA LOGHIN
Căpitan ALEXANDRU DUȚU

Participarea României la războiul antihitlerist alături de celelalte state ale coaliției antifasciste, cu întregul său potențial uman și material, constituie o pagină distinctă a revoluției de eliberare socială și națională a poporului român înfăptuită începînd cu memorabila zi de 23 August 1944, momentul declanșator al insurecției românești. În crîncena înfruntare cu forțele militare ale Germaniei naziste și Ungariei hortiste poporul român, mobilizat și condus spre biruință de Partidul Comunist Român, a făcut eforturi considerabile, în limitele maxime ale posibilităților sale, pentru a-și aduce contribuția la înfrîngerea celui mai odios flagel al contemporaneității, fascismul. „În războiul împotriva Germaniei hitleriste — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — România a mobilizat și a trimis pe front 37 de divizii, diferite unități de artilerie antiaeriană, de aviație și marină, școli militare. Efectivul total al trupelor române participante la războiul antifascist s-a ridicat la aproape 540 000 de oameni" [1].

Acțiunile militare ale armatei române împotriva trupelor germane au început în seara zilei de 23 august 1944. Pînă la 25 octombrie 1944, cînd au fost înfrînte ultimele rezistențe inamice de pe teritoriul României, armata română a desfășurat, la început singură, apoi în cooperare cu trupele sovietice, trei operații principale, de valoare strategică, dacă se are în vedere scopurile urmărite de comandamentele militare : a) zdrobirea grupărilor germane de pe teritoriul aflat sub autoritatea guvernului român ; b) asigurarea aliniamentului impus prin Dictatul de la Viena din 30 august 1940 precum și a frontierelor de nord-vest, de vest și de sud ale României împotriva încercărilor inamicului de a pătrunde cu noi forțe în interiorul țării ; c) eliberarea părții de nord-vest a României.

După desăvîrșirea eliberării teritoriului românesc răpit prin Dictatul de la Viena, armata română a luptat, alături de armata sovietică, dincolo de hotarele patriei, în Ungaria, Cehoslovacia și Austria, pînă la victoria finală asupra fascismului. Evidențiind caracterul just, eliberator, al participării României, în continuare, la războiul antihitlerist, dar și hotărîrea poporului român de a contribui cu toate forțele sale la victoria Națiunilor

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, Edit. politică, București, 1975, p. 571.

„REVISTA DE ISTORIE" Tom 33 nr. 4 ,p. 611 — 625, 1980

Unite, ziarul „Scînteia", organul central de presă al C.C. al P.C.R., scria la 27 octombrie 1944 : „Războiul nu s-a sfîrșit. Trebuie să luptăm mai departe, să nimicim în bîrlogul său fiara hitleristă, să nimicim din rădăcini imperialismul german... Înainte, spre Budapesta, spre Berlin".

Acțiunile armatei române în Ungaria (8 octombrie 1944—19 ianuarie 1945) s-au desfășurat în cadrul a două operații strategice — Debrețin și Budapesta. Trupele române au traversat în acest timp trei masive muntoase (Hegyálja, Bükk, Matra), au forțat patru cursuri de ape (Tisa, Bodrog, Hérnad, Ipoly), au eliberat 1 287 localități, dintre care 14 orașe [2].

De la 18 decembrie 1944, unitățile române au depășit succesiv frontiera ungaro-cehoslovacă și au luptat pînă la 12 mai 1945 pentru eliberarea Cehoslovaciei. În circa cinci luni de zile, armata română a pătruns în dispozitivul inamic pe o adîncime de circa 400 km, a purtat 259 lupte mai importante, a forțat patru cursuri mari de ape (Hronul, Nitra, Vahul și Morava), a străbătut prin lupte 10 masive muntoase (Silická Planina, Metalicii Slovaci, Javorina, Tatra Mică, Fatra Mare, Fatra Mică, Beschizii Apuseni, Nitra, Jnovec și Carpații Albi), a eliberat 1 722 localități între care 31 orașe [3].

Pe teritoriul Austriei a acționat Regimentul 2 care de luptă român, care, sprijinind mari unități de infanterie sovietice din Armata 7 de gardă, a luptat pînă aproape de Viena, distingîndu-se în luptele de la Hohenruppersdorf, Schrik, Mistellbach etc.

De-a lungul a 260 de zile armata română a străbătut prin lupte grele peste 1 400 km de la țărmul Mării Negre pînă în podișul Boemiei, a provocat inamicului pierderi cifrate la peste 136 000 de prizonieri și morți — echivalentul a 14 divizii de război — , și a eliberat peste 3 800 localități. Pentru obținerea acestor mărețe victorii s-au jertfit aproape 170 000 de luptători — morți, răniți, și dispăruți.

În aceeași perioadă România a pus la dispoziția trupelor aliate cea mai mare parte a producției de petrol, a celei de cereale, a industriei, rețeaua de căi ferate (8 000 km, cu 53 000 vagoane, 2 400 locomotive), rețeaua telefonică și telegrafică, transporturile fluviale și maritime. Contribuția economică a României la războiul antihitlerist s-a ridicat (după date încă incomplete) la peste un miliard de dolari — valută 1938, din care peste 770 milioane de dolari valoarea armamentului, muniției, subzistențelor, carburanților, lubrifianților, mijloacelor de transport și a altor materiale militare, și aproximativ 300 milioane de dolari valoarea pagubelor cauzate de trupele fasciste bunurilor publice și particulare [4].

*

Despre participarea României la războiul antifascist s-au scris numeroase articole, studii și cîteva monografii, care elucidează multe din aspectele referitoare la contribuția umană și materială a țării noastre la victoria asupra fascismului. În cuprinsul prezentului studiu punem în

[2] *România în războiul antihitlerist*, Edit. militară, București, 1966, p. 347 (în continuare sursa se va abrevia *R.A.H.*).

[3] *Ibidem*, p. 464.

[4] General-maior Vasile Anescu, *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist*, Edit. militară, 1974, p. 113.

discuţie cîteva consideraţii privitoare la dinamica efectivelor participante la operaţiile militare, completările efectuate şi pierderile suferite, concordanţa dintre aceste elemente, precum şi alte aspecte aflate în conexiune cu datele analizate.

Una din problemele importante dezbătute în istoriografia contemporană şi care, apreciem, suscită interes, este cantitatea forţei umane participante la război şi modalităţile prin care conducerea politică şi militară a ţării a reuşit să asigure, de-a lungul a aproape nouă luni de război în condiţii extrem de dificile, o dinamică activă a efectivelor necesare susţinerii operaţiilor de pe teritoriul naţional, din Ungaria, Cehoslovacia şi din Austria. Din sursele documentare ale Marelui stat major şi ale altor organisme militare rezultă că armata română a rulat, între 23 august 1944 şi 12 mai 1945, 538 836 de ostaşi [5] intrînd în acest total efectivele marilor unităţi operative, completările trimise pe front precum şi pierderile suferite de armata română în acelaşi interval de timp. Socotind, convenţional, că o divizie mobilizată pentru război avea, după schema de organizare, aproximativ 12 000 de luptători, rezultă că Marele stat major a rulat pe frontul antihitlerist valoarea minimă a 45 de divizii.

Cantitatea efectivelor umane pe care România urma „să le angajeze în războiul contra Germaniei hitleriste şi Ungariei hortiste", pe baza convenţiei de armistiţiu, consta „în nu mai puţin de 12 divizii de infanterie, împreună cu serviciile tehnice auxiliare" [6], adică nu mai puţin de 150—180 000 de luptători, prezenţi în dispozitivul de luptă pe toată durata războiului. Or această cifră convenită prin articolul 1 din convenţie a fost depăşită în fiecare etapă a războiului, iar rulajul global al efectivelor s-a ridicat la peste o jumătate de milion de oameni. Efortul uman maxim pe care l-a susţinut poporul român s-a bazat pe o serie de factori, dintre care cei de ordin politic, moral şi material s-au plasat pe primul plan al importanţei, întrucît aceşti factori au impulsionat dar au şi asigurat cuantumul uman şi armamentul necesar destinate să contribuie la înfrîngerea nazismului german, să anuleze efectele nefaste ale dictatului de la Viena şi să asigure independenţa şi suveranitatea ţării, redobîndite cu sacrificii supreme. Desfăşurarea evenimentelor a demonstrat că poporul român avea o stare politico-morală antihitleristă şi antiantonesciană [7]. Sînt dovezi evidente care atestă hotărîrea fermă a maselor populare de a acţiona prin forţa armelor pentru a-şi elibera ţara de sub ocupanţii nazişti. De aceea, în seara zilei de 23 august 1944 armata şi întreaga populaţie a ţării au întîmpinat cu entuziasm proclamaţia conducătorului statului, în care, printre altele se arăta : „Alături de armatele aliate şi cu ajutorul lor, mobilizînd toate forţele naţiunii, vom trece hotarele impuse prin actul nedrept de la Viena pentru a elibera pămîntul Transilvaniei noastre de sub ocupaţia străină. De curajul cu care ne vom apăra cu arma în mînă independenţa împotriva oricărui atentat la dreptul de a ne hotărî singuri soarta, depinde viitorul

---

[5] *R.A.H.*, p. 703.

[6] *Convenţie de armistiţiu între guvernul român, pe de o parte şi guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit şi Statelor Unite ale Americii, pe de altă parte*, Ministerul Afacerilor Externe, Bucureşti, 1944.

[7] Pentru detalii vezi Constantin Nicolae, *Din activitatea Partidului Comunist Român pentru atragerea armatei române la lupta de restabilire a independenţei şi suveranităţii patriei*, în *Din lupta antifascistă pentru independenţa şi suveranitatea României*, Edit. militară, Bucureşti, 1971, p. 118—148.

ţării noastre" [8]. Chemări înflăcărate la arme au fost cuprinse şi în alte documente guvernamentale, dar mai ales ale Partidului Comunist Român adresate întregului popor, iar unele din ele ofiţerilor, subofiţerilor şi soldaţilor armatei române : „Armata română a găsit calea adevăratei lupte,— se arată într-un manifest al P.C.R. — lupta patriotică a întregului popor împotriva hitleriştilor cotropitori (...). Întregul popor român înconjoară cu dragoste lupta noastră plină de elan şi jertfă, căci lupta noastră este lupta întregului popor pentru libertate, independenţă şi o viaţă mai bună" [9]. Asemenea chemări au găsit un larg ecou în rîndul maselor populare, care considerau răsturnarea dictaturii antonesciene şi întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste ca unul din obiectivele fundamentale ale poporului român.

Fără a insista asupra laturilor psihice şi morale ale militarilor români pe timpul participării la războiul antihitlerist — analizate cu competenţă în diverse lucrări — considerăm totuşi că factorul moral atinsese cota maximă a dorinţei poporului român de a-şi salva cuceririle dobîndite pînă acum şi a fost demonstrat cu prisosinţă, din toate punctele de vedere, şi pe toată durata războiului.

Din studiul documentelor rezultă că, la 23 august 1944 România *dispunea* de forţa umană şi mijloacele materiale necesare pentru ducerea războiului împotriva Wehrmachtului în cadrul coaliţiei antifasciste a Naţiunilor Unite. La 20 august 1944 armata română avea mobilizaţi, pe front sau în interiorul ţării, 1 171 968 de militari [10]. Din aceştia, 431 888 erau angajaţi în dispozitivul defensiv din Moldova, iar peste 740 000, adică 63 % se aflau în interiorul ţării, îndeplinind numeroase şi variate misiuni [11]. Din această cantitate apreciabilă de forţe umane aflate în interior, Marele stat major, prin generalii şi ofiţerii superiori patrioţi care îndeplineau diverse funcţii în acest organism militar a pregătit „pentru viitoarele operaţiuni" 349 376 de militari încadraţi în 28 de divizii operative şi de instrucţie [12]. Procedeele folosite, îndeosebi în anii 1943 şi 1944 pentru reţinerea trupelor în ţară au fost variate. De obicei se trimiteau pe front unităţi cu efective reduse la jumătate. De asemenea, eşaloanele doi ale diviziilor nu-şi urmau baza operativă, cum era normal, ci erau reţinute în ţară sub motivul completării instrucţiei. Iniţiativa acestei acţiuni patriotice de conservare a forţelor umane a aparţinut unui grup de generali şi ofiţeri din Marele stat major printre care am exemplifica pe generalul Ilie Şteflea, şeful acestui for superior de comandament militar, generalii Socrate Mardare, Ion Arhip şi Enache Borcescu, coloneii Gheorghe Zamfirescu, Nestorescu [13] şi alţi ofiţeri din această instanţă, precum şi din alte comandamente militare [14]. „Procedînd astfel — declara, într-un me-

---

[8] *Documente privind istoria militară a poporului român, 23—31 august 1944*, I. Edit. militară, Bucureşti, 1977, documentul nr. 2, p. 5.

[9] „România liberă", II, nr. 20 din 4 septembrie 1944.

[10] Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, fond 948, dosar nr. 1 404, vol. I, f. 23 (în continuare sursa se va abrevia A.M.A.N.).

[11] Ibidem, f. 24.

[12] Ibidem.

[13] „Magazin istoric", anul XIII, nr. 8 (149), august 1979, p. 33.

[14] Colonel Constantin Nicolae, colonel Petre Ilie, *Bucureştiul în insurecţie*, Edit. militară, Bucureşti, 1975, p. 15—18.

moriu, generalul Ilie Șteflea — , am putut cruța 120 000 de ostași, prin trimitearea pe front a primului eșalon, numai cu o jumătate de efectiv și 100 000 de ostași, prin păstrarea eșalonului doi în țară" [15]. În cadrul acestei pregătiri preliminare, trei divizii (19 infanterie, 3 munte și 8 cavalerie moto) au fost reținute în țară sau întîrziate de la plecarea pe front, fiind dislocate după o evidentă concepție strategică : în zona industrială a Banatului, Divizia 19 infanterie, în Crișana, stăpînind bastionul Munților Apuseni, Divizia 3 munte și în zona capitalei, Divizia 8 cavalerie moto. Totalitatea trupelor din interior își aveau asigurată baza materială, inclusiv armamentul necesar, tot prin grija generalilor și ofițerilor patrioți care erau convinși că o răsturnare politică fundamentală era necesară și inevitabilă. „Am ascuns tot timpul Înaltului comandament german — relata generalul Șteflea — adevărata situație materială a armatei române. La Secția 4-a din Marele stat major am avut totdeauna două serii de tabele cu adevărata situație, care se păstra strict-secret și nu era arătată autorităților germane și o altă serie cu situația materială mult redusă, special întocmită pentru autoritățile germane" [16].

Dacă la forțele militare din interior adăugăm efectivele diviziilor retrase de pe front, inclusiv ale forțelor aeriene și maritime, forțe care au luptat nemijlocit împotriva Wehrmachtului, de la începutul insurecției sau pe timpul desfășurării acesteia, capacitatea operativă a armatei române a atins cifra de 465 659 de oameni [17], ceea ce ne face să conchidem că prima fază a participării armatei române la războiul antihitlerist — insurecția — a fost *foarte bine pregătită* și a dispus de forța militară necesară și capabilă să cîștige, fără echivoc, bătălia declanșată. După încheierea victorioasă a insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste Marele stat major român, ca organism militar insurecțional, a deplasat pe frontul din centrul Transilvaniei și din Crișana toate forțele disponibile pentru a întări Armata 1 și a respinge contraatacurile trupelor germane și ungare, care vizau respingerea forțelor române din acoperire și ocuparea trecătorilor din Carpații Meridionali. La 1 septembrie 1944, cînd încă nu se cunoșteau oficial prevederile convenției, Marele stat major avea angajate în luptă 28 de divizii cu 274 919 de oameni, incluzînd în această cifră și efectivele aeronauticii și marinei militare [18]. După semnarea convenției de armistițiu (12 septembrie 1944) care stabilea și cuantumul de forțe militare române ce urmau să participe la război alături de armata sovietică (12 divizii), Înaltul comandament român a menținut, în faza eliberării teritoriului național din partea de nord-vest a țării aproape întreaga forță militară capabilă să lupte, inclusă la 20 septembrie 1944, în 27 de divizii, Corpul aerian, 5 regimente de artilerie antiaeriană, formațiuni ale marinei militare cu serviciile aferente, totalul cifrîndu-se la 265 735 de combatanți [19], deci mai mult cu aproape 100 000 față de prevederile convenției de armistițiu. Această cantitate se va menține, cu mici și neesențiale fluctuații, pînă la 17 octombrie 1944 cînd Marele stat major va pro-

[15] A.M.A.N., fond 332, dosar 135, f. 260.
[16] Ibidem, f. 268.
[17] *R.A.H.*, p. 620.
[18] *Ibidem*, p. 634.
[19] *Ibidem*, p. 647.

ceda la reorganizarea armatei din interior şi de pe front în consens cu prevederile Convenţiei de armistiţiu.

În condiţiile extrem de grele create de acest proces organizatoric fundamental, desfăşurat în paralel cu ofensiva spre graniţa de vest a ţării, comandamentele române, deşi au dezangajat treptat şi au trimis în interior peste 286 000 de militari[20] şi au avut pierderi de peste 58 000 de oamenii,[21] aveau în front, la 25 octombrie 1944, cînd se elibera ultima brazdă din pămîntul ţării, 181 024 de luptători [22].

După definitivarea şi semnarea documentelor de către comisiile militare sovietice şi române, alcătuite pentru reglementarea problemelor rezultate din Convenţia de armistiţiu, comandamentele române au menţinut, în continuare, o dinamică activă a forţelor angajate, reţinînd pe front un număr de mari unităţi şi unităţi operative cu mult mai mare decît cel prevăzut în convenţie.

În luptele purtate pe teritoriul Ungariei, armata română, a participat, în compunerea operativă a Frontului 2 ucrainean, cu 17 divizii, corpul aerian, două brigăzi de artilerie antiaeriană şi alte unităţi şi formaţiuni speciale, numărul combatanţilor cifrîndu-se la 210 006 de oameni [23]. Expresia acestei politici militare de a „pompa'' pe front, permanent şi constant, forţele necesare pentru continuarea luptei este rezultanta directă a influenţei Partidului Comunist Român, aflat în centrul vital al preocupărilor guvernamentale privind susţinerea războiului antihitlerist. Chemarea „Totul pentru front, totul pentru victorie !'' a pătruns, fierbinte, în masele populare găsindu-şi reazemul solid pe umerii muncitorilor şi ţăranilor. Ei au fost aceia care au asigurat braţele şi armele necesare înfrîngerii duşmanului şi înscrierii României printre statele cu cea mai mare contribuţie la zdrobirea Germaniei naziste în ceea ce priveşte valoarea forţelor angajate în marea şi dura confruntare mondială.

Efortul uman crescînd al poporului român a fost materializat şi în luptele din Cehoslovacia unde efectivele angajate în lupte s-au ridicat la 248 430 de oameni [24]. Cînd războiul împotriva Germaniei naziste se încheiase victorios, Wehrmachtul fiind obligat să capituleze fără condiţii, armata română era prezentă în marele front al coaliţiei antifasciste cu 198 552 de oameni (din care 16 617 reprezentau completările aflate în drum spre front în momentul încheierii ostilităţilor), incluşi în 16 divizii operative, un corp aerian, o divizie de artilerie antiaeriană, un regiment de tancuri, o brigadă de căi ferate şi alte formaţiuni auxiliare şi de servici [25], majoritatea aflîndu-se în zone de concentrare la aproximativ 80—100 km sud-est de Praga [26].

Menţinerea capacităţii combative a armatei române de-a lungul celor 260 de zile de crîncene bătălii a fost posibilă datorită efortului uriaş pe care poporul român, masele de cetăţeni l-au făcut pentru asigurarea completărilor în militari de toate gradele, trimise fluent şi ritmic pe front.

---

[20] *Ibidem*, p. 700.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*.
[23] *Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, Edit. politică, București, 1971, p. 451.
[24] *R.A.H.*, p. 702.
[25] *Ibidem*, p. 583.
[26] *Ibidem*.

Menționăm capacitatea organizatorică a comandamentelor (Marele stat major și corpurile teritoriale) care au selectat, mobilizat și trimis pe front rezerviști capabili de eforturile unui război, depășind greutățile mari cauzate printre altele de imposibilitatea folosirii integrale a capacităților de transport a căilor ferate puse la dispoziția, aproape în totalitate, armatei sovietice, de lipsurile serioase în mijloace auto și condițiile atmosferice, iarna anului 1944/1945 fiind deosebit de aspră.

Prin grija organelor de mobilizare ale Marelui stat major și ale comandamentelor teritoriale, începînd de la 20 septembrie 1944, cînd au fost efectuate, dirijat, primele completări, și pînă la sfîrșitul războiului, au fost trimiși pe front 165 735 de luptători [27]. Loturile trimise pe front în perioada luptelor pentru eliberarea părții de nord a Transilvaniei s-au ridicat la cifra de 28 107 de oameni [28], care au provenit din mobilizările efectuate în interior. După 20 octombrie 1944 unitățile desființate sau care urmau să fie trimise în zona interioară au completat cu o parte din forțe unitățile operative, acțiunea executîndu-se prin grija corpurilor de armată. O bună parte din efective au format batalioane de marș, pentru diviziile din eșalonul întîi operativ; după constituire ele au fost deplasate spre front. În urma pierderilor suferite de armata română în Ungaria pe Tisa — în zonele Mindszent și Szolnok — , la Budapesta, în munții Bükk și Hegyalja au fost necesare completări care au atins cifra de 29 994 de combatanți [29], într-un interval de două luni. În perioada următoare a războiului, cînd acțiunile militare se purtau pe teritoriul Cehoslovaciei, pe timp de iarnă și într-un teren muntos, pierderile fiind mult mai mari, și completările au sporit cantitativ ajungînd la 107 634 de militari [30], deci cu peste 50 % din efectivele marilor unități aflate în linia de bătaie. Din cele relatate rezultă concordanța deplină între ritmul de înaintare atins de trupe pe timpul luptelor și completările trimise, eșalonat, pe front, care au asigurat forța necesară pînă la sfîrșitul bătăliilor. Trebuie să ținem seama de faptul că, în partea finală a războiului mai ales, contingentele tinere se epuizaseră în proporție de 60—70 % recurgîndu-se la mobilizarea unor rezerviști mai în vîrstă și la intensificarea recuperării răniților. Distanța mare a bazei de mobilizare din țară față de zona operativă — de peste 1 000 km în ultimele luni de război — a creat serioase dificultăți transportului batalioanelor de marș, majoritatea efectuîndu-se cu mijloace auto. Cu toate greutățile amintite, ritmul completărilor, chiar pe timpul iernii și primăverii capricioase din anul 1945, a fost activ. Astfel, între 1 ianuarie și 12 februarie 1945 — deci în 42 de zile — au fost trimiși pe front 16 987 de militari [31], pentru ca între 12 februarie și 20 martie 1945, efectivele deplasate spre front pentru completări să ajungă la 32 539 de oameni [32], adică aproape dublu față de perioada anterioară.

Dinamica activă a rulării forțelor umane pe frontul antihitlerist, cu cifra maximă de 538 536 de luptători [33] demonstrează că în scara ierar-

---

[27] *Ibidem*, 704.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*.
[31] A.M.A.N., fond 948, dosar 131, f. 381—386.
[32] Ibidem.
[33] *R.A.H.*, p. 703.

hică a cantităţilor de efective prioritatea a fost deţinută de genurile de arme cu ponderea cea mai mare pe cîmpul de luptă, iar dintre militarii participanţi la război, rezerviştii au deţinut, în marea majoritate a cazurilor, un procent mai mare, faţă de ostaşii activi. Astfel, infanteria a rulat pe cîmpul de luptă 308 003 militari în termen (147 929 activi), 10 453 de ofiţeri (4 561 activi) şi 10 271 de subofiţeri (6 516 activi). La artilerie au fost rulaţi 81 999 de militari în termen (28 128 activi), 3 369 de ofiţeri (1 876 activi) şi 4 102 de subofiţeri (2 892 activi) [34]. Situaţia este aproximativ asemănătoare şi la celelalte genuri de armă, a căror pondere de participare — logică dealtfel — continuă cu cavaleria, geniul şi transmisiunile, referindu-ne doar la genurile de arme terestre.

Studierea dinamicii efectivelor în războiul antihitlerist nu poate fi elucidată fără a face cîteva consideraţii cu privire la *pierderile* suferite de armata română, întrucît acestea au scăzut întrucîtva capacitatea combativă a marilor unităţi şi au determinat completările amintite. Din sursele cercetate pînă în prezent rezultă că armata română a pierdut pe cîmpul de luptă 169 822 de luptători — morţi, răniţi şi dispăruţi [35]. Din aceştia 21 035, adică 13,1 % au fost morţi pe cîmpul de luptă (859 de ofiţeri, 776 de subofiţeri şi 19 400 de soldaţi şi gradaţi). Evident, numărul maxim al morţilor l-au dat trupele de uscat 20 655 de ostaşi (810 ofiţeri, 704 subofiţeri), cifrele reflectînd fidel înverşunarea luptelor purtate pe timpul războiului.

În procesul analizării pierderilor şi a posibilităţilor de recuperare este necesar să ţinem seama de două categorii — răniţi şi dispăruţi — care impun anumite reconsiderări specifice fiecăreia în parte. Astfel, din 90 344 de militari răniţi [36] au fost recuperaţi sau au devenit recuperabili într-un timp util, garantîndu-li-se capacitatea de luptă parţială sau totală, 62 928 de militari (1 326 ofiţeri, 1 989 subofiţeri şi 59 613 trupă) [37], ceea ce reprezintă aproape 70 % din totalul lor. Făcînd această apreciere, ţinem totuşi o anumită rezervă, întrucît potenţialul de recuperabilitate al fiecărui rănit a fost stabilit în momentul internării lui în spital. Marea majoritate a răniţilor din ultimele luni de război — dacă am considera, spre exemplificare, doar lunile martie, aprilie şi mai, cînd au fost răniţi 20 073 de militari români [38] — , nu au părăsit spitalul pînă la sfîrşitul războiului.

Situaţia dispăruţilor a rămas deocamdată neclarificată datorită condiţiilor în care era declarat „dispărut'' un militar. Marea lor majoritate a intrat probabil în categoria prizonierilor de război, fără a exclude însă şi alte situaţii : morţi neidentificaţi, neprezentaţi la unităţile lor după o acţiune de luptă şi altele. Întrucît recuperarea prizonierilor se face, în general, într-un timp mai lung sau mai scurt după terminarea războiului, dispăruţii din războiul antihitlerist — 58 443 de militari [39] — şi-au menţinut calificarea dată pe timpul ostilităţilor. Revenind la cifra globală a

[34] A.M.A.N., fond 948, dosar 1799, f. 12.

[35] A.M.A.N., fond 948, dosar 1 404, vol. I, f. 135—165. Cifra pierderilor, mai mare ca în lucrările apărute, este rezultatul cercetărilor curente. Adîncirea investigaţiilor nu exclude posibilitatea depistării unor noi date care să sporească numărul pierderilor.

[36] A.M.A.N., fond 948, dosar 1 404, vol. II, f. 226.

[37] Ibidem, dosar 1 799, f. 10.

[38] Ibidem, dosar 1 404, vol. II, f. 226.

[39] Ibidem.

pierderilor (169 822) și raportînd-o la plafonul de 185 567 de oameni (prevederea protocolului militar anexă la Convenţie) necesari încadrării marilor unităţi operative, inclusiv a serviciilor și unităţilor corp aparte, rezultă un procent al pierderilor de 91,4 % ceea ce înseamnă că armata română a pierdut în campania antihitleristă cel puţin „un rînd" din efectivele prevăzute în protocol[40]. Tabelul de mai jos redă edificator raportul dintre efectivele prevăzute în protocolul militar al Convenţiei şi cifra pierderilor[41].

Detalii		Ofiţeri	Subofiţeri	Trupă	Total
Efective		8 660	10 365	166 542	185 567
Pierderi	numeric	5 078	4 984	159 760	169 822
	%	58,6 %	48 %	95,8 %	91,4 %

Numărul cel mai ridicat de pierderi s-a înregistrat, cum era şi firesc, la armele terestre aflate în primul eșalon de bătaie. La genurile de arme cu un sporit grad de tehnicitate s-au înscris, de asemenea, pierderi însemnate care au creat mari greutăţi întrucît înlocuirea lor s-a efectuat cu cu multă dificultate, iar în unele situaţii completările nu au fost posibile. Iată, de exempiu, Corpul aerian român a avut în medie, pe aerodromuri, 3 300 de militari naviganţi şi tehnici[42]; pierderile înregistrate au fost de 729[43] de oameni, adică 20 % din personalul folosit în luptă, din care 273 au fost naviganţi. Specificul acestui gen de armă este clar reflectat şi în dinamica pierderilor. Dacă la armele terestre de primă linie numărul răniţilor este de regulă mult mai mare decît al morţilor, la aviaţie numărul militarilor de la cele două categorii de pierderi este aproximativ acelaşi; ofiţeri: morţi 36, răniţi 35; subofiţeri: morţi 53, răniţi 56; militari în termen: morţi 130, răniţi 120[44].

Departajarea pierderilor suferite pe teritoriile ţărilor unde s-au desfăşurat operaţiile este greu de stabilit, întrucît au fost situaţii cînd o parte din forţe, pînă la 50 % din cifra globală, luptau pe teritoriul unei ţări, iar cealaltă parte pe pămîntul alteia, înregistrîndu-se, în consecinţă, pierderi concomitente. Astfel, în timp ce Armata 1 română trecea, la 8 octombrie 1944, cu primele unităţi pe teritoriul Ungariei, Armata 4 română nu declanşase încă ofensiva generală din centrul Transilvaniei pentru eliberarea părţii de nord-vest a ţării. Situaţia se repetă şi în perioada următoare a războiului. De data aceasta Armata 4 depăşea, la mijlocul lunii decembrie 1944, frontiera ungaro-cehoslovacă în timp ce Corpul 4 armată va trece doar la sfîrşitul anului 1944 pe teritoriul Cehoslovaciei, iar Corpul 7 armată, după 20 ianuarie 1945, timp în care fiecare în parte înregistrase pierderi serioase. Numai în operaţia Budapesta Corpul 7 armată român a pierdut

[40] Ibidem, f. 222.
[41] Ibidem.
[42] *R.A.H.*, p. 690.
[43] A.M.A.N., fond 948, dosar 1 404, vol. I, f. 107.
[44] Ibidem.

aproximativ 11 000 de oameni [45]. Din lucrările apărute pînă în prezent se desprinde concluzia că cele mai mari pierderi s-au înregistrat în Cehoslovacia — 66 495 de luptători, adică 26 % față de efectivele întrebuințate în luptă (248 430), apoi în Ungaria — 42 700 de oameni reprezentînd 21 % față de efectivele luptătoare (210 006), urmînd apoi pierderile suferite pentru eliberarea teritoriului național în perioada 23 august — 25 octombrie 1944 [46]. Aceste pierderi au fost determinate în primul rînd de durata luptelor (în Cehoslovacia trupele române au luptat aproximativ 140 de zile), de intensitatea acestora și de dificultățile impuse de teren și de condițiile climatice. Factorii amintiți mai sus au determinat și o cotă mai mare de pierderi. În Transilvania, în luptele pentru forțarea Mureșului și lărgirea capetelor de pod, purtate între 8 septembrie și 11 octombrie 1944 au fost angajate efective care au atins cifra de 93 789 de luptători, iar pierderile suferite de armată s-au ridicat la 20 768 de oameni (morți, răniți și dispăruți) ceea ce reprezintă 22 % din efectivele folosite în luptă [47]. Pe teritoriul Ungariei în afara pierderilor înregistrate de Corpul 7 armată în operația Budapesta și în special în cele duse pentru eliberarea capitalei acestei țări s-au înregistrat pierderi însemnate și în alte zone ale Ungariei. Astfel, în luptele din zona Szolnok cele patru divizii române din Armata 1 angajate în bătălie cu un efectiv total de 42 463 de luptători au pierdut peste 7 000 de oameni, adică 17 % din efective [48], iar pentru curățirea masivului Bükk cele două divizii de vînători de munte (2 și 3), acționînd cu 20 533 de luptători, au pierdut 5 272 de oameni, adică peste 25 % din efectivele folosite [49]. În Cehoslovacia perioada de maxim efort se plasează către 1 ianuarie și 15 martie 1945 pentru ieșirea pe rîul Hron și încheierea operației din zona Zvolen. În acest timp armata română avea în eșalonul de efort 14 divizii, cu peste 160 000 de luptători; din rîndurile acestora s-au înregistrat pierderi de 28 023 oameni, adică 17 % din efectivele angajate în luptă [50].

Analiza dinamicii pierderilor suferite de armata română evidențiază și perioadele în care inamicul a evitat înfruntările directe, a adoptat soluții defensive temporare sau s-a retras ducînd lupte de întîlnire, cu ciocniri scurte între detașamentele înaintate ale marilor unități române și ariergărzile dușmane, pierderile suferite în aceste acțiuni fiind evident mai mici. Astfel, pentru lichidarea inamicului de pe Valea Oltului, patru mari unități române, acționînd cu 36 500 de luptători, au pierdut peste 2 500 de militari, adică 7 % din efectivele angajate [15]. Situații asemănătoare s-au înregistrat și în perioada de urmărire desfășurată pe direcția Turda-Carei, pe valea Hernadului (Ungaria) unde procentajul pierderilor nu a depășit 7 %, sau în partea finală a războiului, mai ales în luptele din Moravia, unde pierderile au fost de 3,3% [52].

---

[45] General-colonel în rezervă Nicolae Șova, *80 de zile de lupte pentru eliberarea Budapestei de sub jugul fascist*, în *Armata română în războiul antihitlerist*, Edit. politică, București, 1965, p. 306.

[46] *R.A.H.*, p. 700—704.

[47] A.M.A.N., fond 948, dosar 1 404, vol. I, p. 143.

[48] Ibidem, f. 149.

[49] Ibidem, f. 152.

[50] Ibidem, f. 158.

[51] Ibidem, f. 135.

[52] Ibidem, f. 160.

Dinamica pierderilor suferite de trupele române pe toată durata războiului este mai clară şi mai de înţeles dacă o raportăm la eşaloanele operative şi tactice, care au desfăşurat operaţiile sau luptele respective, au primit din zonele interioare completările cuvenite, dar au şi înregistrat inerentele pierderi în oameni şi materiale în detrimentul capacităţii lor operative. De aceea, analiza dinamicii pierderilor la armatele 1 şi 4 oferă unele constatări interesante cu privire la participarea trupelor române la acest război. După cum se ştie, Armata 4 română a rulat pe front 173 176 de militari [53] şi a pierdut, după datele recent investigate, 89 826 de morţi, răniţi şi dispăruţi [54], adică 52 % din efectivele folosite pe front.

Cele mai grele pierderi au fost înregistrate în perioada luptelor pentru eliberarea teritoriului naţional, adică în lunile septembrie şi octombrie 1944, cînd numărul lor ajunsese la 36 227 de oameni [55], ceea ce înseamnă 30 % faţă de efectivele folosite de Armata 4 română (123 363) pe teritoriul transilvănean [56]. Acest procentaj se repercutează, cu destulă fidelitate, la toate categoriile de pierderi provocate de inamic în război. Atît morţii (3 091) cît şi răniţii (12 778) au atins în luna septembrie 1944 numărul cel mai mare înregistrat lunar de Armata 4 pe toată durata războiului [57]. De aici şi explicaţia urgentării completărilor în efective, care vor demara de la 20 septembrie 1944, cînd bătălia din centrul Transulvaniei, mai ales din zona Cipău — Dealu Sîngeorgiu, continua să macine forţele umane ale armatei. În lunile următoare —adică în spaţiul de timp 1 noiembrie 1944— 12 mai 1945, constatăm că cifra lunară a pierderilor se plasează între 7 500 şi 9 500 de luptători. Ies în evidenţă, îndeosebi, lunile decembrie 1944 (9 319), ianuarie (9 210) şi martie 1945 (9 375) cînd marile unităţi ale Armatei 4 desfăşurau înverşunatele lupte din masivul muntos Hegyalja din Ungaria, precum şi grelele acţiuni din iarna anului 1945 purtate pentru zdrobirea grupărilor germano-ungare din zona Rožňava (Cehoslovacia), precum şi pentru ajungerea pe rîul Hron în cadrul operaţiei Zvolen-Banská Bystrica. Pierderile cele mai mari ale Armatei 4 au fost înregistrate, după cum se constată, în zonele de cea mai dură înfruntare cu inamicul. Este prin urmare, logic, ca marile unităţi — diviziile — aflate în miezul bătăliilor, sau pe direcţia loviturilor principale, la efort, cum sînt adnotate în jurnalele de război şi în documentele operative, să aibă şi cele mai mari pierderi. Se detaşează, respectînd regula, Divizia 9 infanterie care, participînd la luptele din zona Dealului Sîngeorgiu, din zona Carei, la forţarea Tisei şi pe Valea Hernadului (Ungaria), la bătălia Rožňavei, în zona Banská Bystrica, peste munţii Tatra Mică şi în alte zone de mare dificultate, are cel mai mare număr de pierderi: 13 838 de oameni [58], în comparaţie cu celelalte şapte divizii ale Armatei 4. Îi urmează diviziile 18 infanterie (12 118) şi 11 infanterie (11 496) [59] care, aşa cum rezultă din configuraţia operaţiilor, s-au aflat de multe ori în zonele de efort ale armatei pe timpul războiului antihitlerist. Această constatare

---

[53] *R.A.H.*, p. 703.
[54] A.M.A.N., fond 4, dosar 116, f. 1.
[55] Ibidem.
[56] *R.A.H.*, p. 700.
[57] A.M.A.N., fond 4, dosar 116, f. 1—2.
[58] Ibidem, f. 3.
[59] Ibidem.

nu diminuează cu nimic rolul şi importanţa celorlalte divizii în luptele purtate de-a lungul celor peste 1 600 de kilometri. Toate diviziile şi-au îndeplinit misiunile care le-au fost încredinţate cu atît mai mult cu cît unele mari unităţi au avut efective mai mici decît diviziile amintite.

Dinamica pierderilor Armatei 1 române este apropiată de cea a Armatei 4. Pierderile globale suferite de unităţile şi marile unităţi ale Armatei 1, îndivizionate sau independente, au ajuns la cifra de 62 203 de militari care, raportată la efectivele rulate — 130 148 de oameni [60] — marchează un procent de 48 %. Armata 1 a înregistrat numărul maxim al pierderilor în operaţia pentru cucerirea masivului Javorina din Cehoslovacia, desfăşurată între 26 ianuarie şi 20 martie 1945. Deci într-un interval de aproape două luni cifra pierderilor s-a ridicat la 12 807 de oameni [61], adică 9,5 % din efectivele folosite în operaţie. Dintre diviziile care au acţionat sub comandamentul Armatei 1, Divizia 3 munte a pierdut 13 065 de luptători[62] ceea ce reprezintă mai mult decît efectivele medii ale diviziei folosite în război (peste 10 000 de oameni). În aceeaşi situaţie putem cita şi alte două divizii — 2 munte şi 19 infanterie, care la efectivele lor medii de 7 500—8 000 de militari au pierdut 7 513 [63] şi respectiv 9 392 de oameni[64] Retrospectînd, fie şi printr-o privire de ansamblu, cantitatea şi valoarea combativă a diviziilor române care au luptat în primul eşalon al bătăliilor de pe frontul antihitlerist, constatăm că fiecare în parte a pierdut aproximativ *un rînd* din efectivele lor, mobilizabile, ceea ce pentru poporul român nu a fost puţin. Sacrificiile armatei noastre, corelate cu pierderile provocate inamicului cifrate la 136 529 de militari [65], adică echivalentul a 14 divizii de război, îndreptăţeşte plasarea, la locul cuvenit, a României şi a armatei sale în rîndurile popoarelor coaliţiei antifasciste în cea de a doua mare conflagraţie a secolului al XX-lea.

Desfăşurările militare la care au participat trupele române pentru înfrîngerea fascismului, la început singure, apoi, de la 7 septembrie 1944, în compunerea operativă a Frontului 2 ucrainean, au evidenţiat, pe lîngă competenţa organizatorică a comandamentelor române, îndeosebi a celor aflate în interiorul ţării, responsabile cu menţinerea potenţialului uman, şi o deosebită valoare calitativă a cadrelor de comandă. Pe timpul luptelor neîntrerupte purtate de la 23 august 1944 pînă la 12 mai 1945 comandanţii de toate gradele şi-au condus trupele, în sfera lor de competenţă cu pricepere şi profesionalitate. Numeroasele ordine de zi date de comandamentele militare româneşti pe întreaga scară ierarhică, de la regiment pînă la Ministerul de Război, au remarcat, la momentul respectiv, calităţile deosebite ale ostaşului român, care nu pot fi egalate cînd este vorba de patrie, de apărarea libertăţii, independenţei şi suveranităţii naţionale. Competenţa comandanţilor şi statelor majore, înaltele virtuţi ostăşeşti ale militarilor români au fost remarcate de comandamentele sovietice, de comandanţi cu funcţii şi responsabilităţi deosebite în conducerea operaţiilor. Unităţi şi mari unităţi române au fost citate prin şapte ordine de zi de comandantul

---

[60] *R.A.H.*, p. 703.
[61] A.M.A.N., fond 948, dosar 131, f. 250.
[62] Ibidem, fond 1, dosar 93, f. 13.
[63] Ibidem.
[64] Ibidem, fond 524, dosar 27, f. 417.
[65] *R.A.H.*, p. 705—707.

suprem al armatei sovietice, mareșal I.V. Stalin, prin 21 comunicate de război sovietice, două documente operative ale comandamentului Frontului 2 ucrainean și alte ordine ale comandamentelor unor mari unități sovietice cu care au cooperat forțele române [66]. Puterea de luptă a armatei române s-a evidențiat de la începutul cooperării româno-sovietice cînd Armata 1 română a asigurat cu mult succes, în prima jumătate a lunii septembrie 1944, afluirea și concentrarea forțelor sovietice în partea de sud-vest a Transilvaniei și în sudul Crișanei. „Zăgăzuind presiunea trupelor germano-ungare — arăta în ordinul nr. 0346 din 23 septembrie 1944 generalul-locotenent I. M. Managarov, comandantul Armatei 53 sovietice — trupele române care acționează în compunerea grupului de armate au acoperit ieșirea unităților Armatei Roșii în cîmpia ungară și au luat parte activă la cucerirea orașului Arad. Aflate în condiții grele de restructurare, unitățile și subunitățile române au demonstrat în aceste lupte o bărbăție și fermitate exemplară și au îndeplinit cu cinste misiunea importantă care le-a fost trasată.

Pentru modul excelent în care au acționat în luptă, exprim mulțumiri generalului de corp de armată Macici și trupelor de sub comanda sa, care au acoperit ieșirea armatei în cîmpia ungară și au luat parte activă la eliberarea orașului Arad (...) [67]. În luptele deosebit de grele din zona Mindszent pentru lărgirea capului de pod de la vest de Tisa trupele Diviziei 19 infanterie au adus un real sprijin Diviziei 243 infanterie sovietică; intrînd în acțiune, la 12 octombrie 1944, după un marș istovitor, regimentele române au trecut Tisa sub puternicul bombardament dușman și au respins trupele germane și ungare care presau spre rîu. Comandamentul diviziei sovietice remarca: „În timpul trecerii, care s-a făcut în condiții foarte grele, toți ofițerii, subofițerii și soldații au arătat un curaj excepțional. Deși inamicul avea o apărare foarte bine organizată, efective și armament numeroase, unitățile Diviziei 19 infanterie au atacat în tot cursul nopții și, înfrîngînd dîrza rezistență a dușmanului, au curățit malul de inamic, ocupînd poziții mai favorabile. (...) Merită atenție deosebită curajul și măiestria militară a ofițerilor din această divizie, care, disprețuind moartea, prin exemplul lor, au demonstrat soldaților cum trebuie înfrînt inamicul" [68]. Comportarea dîrză și plină de devotament a ostașilor români s-a remarcat prin continuitate, neconjunctural, și nu numai în luptele pe teritoriul național, ci de-a lungul celor 260 de zile de permanente confruntări cu dușmanul. „Ostașii români sunt foarte buni și luptă foarte bine — remarca la 19 aprilie 1945 generalui Managarov. S-au cățărat pe înălțimi de peste 1 300 de metri, cu zăpada pînă la brîu și au mers totuși înainte (...) Disciplina este foarte bună, ofițerii ținîndu-și ostașii bine în mînă (...) În concluzie, Armata 1 română se bate foarte bine și a executat cu succes operațiuni dintre cele mai grele" [69]. Același comandant de grup de armate, referindu-se, în continuare, la comportarea Armatei 1 remarca, la 23 mai 1945: „Armata 1 română a operat foarte bine în tot cursul războiului, îndeplinindu-și complet misiunile primite (...) În ope-

---

[66] *R.A.H.*, p. 583.

[67] A.M.A.N., fond 1, dosar 118, f. 606.

[68] Ibidem, dosar 9, f. 75; *R.A.H.*, p. 298.

[69] A.M.A.N., fond 948, dosar 1 404, vol. II, f. 289—290.

raţiunile din Cehoslovacia am rămas uimit de eforturile şi performanţele realizate de trupele române, unde ele au învins greutăţi foarte mari (teren muntos, zăpezi, inamic dîrz etc.). Armata 1 română a jucat un rol foarte important în reducerea marelui cap de pod inamic de la Zvolen, prin atingerea rîului Hron, operaţiune care a permis reluarea marii ofensive sovietice pentru forţarea rîului Nitra şi înaintarea spre Brno" [70].

Generalul-locotenent F. F. Jmacenko, comandantul Armatei 40 sovietice remarca, la sfîrşitul războiului (16 mai 1945) : „diviziile române ... au arătat energie, eroism şi au dat dovadă de multă rezistenţă în acţiunea contra duşmanului, au luptat foarte bine spre mîndria ţării (...) Am fost foarte mulţumit de modul cum a luptat Corpul 2 armată şi Armata 1 română" [71].

Mareşalul R. I. Malinovski, comandantul Frontului 2 ucrainean, care a cunoscut, îndeaproape, modul de comportare a marilor unităţi române, a comandanţilor şi statelor majore, aprecia, la 13 aprilie 1945, deci cu o lună înainte de sfîrşitul războiului : „Armatele române luptă foarte bine şi sunt foarte mulţumit de comandanţi, de statele majore şi de trupe, care sunt brave şi gata de orice sacrificiu. Armata 4-a luptă foarte bine, este de sine stătătoare, atacă fără să fie ajutată, rupe poziţii, urmăreşte şi cucereşte singură oraşe importante (...) Armata 1-a ştie să lupte şi a cucerit o serie de oraşe foarte puternic apărate, cu mijloace proprii. La fel sunt mulţumit de Corpul aerian român, care dispune de un personal extrem de bine pregătit şi de curajos (...)" [72]. Aprecierile prezentate — oprindu-ne doar la acestea — demonstrează, convingător, cum au luptat trupele române împotriva fascismului, dovedind, prin constanţă şi continuitate, că participarea armatei române la acest război a fost o necesitate vitală a poporului român în lupta sa pentru consolidarea libertăţii, independenţei şi suveranităţii naţionale dobîndite prin revoluţia de eliberare socială şi naţională.

Dinamica efectivelor armatei române în războiul antifascist, cu sinuozităţile inerente, nu s-a manifestat doar la nivelul cantităţii de forţe umane ; ea a relevat, prin transformări cantitative permanente, calitatea forţei militare româneşti în această crîncenă înfruntare. Peste 300 000 de militari români au fost decoraţi cu ordine şi medalii de război româneşti, sovietice şi cehoslvoace [73], pentru faptele de arme săvîrşite în luptele contra duşmanului.

Studiul contribuţiei României la înfrîngerea fascismului, sub toate aspectele deschise de problematica fundamentală a acestui act istoric constituie un omagiu adus luptătorilor care şi-au jertfit viaţa pentru apărarea acestui străbun pămînt. „Vor rămîne veşnic neşterse în istoria României — subliniază tovarăşul Nicolae Ceauşescu — memoria eroilor căzuţi în lupta contra fascismului, nemuritoarele fapte de arme ale ostaşilor români şi sovietici pe frontul antihitlerist, contribuţia tuturor patrioţilor români care au luptat împotriva fascismului, pentru eliberarea patriei" [74].

---

[70] Ibidem, f. 292.
[71] Ibidem, f. 304.
[72] Ibidem, f. 284.
[73] *R.A.H.*, p. 583.
[74] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 1, Edit. politică, Bucureşti, 1968, p. 381.

LA PARTICIPATION DE L'ARMÉE ROUMAINE À LA GUERRE ANTIHITLÉRIENNE

RÉSUMÉ

La présente étude se propose de relever quelques aspects importants de la participation de la Roumanie à la guerre antihitlérienne concernant le moment de son entrée en guerre et la dynamique des effectifs qui ont pris part aux opérations, les effectifs supplémentaires et les pertes subies au cours des combats, la concordance entre ces éléments et d'autres aspects étroitement liés aux données analysées.

Les faits historiques concrets aussi bien que les documents de l'époque qui les consignent révèlent clairement que l'état de belligérance avec les forces allemandes est intervenu peu après le déclenchment de l'insurrection nationale, précisément dans la soirée du 23 août 1944, à 19,30 h., lorsque les unités roumaines de Bucarest sont entrées en dispositif de lutte contre les troupes allemandes.

Au cours de l'intervalle 23 août 1944 — 12 mai 1945, l'armée roumaine a fourni au front 538 836 militaires, dépassant de beaucoup, à chaque étape de la guerre, les chiffres fixés par les prévisions de la Convention d'armistice. Tout au long de cette période, l'armée roumaine a perdu 169 822 combattants, morts, blessés ou disparus ; si l'on rapporte ce chiffre un plafond de 185 567 hommes que l'on avait prévu dans le protocole militaire annexe à la convention, le taux des pertes représente 91,4%, Chaque division a perdu, donc au moins « une série » des effectifs envoyés au front. Notons à cet égard la 9e division d'infanterie (13.838 hommes), la 18e division d'infanterie (12 118 hommes) et la 11e divison d'infanterie (11 496 hommes). A son tour, l'armée roumaine a causé à l'ennemi des pertes se montant à 136 529 militaires, soit l'effectif de 14 divisions de guerre.

Pendant toute la durée de la guerre antihitlérienne, la capacité de lutte de l'armée roumaine fut maintenue à un échelon supérieur comme suite de l'immense effort déployé par le peuple tout entier visant à soutenir le front par des moyens d'ordre matériel, à assurer les cadres de toute degrès nécessaire à compléter les effectifs militaires. Pour couvrir les pertes subies, l'on envoya au front encore 165 735 militaires, chiffre qui s'approche du montant des effectifs roumains qui ont lutté pour la libération de chaque pays pris à part.

MASELE POPULARE ȘI FRONTUL ANTIHITLERIST

DE

OLIMPIU MATICHESCU și MARIN BADEA

Motto: „România a intrat în războiul antihitlerist cu întregul său potențial uman, militar și economic, cu toate forțele, alături de Uniunea Sovietică, de întreaga coaliție antifascistă"[1].

(NICOLAE CEAUȘESCU)

În zbuciumata istorie a poporului român au existat multe perioade de încordare, de angajament plenar al tuturor forțelor sale în lupta pentru menținerea sau recîștigarea libertății temporar afectate, a independenței și suveranității depline, pentru realizarea, în ultimă instanță, a cadrului necesar dezvoltării accelerate a culturii și civilizației proprii. Iar pe firul istoric al faptelor eroice care s-au înscris sub semnul acestui ideal, revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944 a fost, fără îndoială, unul din „momentele" cele mai luminoase, cele mai tulburătoare prin natura ei însăși, a consecințelor pe care le-a generat, întrucît a marcat începutul unui drum totalmente nou, singurul în măsură a conduce către împlinirea celor mai frumoase aspirații ale poporului nostru. Ea „a dus — așa cum aprecia secretarul general al partidului, președintele Republicii, tovarășul Nicolae Ceaușescu, vorbind cu prilejul aniversării a 35 de ani de la realizarea actului istoric menționat — la cucerirea adevăratei independențe a patriei, la transformarea revoluționară, socialistă a României. Masele populare și-au dobîndit, cu arma în mînă, dreptul la libertate și neatîrnare, dreptul de a fi deplin stăpîne pe bogățiile naționale, de a-și făuri destinele potrivit intereselor și aspirațiilor proprii precum și posibilitatea de a construi pe pămîntul patriei cea mai dreaptă și mai înaintată orînduire socială — orînduirea socialistă și comunistă" [2]. Iar exponentul acestor aspirații, forța politică și organiza-

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 18, Edit. politică, București, 1979, p. 578.

[2] *Ibidem.*

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 33, nr. 4, p. 627 – 650, 1980

torică ce se impusese în fața maselor tocmai prin fidelitatea și consecvența revoluționară cu care urmărise calea istorică ce conducea către împlinirea lor se dovedise a fi Partidul Comunist Român. El se ilustrase de-a lungul anilor în lupta pentru apărarea intereselor economice, sociale, politice etc. ale clasei muncitoare, ale maselor largi populare, în anii grei ai confruntării cu pericolul grav al fascismului, se identificase întru totul cu interesele națiunii, cu cauza apărării independenței și suveranității, integrității sale teritoriale. Și ca gînd și ca faptă revoluționară partidul comuniștilor se identificase deja cu „*existența neamului românesc ca națiune*", cu „*existența României ca țară independentă*" și se exprimase hotărît, în numele său, al poporului român, pentru respingerea fascismului intern și extern. În fața politicii promovate de regimurile nazist, musolinian, horthist etc. „poporul român, așa cum se consemnase în coloanele « Scînteii » din decembrie 1935, nu poate da decît un singur răspuns. Cu toată energia, la nevoie cu arma în mînă, poporul român își va apăra existența contra banditilor hitleriști care vor să ne răpească independența națională"[3].

După cum se știe, frontul forțelor antifasciste românești, deși amplu ca dimensiuni, impunător prin suita acțiunilor sale, între acestea înscriindu-se ca un punct culminant evenimentele revoluționare de la 1 Mai 1939, un moment de culme al valului luptei pentru apărarea independenței și suveranității naționale a țării[4], n-a putut obține totuși victoria în limitele deceniului patru. Balanța a fost înclinată în favoarea forțelor de extremă dreaptă, ale Gărzii de Fier, ca urmare a presiunilor și ingerințelor directe ale fascismului extern, în condiții politice și militare defavorabile României, a căror consecință directă fusese însăși ciopîrțirea teritorială a țării, urmată la scurt timp de alte „acte" politico-diplomatice care au afectat treptat independența și suveranitatea națională[5].

Fără acceptul națiunii, în octombrie 1940 au pătruns în țară trupele naziste, iar la 23 noiembrie același an guvernul condus de generalul Ion Antonescu a semnat documentele prin care România devenea aliata puterilor fasciste. Odată subordonată blocului puterilor fasciste, România, poporul român, împotriva voinței proprii, a psihologiei sale de popor pașnic, a tradițiilor istorice care nu consemnaseră decît conflicte militare ce i-au fost impuse și pe care în marea lor majoritate le-a susținut pe teritoriul propriu, s-a văzut angrenat, din iunie 1941, în războiul contra Uniunii Sovietice, iar din septembrie același an în stare de beligeranță cu Anglia și din iunie 1942 cu S.U.A., cu națiunile unite. Iată de ce pentru poporul român, pentru forțele sale patriotice, întreg angrenajul politico-militar în care a fost antrenată țara de către regimul antonescian a fost repede identificat cu pericolul extrem de grav al unei catastrofe naționale. În asemenea împrejurări, pentru conștiințele lucide, animate cu adevărat de fiorul intim al patriotismului, era limpede că orice întîrziere, orice amînare a unei inițiative istorice apte a împiedica săvîrșirea unui asemenea dezastru ar fi echivalat cel puțin cu o complicitate criminală ce n-ar fi

[3] „Scînteia" din decembrie 1935.

[4] Cf. Olimpiu Matichescu, *1 Mai 1939 — moment semnificativ în lupta poporului român împotriva primejdiei fasciste, pentru apărarea independenței și suveranității naționale*, Edit. politică, București, 1974.

[5] A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 121—168.

rămas necondamnată de posteritate. S-a profilat astfel o situaţie cu adevărat critică pe fondul căreia conştiinţa politică a celor mai largi forţe sociale a reacţionat ca un adevărat seismograf, resorturile ei naţionale cunoscînd o mişcare vibratorie din ce în ce mai accelerată care a împins, în mod obiectiv, pe făgaşul căutărilor comune, al identificării căii către salvgardarea patriei, a însăşi fiinţei poporului nostru, un evantai foarte larg de forţe social-politice [6].

Sigur că din rîndurile acestora s-au detaşat prin promptitudinea cu care şi-au exprimat punctul de vedere faţă de situaţia creată, prin natura propunerilor formulate şi a mijloacelor de acţiune în vederea salvgardării fiinţei naţionale a poporului, clasa muncitoare şi partidele ei politice, îndeosebi partidul comunist. Ca exponenţi fideli ai intereselor fundamentale ale întregului popor, comuniştii au fost dintru început împotriva dictaturii fasciste. Ei au dezvăluit cu vigoare şi patos revoluţionar adevăratul conţinut al politicii interne şi externe promovate de regimul antonescian subliniind, între altele, prin binecunoscutul document din 10 septembrie 1940 intitulat *Punctul nostru de vedere* că: „s-au schimbat asupritorii, exploatatorii şi jefuitorii... Programul economic al dictaturii militaro-gardiste este un program de intensificare a exploatării muncitorimii, ţărănimii, meşteşugărimii şi a maselor funcţionăreşti, în favoarea capitaliştilor şi moşierilor dinăuntrul ţării şi a imperialismului străin... O nimicitoare catastrofă ameninţă poporul român dacă nu va fi doborît acest regim" [7].

Sesizînd cu exactitate starea de spirit a maselor largi populare, a altor forţe progresiste şi democratice şi îndeosebi lezarea adîncă a sentimentelor lor patriotice atît de grav afectate ca urmare a răşluirii teritoriului patriei şi a angrenării ei la carul politicii puterilor fasciste, partidul comunist, cu experienţa sa de luptă, cu firele multiple care-l legau de popor, a putut să se adreseze eficient prin presă ilegală, manifeste, posturi de radio clandestine etc. chemînd la organizarea unei susţinute rezistenţe antifasciste şi antihitleriste, aceasta fiind singura cale de acţiune eficientă pentru atingerea obiectivelor propuse [8]. Aşa de pildă, la 17 septembrie 1940, prin coloanele „Scînteii", se scria: „Partidul Comunist Român, partidul clasei muncitoare, cheamă poporul muncitor la luptă revoluţionară pentru izgonirea dictaturii militaro-gardiste, căci numai prin lupta revoluţionară vom dobîndi pace, pîine, pămînt şi libertate" [9]. Detaliind aceste obiective, comuniştii au înfăţişat pe larg drept scop al luptei: răsturnarea regimului dictatorial şi instaurarea unui guvern de factură democratică, scoaterea ţării din războiul contra Naţiunilor Unite şi alăturarea ei coaliţiei antifasciste a popoarelor, alungarea din ţară a trupelor naziste, recucerirea independenţei şi suveranităţii naţionale depline şi refacerea integrităţii teritoriale prin reintegrarea nordului Transilvaniei. Fixînd la

---

[6] Idem, *Politica de alianţe a Partidului Comunist Român în pregătirea insurecţiei*, în *Insurecţia din august 1944 şi semnificaţia ei istorică*, Edit. militară, Bucureşti, 1974, p. 142-153.

[7] Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Arh. I.S.I.S.P.) cota Ab XXIV–1.

[8] Gheorghe Zaharia, *Pages d'histoire de la résistance roumaine*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1974.

[9] „Scînteia", din 17 septembrie 1940.

modul foarte riguros acest ansamblu de ţeluri pe care trebuia să le urmărească poporul român în lupta sa contra fascismului şi hitlerismului, P.C.R., printr-o circulară a Comitetului Central din 8 iulie 1941, preciza că : „Sarcina şi răspunderea istorică a Partidului Comunist din România faţă de poporul român constă în organizarea luptei în România alături de marele popor sovietic şi celelalte popoare cotropite, pentru zdrobirea fascismului sîngeros german, a slugilor lui din toate ţările, pentru alungarea ocupanţilor germani din România, pentru doborîrea bandei de trădători de la cîrma ţării, în frunte cu generalul Antonescu, pentru eliberarea ţării de sub jugul sîngeros german (...) pentru România liberă şi independentă" [10].

Mijloacele de luptă la care s-a recurs de către forţele revoluţionare, cele care au fost în realitate suflul viu al rezistenţei antihitleriste, au purtat pecetea timpului, a împrejurărilor concret istorice, unele din ele regăsindu-se în forme mai mult sau mai puţin identice şi în lupta desfăşurată de alte popoare [11], altele fiind produsul nemijlocit al realităţilor româneşti. Cea mai răspîndită formă de rezistenţă a constituit-o, cum bine se ştie deja, sabotarea susţinută a producţiei de război, încetinirea ritmului de muncă, rabatul intenţionat în ceea ce priveşte calitatea produselor, avarierea diverselor obiective economice, de transport, strategice ş.a.m.d. Un ordin circular al Corpului 4 armată din 10 noiembrie 1943 semnala, de exemplu, că : „În ultimul timp incendiile de la depozitele militare şi stabilimentele militarizate au luat proporţii care nu mai pot fi puse în seama întîmplării. Aceste incendii au, fără îndoială, altă cauză, care, în majoritatea cazurilor, trebuie căutată în actele de sabotaj organizate" [12].

Propaganda rezistenţei a cunoscut şi ea o diversificare continuă a mijloacelor şi formelor de acţiune pentru angajarea şi organizarea unor mase cît mai largi de oameni şi care, în ciuda actelor de represiune din partea regimului, au avut un rol foarte important. Prin ele s-a făcut cunoscută dinamica fronturilor, s-a fortificat speranţa în victoria finală a forţelor antihitleriste, fixîndu-se totodată obiectivele luptei imediate şi de perspectivă, pregătindu-se din timp asaltul final care avea să fie revoluţia naţională, antifascistă şi antiimperialistă din august 1944.

Să menţionăm aici că din arsenalul mijloacelor de luptă folosite n-au lipsit conflictele de muncă, individuale şi colective, inclusiv grevele, protestele care veneau din partea tuturor categoriilor de oameni ai muncii, sustragerea de la rechiziţiile forţate, ajutorarea prizonierilor sovietici ori a deţinuţilor politici din închisori şi lagăre, toate acestea dînd conţinut amplei rezistenţe a poporului român faţă de dictatura antonesciană şi maşina de război nazistă.

Un ecou aparte, în peisajul atît de divers al rezistenţei noastre, l-a avut poziţia intelectualităţii care a înţeles să fie de partea forţelor populare vestejind regimul şi dominaţia nazistă, cerînd, pe un ton imperios, să se acţioneze pentru a se pune capăt unei situaţii tragice mai înainte ca aceasta să devină „un cumplit dezastru" pentru „fiinţa neamului".

---

[10] Arh. I.S.I.S.P., cota XXX—10.

[11] Cf. *Rezistenţa europeană în anii celui de al doilea război mondial*, vol. I—II, Edit. militară, Bucureşti, 1974 şi 1976.

[12] Citat după Maria Covaci, *Lupta Partidului Comunist Român pentru organizarea şi dezvoltarea rezistenţei antifasciste în România*, în *Insurecţia din august 1944 şi semnificaţia ei istorică*, Edit. militară, Bucureşti, 1974, p. 48—49.

Starea de nemulţumire s-a răsfrînt în curînd, mai ales după bătălia de la Stalingrad, şi asupra armatei, a cercurilor Palatului regal şi chiar a reprezentanţilor partidelor „istorice" ceea ce a condus treptat către o rezistenţă colectivă a întregului popor faţă de regimul antonescian şi Germania nazistă. Este meritul istoric al Partidului Comunist Român că în aceste împrejurări şi-a putut valorifica adevărata sa capacitate de înţelegere a realităţii istorice, mai ales după autodizolvarea Cominternului, experienţa de luptă deja acumulată, caracterul mobil al gîndirii tactice şi strategice ca şi hotărîrea-i caracteristică de acţiune rapidă, dar nu precipitată, pentru a conferi un cadru organizat luptei poporului român, înrîurind pe unul şi acelaşi făgaş istoric întregul potenţial al naţiunii. Toate acestea şi-au găsit expresia concretă în ceea ce s-a numit şi se numeşte în mod curent, inclusiv în limbajul istoric, politica de alianţe a partidului, premergătoare revoluţiei de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă. „Conducînd lupta generală antifascistă, acţionînd cu fermitate, în condiţiile deosebit de grele ale ilegalităţii — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu — pentru unirea tuturor forţelor patriotice naţionale împotriva războiului dezlănţuit de Germania hitleristă, pentru ieşirea României din războiul antisovietic în care fusese tîrîtă împotriva voinţei poporului, pentru alăturarea la coaliţia antifascistă, Partidul Comunist Român a desfăşurat o largă activitate şi în rîndurile armatei, ale ostaşilor, a întărit necontenit legăturile şi colaborarea cu forţele militare, inclusiv cu generalii şi ofiţerii din comandamentele superioare. Viaţa, evenimentele care au urmat au demonstrat justeţea acestei orientări a partidului nostru, a politicii sale de conlucrare cu toate forţele antifasciste şi naţionale, cu armata, de mobilizare a ei de partea poporului în momente hotărîtoare pentru destinele ţării" [13].

Politica de alianţe a P.C.R. s-a concretizat, rînd pe rînd, în crearea Frontului Patriotic Antihitlerist, în toamna anului 1943, a Frontului Unic Muncitoresc, în aprilie 1944, iar apoi, în iunie acelaşi an, a Blocului Naţional Democrat, organism politic naţional de luptă antifascistă în cadrul căruia un rol conducător deosebit a revenit, de asemenea, partidului comunist. Este aceasta o realitate pe care o puneau în evidenţă, încă în epocă, şi reprezentanţii Gestapo-ului în România, aşa cum reiese, de o manieră indubitabilă, dintr-o notă informativă transmisă Berlinului la 5 august 1944. „Evoluţia politicii interne din ultimele 4 săptămîni arată clar o trecere a tuturor opoziţiilor spre stînga, cu preluarea conducerii acestei opoziţii de către partidul comunist. Conducerea partidului comunist ilegal din România năzuieşte să smulgă pentru sine conducerea în lupta contra guvernului mareşalului. Diferitele convorbiri care au avut loc în ultimul timp între conducerea comunistă ilegală şi cercurile burgheze opoziţioniste ar fi ajuns la încheiere" [14].

Gestapo-ul, într-adevăr, nu se înşela. Fără să fi putut cunoaşte în amănunt ansamblul pregătirilor politice şi militare iniţiate de larga coaliţie a forţelor antifasciste româneşti sub conducerea P.C.R. reprezentanţii săi în România au putut totuşi intui că mînia, încă subterană, a poporului

[13] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, vol. 10, Edit. politică, Bucureşti, 1974, p. 899.
[14] Arh. I.S.I.S.P., fond 9, dosar 1 107, f. 10.

român se apropia de momentul izbucnirii. În revărsarea ei tumultuoasă avea să ia forma luptei insurecţionale, o luptă sprijinită de întregul popor, ferm hotărît a opera o deschidere cu adevărat istorică pe traiectul devenirii sale.

Am făcut această scurtă retrospectivă a „premiselor" insurecţiei pentru că ele explică, prin însăşi natura şi conţinutul lor intrinsec, geneza istorică a lozincii lansate de comunişti şi acceptate, ca atare, de coaliţia forţelor care au înfăptuit insurecţia din august 1944 : *Totul pentru front, totul pentru victorie.* Aceasta era, în ordinea priorităţilor impuse de realitatea istorică însăşi, prima şi cea mai importantă sarcină a poporului român. Era o sarcină definită riguros de Partidul Comunist Român, ca principală forţă politică a coaliţiei antihitleriste, altfel spus a Blocului Naţional Democrat, prin Declaraţia Comitetului său Central din 24 august 1944 : „În ciocnirea inevitabilă cu forţele hitleriste, Partidul Comunist din România cheamă muncitorimea, ţărănimea, intelectualii şi pe toţi cetăţenii României la luptă fără cruţare, cu toate armele, împotriva duşmanului de moarte al poporului său" [15]. Iar proclamaţia regelui către ţară, redactată, după cum se ştie deja, de Lucreţiu Pătrăşcanu şi acceptată cu mici modificări de partenerii partidului comunist în Blocul Naţional Democrat, a consemnat ideea-forţă că „alături de armatele aliate şi cu ajutorul lor, *mobilizînd toate forțele națiunii* (subl. a.), vom trece hotarele impuse prin actul nedrept de la Viena pentru a elibera pămîntul Transilvaniei noastre de sub ocupaţia străină" [16]. În sfîrşit, tot în plan programatic, ideea mobilizării întregului potenţial de acţiune al poporului român contra Germaniei naziste, pentru eliberarea pămîntului românesc şi înfrîngerea nazismului, s-a concretizat şi în *Declarația guvernului* de la 23 August 1944 : „Ţara întreagă voieşte să pună capăt războiului distrugător, unui război de la început pierdut. Ţara întreagă doreşte pacea. Dar voinţa de pace a României nu înseamnează nici dezarmare, nici teamă. Orice piedică pusă în drumul înfăptuirii năzuinţelor spre pace şi libertate a poporului român va dezlănţui o luptă fără milă şi fără cruţare din partea tuturor forţelor armate şi populare împotriva celor care ar încerca să menţină ţara noastră în război cu Naţiunile Unite, prelungindu-i astfel zadarnic suferinţele" [17].

Erau toate aceste acte politico-programatice produsul nemijlocit şi întru totul necesar al unei situaţii istorice deosebite, dar care, prin ele însele, nu puteau însemna prea mult dacă nu urmau a-şi găsi pe mai departe concretizarea ; dacă nu s-ar fi acţionat cu toată hotărîrea pentru mobilizarea întregului potenţial de luptă al naţiunii şi care, odată alăturat Naţiunilor Unite, să-şi găsească valorificarea istorică în contribuţia la înfrîngerea militară a Germaniei naziste, ca o condiţie esenţială a refacerii integrităţii teritoriale iar apoi a consolidării independenţei şi suveranităţii naţionale, a fortificării locului şi rolului României în viaţa internaţională postbelică. De altfel, insurecţia însăşi prin forţa ei de acţiune şi consecinţele politico-militare pe care le-a generat, mai ales ca urmare a faptului că armata română în ansamblul ei a întors armele contra Wehrmachtului

---

[15] „România liberă" din 24 august 1944.

[16] *Documente privind istoria militară a poporului român. 23—31 august 1944*, vol. 1, Edit. militară, Bucureşti, 1977, p. 5.

[17] „România liberă" din 24 august 1944.

trecînd alături de armatele sovietice, s-a constituit într-un eveniment cu multiple semnificaţii istorice nu numai pentru poporul român dar şi pentru cursul ulterior al războiului. Şi aceasta pentru simplul fapt că, aşa cum s-a precizat nu odată în studiile de specialitate [18], actul românesc de la 23 August 1944 a provocat importante consecinţe pe plan extern atît în plan militar-strategic cît şi economic, politic sau moral. Este faptul istoric pe care îl recunoştea public, în cadrul Conferinţei de pace de la Paris, reprezentantul U.R.S.S. cînd spunea : „La 23 august, cînd nu erau încă evidente perspectivele desfăşurării viitoare a evenimentelor militare şi cînd soarta Germaniei era departe de a fi clară, politica externă a României a luat o întorsătură hotărîtoare" [19].

România, prin guvernul instaurat la 23 August şi cele care i-au urmat, cu precădere cel condus de dr. Petru Groza, a angrenat ferm întreg potenţialul său de luptă, potenţial militar, potenţial economic şi potenţial moral [20], în lupta contra Germaniei naziste şi Ungariei horthiste, pentru eliberarea întregului său teritoriu, inclusiv a nordului ţării care fusese încorporat de Ungaria horthistă prin odiosul Dictat de la Viena, iar apoi pentru eliberarea, în cooperare cu armatele sovietice, şi a altor ţări aflate sub dominaţie nazistă, pînă la obţinerea victoriei finale asupra fascismului.

Pentru atingerea unor asemenea obiective, în condiţiile în care Germania hitleristă mai dispunea încă de forţe militare şi poziţii strategice importante, partidul comuniştilor, care cunoştea exact adevărata stare de spirit a maselor largi populare, a întregii naţiuni, o stare de spirit vehement antinazistă şi antihorthistă, a acţionat din primele momente ale desfăşurării insurecţiei pentru o superioară valorificare a potenţialului militar de care dispunea România, pentru o angajare fără rezerve a tot ceea ce putea aduce poporul român pe frontul războiului antihitlerist. Comuniştii români, în primul rînd, dar şi alte forţe politice, s-au afirmat viguros pe scena ţării pentru organizarea şi concentrarea tuturor energiilor naţionale care, în acele clipe istorice, trebuiau canalizate în direcţia frontului, pentru susţinerea lui pînă la victoria finală. Şi aceasta cu convingerea fermă, istoriceşte îndreptăţită, că şi atunci, ca dealtfel şi în alte momente de încleştare militară cu forţele cotropitoare externe, soarta independenţei şi suveranităţii poporului român depindea de aportul său nemijlocit, că de măsura în care erau recucerite prin forţe proprii libertatea, independenţa şi suveranitatea naţională, în înţelesul lor plenar, depindea cursul însuşi al transformărilor revoluţionare ulterioare. Iată de ce în politica sa suplă şi realistă, partidul comunist a făcut totul pentru ca potenţialul de luptă al ţării să fie valorificat pe front, alături de armatele sovietice, la parametrii cei mai înalţi posibili, pentru ca aportul României la înfrîngerea fascismului să fie cît mai relevant, pentru ca, în forme de expresie dintre cele mai elocvente, poporul român să-şi exprime adevăratele

---

[18] A se vedea, de exemplu, *August 1944*, culegere de studii, colecţia „Biblioteca de istorie", Edit. politică, Bucureşti, 1971, p. 200—260; Gheorghe Zaharia, *Insurecţia naţională armată. antifascistă şi antiimperialistă din august 1944*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1977.

[19] „Scînteia" din 16 august 1946.

[20] Colonel dr. Florian Tucă, *Aspecte definitorii privind potenţialul de luptă al României în războiul antihitlerist*, în *File de istorie militară a poporului român*, vol. 5—6, Edit. militară, Bucureşti, 1979, p. 310 şi urm.

sale gînduri şi aspiraţii, adevărata sa voinţă — aceea de a contribui la reinstaurarea climatului de pace şi bună înţelegere între popoare.

Prin prisma unei asemenea evaluări atît a situaţiei istorice concrete, cît şi a adevăratelor interese naţionale ale poporului român a acţionat partidul comunist pentru întruchiparea, prin fapte, a pateticei sale chemări *Totul pentru front, totul pentru victorie*. Sub semnul realist şi profund patriotic al acestei istorice lozinci au fost angajate, din august 1944 şi pînă la 9 mai 1945, pe fronturile antihitleriste, efective militare cifrate la aproape 540 000 de oameni. Nu numai atît, dar pe diferite căi şi forme dintre cele mai eficiente partidul comunist a ţinut să acţioneze pentru sporirea neîncetată a combativităţii oştirii, atît în realizarea misiunilor de luptă de pe front, cît şi lupta din interior alături de masele largi de oameni ai muncii pentru rezolvarea sarcinilor revoluţiei, îndeosebi aceea a cuceririi puterii politice. Sub însemnul fundamental al patriotismului fierbinte, corelat organic cu acela al necesităţii transformărilor revoluţionare, armata română a fost angajată să acţioneze atît în perioada pregătirii şi desfăşurării insurecţiei, cît şi după aceea, comuniştii acordîndu-i o atenţie deosebită. Aşa de pildă adresîndu-se oştirii odată mai mult printr-un manifest la începutul lunii septembrie 1944, partidul comunist, după ce sublinia faptul că soldaţii şi ofiţerii români au reuşit a găsi calea luptei adevărate, a luptei drepte hotărîte contra hitleriştilor cotropitori, lucru pentru care întregul popor îi înconjoară cu dragoste, chema în continuare la angajarea plenară a întregului popor întrucît lupta lor era o cauză a întregului popor, era cauza libertăţii şi independenţei. Alături de puternicii aliaţi — se scria în manifestul partidului comunist adresat armatei — lupta „trebuie să fie necruţătoare, pînă la totala nimicire a cotropitorilor unguri şi asasinilor legionari care au adus în ţară pe nemţi'' [21].

Cînd a apărut primul număr legal al ziarului „Scînteia'', comuniştii au reluat ideea unirii tuturor forţelor naţionale, cerînd organizaţiilor politice sau profesionale, cu care deja se colabora, să acţioneze în totalitatea lor şi, în front naţional, „să sprijine prin toate mijloacele sforţările războiului nostru de eliberare şi consolidare a independenţei ţării'' [22].

Potrivit aceluiaşi document, clasa muncitoare era chemată să se situeze în fruntea acţiunii patriotice de sprijinire a frontului, să se angajeze în fluxul viu al producţiei asigurîndu-i o desfăşurare continuă şi cît mai eficientă posibil, fiindcă numai pe această bază frontul putea fi aprovizionat. În ce priveşte ţărănimea, Partidul comunist îi cerea să lucreze ogorul pentru ca produsele lui să ajungă atît pe front cît şi la oraşe. Interesele fundamentale ale naţiunii reclamau o încordare a eforturilor ei de creaţie materială şi de participare activă la lupta de eliberare a pămîntului străbun de sub cizma cotropitoare a nazismului şi horthismului. Era scopul fundamental în numele căruia Partidul Comunist Român aprecia că „se impune mobilizarea tuturor puterilor poporului şi a tuturor resurselor materiale ale ţării, pentru a da tot sprijinul trupelor sovietice şi celor române în lupta lor comună împotriva Germaniei hitleriste'' [23].

---

[21] „România liberă" din 20 septembrie 1944.
[22] „Scînteia" din 21 septembrie 1944.
[23] „Scînteia" din 26 septembrie 1944.

E de remarcat faptul că, în ce-l priveşte, Partidul Comunist a ţinut să fie un model de consecvenţă programatică în ceea ce priveşte acţiunea de mobilizare a poporului pentru susţinerea frontului, pentru angajarea tuturor posibilităţilor sale de luptă contra nazismului şi horthismului. De aceea un moment ca eliberarea Clujului, la 11 octombrie 1944, după încleştări grele între trupele române şi sovietice, pe de o parte, şi cele nazisto-horthiste, pe de altă parte, a fost folosit de comunişti pentru reafirmarea hotărîrii lor de a se angaja ei şi întregul popor, pentru a obţine finalmente victoria. „Lupta nu s-a terminat — declara Lucreţiu Pătrăşcanu în împrejurarea amintită. Trebuie să dezrobim întreg Ardealul. Trebuie să eliberăm pe toţi românii asupriţi de grofii maghiari. Trebuie să înfrîngem hitlerismul în propria lui ţară. Războiul trebuie dus pînă la capăt. Înfrîngerea totală a duşmanului hitlerist este condiţia existenţei noastre ca popor liber" [24]. Şi în pragul anului 1945, Consiliul Naţional al F.N.D. considera că pentru zdrobirea armatelor fasciste şi libertatea popoarelor cotropite de acestea trebuiau „înzecite sforţările războiului", iar îndemnul de a face „totul pentru front, totul pentru sprijinirea armatelor care luptă pentru existenţa noastră naţională" trebuie să fie şi pe mai departe principala lozincă, principala deviză a naţiunii române [25].

Ideea programatică a luptei cu orice preţ pentru eliberarea întregului teritoriu al ţării, refacerea integrităţii teritoriale şi înfrîngerea definitivă a fascismului a întrunit consensul larg al forţelor care au înfăptuit insurecţia, pentru transpunerea ei în fapt s-a acţionat trecîndu-se peste deosebirile de ordin politic şi ideologic astfel că armata română a putut, simţind sprijinul hotărît al întregului popor, să se achite pe deplin de misiunea patriotică ce-i revenea în acea perioadă. Astfel, ea şi-a atras laurii victoriei pe frontul antihitlerist străbătînd 20 de masive muntoase, forţînd 12 cursuri mari de apă, eliberînd peste 3 800 de localităţi şi alte aşezări, dintre care 53 de oraşe, provocînd însemnate pierderi inamicului. Sînt fapte pentru care, aliaţii înşişi, dar îndeosebi comandamentul sovietic din zonele de operaţii ale armatei române, au ţinut, chiar în timpul desfăşurării luptelor, să le aprecieze. 7 ordine de zi, 21 comunicate de război precum şi alte documente emanate de Comandamentul Frontului 2 Ucrainean, de alte mari unităţi ale armatei sovietice cu care forţele armate româneşti acţionau în strînsă cooperare au răsplătit pilduitoarele acte de eroism ale soldaţilor români. Remarcabil e şi faptul că peste 300 000 de soldaţi, subofiţeri şi ofiţeri români au fost distinşi, pentru actele lor de bravură ostăşească, cu ordine şi medalii sovietice, cehoslovace, ungare şi româneşti. Sînt toate acestea fapte istorice încărcate de profunde semnificaţii pe care a ţinut să le releve şi secretarul general al partidului, preşedintele Republicii, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, spunînd că : „Imediat după înfăptuirea actului istoric de la 23 August, armata română a întors armele împotriva Germaniei hitleriste, a luptat alături de glorioasa armată sovietică pentru eliberarea deplină a ţării, izgonind pe cotropitorii horthişti şi hitlerişti de pe întreg pămîntul patriei, precum şi pentru eliberarea Ungariei şi Cehoslovaciei, pînă la victoria finală din mai 1945 asupra Germaniei fasciste... În toată această perioadă, Partidul Comunist Român a pus pe primul plan

---

[24] „Universul" din 13 octombrie 1944.
[25] „Scînteia" din 1 ianuarie 1945.

mobilizarea eforturilor poporului pentru susţinerea frontului, pentru asigurarea victoriei în lupta împotriva fascismului, a eliberării patriei de sub dominaţia străină. În acelaşi timp, partidul nostru şi-a asumat rolul istoric de a conduce masele la lichidarea vechii orînduiri sociale, la democratizarea întregii noastre ţări'' [26].

Sub acelaşi însemn, menţionat mai sus, şi care-şi găsea un corespondent istoric concret în derularea însăşi a evenimentelor au sporit şi s-au fortificat necontenit raporturile dintre comunişti şi armată, politica justă, principial şi practic, promovată de partid a polarizat atenţia armatei, inclusiv a corpului ofiţeresc, ceea ce a făcut să capete noi dimensiuni însuşi cursul general al revoluţiei declanşate în august 1944. Consemnăm şi noi cîteva aprecieri dintr-un document al vremii, datat 8 septembrie 1944, întrucît e deosebit de relevant pentru ceea ce a însemnat valoarea istorică a chemării ,,Totul pentru front, totul pentru victorie''. ,,În ceea ce priveşte atitudinea armatei faţă de Partidul Comunist şi manifestările lui, este de notat ca bază cercurile din Bucureşti, informate şi cu mai multe posibilităţi de control al ştirilor şi stărilor de lucruri. Cercurile militare româneşti au privit... chiar cu mîndrie manifestaţiile Partidului Comunist care nu a pierdut un prilej să elogieze Armata Română. De la temerile ce existau în urma propagandei de pînă acum privitoare la Partidul Comunist şi pînă la modul legal în care se desfăşoară activitatea acestui partid, cu lozinci... patriotice româneşti..., cercurile militare au constatat că este vorba... de oameni bine intenţionaţi şi cu dragoste de ţară... Există, chiar, în curs de formare în sînul corpului ofiţeresc din Bucureşti, ca exponent al cadrelor din restul ţării, un curent de adeziune la politica socială, în cadrul naţional, preconizată de Partidul Comunist, aceasta şi ca rezultat al apelurilor adresate către armată de conducerea acestui partid. În special în rîndurile elementelor tinere din corpul ofiţeresc această stare de spirit este evidentă'' [27].

La cimentarea relaţiei dintre partid şi armată, în fond o relaţie fundamentală pentru concretizarea istorică a chemării ,,Totul pentru front, totul pentru victorie'' !, iar, în perspectivă, pentru reuşita în confruntarea revoluţionară, menită a conduce poporul român pe calea către socialism, a contribuit, fără îndoială, efortul stăruitor al comuniştilor de a organiza în spatele armatei ,,frontul muncii'' şi al solidarităţii întregii naţiuni cu cei care făceau să se apropie pas cu pas momentul eliberării patriei şi al înfrîngerii definitive a fascismului. Printr-o intensă muncă politică şi organizatorică, partidul comunist, sprijinit într-un fel sau altul, într-o măsură sau alta, şi de alte forţe social-politice a chemat şi a angajat efectiv masele largi populare în efortul greu, adesea deosebit de dur, menit a contribui la susţinerea războiului.

Apelînd la abnegaţia şi spiritul de sacrificiu ale clasei muncitoare, ale ţărănimii, într-un cuvînt, ale maselor largi populare şi care s-au angajat conştient în acţiunea pentru accelerarea procesului de producţie astfel încît să poată susţine efortul militar al ţării, partidul comunist a acordat o atenţie importantă problemei antrenării întregului popor în acţiunile

---

[26] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, vol. 12, Edit. politică, Bucureşti, 1976, p. 626 627.

[27] *România în războiul antihitlerist, 23 august 1944 — 9 mai 1945*, Edit. militară, Bucureşti, 1966, p. 160.

patriotice de sprijinire materială şi morală a ostaşilor combatanţi şi a familiilor lor. „Uniunea Patriotică, Sindicatele Unite, Frontul Plugarilor, Apărarea Patriotică, Asociaţiile liber profesioniştilor, meseriaşilor, Madosz-ul, asociaţii feminine, întregul tineret patriotic trebuie să dea concursul cel mai larg armatelor sovietice şi române, să sprijine prin toate mijloacele eforturile războiului nostru de eliberare şi consolidare a independenţei ţării" [28].

Reprodus din apelul C. C. al P.C.R. adresat poporului român în luna septembrie 1944, citatul concretizează concepţia partidului comunist de transpunere în practică a lozincii *Totul pentru front, totul pentru victorie!*, prin organizarea şi conducerea eforturilor întregului popor. Lupta pentru realizarea acestui deziderat major, care, după cum aprecia apelul citat, lega în mod nemijlocit participarea României la războiul antihitlerist de necesitatea consolidării independenţei naţionale a ţării, a avut la bază o amplă muncă de propagandă desfăşurată de partid şi organizaţiile de masă de sub conducerea şi influenţa sa politică în rîndurile tuturor păturilor sociale ale naţiunii. Prin intermediul celor mai diverse mijloace de agitaţie şi propagandă: manifeste, afişe, broşuri, organe de presă, emisiuni de radio, jurnale cinematografice, cît şi printr-o muncă susţinută de lămurire orală (mitinguri şi adunări), Partidul Comunist Român şi Partidul Social-Democrat care acţionau pe bază de front unic muncitoresc, organizaţiile de masă democratice şi progresiste au popularizat caracterul just al războiului dus de ţara noastră alături de coaliţia Naţiunilor Unite împotriva Germaniei naziste, au relevat eroismul ostaşilor, valoarea istorică a jertfelor de sînge pe care poporul român le dădea pentru eliberarea sa şi a ţărilor vecine de barbaria fascistă, au acţionat pentru împletirea cît mai strînsă a luptei revoluţionare cu aceea de susţinere a războiului [29]. *„Pentru lupta eliberatoare a ostaşilor noştri, pentru jertfele lor neprecupeţite, să facem zid în jurul lor! Să simtă grija şi dragostea noastră caldă, să simtă că întreg poporul este alături de ei în încleştarea ultimă care va dezrobi pe vecie lumea de molima hitleristă"* [30], — se arăta, de pildă, într-un material al Apărării Patriotice [31], organizaţie de masă aflată sub conducerea partidului comunist, care a avut un rol important în transpunerea în fapt a chemării *Totul pentru front, totul pentru victorie!*

P.C.R. a reuşit, în acest fel, să întărească solidaritatea şi, de fapt, multitudinea legăturilor existente între oamenii muncii şi luptătorii cu arma în mînă, să realizeze o adevărată sudură între frontul militar antihitlerist şi masele largi populare din spatele frontului. Ca urmare a iniţiativelor sale politice şi organizatorice zeci de mii de activişti ai săi şi ai altor organizaţii de masă au cutreierat oraşele şi satele patriei în cadrul cunoscutelor „săptămîni ale armatei", pentru a face colecte de bani, a strînge alimente, îmbrăcăminte, medicamente şi alte obiecte necesare frontului [32].

---

[28] Gheorghe Zaharia şi alţii, *România în anii revoluţiei democrat-populare. 1944—1947*, Edit. politică, Bucureşti, 1971, p. 44.

[29] Arh. I.S.I.S.P. cota K.XXIX. 14; K. XXIX—12, ş.a.

[30] Arh. I.S.I.S.P. cota K. XXIX—7.

[31] Detalii în legătură cu activitatea de ansamblu şi caracterul larg de masă (muncitori, ţărani, intelectuali, gospodine, liber profesionişti, slujitori ai bisericii etc.) pe care îl avea organizaţia Apărarea Patriotică, O. Matichescu, *Apărarea Patriotică*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1971.

[32] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 46—51, 56—57, 78—79, 89—91, 108—109, 118—121, 263—268; Arh. I.S.I.S.P., fond 2, dosar 30, f. 30, 54, 112, 150.

Sub același semn și în virtutea aceleiași necesități istorice organizațiile locale de partid în colaborare cu cele ale Apărării Patriotice au dat naștere unor comitete purtînd denumirea *Totul pentru front, totul pentru victorie!*, a căror activitate s-a desfășurat în instituții, uzine, fabrici, la sate ș.a.m.d. Prin intermediul acestor comitete din care făceau parte oameni diferiți ca orientare politică, ideologică dar care acționau direct în mijlocul maselor populare, s-a adus o însemnată contribuție la stringerea ajutoarelor financiare și materiale atît de necesare pentru front. „Organizația noastră — se arăta de exemplu într-un raport al Județenei Iași a Apărării Patriotice— prin crearea comitetului de acțiune (de sprijinire a frontului— n.a.), a antrenat reprezentanții tuturor instituțiilor, întreprinderilor, clerului și armatei care, prin adunări, în birouri și ateliere, cît și la sate, prin comitetele create în vederea acestor acțiuni, a lămurit masele largi de necesitatea sprijinirii frontului. S-au creat 27 de comitete din diferitele întreprinderi și instituții cu ajutorul cărora s-au colectat bani și obiecte necesare ostașilor de pe front. S-a organizat un concurs pentru primirea celui mai frumos colet destinat ostașilor de pe front, la care au participat toate sindicatele, școlile, spitalele, fabricile, instituțiile arătînd o dorință vie de a participa la ajutorarea acelor ce luptă pentru libertatea și democratizarea țării" [33]. Aria de cuprindere organizatorică și de acțiune sub îndemnul *Totul pentru front, totul pentru victorie* a sporit necontenit așa cum reiese azi dintr-un raport întocmit de organizația județeană Lugoj a Apărării Patriotice, care indica, la un moment dat, un număr de 30 de comune [34], în același sens putînd fi invocate și alte exemple asemănătoare pentru numeroase alte localități din țară [35]. Caracterul profund popular al acțiunii *Totul pentru front, totul pentru victorie*, ecoul deosebit de puternic pe care l-a stîrnit în rîndurile maselor largi de oameni ai muncii, faptul că i-a mobilizat pe „toți cetățenii la opera de solidarizare și susținere a luptătorilor cu arma în mînă împotriva hitlerismului", erau subliniate pe drept cuvînt și în coloanele organului de presă al Apărării Patriotice [36]. Nu numai atît, dar la sediile Apărării Patriotice din întreaga țară: București, Galați, Timișoara, Buzău, Constanța, Arad, Ploiești, Craiova, Iași, Cluj, Oradea etc. mii de oameni ai muncii au luat parte la acțiuni colective, așa numitele clăci, în cadrul cărora se confecționau obiecte de îmbrăcăminte, se pregăteau zeci de mii de pachete pentru a fi trimise apoi pe front [37]. Sute de mii de scrisori transmiteau soldaților și ofițerilor din tranșee fiorul atît de cald al dragostei și recunoștinței întregului nostru popor și care, fără îndoială, că fortificau moralul celor ce alungau, pas cu pas, trupele dușmane pînă la a le obliga să capituleze. „Tu, iubite ostaș, lupți acolo departe de toți cei dragi ai tăi — se arăta într-o asemenea scrisoare trimisă de muncitorii unei întreprinderi din București. Fii însă sigur că sîntem alături de tine, luptînd și noi. Așteptăm momentul fericit cînd vom încinge hora biruinței,

[33] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 196—197.

[34] Ibidem, f. 46—51.

[35] Ibidem, f. 86 88, 89—91, 108—109, 263—268; Arh. Comitetului regional P.C.R. Iași, fond. XVIII, dos 48, f. 2, 35; *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, București, 1945, f. 166 167.

[36] „Buletinul Apărării Patriotice" din 15 aprilie 1945.

[37] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 17—18, 46—51, 78—89, 108 109, 263—268, 119; Arh. I.S.I.S.P., fond 2, fos 30, f. 110.

sărbătorind astfel marea victorie"[38]. „Din micile noastre economii, vă rugăm să primiţi puţinul nostru, dar care vi-l trimitem cu tot sufletul nostru tînăr — se adresau elevii Liceului Sf. Sava din Bucureşti ostaşilor de pe front. Cînd vom fi mari, ne vom face datoria aşa cum v-o faceţi voi"[39].

Firul istoric al acţiunilor de masă organizate şi conduse de partidul comunist pentru sprijinirea materială şi morală a frontului antihitlerist a cunoscut noi şi semnificative dimensiuni după 6 martie 1945 cînd a fost instaurat la conducerea ţării guvernul condus de dr. Petru Groza, care avea un caracter predominant muncitoresc-ţărănesc. Faptul ca atare conferea acţiunii *Totul pentru front, totul pentru victorie*, un plus de dinamism, un plus de voinţă şi de încredere în sfîrşitul victorios al luptei. Şi aceasta pentru simplul motiv că în funcţionalitatea lui, în înfăptuirea actelor sale politico-administrative, deci şi a celor subsumate susţinerii frontului, guvernul condus de dr. Petru Groza înţelegea să se sprijine pe forţa de acţiune a maselor, să valorifice adevăratele potenţe creatoare ale acestora. „Actele guvernului — aprecia în sensul amintit dr. Petru Groza în calitatea-i de prim-ministru, trebuie să se sprijinească pe adeziunea poporului" întrucît „puterea lor se reazemă numai pe adînca şi organica participare a maselor"[40]. De aici plusul de entuziasm şi de adeziune populară faţă de cauza luptei pentru înfrîngerea definitivă a Germaniei naziste. „Odată cu venirea la cîrma ţării a unui guvern democratic popular, gîndul nostru se îndreaptă spre scumpii şi vitejii noştri ostaşi de pe front, care, împreună cu viteaza Armată Roşie, luptă pentru stîrpirea ultimelor rămăşiţe fasciste" — se arăta de pildă în apelul adresat clasei muncitoare de Confederaţia Generală a Muncii[41]. Dealtfel, sindicatele muncitoreşti au şi organizat în fabrici, în ateliere şi întreprinderi, mari întruniri, în cadrul cărora s-a discutat despre importanţa acestei măreţe şi patriotice iniţiative, s-a cerut şi s-a hotărît să se facă tot ceea ce era posibil pentru sprijinirea frontului antihitlerist[42]. Întreaga muncitorime s-a angajat ca, pe lîngă eforturile depuse zilnic pentru aprovizionarea frontului cu armament, să contribuie la ajutorarea materială a ostaşilor noştri cu alimente, îmbrăcăminte etc. cedînd contravaloarea unei ore de muncă[43].

Mobilizaţi şi conduşi de comunişti, cărora li s-au alăturat activişti ai P.S.D., muncitorii au răspuns cu însufleţire acţiunii de sprijinire a frontului antihitlerist, realizînd în această campanie — care s-a desfăşurat timp de o săptămînă, în luna martie 1945 — suma de 465 000 000 lei[44].

A fost o campanie căreia i s-a alăturat şi intelectualitatea progresistă, patriotică, din România care a făcut corp comun cu întreaga naţiune în eforturile sale pentru sprijinirea frontului antihitlerist. Din acest punct de vedere, o serie întreagă de fapte istorice concrete sînt deosebit de grăitoare pentru felul în care au înţeles să răspundă apelurilor lansate de comunişti şi social-democraţi o serie de actori şi artişti de prestigiu din Bucureşti şi diverse alte localităţi. „Atunci cînd Apărarea Patriotică şi-a adresat

---

[38] *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, f. 64.
[39] *Ibidem*.
[40] Dr. Petru Groza, *Reconstrucţia României*, Bucureşti, 1946, p. 61.
[41] „Scînteia" din 18 martie 1945.
[42] Ibidem.
[43] Ibidem.
[44] *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 64.

chemarea pentru oblăduirea frontului, pentru grăbirea victoriei, actorii au răspuns în număr impresionant" — sublinia în acest sens organul de presă al C.C. al P.C.R. „Scînteia", în martie 1945 [45]. Dealtfel, şi în acele momente, ca în multe altele cînd a fost nevoie ca interese fundamentale ale naţiunii să fie apărate ori să-şi găsească o împlinire superioară, problema încadrării cît mai eficiente a celor ce activau în domeniul creaţiei spirituale ca atare şi acţiunile de sprijinire a frontului antihitlerist, au fost obiect de preocupare intensă, de meditaţie şi, finalmente, de acţiune concretă. Ca dovadă amintim aici marea întrunire organizată la 25 martie 1945 în Sala Operei Române din Bucureşti. Au luat cuvîntul cu acest prilej, subliniind importanţa patriotică a chemării *Totul pentru front, totul pentru victorie*, P. Constantinescu-Iaşi, ministrul propagandei, Mihai Ralea, artiştii P. Ştefănescu-Goangă, V. Maximilian, C. Sincu ş.a. [46]. „Artiştii salută această operă de trezire a conştiinţei româneşti pentru ca, într-o unanimă unire, să dăm totul, absolut totul pentru front — spunea în alocuţiunea sa V. Valentineanu. În faţa măreţiei acestei chemări a destinului nostru, artiştii nu pot rămîne simpli spectatori, cînd din această uriaşă încleştare dintre două lumi, dintre bine şi rău, dintre tiranie şi libertate, trebuie să răsară şi pentru ţara noastră veac nou, viaţă nouă" [47]. La rîndul său, P. Ştefănescu-Goangă spunea : „Artiştii sînt reprezentanţii spirituali ai poporului, sînt răsfăţaţii inimii lui şi nu este mai potrivită ocazie de a manifesta solidaritatea lor ca în această împrejurare, cînd fiii aleşi ai poporului român se jertfesc pentru victoria totală a umanităţii libere" [48].

Moţiunea votată cu acest prilej, trimisă şi pe front, exprima angajamentul ferm al tuturor artiştilor din România de a contribui în plan material şi moral la susţinerea efortului militar al ţării, la fortificarea necontenită a legăturii dintre armată şi popor ca o garanţie istorică a victoriei contra forţelor negre ale fascismului. „Noi actorii dramatici, lirici de music-hall şi instrumentişti, întruniţi azi în sala Operei Române pentru integrarea masei actoriceşti în campania *Totul pentru front, totul pentru victorie!* aducem salutul nostru glorioasei armate sovietice şi vitezei armate române. Trimitem bravilor noştri ostaşi care luptă pe frontul libertăţii toată dragostea şi admiraţia pentru vitejia de care au dat dovadă în loviturile de nimicire a hitlerismului. Primind cu entuziasm lozinca *Totul pentru front, totul pentru victorie!*, ne legăm ca să dăm tot sprijinul nostru pentru susţinerea bravilor luptători de pe front şi pentru cimentarea legăturilor dintre front şi spatele frontului" [49].

Onorînd asemenea angajamente, slujitorii frontului artistic au creat echipe speciale care au fost trimise pe front, au organizat festivaluri a căror contravaloare să fie cedată în sprijinul frontului, şi-au dat concursul în spitalele şi regimentele din spatele frontului, ori au donat salariul pe cîte o zi pentru aceeaşi cauză. În diverse instituţii teatrale au fost organizate patronaje de susţinere a familiilor celor concentraţi etc. [50].

---

[45] „Scînteia" din 26 martie 1945.
[46] Ibidem.
[47] Ibidem.
[48] Ibidem.
[49] Ibidem.
[50] Ibidem din 27 martie.

Semnificativ pentru caracterul organic al legăturii dintre front şi masele largi populare, practic între front şi întregul popor, întreaga naţiune este şi faptul că ostaşii de pe front au ţinut la rîndul lor să-şi exprime prin numeroase scrisori, trimise fie diferitelor colective de oameni ai muncii, fie, îndeosebi, pe adresa C.C. al Apărării Patriotice, bucuria şi recunoştinţa pentru sentimentele de dragoste cu care erau înconjuraţi. „*Ostaşii noştri au văzut în fiecare dintre delegaţii Apărării Patriotice pe părinţii, fraţii, surorile lor, pe muncitorii din uzine şi de pe ogoare, care şi-au unit forţele într-o splendidă solidaritate de muncă cinstită şi dreaptă, pentru asigurarea prosperităţii şi fericirii poporului nostru*"[51] — arăta într-o asemenea scrisoare comandantul Armatei I-a, generalul V. Atanasiu, şi prin care, fără îndoială, că erau redate sentimentele maselor de soldaţi, îndeosebi dorinţa lor legitimă ca, înlăturînd primejdia externă, asigurînd astfel refacerea independenţei şi suveranităţii naţionale, a integrităţii teritoriale, să se reîntoarcă pe frontul muncii, al creaţiei materiale şi spirituale. Adică ceea ce consemna mai departe scrisoarea citată : „Asigurăm organizaţia Apărarea Patriotică că luptătorii din Armata I-a vor deveni vajnici luptători pe ogorul muncii constructive, pentru consolidarea ţării şi a democraţiei româneşti"[52].

Sub însemnul aceloraşi înalte aspiraţii era redactată şi scrisoarea soldaţilor şi ofiţerilor răniţi din Divizia „Tudor Valadimirescu", trimisă pe adresa C.C. al Apărării Patriotice în ianuarie 1945. „Dragi prieteni de la Apărarea Patriotică ! Rîndurile ce urmează nu pot exprima în totul dragostea şi recunoştinţa ce v-o purtăm noi, ofiţerii şi soldaţii Diviziei « Tudor Vladimirescu», răniţi, foşti în spitalul Z.I. 179 Timişoara. Acum, cînd rănile noastre au fost vindecate şi părăsim spitalul, nu putem pleca din Timişoara fără să vă mulţumim pentru tot ce aţi făcut pentru noi şi vă trimitem salutul nostru prietenesc şi patriotic. Nu vom uita niciodată pe acei care întotdeauna au venit la patul de suferinţă cu prăjituri, bomboane, fructe, ţigări, ziare etc. şi mai ales dragostea frăţească pe care am simţit-o din plin la voi (...) Plecăm, prieteni ! Ducem cu noi prietenia voastră, vom spune camarazilor de pe front că aici, la Timişoara, patrioţii luptă ca şi noi pe front, că ei nu vor permite să mai domnească nedreptatea şi tirania"[53].

În cadrul efortului colectiv ce s-a realizat sub semnul îndemnului profund patriotic, naţional *Totul pentru front, totul pentru victorie!*, ca o contribuţie însemnată pe această linie de sprijinire masivă a frontului antihitlerist, mai ales în perioada cînd luptele se dădeau pentru alungarea hitleriştilor de pe teritoriul ţării noastre, s-a înscris activitatea desfăşurată de corpul medical al ţării. În acest sens trebuie să consemnăm că Apărarea Patriotică, încă din anii ilegalităţii se transformase într-o adevărată Cruce Roşie de luptă. Ea ajutase cu precădere pe deţinuţii politici, sarcina ei în acest plan subordonînd-o rapid necesităţii de a susţine frontul antihitlerist cu alimente, medicamente şi echipament sanitar. „Primii răniţi ai războiului antihitlerist de la Otopeni au simţit ajutorul Apărării Patriotice chiar pe linia de luptă", se menţiona în documentele congresului Apărării Patriotice[54]. Sau : „Am luat parte la susţinerea frontului din

---

[51] *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 63.
[52] *Ibidem*.
[53] *Apărarea Patriotică contra teroarei fasciste*, Timişoara, 1945, p. 137.
[54] *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 63.

Timişoara — se arăta în acelaşi sens într-un raport al organizaţiei regionale Banat a Apărării Patriotice — distribuind ostaşilor alimente, ţigări, medicamente şi transportînd răniţi"[55]. Nu numai atît dar, aşa cum probează activitatea regionalei Banat a Apărării Patriotice, o serie întreagă de unităţi spitaliceşti au fost luate în administraţie proprie de către Apărarea Patriotică. Regionala amintită dirija, în aprilie 1945, 8 spitale de răniţi, pentru ca, în acelaşi timp, să creeze posibilităţi de acordare a asistenţei medicale şi pentru 20 000 de răniţi sovietici. Tot regionala amintită, în cadrul campaniei din martie-aprilie 1945, de sprijinire a răniţilor, a organizat 5 mitinguri, 3 chete de stradă, o colectă din casă în casă, 22 de baluri cu program cultural, 19 reprezentanţii artistice, realizînd pe această cale suma de 150 000 lei[56]. Şi alte acţiuni cum ar fi vînzările de timbre sanitare, emise special în vederea organizării ajutorului medical pe front[57], au fost subordonate aceluiaşi ţel fundamental : traducerea în realitate a lozincii *Totul pentru front, totul pentru victorie!*. Este, dealtfel, pilduitor faptul că, la apelul lansat de medicii care se încadraseră în Apărarea Patriotică, peste 1 000 de cadre medicale din întreaga ţară s-au adunat în ziua de 9 februarie 1945 în sala de festivităţi a Ministerului Asigurărilor Sociale[58], pentru a da expresie publică voinţei lor de acţiune, de susţinere fără rezerve a cauzei naţionale, patriotice, întruchipate de necesitatea susţinerii pe orice cale a frontului antihitlerist. Cu acel prilej, la discuţiile care s-au purtat şi care vizau necesitatea adoptării unor măsuri cît mai eficiente de organizare a asistenţei medicale pe front, au participat personalităţi bine cunoscute ca prof. dr. C.I. Parhon, Dr. Eduard Mezincescu, prof. dr. Dan Teodorescu, prof. Traian Nasta, dr. docent Şerban Brătianu, prof. dr. Bagdazar, dr. Dumitriu, dr. Lupaşcu, dr. Lăzărescu (Cluj), conf. dr. Babeş, dr. Frunzetti, prof. dr. Ştefan Nicolau şi numeroşi alţii. Vorbitorii au exprimat cum nu se poate mai limpede sentimentele profund patriotice de care era animat corpul medical al ţării. „Noi nu avem dreptul de a trăi dacă nu ne îndeplinim zi de zi măcar o mică parte din datoria noastră către societate — arăta în cuvîntul său Gheorghe Nicolau, Ministrul Asigurărilor Sociale. Nu ne este permis să rămînem indiferenţi, simpli spectatori la suferinţele poporului. Din acest punct de vedere acţiunea Apărării Patriotice este de o înaltă ţinută morală. Ea ne mobilizează în lupta socială pentru a alina suferinţele celor de pe front. Ministerul Asigurărilor Sociale se alătură drapelului ridicat de Apărarea Patriotică pentru a ajuta frontul şi spatele frontului"[59].

Moţiunea adoptată cu acest prilej exprima angajamentul celor prezenţi de a sprijini acţiunile întreprinse pentru organizarea asistenţei medicale a luptătorilor de pe front. „Răspunzînd apelului făcut de colegii noştri din Apărarea Patriotică, ne-am întrunit azi, 9 februarie 1945, la Ministerul Asigurărilor Sociale, pentru a găsi metodele cele mai eficace pentru sprijinirea frontului, în vederea obţinerii cît mai grabnice a vic-

---

[55] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos 105, f. 56—57.

[56] Ibidem.

[57] „Flacăra" — organul Comitetului judeţean Tutova al P.C.R. din 26 noiembrie 1944.

[58] „Scînteia" din 11 februarie 1945.

[59] Ibidem.

toriei asupra fascismului. În urma cuvîntărilor ţinute şi a dezbaterilor care au urmat am hotărît cele de mai jos :

1. Medicii din întreaga ţară pot sprijini în modul cel mai eficace frontul hitlerist şi sînt datori să o facă.

2. Ei au de jucat un rol important atît prin participarea activă pe front, cît şi prin întărirea spatelui frontului şi crearea unei legături indiscutabile între acei de pe front şi cei de la vatră.

3. Ajutorarea răniţilor de pe frontul de eliberare trebuie să fie o preocupare permanentă, atît pentru medicii din spitale cît şi pentru cei din afară..." [60].

Întruniri similare care i-au adunat pe farmacişti, droghişti, proprietari de laboratoare farmaceutice din diferite colţuri de ţară şi în cadrul cărora au fost hotărîte măsuri concrete de sprijinire a efortului militar angajat de poporul român s-au bucurat de o largă audienţă verificînd, în acelaşi timp, valoarea iniţiativelor adoptate de partidul comunist şi organizaţiile de masă democrate şi patriotice de sub conducerea sa. Ele au făcut ca în întreaga perioadă a războiului antihitlerist la rănitii aflaţi în spitalele de campanie sau cele obişnuite, aflate în spatele frontului, să ajungă numeroase daruri materiale, atît pentru rănitii români cît şi pentru cei sovietici. Consemnăm, evident cu titlu probator, că numai prin contribuţia organizaţiilor Apărării Patriotice din Bucureşti valoarea ajutoarelor pentru răniţi s-a ridicat la circa 25 milioane lei pe lîngă numeroase alte bunuri materiale [61].

Remarcabilă, din punctul de vedere al întreţinerii unui moral ridicat în rîndurile ostaşilor aflaţi în proces de recuperare pe paturile diferitelor spitale, ne apare preocuparea diferitelor organizaţii obşteşti dar îndeosebi a Apărării Patriotice din întreaga ţară ca, pe lîngă asigurarea unei bune aprovizionări cu alimente şi medicamente, să se creeze şi un cadru mai plăcut, mai intim, mai adecvat însănătoşirii rapide, refortificării fizice şi psihice, prin crearea de biblioteci în spitale, aprovizionarea cu ziare şi reviste, organizarea de vizite colective etc. „Fete, femei şi bărbaţi de la Apărarea Patriotică care au luptat şi luptă pentru democraţie şi libertate vizitează spitalele de răniţi — scria tovarăşilor săi un ofiţer român rănit în luptele de la Sf. Gheorghe. Pentru fiecare rănit ei găsesc cuvinte de îmbărbătare, arătîndu-ne că noi nu sîntem singuri în lupta pentru eliberare şi alături de noi sînt şi fiii cei mai buni ai poporului care şi ei luptă pentru cauza sfîntă a poporului român, pentru libertatea şi independenţa lui" [62]. Cuvinte asemănătoare, de mulţumire şi caldă prietenie, aveau soldaţii şi ofiţerii sovietici [63].

Între scopurile urmărite prin lozinca *Totul pentru front, totul pentru victorie!* şi campania ca atare care s-a desfăşurat în întreaga ţară cu efortul organizatoric hotărîtor pe care l-a depus partidul comunist în strînsă alianţă cu P.S.D. a figurat şi preocuparea pentru sprijinirea şi ajutorarea victimelor războiului : copii orfani, văduve şi invalizi de război, familiile

---

[60] Ibidem.

[61] *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 63.

[62] „Înainte" din 5 octombrie 1944.

[63] V. Anescu, *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist*, Edit. militară, Bucureşti, 1964, p. 148.

luptătorilor de pe front lipsite de mijloace materiale [64]. Pe lîngă numeroase donaţii în alimente, haine, medicamente etc., comuniştii şi membrii organizaţiilor de masă democratice au colectat, în cadrul acţiunilor amintite, şi importante sume de bani. Pe întreaga ţară, acestea au ajuns să totalizeze 327 milioane de lei [65]. Din aceste ajutoare materiale s-au putut organiza şi amenaja în întreaga ţară numeroase creşe, cămine şcolare, tabere de odihnă, sanatorii, ceainării sau cantine atît la oraşe cît şi la sate, unde luau masa gratuit orfanii, văduvele şi invalizii de război. Pentru aceste categorii de oameni traumatizaţi ca urmare a războiului au fost amenajate dispensare speciale, spitale şi policlinici, s-au constituit ad-hoc echipe sanitare care să acorde consultaţii medicale gratuite [66].

Din iniţiativa partidului comunist, a organizaţiilor de masă care-l urmau, Frontul Plugarilor, Apărarea Patriotică, ca şi a social-democraţilor au fost întocmite tabele cu numele familiilor cele mai împovărate ale ostaşilor de pe front în vederea ajutorării lor [67]. „Noi, soţiile luptătorilor pentru eliberarea Ardealului, am fost vizitate de către Comitetul Apărării Patriotice, organizaţia de luptă pentru sprijinirea luptătorilor pentru libertate, care ne-au adus îmbrăcăminte şi sprijin material, se consemna într-o scrisoare de mulţumire a unui grup de femei din satele dobrogene adresată autorităţilor în octombrie 1944. Apărarea Patriotică, care a sprijinit întotdeauna pe toţi patrioţii antifascişti şi victimele terorii hitleriste, a înţeles să vină şi acum în ajutorul nostru încurajîndu-ne în lupta pentru nimicirea fascismului pînă la ultima lui unealtă" [68].

Tot ca fruct al iniţiativei populare au fost făcute intervenţii pe lîngă forurile centrale de stat ca să se procedeze la mărirea ajutorului pentru familiile de ostaşi cu copii, ori împovărate de nevoi, astfel încît condiţia de existenţă a acestora să fie sensibil ameliorată, fapt pentru care şi acest gen de acţiuni pot şi trebuie considerate ca fiind în acelaşi scop — materializarea lozincii — *Totul pentru front, totul pentru victorie!* [69]. Pe aceeaşi linie şi tot ca fruct al iniţiativelor partidului comunist, au fost organizate în această perioadă şcoli de recalificare profesională pentru invalizii de război [70]; cu sprijinul Uniunii Femeilor Antifasciste şi al altor organizaţii democratice au fost create pentru văduvele de război ateliere de croitorie precum şi în alte domenii de activitate [71].

O atenţie mare s-a acordat acţiunii de ajutorare a orfanilor de război [72], o acţiune în cursul căreia mii de copii orfani de pe întreg cuprinsul ţării au primit haine şi alte bunuri de larg consum. Aşa, de pildă, numai în Bucureşti, în cadrul unei singure acţiuni, desfăşurată în preajma sărbătorilor de iarnă ale anului 1944, au fost colectate obiecte de îmbrăcăminte şi alte ajutoare pentru 3 000 de copii orfani [73]. Cu acelaşi prilej, au primit

---

[64] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos 105, f. 17—19, 56—57, 86—88, 89—91; Arh. I.S.I.S.P., fond 2 dos 36, f. 122; *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 88.
[65] *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 65.
[66] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos 105, f. 17—19, 46—51, 55—56.
[67] Arh. Comitetului regional P.C.R. Galaţi, dos 12, fond. 21, f. 152.
[68] „Cuget liber" — organ al P.C.R. Constanţa din 21 octombrie 1944.
[69] „Scînteia" din 15 noiembrie 1944.
[70] Arh. C.C. al R.C.R., fond 1, dos 105, f. 17—19.
[71] Ibidem.
[72] Ibidem, f. 17—19.
[73] *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 88.

îmbrăcăminte, încălţăminte şi alte ajutoare, numeroşi copii ai căror părinţi erau invalizi de război [74].

Acţiuni de acest gen au fost organizate şi în primăvara anului 1945. Sub deviza Copilul ostaşului [75], ele au avut un ecou deosebit în rîndurile maselor, colectele publice soldîndu-se cu însemnate ajutoare materiale în obiecte sau în bani, ceea ce a permis înfiinţarea de cantine, cămine de zi sau sezoniere pentru orfanii de război.

În ideea organizării şi bunei desfăşurări a producţiei agrare s-au iniţiat importante acţiuni în vederea creării de fonduri financiare pentru procurarea de unelte agricole, vite şi seminţe o parte din acestea fiind destinate familiilor de ostaşi aflaţi pe front, văduvelor şi invalizilor de război [76]. Documente ale vremii atestă că în cadrul acestor acţiuni au fost cheltuite, pînă la 1 mai 1945, 100 milioane lei în Moldova, 100 milioane în Dobrogea, 28 milioane în zona Galaţi, 50 milioane în Oltenia, 70 milioane în Transilvania, 20 milioane în regiunea Ploieşti, 20 milioane în Valea Jiului, 20 milioane în Banat. În total peste 400 milioane de lei [77]. Nu numai atît, dar, paralel cu aceste ajutoare, au fost organizate numeroase echipe muncitoreşti care s-au deplasat la sate pentru repararea inventarului agricol de care dispuneau gospodăriile ţăranilor concentraţi, ajutînd deseori şi la muncile cîmpului, în special la însămînţările din primăvara anului 1945 [78]. Asemenea echipe au constituit şi medicii pentru a acorda asistenţă medicală gratuită invalizilor, văduvelor şi orfanilor de război [79]. Au fost toate acestea acţiuni de ajutorare a gospodăriilor ţărăneşti, a invalizilor, văduvelor şi orfanilor sau a combatanţilor de pe front, o expresie a luptei prin care s-a contribuit la întărirea încrederii şi prestigiului clasei muncitoare, a Partidului Comunist Român în faţa maselor de ţărani muncitori, la consolidarea alianţei dintre proletariat şi ţărănimea muncitoare.

Sigur că structura problematică a raportului istoric dintre masele populare şi front, altfel spus a legăturii organice dintre front şi spatele lui şi a cărei expresie concentrată s-a tradus prin lozinca *Totul pentru front, totul pentru victorie!* include şi efortul întregului popor în vederea refacerii unor obiective social-economice şi pe această bază ajutorarea populaţiei din regiunile sinistrate, afectate în măsură mai mare de urmările războiului hitlerist, îndeosebi Moldova şi partea de nord a Transilvaniei. Necesitatea refacerii căminelor, instituţiilor şi întreprinderilor economice era legată în permanenţă, în cadrul acţiunilor întreprinse de partid, de organizaţiile de mase şi alte forţe politice de marea datorie patriotică a poporului român de sprijinire a frontului antihitlerist. „Ajutînd populaţia Ardealului şi a Iaşului să scape de dezastru şi să capete posibilităţi de muncă şi existenţă — se arăta într-un apel din noiembrie 1944 — ne împlinim o mare datorie patriotică contribuind la însănătoşirea întregii

[74] Arh. St. Bucureşti, fond „Casa regală", dosar 117/1945, f. 180.

[75] „Dobrogea socialistă", organ al Partidului Social-Democrat, din 21 mai 1945.

[76] Arh. C. C. al P.C.R., fond 10, dosar 105, f. 78—79, 80—83, 86—88, 89—91, 100; Arh. Comitetului Regional P.C.R.—Iaşi, fond XVIII, dosar 48, f. 135; *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 65.

[77] „Buletinul Apărării Patriotice" din 1 mai 1945; *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 88.

[78] *Ibidem*; vezi şi Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 17—19.

[79] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 78—79.

economii a ţării, grăbind întărirea acelui spate al frontului care este una din condiţiile esenţiale ale unei victorii grabnice asupra hitlerismului şi a realizării unei României libere, democratice şi independente" [80].

Lupta pentru refacerea economică a ţării şi întîi de toate a zonelor mai afectate concomitent cu ajutorarea populaţiei din aceste regiuni au căpătat un caracter tot mai larg şi mai organizat în cursul ultimelor luni ale anului 1944 iar apoi în primăvara anului următor. Prima mare acţiune cu caracter general, organizată în acest scop din iniţiativa comuniştilor şi la nivelul întregii ţări, a avut loc în luna noiembrie 1944, ea fiind cunoscută sub denumirea de *Săptămîna Ardealului şi a Moldovei* [81]. În apelul amintit, publicat în ziarul „Scînteia", se poate găsi o largă expunere de motive asupra problemelor pe care acţiunea le implica cu relevarea riguroasă a necesităţii transpunerii lor în fapt prin unirea eforturilor organizaţiilor progresiste şi democratice şi colaborarea întregii naţiuni. „Organizînd săptămîna ajutorării Ardealului şi a Iaşului, nu avem credinţa că în această săptămînă se va putea umple întregul gol imens ce este de umplut. Sunăm doar alarma şi chemăm la mobilizare — sublinia documentul menţionat. În această săptămînă să facem paşi mari, de la început, luminînd drumul unei solidarizări necesare, urgente, a întregului popor într-o problemă naţională ce nu mai rabdă întîrziere în dezlegarea ei" [82].

Văzute în perspectivă istorică, rezultatele materiale ale acţiunii din noiembrie 1944 au fost însemnate, ele punînd în evidenţă spiritul de solidaritate caracteristic al maselor largi de oameni ai muncii faţă de victimele războiului hitlerist, adeziunea patriotică la o operă de interes naţional aşa cum era repunerea acestor regiuni în circuitul economic al ţării, ca o condiţie a însăşi participării ţării alături de Naţiunile Unite la lupta finală împotriva Reichului nazist. Pentru impulsionarea activităţii de refacere economică au fost create în întreaga ţară comitete de acţiune pentru organizarea şi desfăşurarea efortului de repunere pe picioare a economiei şi implicit pentru ajutorarea populaţiei afectate, pentru susţinerea eficientă a frontului. Ele aveau o largă componenţă socială incluzînd muncitori, ţărani, intelectuali, gospodine, comercianţi, slujitori ai bisericii etc. Nu numai atît, dar, ca să se confere activităţii acestor comitete un conţinut cît mai eficient, a fost creat un organism naţional de coordonare, format din reprezentanţi ai organizaţiilor democratice care au aderat la campania de refacere rapidă a economiei şi de ajutorare a populaţiei sinistrate din Moldova şi nordul Transilvaniei. Un moment însemnat pentru centralizarea tuturor eforturilor ce se desfăşurau în acest sens l-a constituit şedinţa din 17 decembrie 1944 a Comitetului de coordonare [83] la care au participat reprezentanţi ai Ministerului Sănătăţii, Crucii Roşii Române, Apărării Patriotice, Ligii Operelor Sociale, Ministerului de Finanţe şi Apărării Naţionale [84]. Cu acest prilej au fost adoptate hotărîri concrete privind atît desfăşurarea campaniei pentru care menţinerea unor contacte permanente între organizaţiile aderente era absolut necesară, cît şi măsuri

[80] „Scînteia" din 16 noiembrie 1944.
[81] „Clotopul" din 30 noiembrie 1944.
[82] „Scînteia" din 16 noiembrie 1944.
[83] Ibidem, din 18 decembrie 1944.
[84] Ibidem.

imediate de ajutorare a sinistraţilor din Moldova : 40 vagoane alimente, combustibil, medicamente şi echipamente sanitare, îmbrăcăminte etc. [85].

Dimensiunea ecoului pe care această acţiune l-a avut în mijlocul maselor, a rezultatelor obţinute în cadrul campaniilor de colectări întreprinse în întreaga ţară, a făcut posibilă trimiterea în aceste regiuni a unor importante fonduri de bani şi alte produse (cereale, alimente etc.) [86]. Numai în Moldova, zona istorică cea mai afectată ca urmare a războiului, au fost trimise 1 500 tone de porumb, două tone de orez, 800 tone de petrol, 150 tone de zahăr, 10 tone de săpun, 800 m^2 de textile, haine şi îmbrăcăminte pentru 5 000 persoane, diverse medicamente împreună cu suma de 531 milioane lei [87]. Urmarea acestor eforturi a fost crearea a 150 de cantine săteşti, la care au luat masa gratuit, pe diferite perioade de timp, peste 61 000 de persoane afectate de război, orfani, văduve, invalizi [88]. Să consemnăm faptul că aceeaşi atenţie a fost acordată şi nordului Transilvaniei, acolo unde dominaţia horthistă, iar apoi trecerea frontului au lăsat acelaşi tablou pustiitor : foamete, tifos, sate distruse pînă la temelii, zeci de mii de deportaţi, orfani şi văduve de război. Şi aci au fost trimise importante ajutoare : 150 milioane lei, 50 tone de zahăr, 10 tone de săpun, 50 tone de petrol, 4000 m^2 de textile, 2 tone de orez, 750 kg miere ş.a. [89], rezultate ca urmare a colectelor publice. Au fost ajutoare ce au făcut ca abnegaţia şi spiritul de sacrificiu ale oamenilor muncii din această regiune să capete dimensiuni revelatorii şi astfel să se poată susţine cu mai multă forţă frontul care se mutase dincolo de hotarele ţării. Este dealtfel semnificativ faptul că, încă din toamna anului 1944, muncitorii din fabrici şi întreprinderi, de pe ogoare, intelectualii şi studenţii din această zonă a ţării s-au angajat să contribuie prin muncă patriotică la refacerea căilor ferate, a gărilor, a podurilor şi şoselelor distruse, contribuind în acest fel la asigurarea transporturilor de materiale şi oameni spre frontul antihitlerist [90]. Muncitorii de la fabrica „Dermata" (Cluj-Napoca) au renunţat la raţia lor de pîine în folosul deportaţilor ce se repatriau [91]. La Cluj-Napoca, Oradea şi alte centre au fost organizate săptămîni speciale de acţiune pentru sprijinirea deportaţilor, în cadrul cărora s-au colectat bani, alimente, îmbrăcăminte. S-a organizat, de asemenea, transportul deportaţilor cu trenuri speciale. Au fost create cantine şi alte forme de ajutorare în gări, la oraşe şi sate, unde luau masa diverse categorii de sinistraţi [92]. Pentru copiii orfani s-au înfiinţat 54 de cămine, cu o capacitate de 5 000 de paturi [93].

---

[85] Ibidem.

[86] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 105, f. 56—57; 116—118, 121; *Primul congres al Apărării Patriotice*, p. 66—67; *Apărarea Patriotică, Trecut şi prezent*, Bucureşti, 1945, p. 18—19; „Buletinul Apărării Patriotice" din 1 mai 1945.

[87] Arh. I.S.I.S.P., cota K. XXIX-8; *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 66—87.

[88] *Apărarea Patriotică. Trecut şi Prezent*, p. 18—19; „Buletinul Apărării Patriotice" din 1 mai 1945.

[89] *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 88; „Buletinul Apărării Patriotice", din 1 mai 1945.

[90] *Primul congres liber al Apărării Patriotice*, p. 67.

[91] *Ibidem*.

[92] *Ibidem*.

[93] *Ibidem*.

Să consemnăm, în încheiere, că începutul revoluţiei de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă, marcat în timp de insurecţia din august 1944 şi încheierea ostilităţilor militare din Europa la 9 mai 1945, s-a derulat sub semnul unei aparente discordanţe între conţinutul şi sensul politicii interne pe de o parte şi acelea ale politicii externe pe de altă parte. Dacă viaţa politică internă a cunoscut o perioadă de învolburare revoluţionară, de aspre şi susţinute confruntări de clasă între forţele social-politice care înfăptuiseră actul insurecţional din august 1944, ceea ce s-a reflectat în rapida succesiune a diferitelor guverne pînă la instaurarea celui de la 6 martie 1945 condus de dr. Petru Groza, fiecare din momentele de schimbare aducînd un plus de preponderenţă forţelor revoluţionare în frunte cu comuniştii, în ceea ce priveşte susţinerea frontului şi, ca atare, în aplicarea clauzelor înscrise în Convenţia de armistiţiu a existat un real consens naţional. Toate forţele politice, dincolo de interesele lor de clasă, au socotit că se impune a afirma, în plan programatic, necesitatea unui efort cît mai substanţial în realizarea cauzei Naţiunilor Unite, aceea a înfrîngerii Germaniei naziste. Le-au despărţit în schimb chipul diferit de înţelegere nu numai a raportului dintre situaţia politică internă şi angajarea potenţialului de luptă al poporului în confruntarea cu inamicii Naţiunilor Unite, dar şi modalităţile cu totul diferite de a acţiona pentru valorificarea efectivă a potenţialului militar de care dispunea poporul român. Blocul forţelor revoluţionare în frunte cu partidul comunist înţelegea să acţioneze şi, în mod efectiv, a acţionat pentru înfăptuirea rapidă a unor largi şi profunde transformări în structurile social-politice ale ţării, ca o condiţie a fortificării potenţialului de luptă contra Germaniei naziste, mobilizarea în formele cele mai diferite a maselor fiind o condiţie principală a victoriei lor pe ambele fronturi. Forţele politice reacţionare, fără a nega în principiu interdependenţa dintre politica internă şi cea externă, gîndeau că pentru recîştigarea independenţei naţionale şi a integrităţii teritoriale a ţării ar fi fost necesară amînarea rezolvării problemelor interne reclamate de mase, o poziţie ce reflecta grija desebită pentru apărarea intereselor lor de clasă. Era o viziune îngustă ce se reflecta ca atare şi asupra modalităţilor concrete de a acţiona pentru atingerea obiectivelor de politică externă, implicit asupra eficienţei mijloacelor preconizate pentru aceasta. De aceea orice încercare de punere în evidenţă a legăturilor permanente şi indisolubile dintre front şi masele populare, ca trăsătură definitorie pentru participarea României la războiul antihitlerist, fără a pierde din vedere consensul programatic al forţelor politice cu privire la necesitatea acestui efort, trebuie să releve şi ceea ce le-a despărţit în planul intereselor de clasă. Este temeiul istoric prin prisma căruia se poate sublinia odată mai mult viabilitatea lozincii partidului comunist *Totul pentru front, totul pentru victorie!* caracterul just al războiului purtat de poporul român contra Germaniei naziste. Aceleaşi legături, dintre front şi mase, explică, pe de altă parte, forţa şi capacitatea de acţiune a Partidului Comunist Român, a organizaţiilor democratice de sub conducerea sa pentru mobilizarea întregului popor român la acţiunile de sprijinire multilaterală a combatanţilor de pe front şi care aveau să-i asigure treptat un rol proeminent de forţă politică conducătoare a proceselor revoluţionare ce vor urma, iar apoi a întregii naţiuni.

Îmbrăţişată de întregul popor, chemarea patriotică a partidului comunist *Totul pentru front, totul pentru victorie* a devenit lozinca ce a mobilizat la acţiune milioane de oameni, creatori cu braţul sau cu mintea, care n-au pregetat să-şi aducă contribuţia, în diverse chipuri, la realizarea acestui obiectiv de însemnătate principială în cadrul primei etape a revoluţiei democrat-populare, pentru a se constitui şi ca o dovadă istorică indubitabilă — aceea că unitatea moral-politică dintre frontul antihitlerist şi întregul popor român a fost o realitate vie, permanentă.

Exprimînd dragostea şi preţuirea întregii naţiuni pentru cei care au dus cu arma în mînă, departe de meleagurile natale, eroismul poporului român, năzuinţa sa spre libertate şi progres, oamenii muncii din întreaga ţară au organizat primirea sărbătorească şi festivă a ostaşilor întorşi de pe front. Pretutindeni au avut loc mitinguri şi adunări populare, prilej de subliniere a contribuţiei însemnate aduse de poporul român la desfăşurarea războiului antihitlerist în ultima sa parte, un însemn concret al vitejiei şi spiritului de sacrificiu de care au dat dovadă ostaşii noştri în luptele crîncene care marcau, acum 35 de ani, zdrobirea definitivă a Reichului nazist. Sînt toate acestea fapte istorice concrete în baza cărora secretarul general al partidului, preşedintele Republicii Socialiste România, tovarăşul Nicolae Ceauşescu aprecia la a 35-a aniversare a insurecţiei naţionale din august 1944, că lupta pentru eliberarea patriei iar apoi a Ungariei şi Cehoslovaciei, a unei părţi din teritoriul Austriei pînă la obţinerea victoriei finale asupra Germaniei hitleriste „a fost susţinută de efortul întregului popor care a răspuns fără preget chemării partidului nostru comunist «Totul pentru front, totul pentru victorie»" [94].

LES MASSES POPULAIRES ET LE FRONT ANTIHITLÉRIEN

RÉSUMÉ

La participation de la Roumanie à la guerre antihitlérienne, aux côtés de la coalition des Nations Unies, a constitué l'un des principaux objectifs de la révolution démocratique-populaire laquelle commença par suite de la victoire de l'insurrection nationale armée antifasciste et antiimpérialiste d'août 1944 et qui fut accomplie sous le mot d'ordre lancé par le Parti Communiste : « Tout pour le front, tout pour la victoire ! »

En utilisant certains résultats déjà obtenus par l'historiographie, l'auteur brosse, dans leurs grandes lignes, les prémisses historiques de l'impératif national sous lequel fut lancé l'appel « Tout pour le front, tout pour la victoire », de même que l'image de l'effort auquel s'était engagé le peuple tout entier, après quoi il présente amplement l'apport des masses à l'appui de la cause mentionnée.

Embrassé par tout le peuple, l'appel patriotique du Parti Communiste Roumain est devenu le mot d'ordre qui a mobilisé à l'action des

---

[94] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, vol. 18, p. 579.

millions d'hommes, ouvriers et intellectuels, qui ont apporté leur contribution, sans réserves, à l'accomplissement de cet objectif à valeur de principe, démontrant que l'unité morale-politique entre le front antihitlérien et le peuple roumain a été une réalité vivante, permanente. Sur l'initiative du Parti Communiste Roumain et avec le large concours des organisations patriotiques, dirigées et orientées par celui-ci, dans tout le pays furent organisées des collectes publiques : des centaines de colis d'aliments, vêtements, livres, médicaments, etc. furent périodiquement envoyés au front accompagnés d'émouvantes lettres de remerciements et d'encouragement adressées à ceux qui faisaient le sacrifice de leur propre vie dans la lutte finale de libération des peuples de la domination nazie.

On organisa également des actions visant à l'appui des veuves, des invalides et des orphelins de guerre, à la reconstruction de certaines unités économiques et établissements socio-culturels des régions gravement affectées par les conséquences de la guerre hitlérienne.

„IMPERATOR BULGARIAE ET VLACHIAE". ÎN JURUL GENEZEI ŞI SEMNIFICAŢIEI TERMENULUI „VLACHIA" DIN TITULATURA LUI IONIŢĂ ASAN

DE

STELIAN BREZEANU

Capitolul relaţiilor dintre românii nord-dunăreni şi statul Asăneştilor a fost deschis cu aproape trei veacuri în urmă de Dimitrie Cantemir, pentru a se constitui apoi într-o tradiţie cărturărească urmărită cu recunoscutu-i spirit critic de Alexandru Elian, în introducerea din cel de al treilea volum al *Izvoarelor istoriei României*[1]. La Cantemir, inspirat din istoricul bizantin Nicetas Choniates, cel dintîi „domn al tuturor românilor" este Ivanko, ucigaşul lui Asan, căruia îi atribuie toate faptele de arme ale lui Ioniţă (1197—1207), cu care-l confundă. Mai departe, cărturarul moldovean dă frîu liber fanteziei sale, pentru a-i aduce pe românii biruiţi de latini şi bulgari la nord de Dunăre în 1236, în frunte cu Ioan vodă sau cu „vre-un fecior sau nepot" al lui care putea fi Dragoş Vodă sau Radu Vodă[2]. Dar la temeiul tradiţiei cărturăreşti din perioada următoare nu au stat speculaţiile lui Cantemir, rămase pînă tîrziu în manuscris, ci o serie de tradiţii locale româneşti din dreapta Oltului, preluate de istoriografia noastră şi interpretate pe temeiul unor texte bizantine greşit înţelese. Ca urmare a unui şir întreg de interpretări eronate ale informaţiilor cuprinse în istoria lui Choniates şi ale altor autori bizantini[3], cronicarii munteni aflaţi în slujba Cantacuzinilor identifică Vlahia Asăneştilor cu Ţara Românească, singura Vlahie cunoscută la vremea lor, iar reşedinţa fondatorilor statului vlaho-bulgar este deplasată din Tîrnovo, spre nord, în Craiova banilor, cetate nord-dunăreană ce avea o biserică cu hramul Sf. Dimitrie[4]. Această interpretare era întărită de tradiţia migraţiei românilor din sudul la nordul Dunării, tradiţie încorporată în *Istoria Ţării Rumăneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini* tot de un cronicar cantacuzinesc[5]. Aşa Ioniţă devine la Dionisie Fotino domnul Olteniei şi ctitorul bisericii

---

[1] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III: *Scriptores byzantini, saec. XI—XIV*, ed. Alexandru Elian şi Nicolae-Şerban Tanaşoca, Bucureşti, 1975, p. XXIV şi urm.

[2] D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romăno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 423, 465. Cf. Al. Elian, *op. cit.*, p. XXV.

[3] Vezi cercetarea lui Al. Elian, *op. cit.*, p. XXV—XXVII.

[4] *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti de la cea mai veche a sa întemeiere pînă la anul 1774*, trad. de G. Sion, Bucureşti, 1863, p. 18.

[5] *Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini* (= *Istoria Ţării Româneşti 1290—1690. Letopiseţul cantacuzinesc*), ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 1.

Sf. Dimitrie din Craiova, cetate în numele căreia acelaşi autor crede că se păstrează amintirea unui crai Iovan, identificat cu suveranul vlaho-bulgar[6]. Aceste speculaţii au fost transmise de la un autor la altul în cursul secolului trecut în istoriografia noastră [7].

Dar tema legăturilor românilor de la nordul Dunării cu Asăneştii a fost preluată şi dezvoltată de pana prestigioasă a lui Dimitrie Onciul, care a introdus-o în literatura istorică modernă din ţara noastră. La Onciul, Asăneştii sînt „regi ai Bulgariei şi ai Vlahiei", în care Vlahia este identificată, pe linia vechii tradiţii cărturăreşti, cu Ţara Românească; astfel, Asăneştii „au pus temelia statului român la stînga Oltului şi lor li s-au închinat banii din Oltenia"[8]. Intrat în acest chip în cuprinsul ţaratului vlaho-bulgar, principatul muntean s-a desprins de sub stăpînirea Asăneştilor în cursul invaziei tătare din 1241[9], urmîndu-şi apoi propriile destine. Pe parcursul a patru decenii de activitate neobosită, de la lucrarea sa de doctorat — susţinută la Viena în 1884 — şi pînă în ultimii ani ai vieţii, Dimitrie Onciul nu a încetat să adune argumente, de cea mai diversă provenienţă, în apărarea teoriei sale[10]. Tradiţia populară a lui Negru Vodă, ca expresie mitică a stăpînirii nord-dunărene a suveranilor din Tîrnovo, şi raporturile conducătorilor vlaho-bulgari cu teritoriile de la nord de Dunăre în cursul luptelor cu bizantinii şi cu latinii, titulatura lui Ioniţă şi a regilor maghiari şi particula Io din titlul domnilor români, organizarea religioasă a teritoriilor carpato-dunărene şi relaţiunea lui Paisie din Hilandar despre cucerirea de către Asan a „celor două Vlahii" au constituit cele mai importante temeiuri ale construcţiei sale [10bis]. Teza lui Onciul a fost reluată în ultimele decenii de mai mulţi istorici români şi străini. Într-un studiu consacrat conflictului dintre Ioniţă şi regele maghiar Emeric, Aloisio Tăutu identifică teritoriile aflate în litigiu cu dota Margaretei de Ungaria[11], fiica lui Bela al III-lea, căsătorită cu împăratul Isaac al II-lea Angelos, dotă ce cuprindea regiunile Sirmium, Banatul şi Transilvania meridională. La capătul unei analize foarte strînse, Tăutu conchide că aceste teritorii formau „Vlahia" din titulatura lui Ioniţă şi — aici se desparte de concluziile lui Onciul — pierderea lor prin crearea Banatului de Severin, care le încorpora, explică absenţa termenului de „Vlahia"

---

[6] D. Fotino, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, Viena, 1818, I, p. 282—283.

[7] M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, I, Berlin, 1837, p. 36 ; D. Papazoglu, *Călăuză de rîul Dunării, din Porta de Fier în Marea Neagră sau Guide de voyageur. De Séverin à la Mer Noire*, Bucureşti, 1863, p. 29 ; Dim. Frunzescu, *Dicţionaru topograficu şi statisticu alu Romaniei*, Bucureşti, 1872, p. 143 ; C. Bolliac, *Topographie de la Roumanie*, Paris, 1856, p. 23. Critica acestor speculaţii la B. P. Hasdeu, *Originile Craiovei. 1230—1400*, Bucureşti, 1878, p. 1 şi urm.

[8] D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. Aurelian Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968, I, p. 411.

[9] *Ibidem*, p. 22, 423—425.

[10] Aurelian Sacerdoţeanu, *Viaţa şi opera lui Dimitrie Onciul*, în : D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 21—22, 33 şi urm.

[10 bis] Ideea stăpînirii Asăneştilor asupra unui teritoriu nord-dunărean, identic cu Vlahia din titlul lor, se află şi la unii istorici străini, între care R. Roesler *(Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Viena, 1867, p. 12, 13, 26) şi „roeslerianul" J. L. Pič *(Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880, p. 85 şi urm. ; idem, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, Leipzig, 1886, p. 61 şi urm.). Pentru alte detalii, vezi D. Onciul, *op. cit.*, p. 615, n. 58.

[11] Asupra Margaretei de Ungaria, vezi L. Tăutu, *Margherita di Ungheria imperatrice di Bisanzio*, în : „Antemurale", III (1956), p. 51—79.

din titlul lui Ion Asan al II-lea[12]. Ştefan Ştefănescu admite o stăpînire a Asăneştilor la nord de Dunăre în prima jumătate a veacului al XIII-lea şi identifică „cele două Vlahii" din relaţia lui Paisie din Hilandar cu teritoriile din stînga şi din dreapta Oltului[13], concluzii însuşite şi de Eugen Stănescu, care ia în consideraţie pentru „cele două Vlahii" şi teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre şi, respectiv, dintre Dunăre şi Balcani[14]. Concluziile lui Onciul, Ştefan Ştefănescu şi Eugen Stănescu au fost recent îmbrăţişate şi de Borislav Primov, într-un studiu consacrat rolului vlahilor balcanici în crearea celui de al doilea ţarat bulgar. Pentru distinsul istoric din Sofia, „nu este probabil ca însuşi Caloian să fi întrebuinţat denumirile „Bulgaria" şi „Vlahia", referindu-se la una şi aceeaşi ţară", fapt pentru care conchide că menţiunea Bulgariei şi Vlahiei în titlul lui Ioniţă „trebuie interpretată ca referindu-se la două ţări deosebite, dintre care una era Bulgaria, iar cealaltă denumea teritoriile româneşti de la nord de Dunăre"[15]. O poziţie oarecum distinctă, nu diferită însă în esenţă de teza lui Onciul, se întîlneşte la Aurelian Sacerdoţeanu, care acceptă o stăpînire efectivă a Asăneştilor la nord de Dunăre, fără a stabili o relaţie între aceste teritorii şi „Vlahia" din titlul lui Ioniţă[16].

Cea dintîi luare de poziţie faţă de teoria lui Onciul se înregistrează la A.D. Xenopol, care dă şi cea mai cuprinzătoare critică a ei[17]. Pentru acesta, Vlahia Asăneştilor nu poate fi decît la sud de Dunăre, dar nu în vechea Moesie ci pe versanţii meridionali ai Balcanilor, acolo unde o aşează izvoarele contemporane[18]. Partizanul întemeierii Ţării Româneşti în urma „descălecatului" unui voievod român de peste munţi respinge ideea că la temelia principatului muntean stă închinarea Basarabilor olteni faţă de Asăneşti, stăpîni peste teritoriul din stînga Oltului, idee ce vine în contradicţie cu realitatea istorică în care Basarabii sînt adevăraţii întemeietori ai statului român dintre Dunăre şi Carpaţi[19]. Tot Xenopol este primul care remarcă şubrezenia argumentului terminologic invocat de Onciul în sprijinul tezei sale[20]. În aceeaşi vreme, teoria lui Onciul este respinsă

---

[12] Idem, *Le conflit entre Johanitsa Asen et Emeric, roi de Hongrie (1202—1204)*, în: „Studi e Testi", 233, Mélanges Eugène Tisserant, vol. III, partea a 2-a, Vatican, 1964, p. 392 393.

[13] Şt. Ştefănescu, *Legături româno-bulgare în prima jumătate a secolului al XIII-lea*, în: *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 226—227.

[14] E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains aux IXe—XVe siècles*, în „Actes du XIVe Congrès international des études byzantines, Bucarest, 6—12 septembre, 1971", vol. I, Bucureşti, 1974, p. 409.

[15] B. Primov, *Crearea celui de-al doilea ţarat bulgar şi participarea vlahilor*, în: *Relaţii româno-bulgare de-a lungul veacurilor, sec. XII—XIX*, Bucureşti, 1971, p. 51. Teza stăpînirii bulgare dincoace de Dunăre este apărată şi în *Istorija na Bălgarija*, Sofia, 1954, I, p. 182, iar teritoriul viitorului principat muntean este cuprins în hărţile celui de al doilea ţarat bulgar, către 1230 (D. Angelov, *Le bogomilisme, résurgence de la pensée rationaliste*, în vol.: *Apport des Bulgares aux richesses culturelles des peuples*, Sofia, 1968, p. 72—73).

[16] A. Sacerdoţeanu, *Cu privire la problema continuităţii poporului român*, „Studii", XXIII (1970), nr. 1, p. 10—11; idem, în D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 376. Acelaşi autor respinge ideea unei stăpîniri a Asăneştilor la nord de Dunăre în *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle*, Paris, 1930, p. 100.

[17] A. D. Xenopol, *L'Empire valacho-bulgare*, „Revue historique", 47 (1891), p. 277, n. 1; idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, Bucureşti, 1926, vol. III, p. 223 şi urm.

[18] *Ibidem*, vol. II, p. 243; vol. III, p. 225.

[19] *Ibidem*, p. 229—230.

[20] *Ibidem*, p. 226—227.

de B.P. Hasdeu, pentru care „o stăpînire bulgărească în regiunea Carpaţilor, nici după Asan, nici înainte de Asan, nu înfăţişează nici o umbră de probă[21]. Deşi păstrează un caracter sud-dunărean, Vlahia Asăneştilor are la N. Iorga o imagine total diferită de aceea a lui Xenopol. În deplină contrazicere cu afirmaţiile izvoarelor contemporane, marele nostru istoric susţine că mişcarea condusă de Petru şi Asan a izbucnit în Thessalia, regiune de mare concentrare a vlahilor balcanici în tot cursul evului mediu, de unde în marşul lui biruitor noul stat avea să-şi deplaseze centrul de greutate spre est, în cîmpia dintre Balcani şi Dunăre[22]. C.C. Giurescu şi Gh. I. Brătianu revin, în urma unei anchete atente întreprinse asupra surselor bizantine şi latine, la teza aşezării Vlahiei Asăneştilor în Munţii Balcani. Pentru cel dintîi, Vlahia este „o realitate etnică şi geografică" ce se întindea „de-a lungul Balcanului... de la Marea Neagră pînă în Serbia de azi... ocupînd ambele versanturi ale lui"[23], în timp ce la al doilea aceasta are o arie mai restrînsă, limitată la muntele Haemus[24], concluzie la care ajunge şi N. Bănescu[25]. Mulţi alţi istorici, români şi străini, între care Mihail Kogăluiceanu[26], Konstantin R. von Höfler[27], R. L. Wolff[28], G.G. Litavrin[29], P.P. Panaitescu[30], Al. Elian[31] şi alţii afirmă caracterul sud-dunărean al Vlahiei Asăneştilor, de unde a pornit impulsul mişcării eliberatoare.

Au fost formulate, în esenţă, două teorii, din care nu lipsesc nuanţele de la un autor la altul. Prima, aşează „Vlahia" din titlul lui Ioniţă la nordul Dunării, în teritoriile stăpînite de suveranii din Tîrnovo în această regiune, cealaltă, cu un evantai mai larg de soluţii, situează Vlahia la sud de Dunăre, de pe ţărmul Pontului şi versanţii orientali ai Haemusului pînă în Thessalia. Atît într-un caz cît şi în celălalt, de la Cantemir încoace ches-

---

[21] B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. IV, *Introducerea*, Bucureşti, 1898, p. XLV—L.

[22] N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, I, p. 96; idem, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică*, Bucureşti, 1919, p. 20 şi în versiunea franceză a lucrarii *Histoire des Roumains de la Peninsule des Balcans*, Bucarest, 1919, p. 13—14; idem, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, Bucarest, 1937, III, p. 106 şi urm.

[23] C. C. Giurescu, *Despre Vlahia Asăneştilor*, Cluj, 1931, p. 120. Ideea este reluată în idem, *Istoria românilor*, ed a II-a, Bucureşti, 1935, vol. I, p. 296 şi urm. şi în C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, Bucureşti, 1975, I, p. 190 şi urm.

[24] Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 66.

[25] N. Bănescu, *L'ancien État bulgare et les Pays roumains*, Bucarest, 1947, p. 60.

[26] M. Kogălniceanu *(op. cit.*, p. 29 şi urm.) acceptă o stăpînire a Asăneştilor la nord de Dunăre, în Banat, dar vlahii care au pus bazele ţaratului din Tîrnovo ca şi conducătorii lor, Petru şi Asan, sînt din vechea Moesie, cu nucleul ei muntele Haemus.

[27] Konstantin R. von Höfler, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Assenidem, 1186—1257*, în „Sitzungsberichte der philos.-historischen Classe der K. Akad. de Wissenschaften", Bd. 95, 1979, p. 229—245.

[28] R. L. Wolff, *The „Second Bulgarian Empire". Its Origin and History*, „Speculum", XXIV (1949), nr. 2, p. 167—206.

[29] G. G. Litavrin, *Bolgarija i Vizantija v XI—XII vv.*, Moscova, 1960, p. 430 şi urm.; idem, *Vlahi vizantijskih istocinikov X—XII* vv., în vol. *Iugo-vostocinaija Evropa v srednie veka*, Chişinău, 1972, p. 97, 118.

[30] P. P. Panaitescu, *Einführung in die Geschichte der rumänischen Kultur*, Bucureşti, 1977, p. 187 şi urm.

[31] Al. Elian, *op. cit.*, p. XXIV şi urm.

tiunea identificării Vlahiei Asăneştilor a venit în atingere — la unii autori a fost chiar subsumată uneia dintre temele capitale ale literaturii noastre istorice din toate timpurile, şi anume problemei continuităţii[31bis]. Nu ne-am propus în rîndurile de faţă să aşezăm chestiunea noastră în cadrul larg al începuturilor noastre statale. Ţelul anchetei este mult mai modest şi este legat de descifrarea sensului termenului de „Vlahia" din izvoarele din primii ani ai veacului al XIII-lea. În această perspectivă, ancheta are un întreit obiectiv, şi anume: geneza noţiunii de „Vlahia" în titulatura lui Ioniţă, aşezarea Vlahiei Asăneştilor în lumina surselor contemporane, bizantine şi latine, şi, în sfîrşit, relaţia dintre Vlahia Asăneştilor şi teritoriul românesc nord-dunărean.

*

Studiul titulaturii lui Ioniţă (1197—1207) are la bază corespondenţa sa cu papa Innocenţiu al III-lea (1198—1216)[32], legată de recunoaşterea titlului de rege şi încoronarea suveranului vlaho-bulgar de către un legat pontifical şi de trecerea bisericii din Tîrnovo sub autoritatea Romei[33]. Corespondenţa, ce se întinde pe parcursul a cinci ani (1199/1200—1205), consemnează existenţa în titulatura lui Ioniţă a mai multor variante — *imperator Bulgarorum et Blachorum*[34], *imperator Bulgarorum*[35], *dominus et imperator totius Bulgarie et Vlachie*[36], *rex totius Bulgarie et Vlachie*[37] şi *imperator Bulgarie*[38] — , reductibile totuşi la două forme de bază — *imperator Bulgarorum et Blachorum* şi *imperator/rex Bulgarie et Vlachie*. Merită a fi relevată în acest context şi titulatura dată de cancelaria ponti-

---

[31 bis] De remarcat, că toţi „roesslerienii' apără, din motive lesne de înţeles, teza aşezării Vlahiei Asăneştilor la sud de Dunăre. Vezi, mai sus, nota 10 bis.

[32] Corespondenţa suveranului balcanic cu Innocenţiu al III-lea a cunoscut de-a lungul timpului mai multe ediţii. Amintim, între acestea, Migne, *Patrologia Latina*, (=*P.L.*), vol. CCXV; Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 1 şi urm.; *Prepiskata na papa Inokentija III kă Bălgarite*, ed. Ivan Duicev, în: „Godišnik na Universit. Kliment Ochridski", istor.-filol. fak., XXXVIII, 3, Sofia, 1942; *Acta Innocentii III (1198—1216)*, ed. P. T. Haluščynskyj (=Pontifica commissio... juris canonici orient., Fontes 3 ser. II), Vatican, 1944; *Latinski izvori za bălgarskata istorija (Fontes Latini Historiae Bulgaricae)*, vol. III [=*Izvori za bălgarskata istorija*, vol. XII], red. M. Voinov, I. Duicev, S. Lişev şi B. Primov, Sofia, 1965. În cele ce urmează vom folosi ediţia lui I. Duicev (=*Prepiskata*).

[33] Asupra acestor tratative, V. N. Zlatarski, *Istorija na bălgarskata dăržava prez srědnite věkove*, vol. III: *Bălgarija pri Asěnevci (1187—1280)*, Sofia, 1940, p. 149 şi urm.

[34] *Prepiskata*, doc. 2, p. 22; doc. 18, p. 47.

[35] *Ibidem*, doc. 9, p. 31. Acelaşi titlu îl găsim şi într-un sigiliu de plumb publicat de N. A. Mušmov (*Un sceau en plomb du Tsar Kaloyan (1196—1207)*, „Byzantinoslavica", IV (1932), p. 136 138, în care apare formula „Caloian, ţar al bulgarilor".

[36] *Ibidem*, doc. 15, p. 43.

[37] *Ibidem*, doc. 30, p. 65. Considerat de I. Duicev (*ibidem*, p. 102—103) o traducere greşită a titlului de ţar = *basileus* = *imperator* de către curia papală, titlul de *rex* din scrisoarea de faţă rămîne ecoul diferenţei de concepţie dintre Roma şi Tîrnovo asupra titlului lui Ioniţă (Zlatarski, *op. cit.*, p. 207—210; R. L. Wolff, *op. cit.*, p. 196—198; G. Prinzing, *Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204—1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges*, München, 1972, p. 148—150). În acest caz, suveranul balcanic a trebuit să facă concesii punctului de vedere occidental, reprezentat de cancelaria papală, potrivit căruia nu putea exista decît un singur împărat, şi acela roman. Asupra disputelor ideologice în jurul titlului imperial din anii de după 1204, vezi S. Brezeanu, *Das Zweikaiserproblem in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, 1204—1261*, „Revue roumaine d'histoire", XVII (1978), nr. 2, p. 249—267.

[38] *Prepiskata*, doc. 18, p. 48.

ficală țarului vlaho-bulgar — *dominus Bulgarorum et Blachorum*[39] sau, după recunoașterea titlului regal, *rex Bulgarorum et Blachorum*[40] — , ca și numele statului lui Ioniță — *regnum Bulgarorum et Blachorum*[41] și *Bulgaria et Vlachia*[42].

O primă chestiune ridicată de titulatura lui Ioniță este legată de progresul ce se opera, în împrejurări ce urmează a fi lămurite, în concepția politică a suveranului din Tîrnovo prin trecerea de la titlul *imperator Bulgarorum et Blachorum*, în care regatul este conceput ca o comunitate de persoane (*Personenverbandstaat*) asupra căreia se exercită autoritatea monarhică, la cel de *imperator/rex Bulgarie et Vlachie*, ce trădează o nouă viziune, în care statul apare ca o realitate teritorială *(institutionellen Flächenstaat)*[43]. Chestiunea, de netăgăduită însemnătate pentru lămurirea sensului titulaturii țarului vlaho-bulgar, ne impune o scurtă privire asupra evoluției ideii de stat pe plan european pînă în pragul veacului al XIII-lea.

În Occident, titulatura celor dintîi regi „barbari" traduce concepția vremii despre putere ; ei erau *reges gentium*[44], regii comunităților tribale în fruntea cărora pătrunseseră pe teritoriile imperiului — *rex Gothorum, rex Francorum, rex Langobardorum*—, și, cu investitura formală a împăraților romani, generalii sau guvernatorii populațiilor romane aflate sub stăpînirea lor[45]. Mutațiile din structura etnică a regatelor occidentale din secolele VII—VIII, legate de asimilarea păturii conducătoare minoritare de masa populației romane, nu aduc modificări în concepția statală. Monarhii occidentali rămîn în continuare regii unor comunități umane[46], concepție străină de orice principiu teritorial de putere și păstrată în vigoare pînă în secolul al XII-lea, cînd o nouă concepție statală apare sub influența transformărilor din structura însăși a regatelor europene. Renașterea economică din secolele XI—XII aduce pe primul plan al vieții politice occidentale monarhiile „naționale", dotate cu o administrație publică, aptă să restituie autorității regale toate atributele puterii sale ; în Sicilia și Anglia, mai întîi, în Franța, mai apoi, unde procesul reconstituirii puterii publice rămîne clasic prin caracterul său foarte elaborat, regalitatea își constituie treptat o seamă de instituții care transformă regatul într-o realitate teritorială, iar locuitorii săi într-o comunitate politică, dar și

---

[39] *Ibidem*, doc. 3, p. 23 ; doc. 11, p. 34.

[40] *Ibidem*, doc. 12, p. 34 ; doc. 20, p. 50 ; doc. 24, p. 54 ; doc. 33, p. 69 ; doc. 37, p. 75.

[41] *Ibidem*, doc. 13, p. 38.

[42] *Ibidem*, p. 37, 38, 39, 51, 57, 58. De remarcat că în gestele papale Ioniță apare și *rex totius Bulgariae et Blaciae* (P.L., 214, col. 129). Totodată, cronicarii occidentali ai celei de a IV-a cruciade văd în țarul vlaho-bulgar fie *li rois de Blakie et de Bougrie* (Villehardouin, *La conquête de Constantinople*, ed. E. Faral, Paris, 1939, t. I, p. 206 ; t. II, p. 194, 202, 273, 276, 333), fie *li rois de Blakie* (Villehardouin, *op. cit.*, p. 311, 335, 345 etc. ; Robert de Clari, *La conquête de Constantinople*, ed. Ph. Lauer, Paris, 1924, p. 108), ecou al aceleiași diferențe de concepție între Occident și curtea din Tîrnovo, semnalate mai sus.

[43] Asupra acestui proces în evul de mijloc, P. E. Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*, Stuttgart, 1956, III, p. 1079.

[44] Concepția apare limpede la papa Grigore cel Mare (Jaffé-Wattenbach, *Regesta pontificum Romanorum*, I, ed. II-a, p. 212.)

[45] Lot, *La fin du monde antique et le début du moyen âge*, Paris, 1968, p. 259 și urm. ; Schramm, *op. cit.*, III, p. 1079.

[46] *Ibidem*, p. 1079 și urm.

religioasă, etnică şi istorică[47]. Fapt de care contemporanii nu întîrzie să ia cunoştinţă, mai devreme în Anglia, unde încă din secolul al XII-lea sub imboldul progreselor centralizării politice dar şi al insularităţii regatului — suveranii îşi iau titlul de *rex Angliae*, mai tîrziu în Franţa, unde abia la începutul secolului următor se vorbeşte de *tota terra regis Franciae* şi de *tota Francia*, pentru ca în iunie 1204 Philip al II-lea August să-şi asume titlul oficial de *rex Franciae* iar un an mai tîrziu să apară în cancelaria capeţiană şi formula *regnum Franciae*[48-49]. Evenimente şi situaţii noi au precipitat progresele redescoperirii noţiunii de stat ca realitate teritorială, fenomen la care, pe lîngă mobilitatea crescîndă a anumitor categorii socio-profesionale — negustori, cavaleri şi călugări — prilejuită de reanimarea marelui comerţ şi de mişcarea cruciată, au concurat marile conflicte militare din secolele XII—XIII ori tendinţa curiei pontificale de a stabili o concordanţă între limitele diocezelor eclesiastice şi graniţele politice statale în plin proces de cristalizare în Occidentul secolelor XIII—XIV[50]. Luarea titlului de *rex Franciae* de către Philip al II-lea August avea loc astfel în cursul conflictului suveranului capeţian cu Ioan fără de Ţară, aşa cum apariţia formei *rex Franciae*, *rex Ungariae*, *rex Angliaae*, *rex Portugaliae* ori *regnum Franciae*, *regnum Ungariae*, *regnum Daciae* etc. în cancelaria papală[51] anticipează pătrunderea ei în titulatura oficială a suveranilor occidentali.

Bizanţul moşteneşte pe planul ideologiei politice tradiţiile greco-romane. Potrivit doctrinei politice bizantine, imperiul este emanaţia divinităţii însăşi şi are pe pămînt o misiune providenţială, care constă în a supune toate popoarele universului şi a le impune credinţa lui Cristos[52]. *Pax christiana*, care în ordinea bizantină se substituie vechii *pax romana*, devine principala idee—forţă a expansiunii sale politice şi culturale. Replică terestră a împărăţiei cereşti, imperiul nu poate fi decît universal şi unic; de aici şi numele său, „împărăţie" — *imperium*, ἡ βασιλεία, ἡ ἀρχή — , şi al conducătorului său, „împăratul"—*imperator*, ὁ βασιλεύς, ὁ αὐτοκράτωρ—, fără o determinare politico-etnică. Chiar şi atunci cînd prin încoronarea lui Carol cel Mare, ce dădea naştere în Occident unui imperiu

[47] B. Guenée, *État et nation en France au Moyen Âge*, „Revue historique", 267 (1967), p. 23; idem, *L'Occident aux XIVe et XVe sicèles. Les États*, Paris, 1971, p. 119—120; J. Szücs, *„Nationalität" und „Nationalbewusstsein" im Mittelalter. Versuch einer einheitlichen Begriffssprache*, „Acta Historica", XVIII (1972), nr. 3—4, p. 251.

[48-49] B. Guenée, *État et nation*, p. 24; idem, *Les États*, p. 115; J. Szücs, *op. cit.*, p. 251.

[50] B. Guenée, *État et nation*, p. 25 şi urm.; idem, *Les États*, p. 120 şi urm.

[51] Remarcabilă este frecvenţa acestor forme în cancelaria lui Innocenţiu al III-lea. Cu titlu de exemplu, semnalăm *rex Franciae* (P.L., 214, col. 117, 118, 196, 197, 199, 290...), *rex Hungariae (ibidem*, col. 5, 6, 7, 8, 227, 461, 473, 502...), *rex Angliae (ibidem*, col. 179, 196, 206...), *rex Siciliae (ibidem*, col. 198, 387, 388, 389, 390, 391...) ori *regnum Franciae (ibidem*, col. 3, 149, 150, 319...), *regnum Ungariae (ibidem*, col. 227), *regnum Daciae (ibidem*, col. 398...), *regnum Siciliae (ibidem*, col. 391) etc.

[52] Din bogata literatură asupra concepţiei de stat bizantine cităm, G. Ostrogorsky, *Die byzantinische Staatenhierarchie*, "Seminarium Kondakovianum", VIII (1936), p. 41—61; Fr. Dolger, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1953; O. Treitinger, *Die oströmische Kaiser-und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischem Zeremoniell* [3], Darmstadt, 1969; A. Grabar, *God and the „Familly of Princes" presided over by the Byzantine Emperor*, „Harvard Slavic Studies", II (1954), p. 117—123; D. Obolensky, *The principles and methods of Byzantine diplomacy*, în: „Rapports du XIIe Congrès international des études byzantines, Ochrida, 1961", I, Belgrad, 1963, p. 45—61; H. Ahrweiler, *L'ideologie politique de l'Empire byzantin*, Paris, 1975.

de rivalitate, împăraţii bizantini au trebuit să precizeze caracterul politic al formaţiunii lor statale — ἡ βασιλεία τῶν Ῥωμαίων — , potrivit doctrinei oficiale *orbis*-ul lor nu cunoştea limite, în timp ce celelalte neamuri „nu formează state, ele s-au stabilit în pămînt de drept roman, imuabil, orice concesie făcută în favoarea lor putînd fi modificată sau pur şi simplu retrasă"[53]. Formulele ce definesc împărăţia bizantină — ἡ βασιλεία τῶν Ῥωμαίων, ἡ ἀρχή τῶν Ῥωμαίων, τὸ κράτος τῶν Ῥωμαίων, etc. — sînt suficient de vagi şi abstracte pentru a nu exprima noţiunea de stat[54], dar apte să redea admirabil aspiraţia spre universalitate a imperiului. Această aspiraţie explică absenţa oricărei determinări teritoriale[55] din titulatura oficială a împăraţilor bizantini ὁ βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων , conducătorii unui imperiu care pe parcursul a peste un mileniu de existenţă ne oferă în istoria europeană medievală exemplul unic al unui stat cu structuri administrative riguros centralizate. Călăuziţi de aceeaşi doctrină politică, împăraţii latini şi-au menţinut în titulatură formula *imperator Romanorum* şi, în denumirea statului lor, *imperium Romanum* în primii ani de existenţă a Imperiului latin din Constantinopol[56]. Către 1209[57], Henric I (1206—1216) renunţă, constrîns de papa Innoceţiu al III-lea şi de împăratul occidental, la această titulatură în schimbul celei de *imperator Romaniae*, formulă în care P.E. Schramm vedea rezultatul pătrunderii principiului teritorial de stat din Occident în Orientul bizantin[58]. Dar prin această modificare de titulatură se opera o profundă schimbare de perspectivă în concepţia politică a împăraţilor latini din Constantinopol, al căror stat — *imperium Romaniae* — , cu un caracter regional, nu mai face în planul doctrinei concurenţă imperiului roman din Occident[59].

Nu lipsită de însemnătate pentru chestiunea de faţă este titulatura conducătorilor politici ai primului ţarat bulgar, ale cărui tradiţii aveau să fie treptat preluate de Asăneşti. Titlul hanilor bulgari, pe care-l regăsim după creştinare la Boris şi la Simeon, este ἄρχων τῶν Βουλγάρων[60], formulă similară celei folosite de regii occidentali în primele veacuri medievale, care urmează însă titlul împăraţilor bizantini, dar în care genitivul

---

[53] N. Iorga, *Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le monde o ntal*, Bucarest, 1934, p. 31.

[54] B. Sinogowitz (*Die Begriffe Reich, Macht und Herrschaft im byzantinischen Kulturbereich*, „Saeculum", IV, 1953, p. 450 şi urm.) susţine că la bizantini lipsesc termenii care să exprime noţiunea de stat, cei existenţi referindu-se la „monarhie", „împărăţie", „stăpînire" şi „putere". Cu toate corectivele aduse acestei teze de H.-G. Beck (*Res Publica Romana. Vom Staatsdenken der Byzantiner*, „Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wiss." Philosof.-hist. Kl., 1970, Hft. 2, p. 13 şi urm.), nu este mai puţin semnificativă sărăcia terminologiei de stat în Noua Romă.

[55] Există însă la bizantini un termen care să exprime în limbajul de fiecare zi realitatea teritorială a imperiului. Asupra acestui termen, *Romania*, de origine populară, născut în sec. III—IV, vezi R. L. Wolff, *Romania: The Latin Empire of Constantinople*, „Speculum", XXIII (1948), p. 2 şi urm.

[56] S. Brezeanu, *Zweikaiserproblem*, p. 256—257.

[57] *Ibidem*, 257—258.

[58] P. E. Schramm, *op. cit.*, p. 846; G. Prinzing, *Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel vom 13. Januar 1212*, „Byzantion", 43, 1973, p. 403 404; R.-L. Wolff, *Romania*, p. 34.

[59] S. Brezeanu, *Zweikaiserproblem*, p. 257—258.

[60] V. Beševliev, *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963, p. 72 74; idem, *Die Kaiseridee bei den Protobulgaren*, „Byzantina", III (1971), p. 83 şi urm.

Βουλγάρων are o semnificaţie etnică, nu una politică ca în cazul bizantin[61]. Ca şi la regii „barbari", titulatura conducătorilor bulgari traducea la origine poziţia lor de şefi politici ai comunităţii tribale a protobulgarilor ; pe măsură ce antagonismul bizantino-bulgar se adînceşte, ea reprezintă tot mai mult o reacţie faţă de încercarea administraţiei din Constantinopol de a-i asimila — ca odinioară pe un Odoacru sau un Theoderic — unor guvernatori de provincii imperiale, dîndu-le titlul de ἄρχων τῆς Βουλγαρίας[62], în care Bulgaria apare ca teritoriu de drept bizantin[63]. Un pas mai departe face Simeon la începutul secolului al X-lea, cînd în înfruntarea cu Bizanţul îşi ia titlul de βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων şi încearcă să se substituie pe tronul din Constantinopol împăraţilor cu pretenţii la dominaţie universală[64], asemeni regilor normanzi din Sicilia şi ţarilor sîrbi în veacurile următoare[65]. Succesorul său, Petru, abandonează acest program politic, luîndu-şi însă titlul de împărat (βασιλεύς) în urma căsătoriei sale cu o principesă bizantină, titlu care intră, cu sau fără determinare etnică, în tradiţia politică a statului bulgar[66]. Pe linia acestei tradiţii se înscrie şi luarea titlului imperial de către Petru şi Asan, întemeietorii statului vlaho-bulgar, fără a putea preciza forma exactă a titlului[67].

Aşadar, în pragul secolului al XIII-lea principiul teritorial era deja statornicit în titulatura politică a suveranilor occidentali, reflex al progreselor înregistrate de procesul centralizării politice şi de ideea de stat, de unde avea să pătrundă şi în titulatura împăraţilor latini din Constantinopol. Dimpotrivă, în Europa sud-estică titulatura împăraţilor bizantini rămîne pînă la căderea Constantinopolului fidelă doctrinei imperiului universal şi, în consecinţă, refractară oricărei determinări teritoriale, aşa cum tradiţia politică bulgară, anterioară guvernării lui Ioniţă, nu cunoaşte decît principiul etnic în titulatura conducătorilor politici dintre Dunăre şi Balcani.

Revenind la prima chestiune ridicată de titulatura lui Ioniţă, descifrarea circumstanţelor în care apare termenul „Vlachia", cu alte cuvinte în care are loc trecerea de la principiul etnic la cel teritorial în titlul oficial al suveranului de Tîrnovo, să încercăm a stabili momentul acestei schimbări. Primul titlu pe care-l găsim atestat în corespondenţa sa cu Roma este cel de *imperator Bulgarorum et Blachorum* în scrisoarea din

---

[61] V. Tăpkova-Zaimova, *L'idée impériale à Byzance et la tradition étatique bulgare*, „Byzantina", III (1971), p. 294.

[62] V. Beševliev, *Protobulgarische Inschriften*, p. 77—78 ; idem, *Kaiseridee*, p. 90—91.

[63] Idem, *Protobulgarische Inschriften*, p. 78 ; V. Tăpkova-Zaimova, *L'idée impériale*, p. 289—290.

[64] G. Ostrogorsky, *Die Krönung Symeons von Bulgarien durch den Patriarchen Nikolaos Mystikos*, „Izvestija na bălgarskija arheologiceski institut", XI (1935), p. 278—286 ; Fr. Dölger, *Bulgarisches Zartum und byzantinisches Kaisertum*, în vol. : Idem, *Byzanz und europäische Staatenwelt*, p. 152 şi urm. ; idem, *Die mittelalteriliche „Familie der Fürsten und Völker" und der Bulgarenherrscher*, în : *ibidem*, p. 173 şi urm.

[65] N. Iorga, *Influences Latines en Orient. Poussée normande, royauté serbe et Empire „vlaque"*, p. 117 şi urm. ; idem, *Formes byzantines et réalités balcaniques*, Bucarest—Paris, 1922, p. 126 şi urm. ; A. P. Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge, 1970, p. 283—284.

[66] Fr. Dölger, *Der Bulgarenherrscher als geistlicher Sohn des byzantinischen Kaisers*, în vol. : Idem, *Byzanz und europäische Staatenwelt*, p. 183—196 ; V. Beševliev, *Protobulgarische Inschriften*, p. 79—80.

[67] V. Tăpkova-Zaimova, *L'idée impériale*, p. 294.

1202[68], reluat apoi și în alte scrisori ale țarului[69], titlu prin care Caloian se înscria pe linia tradiției politice bulgare. De cealaltă parte, curia papală îl numește pe suveranul vlaho-bulgar *dominus Bulgarorum et Blachorum*[70]. Principiul teritorial apare în titulatura lui Ioniță într-o scrisoare către papă de la sfîrșitul anului 1203, în care acesta semnează *imperator Bulgarie*[71]. În cuprinsul aceluiași document șeful bisericii bulgare apare „primat și arhiepiscop al întregii Bulgarii și Vlahii"[72], titlu pe care-l regăsim în scrisoarea arhiepiscopului Vasile către Roma, datată tot la sfîrșitul anului 1203[73]. Cîteva luni mai tîrziu, în mai multe scrisori pontificale din 25 februarie 1204, prin care Innocențiu al III-lea anunța hotărîrea sa de a-l încorona pe Ioniță ca rege și de a-l unge solemn pe arhiepiscopul Vasile primat al Bulgariei și Vlahiei, găsim expresiile „metropolitani tam in Bulgarie quam in Blachie provinciis", „ecclesia Bulgarie et Blachie", „per totam Bulgariam et Blachiam", „archiepiscopo Trinovitano totius Bulgarie et Blachie"[74] etc. În răspunsul lui Caloian, la vestea hotărîrii papale, apare titlul *dominus et imperator totius Bulgarie et Vlachie*[75], reluat în noiembrie 1204, după încoronare, sub forma *rex totius Bulgarie et Vlachie*[76]. Deci, trecerea — deși lipsită de consecvență[77] — de la principiul etnic la cel teritorial are loc în răstimpul sept. 1203— nov. 1204, perioadă de intensă corespondență între Roma și Tîrnovo și în care un legat papal, capelanul Ioan[78], s-a aflat permanent la curtea țarului. Inițiativa acestei schimbări din titulatură aparține, negreșit, lui Ioniță, dar formula *tota Bulgaria et Vlachia* sau *universa Bulgaria atque Blachia* se găsește în documentele ieșite din ambele cancelarii[79]. De aceea, practica din cancelaria papală de a denumi eparhiile urmînd un criteriu teritorial va fi avut greutatea ei în schimbarea titulaturii țarului, mai ales dacă avem în vedere prezența legatului roman la curtea din Tîrnovo. Să reamintim că sub aceeași influență a avut loc — din alte rațiuni, desigur — și schimbarea titulaturii împăratului latin din Constantinopol cîțiva ani mai tîrziu.

Dar fapte de altă natură au jucat un rol însemnat în modificările intervenite în titlul suveranului vlaho-bulgar. În anii 1202—1205, țaratul se află confruntat cu contestații teritoriale venite din partea regatului arpadian și ale imperiului latin din Constantinopol. Încă din scrisoarea de la sfîrșitul anului 1203, în care Ioniță semnează *imperator Bulgarie* iar arhiepiscopul Vasile se intitulează „primat al întregii Bulgarii și Vla-

---

[68] *Prepiskata*, doc. 2, p. 22.

[69] *Ibidem*, doc. 9, p. 31 ; doc. 18, p. 47.

[70] *Ibidem*, doc. 3, p. 23 ; doc. 6, p. 28 ; doc. 10, p. 32 ; doc. 11, p. 34.

[71] *Ibidem*, doc. 18, p. 48.

[72] *Ibidem*, p. 47, 48.

[73] *Ibidem*, doc. 16, p. 45.

[74] *Ibidem*, doc. 13, p. 38 ; doc. 20, p. 50—51.

[75] *Fontes Latini Historiae Bulgaricae*, III, p. 335 ; *Prepiskata*, doc. 15, p. 43. Pentru datarea documentului după 25 febr. 1204, vezi *Fontes Latini*, III, p. 335.

[76] *Prepiskata*, doc. 30, p. 65.

[77] Titlul *imperator Bulgarorum et Blachorum* se întîlnește într-o scrisoare din aceeași perioadă (*ibidem*, doc. 18, p. 47).

[78] *Ibidem*, doc. 10, p. 32—33 ; doc. 16, p. 45 ; doc. 18, p. 47—48 ; doc. 20, p. 50—51 ; doc. 27, p. 57.

[79] Titlul lui Ioniță *rex totius Bulgariae et Blachiae* se află înscris și în gestele papei Innocențiu al III-lea (*P.L.*, vol. 214, col. 129), alături de celelalte, *rex Blacorum et Bulgarorum și dominus Bulgarorum et Blacorum* (*ibidem*, col. 125, 126, 147).

hii"[80], aflăm de litigiul de graniţă dintre ţarat şi Ungaria, asupra căruia suveranul din Tîrnovo revine în scrisoarea următoare către Roma, unde îşi ia titlul de *rex totius Bulgarie et Vlachie*[81]. Nu este locul să stăruim asupra conflictului dintre Emeric şi Ioniţă, a cărui desfăşurare a fost urmărită de A. Tăutu. Conflictul continuă şi după încoronarea lui Ioniţă de către cardinalul Leon (nov. 1204) şi avea să domine raporturile dintre cele două state în cursul veacului al XIII-lea[82]. Scrisoarea lui Ioniţă din nov. 1204 se referă şi la celălalt factor politic cu care este confruntat ţarul vlaho-bulgar[83]. Informaţii ample ne sînt oferite de o altă scrisoare a ţarului, dispărută azi, rezumată însă de gestele pontificale, cu care prilej aflăm că latinii din Constantinopol, substituiţi împăraţilor bizantini, contestă lui Ioniţă dreptul de stăpînire asupra tuturor teritoriilor sale, care aparţin de drept imperiului lor[84]. În faţa acestei duble ameninţări, reacţia de apărare a suveranului din Tîrnovo transpare încă din primul moment în modificările din titulatură, dar şi dintr-un detaliu ce însoţeşte denumirea ansamblului teritoriilor sale. Termenii Bulgaria şi Vlahia sînt însoţiţi obsedant în scrisorile din perioada sept. 1203—nov. 1204 de epitetele *tota* şi *universa*, fie că este vorba de titulatura ţarului şi a arhiepiscopului[85], fie numai de teritoriul regatului ori al eparhiei[86]. Similitudinea cu situaţii din Franţa capeţiană este izbitoare. Luarea titlului de *rex Franciae* de către Philip al II-lea August avea loc în iunie 1204 în plin conflict cu rivalul lui englez. Mai mult, formula *tota Francia* ori *tota terra regis Franciae* apare în aceeaşi vreme în împrejurările ameninţării engleze, după ce Capeţienii îşi extinseseră pretenţiile de stăpînire efectivă de la *Francia* în sens restrîns — vechiul principat al conţilor de Paris — la *Francia* în sens larg, ce cuprindea, alături de Ile de France, ducatul Normandiei, comitatele Anjou, Maine şi Poitou şi alte teritorii sustrase dominaţiei lui Ioan fără de Ţară şi a altor mari feudali. Cu alte rosturi politice decît în statul vlaho-bulgar, formula apare în regatul capeţian sub imboldul aceleiaşi reacţii de apărare, în faţa încercării regilor englezi de a recuceri teritoriile pierdute. Sub presiunea constrîngerilor externe, pentru a reveni la cazul nostru, Ioniţă, care se considera — ca şi întemeietorii statului vlaho-bulgar — „împărat al bulgarilor şi vlahilor", transpune în termeni teritoriali titulatura sa oficială, care face astfel trecerea de la imaginea vagă a unei stăpîniri peste neamuri, la o realitate teritorială concretă, cu granițe, provincii şi regiuni, toate cuprinse în noţiunile de *Bulgaria et Vlachia*[87]. Dar contestaţia teritorială ce pornea din regatul maghiar şi din Constantinopolul

---

[80] *Prepiskata*, doc. 18, p. 48.

[81] *Ibidem*, doc. 30, p. 66.

[82] Unele aspecte ale acestui conflict vezi în E. Darkó, *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts*, Weimar, 1933.

[83] *Prepiskata*, doc. 30, p. 66.

[84] *P.L.*, vol. 214, col. 147—148. Asupra conflictului ideologic şi teritorial dintre Ioniţă şi latinii din Constantinopol, vezi pe larg la G. Prinzing, *Bedeutung Bulgariens und Serbiens*, p. 25 şi urm.

[85] *Prepiskala*, p. 43, 45, 47, 53, 65, 66.

[86] *Ibidem*, p. 48, 66, 67.

[87] „de confinio Hungariae, Bulgariae et Blachie" (*ibidem*, p. 48), „in Bulgarie quam Blachie provinciis" (p. 37), „universa Bulgaria atque Blachia et omnis imperii mei pertinentia" (p. 66) etc.

latin a fost însoţită şi de una politică. Dacă Emeric vede în Ioniţă un intrus „fără istorie" în lumea politică europeană, lipsit de dreptul de a ocupa un loc în fictiva „familie de regi" a vremii[88], împăratul Balduin, călăuzit de politica restaurativă a înaintaşilor săi bizantini, contestă titlul imperial al suveranului vlaho-bulgar[89]. Răspunsul lui Ioniţă în faţa acestei noi ameninţări, important pentru înţelegerea evoluţiei titulaturii Asăneştilor şi chiar a naturii statului fondat de ei, este refugiul hotărît în tradiţia politică a primului ţarat, care conferea o bază juridică şi istorică fundaţiei lor statale[90].

Expresie a nevoilor unui anumit moment din evoluţia ţaratului vlaho-bulgar, legat de contactele cu Roma şi de conflictul teritorial şi ideologic cu vecinii, titulatura lui Ioniţă ce urmează un criteriu teritorial avea să fie abandonată în anii următori, pe măsură ce Asăneştii regăsesc treptat tradiţia politică a primului stat bulgar. În absenţa oricăror informaţii în chestiunea ce ne preocupă, nu putem urmări evoluţia concepţiei de stat, în special a titulaturii conducătorilor din Tîrnovo, în ultimii ani ai domniei lui Ioniţă, cînd are loc răcirea raporturilor cu Roma, şi nici sub guvernarea lui Borilă. În orice caz, sub Ioan Asan al II-lea (1218—1241) erau întrunite toate condiţiile abandonării liniei politice a lui Ioniţă Caloian: ascuţirea conflictului cu regii arpadieni, cucerirea celei mai mari părţi a Peninsulei Balcanice şi deplasarea centrului de greutate a statului spre interiorul peninsulei, în regiunile centrale ale Macedoniei, faţă de care „nucleul vlah" de unde pornise mişcarea eliberatoare rămîne periferic, renaşterea ambiţiilor de cucerire a Constantinopolului şi de anexare a întregii moşteniri imperiale bizantine, program care-şi afla temeiuri adînci în politica suveranilor primului ţarat, creşterea influenţei bisericii şi culturii slave în viaţa politică, purtătoare ale vechii tradiţii bulgare de stat, şi, nu în ultimul rînd, ruperea legăturilor politice şi religioase cu Roma[91]. Inscripţiile lui Ioan Asan al II-lea din 1230, în care suve-

---

[88] Asupra noţiunii, G. Ostrogorsky, *Die byzantinische Staatenhierarchie*, „Seminarium Kondakovianum", VIII (1936), p. 41—61; Fr. Dölger, *Die „Familie der Könige" im Mittelalter*, „Historische Jahrbücher", 60 (1940), p. 397—420; A. Grabar, *God and the „Familly of Princes" presided over by the Byzantine Emperor*, „Harvard Slavic Studies", II (1954), p. 117—123.

[89] „. . . sed ipsi <Latini> ei <Ioannitio> superbissime responderunt, dicentes, quod pacem non haberent cum illo, nisi redderet terram ad Constantinopolitanum imperium pertinentem quam ipse violenter" (*P.L.*, vol. 214, col. 147). Dimensiunile conflictului ideologic dintre Constantinopolul latin şi Asăneşti sînt puse în lumină nu numai de amintita scrisoare a lui Ioniţă către papă, păstrată în gestele pontificale, ci de întreaga literatură latină din prima jumătate a veacului al XIII-lea, relativă la realităţile politice din Europa sud-estică. Henri de Valenciennes (*Histoire de l'empereur Henri de Constantinople*, ed. Longnon, Paris, 1948, p. 10) vede în Borilă „le trahitour, qui empereuour se faisoit contre Diu et contre raison" în timp ce Albericus Triumfontanensis observa că titlul imperial al lui Henric I de Constantinopol era disputat de Theodor Lascaris, împăratul grec din Niceea, şi de Borilă (Albericus Triumfontanensis, *Chronica*, M.G.H., S.S., vol. 23, p. 886). Conflictul ideologic dintre Ioniţă şi latini apare şi la N. Choniates, *Istoria*, ed. Van Dieten, p. 612—613; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, p. 312. Cf. S. Brezeanu, *Zweikaiserproblem*, p. 262—263. N. Iorga (*Influences latines en Orient. Poussée normande, royauté serbe et empire „vlaque"*, în vol.: idem, *Études byzantines*, Bucureşti, 1939, I, p. 131—133) propune o interpretare inacceptabilă a titlului imperial al Asăneştilor. Marele nostru istoric consideră că statul lui Ioniţă era un imperiu „roman", caracter ce-l întrezăreşte în titlul acestuia — *imperator Bulgarorum et Blachorum* —, în care sub termenul de *Blachi* se ascunde *Romani*, în timp ce celălalt termen al titulaturii, *Bulgari*, indică numai caracterul exterior, formal al dinastiei.

[90] K. von R. Höfler, *op. cit.*, p. 242; Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică*, p. 78—81.

[91] G Brătianu, *Tradiţia istorică*, p. 79—80.

ranul din Tîrnovo se intitulează „ţar al bulgarilor" sau „ţar al bulgarilor şi al grecilor"[92], consacrau revenirea şi în planul titulaturii la tradiţiile politice ale primului ţarat.

*

Semnificaţia teritorială a termenului de Vlahia rămîne cea mai controversată chestiune ridicată de titulatura lui Ioniţă, în pofida faptului că sursele contemporane nu lasă o prea mare libertate de interpretare.

Principalul izvor al evenimentelor din Balcani de la cumpăna secolelor XII—XIII este cunoscuta istorie a lui Nicetas Choniates, participant în calitate de secretar imperial la campaniile bizantine împotriva răsculaţilor vlaho-bulgari şi apoi, pînă la retragerea sa în 1206 la curtea din Niceea a lui Theodor I Lascaris, permanent prezent pe scena politică balcanică[93]. Pentru istoricul bizantin, vlahii lui Petru şi Asan sînt locuitori ai muntelui Haemus. „Barbarii din muntele Haemus, scrie el, care mai înainte se numeau misieni iar acum se cheamă vlahi", locuiesc în ţinuturi inaccesibile, „bizuindu-se pe fortăreţele lor, care sînt foarte numeroase şi ridicate pe stînci abrupte"[94] „şi pe culmi învăluite în nori"[95]. Instaurată mai întîi în Haemus, stăpînirea lui Petru şi Asan se lăţeşte „spre tîrgurile şi aşezările mai depărtate de Haemus" cuprinzînd întreaga „toparhie a Moesiei"[96], înţeleasă aici ca teritoriul dintre Dunăre şi Balcani. Din cetăţile lor din Haemus, în alianţă cu bulgarii şi cumanii, vlahii coboară după pradă în cîmpiile Traciei, ajungînd pînă la zidul lui Anastasios[97]. Informaţia asupra aşezării vlahilor în Haemus este întărită de Geoffroi de Villehardouin, cronicarul cruciadei a patra şi bun cunoscător al situaţiei politice din Balcani, care ştie că la cinci zile de drum de Adrianopol se întinde „la montaigne de Blaquie"[98], care nu poate fi decît muntele Haemus. La celălalt cronicar francez al cruciadei, Robert de Clari, „Blaquie" este „une molt fort terre qui toute est enclose d'unes montaignes si que on n'i peut entrer ne issir fors par un destroit"[99]. Aceste dovezi de primă mînă nu lasă nici o îndoială asupra existenţei unei populaţii latine, ce descinde din vechii traci romanizaţi, pe versanţii răsăriteni ai Balcanilor, pînă la Marea Neagră, realitate admisă azi de majoritatea istoricilor[100].

Cu totul alta este poziţia faţă de teza menţinerii unei populaţii vlahe în teritoriul dintre Balcani şi Dunăre ori în regiunile occidentale ale

---

[92] Safarik, *Pamatky, Okazky občanskeho pisemnictvi*, Praga, 1870, p. 94; M. Lascaris, *La diplôme du tsar Ivan Asen II*, Sofia, 1930, p. 5; Hurmuzaki, *Documente* I, 2, p. 781. Pentru alte detalii, D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 52, n. 88; A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck*, p. 67, n. 2.

[93] Asupra vieţii lui N. Choniates, vezi prezentarea cuprinzătoare a lui I. A. van Dieten (*Niketas Choniates. Erläuterungen zu Reden und Briefen nebst einer Biographie*, Walter de Gruyter, Berlin—New York, 1971, p. 22 şi urm.), comentariu publicat separat de *Historia* şi de *Orationes et epistulae* ale autorului bizantin.

[94] Choniates, *Historia*, ed. van Dieten, p. 368; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, p. 254.

[95] Choniates, *Historia*, p. 373; *Fontes*, III, p. 258.

[96] *Ibidem*.

[97] Choniates, *Historia*, p. 436—437; *Fontes*, III, p. 274, 291—292.

[98] Ge. Villehardouin, *op. cit.*, II, p. 306.

[99] Robert de Clari, *op. cit.*, p. 63.

[100] Realitate admisă azi chiar şi de unii istorici bulgari (B. Primov, *op. cit.*, p. 9 şi urm.).

Bulgariei medievale pînă în secolele XII—XIII. Respinsă sau trecută sub tăcere de istoricii bulgari[101], contestată chiar de unii istorici români[102], admisă însă de alţii[103], ea nu este lipsită de o bază documentară. Să reţinem mai întîi informaţia lui Robert de Clari că Vlahia este o ţară „înconjurată de un munte, în care nu se poate intra şi nici ieşi decît printr-o strîmtoare". Privită din Constantinopolul latin, Vlahia cronicarului cruciat nu putea fi decît teritoriul de la nord de Haemus. Avem apoi acea relaţiune atît de importantă pentru istoria vlahilor din Balcani, scrisă de Ansbertus, care însoţeşte expediţia cruciată din 1189 a lui Frederic I Barbarossa prin Balcani, în drum spre Orient. Cronicarul relatează că „în cea mai mare parte a Bulgariei şi către Dunăre, pînă unde curge în mare, domnea un oarecare Calopetru şi fratele său Asan împreună cu supuşii lor vlahi"[104]. Referindu-se la o expediţie de pradă a unor participanţi la cruciadă, acelaşi cronicar scrie că dincolo de două cetăţi cucerite de aceştia, între care era şi oraşul Vidin, se întinde „ţara vlahilor"[105]. Aici, ca şi în pasajul precedent, „Vlahia" nu poate fi decît teritoriul dintre Dunăre şi Balcani. Mult mai desluşită însă este mărturia lui Gervasius de Tillbury, care în ale sale *Ottia imperialia* (c. 1214) descrie şi drumul din Europa centrală spre Constantinopol, ce trecea prin Niş, Serdica (Sofia), Philippolis, Adrianopol şi Constantinopol. „De la despărţirea de Dunăre, scrie autorul englez, spre Constantinopol sînt 24 de zile de mers. Mai întîi, acolo se întinde pustiul Bulgariei, care este ţara vlahilor (*terra Blacti*). La capătul pustiului se află oraşul Stralis, principalul oraş al Romaniei"[106]. Numele oraşului Stralis este o formă coruptă pentru Serdica (Sredeţ, Triadiţa)[107]. Pasajul semnalat de Borislav Primov constituie pentru istoricul bulgar un argument în sprijinul tezei sale asupra confuziei întîlnite adesea în izvoarele medievale între vlahi şi bulgari — în cazul nostru fiind vorba despre ţara „bulgarilor" şi nu a vlahilor[108] — , pornind de la o comparaţie între informaţia autorului englez şi ştirea transmisă de abatele Arnold de Lübeck, care descrie în cronica sa, redactată la răscrucea secolelor XII—XIII, drumul armatei lui Frederic Barbarossa spre Orient. Referindu-se la acelaşi oraş Serdica, care la Gervasius de Tillbury se afla între Romania şi „ţara vlahilor", călugărul german arată că el „se află la hotarul dintre Bulgaria şi Grecia"[109]. Nu este locul să intrăm aici într-o discuţie mai amplă asupra tezei lui B. Primov, dar în cazul de faţă n-a fost luat în consideraţie faptul că abatele german se înscrie în curentul larg al autorilor latini ai veacului al XII-lea, familiarizaţi cu

---

[101] *Ibidem*, p. 42—43. Pentru atitudinea generaţiilor mai vechi de istorici bulgari, vezi N. Bănescu, *Un prolème d'histoire médiévale : création et caractère du second Empire bulgare (1185)*, Bucureşti, 1943.

[102] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, p. 224.

[103] G. Murnu, *Les Roumains de la Bulgarie médiévale*, „Balcania", I (1938), p. 15.

[104] *Istoria de expeditione Friderici Imperatoris edita a quondam Austriensi clerico, qui eidem interfuit, nomine Ansbertus*, in : *Fontes rerum austriacarum*, Scriptores, t. V, p. 20, 24, 26 ; *Fontes Latini Historiae Bulgaricae*, III, p. 257.

[105] „de Widin et de Spanhaim (?), versus terram Blacorum duas civitates..." (*Ibidem*, p. 284).

[106] Gervasius de Tillbury, *Ottiis imperialibus*, MGH, SS, vol. 27, p. 371.

[107] B. Primov, *op. cit.*, p. 26.

[108] *Ibidem*.

[109] Arnold von Lübeck, *Chronica*, M.G.H., SS, vol. 21, p. 172.

imaginea tradiţională a Europei sud-estice, dominată de *imperium Graecorum* (*Graecia*) şi, la nord de Balcani, de Bulgaria[110], aceasta din urmă amintire a primului ţarat, curent care, în consecinţă, ignoră noile realităţi politice şi etnice aduse pe scena istoriei europene de evenimentele din primii ani ai veacului al XIII-lea. De remarcat, că Arnold de Lübeck, care duce naraţiunea istorică pînă la 1209, nu ştie nimic de crearea unui imperiu latin la Constantinopol. Dimpotrivă, Gervasius de Tillbury, partizan a împăratului Otto al IV-lea de Braunschweig şi adversar al lui Innocenţiu al III-lea, este la curent cu toate aceste schimbări politice din Europa sud-estică, fapt ce explică înlocuirea în opera lui a vechilor termeni *imperium Graecorum* (*Graecia*) şi Bulgaria cu *imperium Romaniae* (*Romania*), înţeles aici ca imperiul latin din Constantinopol[111], şi respectiv, „ţara vlahilor", ce desemnează statul Asăneştilor, după ce formarea ţaratului vlaho-bulgar şi, mai ales, faptele domniei lui Ioniţă, au adus populaţia vlahă locală pe primul plan al vieţii politice din Balcani, de unde a pătruns şi în conştiinţa contemporanilor. Am stăruit asupra mărturiei celor doi autori atît de apropiaţi în timp deoarece cazul lor pune în lumină dificultăţile pe care le ridică terminologia medievală în descifrarea realităţilor etnice şi politice din această parte a continentului european. Revenind la ştirea lui Gervasius de Tillbury, nu avem nici un temei s-o excludem dintre dovezile prezenţei unei populaţii vlahe în teritoriile occidentale ale Bulgariei la începutul secolului al XIII-lea. De altminteri, existenţa acestei populaţii în regiunea Sofiei în evul de mijloc îşi află confirmare în menţinerea aici, pînă azi, a numeroase toponime de origine latină[112].

Nucleul principal al populaţiei vlahe se afla, aşadar, în părţile răsăritene ale ţaratului, în Haemus şi pe coasta pontică, de unde a pornit mişcarea lui Petru şi Asan. Dar ea era răspîndită şi în celelalte regiuni ale statului Asăneştilor, inclusiv în teritoriul dintre Dunăre şi Balcani, aşa cum alte comunităţi trăiau în Rhodopi, unde vlahul Dobromir Chrysos, la început tovarăş de acţiune al Asăneştilor, pune bazele unei „Vlahii" proprii[113], incluse mai tîrziu în ţarat, în Thessalia, Epir şi Serbia, regiuni în

---

[110] Aproape toate sursele relative la expediţia lui Barbarossa în Orient vorbesc despre Bulgaria şi de Grecia în spaţiul balcanic. Citām dintre numeroasele exemple : „Bulgariam silvam in Greciam tendunt" (*Annales Pegavienses*, M.G.H., SS, vol. 16, p. 266), „per terram Bulgarorum et Hungarorum cum exercitu transit" (*Lamberti Parvi Annales, Ibidem*, p. 649), „ubi Ungarorum et Grecorum regnum dividitur... Deinde Bulgariam... Greciam intravit"... „Bulgarorum silva" (*Chronicon Montis Serenis*, M.G.H., SS, t. 23, p. 161), „per Ungariam et Bulgariam transiens" (*Burchardi et Cuonradi Urspergensium Chronicon*, M.G.H., SS, 23, p. 360). Tot despre Bulgaria şi Grecia vorbesc şi sursele latine ale celei de a doua cruciade (Odo de Deuil, *Liber de via sancti sepulchri*, M.G.H., SS, vol. 26, p. 61 : „in desertis Bogarie" ; *Casus Monasterii Petrishusensis*, M.G.H., SS, vol. 20, p. 674 : „per Pananoniam et Bulgariam silvam" ; Fulcher Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium*, în : „Recueil des historiens des Croisades. Historieus occidentaux, III, p. 329 : „Bulgarorum regiones").

[111] Că Gervasius de Tillbury este la curent cu schimbările politice de pe scena europeană a începutului de secol XIII ne-o dovedeşte şi soluţia originală pe care o dă problemei celor doi împăraţi sub impresia formării unui imperiu latin la Constantinopol" (Gervasius de Tillbury, *op. cit.*, p. 378. Cf. S. Brezeanu, „*Translatio imperii" und das lateinische Kaiserreich von Konstantinopel*, R.R.H., XIV (1975), nr. 2, p. 612 ; idem, *Zweikaiserproblem*, p. 253).

[112] S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*, Bucureşti, 1959, p. 12—15.

[113] N. Choniates, *Historia*, p. 487, 502 şi urm. ; *Fontes*, III, p. 288, 292 şi urm.

care în secolele XII—XIV se constituie formaţiuni politice vlahe — „Vlahii" sau, ca să folosim expresia scumpă lui N. Iorga, „Romanii populare"[114] —, cu un grad mai mare sau mai mic de autonomie faţă de împăraţii bizantini sau ţarii bulgari şi sîrbi[115]. Desigur, nu este vorba de o populaţie vlahă compactă, ci de insule menţinute în masa populaţiei slave majoritare în care aveau să se cufunde în secolele următoare[116]. În lumina acestor realităţi etnice din ţarat, desluşite în izvoarele contemporane, este greu de precizat care parte din teritoriul lui este desemnat sub termenul de „Vlahia" din titulatura lui Ioniţă. Mai prudentă este formula lui Xenopol, care susţine că „termenii de Bulgaria şi Valahia se aplică totdeauna la totalitatea imperiului lui Ioniţă fără nici o deosebire teritorială"[117], reluată de Bănescu, la care cei doi termeni ai titulaturii „merg împreună, sînt inseparabili"[118]. Cu toate acestea, din izvoarele de bază nu lipsesc, aşa cum am putut stabili, unele indicii clare asupra localizării Vlahiei Asăneştilor. Deşi informaţiile lui Choniates au în vedere aspectul etnic şi nu teritorial, el referindu-se la „vlahi" şi nu la „Vlahia", mărturia lui asupra habitatului vlahilor lui Ioniţă în Haemus şi în restul Moesiei nu lasă nici o îndoială. Ştirile sînt confirmate de contemporanii lui latini, care aşează Vlahia fie în Haemus (Villeharduin), fie în Haemus şi în cîmpia dintre Dunăre şi Balcani (Ansbertus, Robert de Clari şi Gervasius de Tillbury). Desigur, în acest ultim caz, termenul de Vlahia cuprinde întregul stat al Asăneştilor, ce se confundă în mare cu provincia Moesia, aşa cum apare el înainte de expansiunea lui Ioniţă, continuată trei decenii mai tîrziu de Ioan Asan al II-lea, în teritoriile bizantine din Tracia şi Macedonia. Dealtfel Robert de Clari nu ştie nimic în cronica sa de existenţa „bulgarilor" şi a „Bulgariei". Această identificare a Vlahiei cu vechea Moesie este reluată la mijlocul veacului al XIII-lea de Guillaume de Rubrouck, şi el cunoscător direct al configuraţiei politice din Europa sud-estică şi răsăriteană, care aşează „Blakia", „ţara lui Asan", la sud de Dunăre, spre Constantinopol, în timp ce Bulgaria este situată în părţile central-vestice ale peninsulei, spre Serbia (*Sclavonia*)[119].

★

[114] N. Iorga, *La „Romania" danubienne et les barbares au XIIe siècle*, „Revue belge de philologie et d'histoire", III (1924), nr. 1, p. 46 şi urm.; idem, *Les „Roumaniae" autonomes de l'Occident*, în vol.: idem, *Etudes byzantines*, Bucureşti, 1939, I, p. 220—221; idem, *Les „Romaniae" des cités libres et les formes d'Empire*, în: *ibidem*, p. 277 şi urm.

[115] P. P. Panaitescu, *Einführung*, p. 181 şi urm.; E. Stănescu, *La population vlaque de l'Empire byzantin aux XIe—XIIIe siècles. Structures et mouvement*, „XVe Congrès international d'études byzantines", Rapport, Athènes, 1976, p. 4 şi urm.

[116] P. P. Panaitescu, (*Einführung*, p. 111—112) prinde în imaginea plastică a „pînzelor de populaţie" această simbioză româno-slavă de pe un spaţiu imens din Europa sud-estică şi orientală; în spaţiul carpato-dunărean românii au ieşit biruitori, în timp ce la sud de Dunăre au fost biruiţi de populaţia slavă majoritară. Dar insule ale populaţiei romanizate de la sud de Dunăre au rezistat, în cadrul unor „Vlahii autonome", pînă în epoca modernă (*ibidem*, p. 193—196).

[117] A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, III, p. 226.

[118] N. Bănescu, *L'ancien État bulgare*, p. 60.

[119] „etiam ultra Danubium, versus Constantinopoli, Blakia, que est terra Assani, et minor Bulgaria usque in Sclavoniam..." (Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 266; A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck*, p. 158).

Să trecem acum la raporturile dintre statul Asăneştilor şi teritoriul românesc nord-dunărean pentru a vedea pe ce argumente se sprijină ipotetica stăpînire a suveranilor din Tîrnovo la nord de fluviu, identică cu „Vlahia" din titlul lor. Nu vom stărui asupra contrazicerii flagrante, semnalate la vremea lui de A.D. Xenopol[120], între ideea întemeierii Țării Româneşti ca rezultat al unui descălecat sud-dunărean în Oltenia şi al închinării Basarabilor olteni către Asăneşti, stăpîni în stînga Oltului, idee propusă de Onciul, şi desfăşurarea reală a procesului de cristalizare politică în teritoriul de la sud de Carpați, în care Basarabii au fost adevărații întemeietori ai principatului muntean. Recent, regretatul Aurel Decei a eliminat definitiv din istoriografia noastră episodul „Bezerenbam" al izvoarelor orientale relative la marea invazie mongolă[121], pe care se rezemase teza lui Onciul asupra unui descălecat balcanic[122].

În schimb, prezența „Vlahiei" ori a „vlahilor" în titulatura Asăneştilor rămîne pînă azi un argument invocat adesea în sprijinul unei pretinse stăpîniri a suveranilor din Tîrnovo dincoace de Dunăre pînă la invazia mongolă. De la întemeierea statului vlaho-bulgar şi pînă la 1241, după Onciul anul separației Vlahiei nord-dunărene de Bulgaria sud-dunăreană, este atestată titulatura oficială a lui Ioniță, asupra căreia este de prisos să mai revenim, şi, un sfert de veac mai tîrziu, a lui Ioan Asan al II-lea, în două variante — „țar al bulgarilor" şi „țar al bulgarilor şi al grecilor şi al celorlalte părți"[123]. Ultima apare după victoria țarului bulgar asupra lui Theodor Ducas Angelos, împăratul grec din Thessalonic, la Clocotnița (1230), în urma căreia țaratul cuprinde cea mai mare parte a peninsulei între granițele sale. Absența „Vlahiei" din titulatura suveranului balcanic este motivată de Onciul prin cuprinderea ei în formula „al celorlalte părți" din ultima variantă, concluzie lipsită de orice temei[124]. De altminteri, Tăutu a sesizat şubrezenia acestui argument, fapt pentru care stabileşte desprinderea de țarat a Vlahiei, identificată cu teritoriile intrate în Banatul Severinului, în jurul anului 1230, corectiv la fel de puțin convingător[125]. Un argument nu mai puțin fragil îl constituie invocarea de către Onciul a titlului pe care cancelaria pontificală i-l dă lui Ioan Asan al II-lea în 1238 — *rex Bulgarorum et Blachorum*[126] — şi a numelui dat țaratului său — *Bulgaria et Blachia*[127] — de aceeaşi cancelarie. Să subli-

---

[120] Xenopol, *Istoria românilor*, III, p. 228—230.

[121] A. Decei, *Invazia tătarilor din 1241/42 în ținuturile noastre după Djami'or Tevārikh a lui Făzlol-lāk Răšid ad-Din*, în vol. : idem, *Relații româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p. 199—200. (Studiul a apărut anterior în versiune franceză în „Revue roumaine d'histoire", XII, 1973, nr. 1, p. 101—121.)

[122] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 570—571, 612 şi urm.

[123] Vezi mai sus nota 93. Cf. D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 603, n. 40.

[124] *Ibidem*, p. 626, n. 69.

[125] A. Tăutu, *Le conflit entre Johanitsa Asen et Emeric*, p. 392—393.

[126] Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 159, 164, 165.

[127] *Ibidem*, p. 164.

niem mai întîi că titlul țarului bulgar și numele statului său, date de curia papală, ce reproduc întocmai pe cele din timpul lui Ioniță, sînt simple formule de rutină, așa cum mai întîlnim și în alte cazuri în aceeași vreme[128]. Să semnalăm aici și faptul că unii cronicari latini de la mijlocul secolului al XIII-lea continuă să-l numească pe Ioan Asan al II-lea „vlahul", iar pe supușii lui „vlahi"[129], într-un moment cînd suveranii din Tîrnovo abandonaseră din titulatura lor oficială, prin revenirea la tradiția politică a primului țarat, termenii de „Vlahia" și de „vlahi". Dealtfel, ca și în cazul titulaturii lui Ioniță, nu avem nici un motiv să credem că „vlahii" din titlul dat de cancelaria lui Grigore al IX-lea, ori „Vlahia" din numele țării ar avea în vedere pe românii nord-dunăreni ori teritoriul de dincoace de Dunăre. Această concluzie este confirmată de un alt document ieșit din aceeași cancelarie papală cîțiva ani mai devreme, în care Grigore al IX-lea vorbește de prezența la nord de Dunăre, între hotarele curînd înființatei episcopii a cumanilor, a unei populații schismatice, numită *walati*[130]. Reținem din acest document, ale cărui sensuri au fost mult comentate în istoriografia noastră mai veche și mai nouă[131], că este vorba de o populație românească dintr-un teritoriu de la confluența viitoarelor principate românești extracarpatice. Dacă acceptăm ideea unei Vlahii a Asăneștilor între Dunăre și Carpați, a cărei existență nu putea fi ignorată de curia papală deoarece potrivit tezei lui Onciul numele de vlah este legat de dominația țaratului dincoace de fluviu, atunci în una și aceeași cancelarie am avea, pe parcursul a numai patru ani — situație bizară ! — două denumiri aplicate aceleiași populații. De aceea, trebuie să admitem că vlahii din titlul lui Asan nu pot fi decît populația vlahă sud-dunăreană, aceeași la care se referă toate izvoarele bizantine și latine ale primilor Asănești, în timp ce *walatii* din actul pontifical reprezintă prima populație românească extracarpatică menționată de sursele latine. În sprijinul acestei interpretări vin și informațiile izvoarelor orientale relative la invazia mongolă în Europa răsăriteană, care disting, potrivit criteriilor lor de terminologie etnică, o populație românească nord-dunăreană, denumită „vlahii cei negri (Karā Ulāgh), adică „românii cei supuși", aluzie la raporturile for-

[128] Cu titlu de exemplu, titulatura primilor Paleologi în Bizanț. Din nevoia legitimării puterii sale, fondatorul dinastiei, Mihail al VIII-lea, își ia calificativele Comnenos Dukas Angelos Paleologos. Din motive necunoscute, succesorul lui, Andronic al II-lea abandonează către 1315 primele trei calificative, păstrînd numai pe cel de Paleologos (Fr. Dölger, „Byz. Zeischrift", 1934, p. 120 ; L. P. Raybaud, *Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire byzantin sous les premièrs Paléologues (1258—1354)*, Paris, 1968, p. 62, n. 94). Un sfert de veac mai tirziu, Nașir Muhammed, sultanul Egiptului (1293—1340), îi dă lui Andronic al III-lea într-o scrisoare vechile epitete — Comnenos, Dukas, Angelos—(W. Regel, *Analecta Byzantino—Russica*, Petersburg, 1891, p. 58 ; *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, p. 532), iar urmașul său îl numește pe Ioan al VI-lea Cantacuzino „Angelos, Comnenos Paleologos, Cantacuzinos" (Ioan Cantacuzino, *Istorii*, ed. Bonn, vol. III, p. 94 ; *Fontes*, III, p. 494). Evident, apariția calificativelor Comnenos, Angelos și Dukas în titulatura dată de cei doi sultani lui Andronic al III-lea ori Ioan al VI-lea Cantacuzino este o formulă de rutină, păstrată în cancelaria egipteană de pe vremea cînd cele trei epitete figurau realmente în titlul oficial al împăraților din Constantinopol.

[129] Ph. Mousket, *Cronica rimată*, MGH. SS., vol. 26, v. 30.959.

[130] Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 132.

[131] În ultimul timp, o amplă analiză a episodului cu toată literatura problemei, vezi la R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 163 și urm.

mațiunilor politice românești față de coroana maghiară, și o populație românească sud-dunăreană, denumită „vlahii" (Ūlākut), fără calificativul „negri", dovadă că ei formau în momentul invaziei un stat independent[132]. Nu trebuie să surprindă absența bulgarilor din izvoarele orientale referitoare la statul Asăneștilor. Pentru autorii orientali[133], ca și pentru unii cronicari occidentali (Robert de Clari, Philip Mousket și alții), vlahii singuri sînt fondatorii țaratului de Tîrnovo și tot ei dau caracterul lui politic. Prin urmare, nici titlul oficial al lui Ioniță și Ioan Asan al II-lea, nici titlul Asăneștilor și numele statului lor date de cancelaria romană nu constituie o probă în favoarea unei dominații nord-dunărene a suveranilor din Tîrnovo.

Dar în aceeași ordine terminologică merită a fi relevat și un alt aspect. Admițînd că ținutul dintre Dunăre și Carpați a fost denumit „Vlahia" înainte de secolul al XIV-lea, fie și numai pentru o scurtă perioadă de timp, în momentul în care în același spațiu își făcea apariția, cîteva decenii mai tîrziu, principatul lui Basarab, contemporanii nu puteau să nu stabilească o relație în planul terminologic între cele două realități politice românești. Cu alte cuvinte, este firesc ca titulatura oficială a celor dintîi domni munteni sau titlul dat lor de către străini să indice o cît de vagă amintire a „Vlahiei" Asăneștilor.

Pentru deceniile care au precedat întemeierea Țării Românești avem puține știri asupra teritoriului dintre Carpați și Dunăre. În documentele cancelariei maghiare teritoriul apare *terra ultra montes nivium*[134] ori *pars regni [Hungariae] ultra alpes*[135], formule ce exprimă pretențiile regalității arpadiene asupra teritoriului viitorului principat muntean. Privit din Constantinopolul Paleologilor, același teritoriu este „pămîntul nesfîrșit al dacilor", termen pe care-l întîlnim într-un discurs panegiric al lui Manuel Holobolos, dedicat lui Mihail al VIII-lea[136], și în care retorul bizantin surprinde ceva din mutațiile politico-etnice ce anunțau nașterea întîiului stat românesc la nord de Dunăre.

Care sînt termenii prin care izvoarele desemnează Țara Românească în timpul domniei lui Basarab? Pentru cancelaria maghiară, ea este în tot cursul secolului al XIV-lea *terra Transalpina*[137], asimilată unei pro-

---

[132] A. Decei, *Invazia tătarilor*, p. 206—207.

[133] *Ibidem*, 207—208.

[134] Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 82 și urm. (a. 1223—1226).

[135] *Ibidem*, p. 454, 457 (a. 1285).

[136] Luigi Previale, *Un Panegirico inedito per Michele* VIII Palaeologo, „Byzantinische Zeitschrift", 42, 1942, p. 38 : „Δακῶν ἄσπετος αἶα . . .", L. Previale (op. cit., p. 98) crede că dacii ar fi vlahi sud-dunăreni; V. Laurent *(La domination byzantine aux bouches du Danube*, „Revue historique du sud-est européen", 22, 1945, p. 189) îi identifică cu românii nord-dunăreni, opinie împărtășită și de alți specialiști (Gh. I. Brătianu, *Les Roumains aux bouches du Danube à l'époque des premiers Paléologues*, „Revue historique du sud-est européen", 22, 1945, p. 199—203; E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains*, p. 411—412).

[137] Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 623, 625 etc.

vincii regale, iar conducătorul ei este „voievodul nostru transalpin”[138], ale cărui tendinţe de emancipare sînt calificate drept acte de rebeliune. În cancelaria lui Ştefan Duşan Ţara Românească este „ţara Basarabească” (*Basarabinu zemliju*)[139], termen care-şi are în latină corespondentul *terra Bazarabi*, pe care-l întîlnim în documentele maghiare[140] şi care explică denumirea Basarabia pe care principatul muntean o cunoaşte în primele sale decenii de existenţă atît în actele propriei cancelarii cît şi în cele străine[141]. Numele de *Ungrovlahia*, cu care tînărul stat român avea să intre în istorie, apare la o jumătate de secol de la întemeierea sa, în 1359, în cancelaria patriarhiei constantinopolitane, pentru a denumi la început eparhia, cu grad mitropolitan[142], ce cuprindea întregul teritoriu al principatului. De la eparhie, numele a trecut asupra statului însuşi şi el este de origine bizantină, fără vreo relaţie cu Vlahia Asăneştilor. Un deceniu mai tîrziu, în actele cancelariei pontificale apare şi varianta latină a numelui Ţării Româneşti — *Walahia* sau *Wlachia*[143] — , care nu trădează nici cea mai vagă amintire a Vlahiei lui Ioniţă Asan.

Să ne oprim, în sfîrşit, asupra titulaturii oficiale a primilor domni munteni. Titlul lui Basarab nu-l cunoaştem. În schimb, s-a păstrat cel al lui Nicolae Alexandru pe piatra sa de mormînt sub forma „mare şi singur stăpînitorul domn Io Nicolae Alexandru voievod, fiul marelui Basarab voievod”[144]. Absenţa termenului „Vlahia” din titlul acestuia din urmă ne îndreptăţeşte să credem că nici titlul părintelui său nu-l cuprindea. O noţiune care să definească teritorial Ţara Românească apare abia în titlul lui Vlaicu — „domn al întregii Ungrovlahii”[145] — şi aceasta în ultima parte a domniei nepotului lui Basarab. Sub Radu I şi Mircea Ungrovlahia şi, mai cu seamă, *Zemlja Ungrovlahiiska*, forma slavonă pentru Ţara Românească, devin curente în cancelaria Basarabilor pentru numele ţării lor[146], ambele formule împrumutate din grecescul Ungrovlahia.

Putem conchide că nici în tradiţia internă românească, nici în cea externă nu s-a păstrat nici cea mai vagă indicaţie asupra existenţei unei

---

[138] *Ibidem*, I, 2, p. 37.

[139] Menţiunea apare într-un act din 1349, prin care Ştefan Duşan acorda importante privilegii unor negustori raguzani, cu condiţia ca aceştia să nu transporte arme „nici în Bulgaria, nici în ţara Basarabească *(ni u Basarabinu zemliju)*, nici în Ugria ⟨Ungaria⟩, nici în Bosnia, nici în Grecia” (A. V. Soloviev, *Odabrani spomenici srpskog prava, od XII do kraja XV veka*, Beograd, 1926, p. 145).

[140] Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 243.

[141] D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 24, p. 13.

[142] Pentru interpretările propuse termenului, vezi B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, I, p. 43 şi urm.; D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 24 şi urm.; E. Stănescu, *L'unité du territoire roumain à la lumière des mentions extérieurs. Le nom de „Vlachie” et ses sens*, „Revue roumaine d'histoire”, VII (1968), nr. 6, p. 881—882.

[143] Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 194, 207, 330, 341, 342. Cf. E. Stănescu, *L'unité du territoire roumain*, p. 878.

[144] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 640, n. 89; II, p. 22, n. 10.

[145] *Documenta Historica Romaniae*, seria B, I, p. 17. Pentru succesorii lui Vlaicu vezi *ibidem*, p. 19, 22, 28, 33, 39, 42 etc.

[146] D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 24 şi urm.

Vlahii nord-dunărene înainte de întemeierea Țării Românești[147]. Dimpotrivă, în perioada luată mai sus în considerație, amintirea Vlahiei Asăneștilor la sud de Dunăre rămîne vie în tradiția externă. Ea apare la Rubrouck la mijlocul secolului al XIII-lea, care o așează, așa cum am văzut, în părțile răsăritene ale țaratului[148]. În veacul următor, ea este prezentă în izvoarele orientale, care numesc întregul stat al Asăneștilor „țara vlahilor"[149]. Se regăsește, în sfîrșit, în primii ani ai secolului al XV-lea la arhiepiscopul Ioan de Sultanyeh, în speculațiile sale asupra latinității limbii bulgare ori a delimitării geografice a „Volaquiei"[150].

În sprijinul tezei localizării Vlahiei Asăneștilor la nord de Dunăre a fost invocat un alt argument — ultimul la care ne referim în rîndurile de față — , luat dintr-un izvor bulgar tîrziu. Este vorba de *Istoria slavobulgară*, scrisă de Paisie, egumenul mănăstirii athonite Hilandar, în 1762, lucrare ce conține ideea unei dominații a Asăneștilor dincoace de Dunăre. Cunoscută și sub numele de *Țarstvenic*, lucrarea este o compilație ce are la bază izvoare bizantine, latine și slave[151], interpretate într-o manieră personală de autor, fapt ce explică existența în narațiune, pe lîngă numeroase evenimente istorice reale, a unor grave erori sau a unor personaje anevoie — adesea chiar imposibil — de identificat[152]. Este și cazul pasajului din lucrarea lui Paisie ce a reținut atenția cercetării istorice relative la Vlahia Asăneștilor și invocat în favoarea unei stăpîniri bulgare la nord de Dunăre[153]. „Să găsește în cărțile manuscrise cele vechi, scrie părintele athonit, povestea despre țarul Asan cel Bătrîn, cum, după moartea sf. patriarh Ioan, a chemat de la Ochrida pe sfîntul părinte Theophilact și l-au înscăunat patriarh la Tîrnovo. Acesta era un dascăl prea înțelept și prea luminat

---

[147] D. Onciul *(op. cit.*, I, p. 631—632), urmat de A. Tăutu *(Basarab il grande fondatore del primo stato romano indipendente, 1310—1352*, „Antemurale", I, 1954, p. 54—55) și de Șt. Ștefănescu *(Țara Românească de la Basarab „Întemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 29) identifică pe *arhontele Vlahiei*, pe a cărui fiică a ținut-o într-o primă căsătorie regele sîrb Ștefan Uroš al II-lea Milutin (1282—1321) după informația lui N. Gregoras *(Istoria romană*, ed. Bonn, I, p. 203; *Fontes*, III, p. 506), cu Litovoi, *Vlahia* fiind astfel voievodatul acestuia. În realitate, această „Vlahie", cunoscută în sursele bizantine din secolele XIII—XIV, este „Vlahia Mare" din Thessalia iar „arhontele" ei, sebastocratorul Ioan I Angelos (1271—1296). Cf. Ge. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates* ³, München, 1963, p. 378 și urm.; *Fontes*, III, p. 507, n. 35 (Ioan Angelos nu era însă despot, ci sebastocrator). Asupra alianței politice dintre Ioan Angelos și Ștefan Milutin, vezi Ostrogorski, *op. cit.*, p. 383—384.

[148] Vezi, mai sus, nota 119.

[149] A. Decei, *Invazia tătarilor*, p. 206—207.

[150] Anton Kern, *Der Libellus de Notitia Orbis Iohannes III. (de Galonifontibus?), O. P. Erzbischofs von Sultanyeh*, „Archivum Fr. Praedicatorum", VIII, 1938, p. 101—102. Importanța izvorului pentru istoria românească a fost convingător pusă în lumină de Ș. Papacostea *(Les Roumains et la concience de leur romanité au moyen âge*, „Revue roumaine d'histoire', IV, 1965, nr. 1, p. 15—24). Vezi și A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 43—45.

[151] Asupra surselor și naturii lucrării, vezi A. N. Robinson, *Istoriografia slavjanskogo vozraždenija : Paisij Hilendarskij*, Moscova, 1963, p. 59 și urm.

[152] Cu titlu de exemplu, Asan și Petru luptă cu împăratul grec Ioan Cantacuzino, care este urmat la tron de Alexios (Paisij Hilandarski, *Istorija Slavenobolgarskaja*, ed. B. St. Angelov, Sofia, 1961, p. 92—93). La rîndu-i, Căliman Ioan are de înfruntat pe venețienii, conduși de Baldovin, și pe împăratul grec din Salonic, Theodor Lascaris, dar, în schimb, întreține bune raporturi cu celălalt împărat grec din Niceea, Ioan cel Frumos *(ibidem*, p. 96—97). Dificil de stabilit identitatea personajelor ce populează narațiunea lui Paisie!

[153] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 621—622; Șt. Ștefănescu, *Legături româno-bulgare*, p. 226—277; E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains*, p. 409; B. Primov, *Crearea celui de-al doilea țarat bulgar*, p. 44 și urm.

în acele vremuri și a luminat și a curățit Bulgaria de felurite erezii. La fel și în Vlahia. Luaseră vlahii erezia romană; la început, citeau vlahii latinește, pentru că aceia sînt cu latinii de un neam și de-o limbă. Sfîntul Theophilact l-a îndemnat pe țarul Asan și a venit în Vlahia și a cucerit ambele Vlahii sub puterea sa. Și a interzis vlahilor, care citeau latinește și împărtășeau legea romană, că li se va tăia limba. Și le-a poruncit să citească slavonește și să păstreze credința pravoslavnică. Și așa vlahii s-au întors iarăși la credința pravoslavnică și citesc slavonește pînă acum...”[154]. Nu este locul să stăruim asupra identificării patriarhilor Ioan și Theophilact din relatarea lui Paisie, necunoscuți de istoria bisericii bulgare[155]. În schimb, Asan cel Bătrîn este probabil fondatorul statului, dar în seama lui sînt puse fapte ale domniei lui Ioniță, absent cu desăvîrșire din narațiune, ori, cum este cazul pasajului de față, ale guvernării lui Ioan Asan al II-lea. „Cele două Vlahii” din narațiunea de mai sus au fost identificate fie cu ținuturile din stînga și dreapta Oltului (D. Onciul, Șt. Ștefănescu), fie cu Țara Românească și Vlahia din Haemus (E. Stănescu). La o atentă lectură a pasajului putem însă observa că accentul narațiunii este deplasat de Paisie pe explicația originii slavonei în liturghia românilor, popor de obîrșie și limbă latină. În acest caz, autorul, care lămurește o situație contemporană lui, nu avea în vedere o anumită parte a poporului român, ci totalitatea lui și a cadrelor politice proprii în care acesta își ducea existența. Prin urmare, „cele două Vlahii”, despre care *Țarstvenicul* vorbește și cu alt prilej[156], nu puteau fi decît Țara Românească și Moldova, identificare confirmată de alte referiri ale narațiunii părintelui athonit. În *Țarstvenic* Asan și Petru au venit la Tîrnovo de peste Dunăre, din „Vlahia” — de astă dată la singular —, chemați de patriarhul Ioan, pentru a se așeza în fruntea mișcării de eliberare de sub dominația bizantină[157]. Cei doi conducători erau, în viziunea lui Paisie, descendenți ai vechilor țari, care și-au căutat refugiu la nord de Dunăre în perioade în care peste Balcani s-a așternut stăpînirea grecească. Tot în „Vlahia” au loc, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, campaniile lui Murad, la care participă și Marco Kralevici, eroul eposului balcanic, care avea să-și afle moartea în lupta cu românii[158]. În lumina acestor deslușiri ale *Țarstvenicului*, „Vlahia” lui Paisie nu poate fi decît Țara Românească, fapt pentru care identificarea „celor două Vlahii” cu teritoriile de pe cele două maluri ale Oltului rămîne fără sens. Cealaltă Vlahie, care nu poate fi cea sud-dunăreană deoarece amintirea ei fusese demult ștearsă, este Moldova, ce apare la Paisie sub numele de „Moldovlahia”, unde își caută scăpare Strațimir din fața pîrjolului otoman[159]. Expresia „cele două Vlahii”, folosită pentru cele două principate române, este des întîlnită la străini în secolele XV—XVIII și fenomenul a fost pus deja în lumină în cercetarea istorică din țara noastră în ultimii ani[160]. Lipsită de orice dovadă documen-

---

[154] Paisie de Hilandar, *op. cit.*, p. 91. Ediția lui B. St. Angelov urmează manuscrisul lui Nikephor, din 1772.

[155] Vezi încercarea de identificare la D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 621, n. 61.

[156] Paisie de Hilandar, *op. cit.*, p. 94, 130.

[157] *Ibidem*, p. 90.

[158] *Ibidem*, p. 109, 115—116.

[159] *Ibidem*, p. 118.

[160] E. Stănescu, *L'unité du territoire roumain*, p. 890.

tară pentru teritoriile din stînga şi dreapta Oltului, o stăpînire a Asăneştilor asupra tuturor regiunilor româneşti extracarpatice este cu atît mai mult inacceptabilă.

Care este explicaţia erorilor lui Paisie? Din sursele greceşti şi latine relative la istoria Asăneştilor a aflat despre originea vlahă a fondatorilor ţaratului din Tîrnovo. Asemeni cronicarilor cantacuzini de dincoace de Dunăre, contemporanii lui, părintele athonit confundă Vlahia lui Asan şi Petru cu Ţara Românească, singurul stat din vremea lui cunoscut sub acest nume. În aceleaşi izvoare el putea citi despre contactele Asăneştilor cu papalitatea, pe care le pune în legătură cu originea şi limba latină a românilor, ca şi despre ruperea raporturilor dintre Roma şi Tîrnovo sub Ioan Asan al II-lea, confundat de autorul nostru cu Asan cel Bătrîn, eveniment care i-a furnizat explicaţia prezenţei slavonei în liturghia românilor. În sfîrşit, ştirea că Moldova, ca a doua Vlahie, a făcut parte din ansamblul stăpînirii Asăneştilor, a găsit-o într-un document — cunoscut de Paisie la vremea sa şi care face, probabil, parte dintre „cărţile manuscrise cele vechi" la care se referă în pasajul nostru — , din care reiese că Ioan Căliman (1241—1245) a fost „ţarul grecilor, bulgarilor şi al Moldovlahiei"[161]. Documentul, invocat adesea de Onciul în favoarea unei stăpîniri bulgare în Moldova, este însă un fals din secolele XVI—XVII, după cum a demonstrat convingător Ioan Bogdan[162]. Speculaţiile lui Paisie de Hilandar în chestiunea noastră au la bază, aşadar, o serie de interpretări greşite a ştirilor din izvoarele bizantine şi latine, la care se adaugă şi falsul la care ne-am referit. De aceea, relatarea călugărului athonit trebuie definitiv eliminată dintre argumentele unei stăpîniri nord-dunărene a Asăneştilor, identică cu „Vlahia" din titlul lui Ioniţă.

*

În concluzie:

a. Titulatura lui Ioniţă, *imperator Bulgariae et Vlachiae*, ce traduce caracterul dualist al ţaratului din Tîrnovo, introduce în lumea sud-est europeană un principiu teritorial, pătruns sub influenţa occidentală, reflex, deopotrivă, al dublei presiuni externe ce se exercită în anii 1203—1205 asupra statului vlaho-bulgar din partea regatului maghiar şi a Imperiului latin de Constantinopol. Noua titulatură avea să fie abandonată sub urmaşii lui Ioniţă, sub care procesul preluării tradiţiilor politice ale primului ţarat de către statul din Tîrnovo se precipită, transformîndu-se sub Ioan Asan al II-lea în „cel de al doilea ţarat bulgar".

b. Sub noţiunea de „Vlahia" din titulatura lui Ioniţă, apărută prin transpunerea în termeni teritoriali a vechiului titlu ce urma criteriul etnic — *imperator Bulgarorum et Blachorum* — , trebuie să înţelegem regiunile sud-dunărene din cuprinsul ţaratului. Fără a delimita limpede aceste regiuni, sursele vremii desemnează sub acest termen fie întregul stat al Asăneştilor, desprins din imperiul bizantin, fie anumite părţi ale acestuia, cel mai adesea ţinuturile sale răsăritene, cu nucleul lor, munţii Haemus.

---

[161] D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 101, cu întreaga literatură.

[162] „Convorbiri literare", XXIII, nr. 6, XXIV, nr. 2, apud D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 414 n. 213.

c. „Vlahia” din titulatura lui Ioniță nu are nimic a face cu teritoriile românești nord-dunărene. Termenul „Vlahia”, pentru ținutul dintre Dunăre și Carpați, avea să-și facă apariția abia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și să desemneze principatul muntean al Basarabilor.

«IMPERATOR BULGARIAE ET VLACHIAE». AUTOUR DE LA GENÈSE ET DE LA SIGNIFICATION DU TERME «VLACHIA» FIGURANT DANS LE TITRE DE JOHANITSA ASEN

RÉSUMÉ

Le titre de Johanitsa Asen (1197—1207), *imperator Bulgariae et Vlachiae*, qui traduit le caractère dualiste du royaume de Tirnovo, introduit dans le monde sud-est européen un principe teritorial qui pénètre sous l'influence occidentale, reflet, également, de la double menace extérieure exercée en 1203—1205 sur l'Etat vlacho-bulgare par le royaume hongrois et l'Empire latin de Constantinopole. Le nouveau titre sera abandonné sous le règne des successeurs de Johanitsa Asen, lorsque le processus de la continuation des traditions politiques du premier Empire bulgare par l'Etat de Tirnovo se précipitera, se transformant sous le règne de Jean Asen II (1218—1241) en «second Empire bulgare».

Sous la notion de «Vlachie» du titre de Johanitsa Asen, apparue par la transposition en termes territoriaux de l'ancien titre qui suivait un critère ethnique — *imperator Bulgarorum et Blachorum* —, il nous faut comprendre les régions sud-danubiennes de l'empire. Sans délimiter clairement ces régions, les sources de l'époque désignent sous ce terme soit l'entier Etat des Asénides, détaché de l'Empire byzantin, soit certaines parties de celui-ci, le plus souvent ses contrées orientales avec leur noyau, les monts de Haemus.

La «Vlachia» du titre de Johanitsa Asen n'a rien de commun avec les territoires roumains nord-danubiens. Le terme «Vlachia» pour la région comprise entre le Danube et les Carpates apparaîtra seulement pendant la seconde moitié du XIVe siècle, désignant la principauté des Basarabes.

GÎNDIREA ŞI PRACTICA MILITARĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SLUJBA REALIZĂRII IDEALULUI DE UNITATE ŞI INDEPENDENŢĂ NAŢIONALĂ (1821–1877)

DE

CONSTANTIN CĂZĂNIŞTEANU

Lupta multiseculară a poporului român pentru apărarea, iar mai tîrziu pentru recîştigarea, neatîrnării şi înfăptuirea unităţii sale naţionale a generat — încă din secolele XIV–XV — un mod propriu de organizare militară şi de purtare a războiului, caracterizat între altele prin mobilizarea la efortul militar a tuturor celor apţi a purta arme, în cuprinsul unei instituţii militare specifice — „oastea cea mare" [1]. Era vorba deci de un adevărat război popular, care presupune pe de o parte participarea, directă sau indirectă, la luptă a întregului potenţial uman al ţării, în special a ţărănimii, iar pe de alta crearea pe itinerarul armatei inamice a unui adevărat vid demo-economic, care se va dovedi deseori fatal forţei de şoc a invadatorului. Această formă de rezistenţă, care reclama din partea populaţiei observarea unei discipline riguroase, ca şi calităţi morale întemeiate pe conştiinţa politică a rolului participării lor la război, avea să-şi demonstreze superioritatea sa strategică şi tactică faţă de arta militară a epocii feudale. Ea a constrîns Imperiul otoman să recunoască, cînd şi-a instaurat, în cele din urmă, către sfîrşitul primei jumătăţi a secolului al XVI-lea, dominaţia asupra ţărilor române, statutul lor de autonomie faţă de Sublima Poartă. Războiul popular s-a dovedit astfel a fi în istoria românească unica ripostă armată eficace împotriva unor agresori ce deţineau o zdrobitoare superioritate de forţe umane şi materiale.

Această experienţă, fecundă prin rezultatele ei, va fi continuată şi, mai tîrziu, ea va constitui una din componentele esenţiale ale organizării armatei române moderne din secolul al XIX-lea, care prin atitudinea ei va contribui la înfăptuirea Unirii Ţării Româneşti cu Moldova în 1859 şi care, mai apoi, prin participarea la războiul din 1877–78, va pecetlui actul neatîrnării depline a României (9 mai 1877) [2]. Gîndirea militară românească

---

[1] Din bogata literatură apărută, vezi Ştefan Ştefănescu, *„Oastea ţării" şi epopeea românească a secolelor XIV–XVI*, în *România şi tradiţiile luptei armate a întregului popor*, Edit. militară, Bucureşti, 1972, p. 25–32; Nicolae Stoicescu, *„Oastea cea mare" în Ţara Românească şi Moldova (secolele XIV–XVI)*, în *Oastea cea mare*, Edit. militară, Bucureşti, 1972, p. 27–51; Ştefan Pascu, *„Oastea de ţară", oastea populară în ţările române în secolele XIV–XVI*, în *Armata Republicii Socialiste România. Tradiţii şi contemporaneitate*, Edit. militară, Bucureşti, 1975, p. 21–32.

[2] Vezi *România în războiul de independenţă 1877–1878*, Edit. militară, Bucureşti, 1977, p. 53–74.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 33, nr. 4, p. 675 – 689, 1980

a asimilat un şir de elemente generate de evoluţia mijloacelor tehnice de luptă şi, pe baza ei, de dezvoltarea diverselor doctrine militare. Era vorba, evident, de împrumuturi, adaptate însă realităţilor şi posibilităţilor naţionale. Temeiul gîndirii militare româneşti în aceşti ani l-a reprezentat însă fondul original, născut dintr-o experienţă de mai multe secole. Acest fond autohton cu noile sale forme, ivite din condiţiile societăţii româneşti din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, face obiectul analizei de faţă.

Specificul structurilor militare moderne din România avea să se cristalizeze şi să se dezvolte în condiţiile maturizării luptei naţiunii romàne pentru unitate, pentru dobîndirea independenţei şi suveranităţii de stat, pentru conservarea entităţii sale naţionale, ameninţate de politica de dominaţie sau expansiune a marilor imperii limitrofe — otoman, austriac şi rus. Confruntat din nou cu adversari care, prin superioritatea mijloacelor militare aflate la dispoziţia lor, aminteau pe invadatorii din evul mediu, poporul român — în primul rînd reprezentanţii cercurilor progresiste şi revoluţionare — a găsit în tradiţia războiului popular medieval soluţii de apărare adecvate noilor condiţii, atît în privinţa organizării militare, cît şi a modalităţilor de respingere a agresorului. Aceasta însemna în fapt reeditarea — pentru a ne exprima în termeni figuraţi — într-o ediţie revăzută şi sporită a vechii formule medievale de război popular. În noua ipostază, ea devine tema „naţiunii armate", care implică un diptic : structuri organizatorice care să asocieze acţiunile organismului militar specializat — armata — cu participarea în diverse forme a întregii populaţii la efortul de respingere al agresorului şi — al doilea element fundamental — elaborarea unei doctrine militare bazată pe formula de organizare enunţată mai sus.

Condiţiile specifice de dezvoltare a societăţii româneşti, care de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea se angajează tot mai ferm pe calea capitalistă, au făcut ca armata să devină un corp socio-profesional care a polarizat elemente liberale din rîndurile boierimii ca şi elemente burgheze, interesate să urce pe scara ierarhiei sociale. Prin componenţa corpului de ofiţeri, armata a devenit un mediu favorabil difuzării ideilor novatoare, modificîndu-şi astfel funcţiile : fără a înceta de a fi un instrument al aparatului de stat, ea a devenit unul din factorii de impuls al curentelor de gîndire social-politică înaintată. De n-ar fi să amintim decît pe marele democrat-revoluţionar Nicolae Bălcescu şi pe energicul reformator politic Mihail Kogălniceanu, amîndoi militari la începuturile activităţii lor, şi încă s-ar releva astfel funcţia progresistă îndeplinită de armata naţională.

Revoluţionarii generaţiei paşoptiste au fost aceia care au elaborat în scrierile lor ca şi în activitatea — de scurtă durată — a guvernului revoluţionar, cadrul organizatoric şi doctrinar, ca şi misiunile viitoarei armate naţionale [3]. La baza concepţiei lor stătea principiul pregătirii militare a tuturor cetăţenilor capabili de luptă, prin înfiinţarea,pe lîngă armata permanentă şi extinderea celei teritoriale (echivalentul românesc al Landwehr -ului), şi a altor formaţiuni în genere cvasimilitare, destinate să

[3] Constantin Căzănişteanu, *Probleme militare în revoluţia română de la 1848*, în *Revoluţia de la 1848 în ţările române*, culegere de studii, Edit. Academiei, Bucureşti, 1974, p. 131—142.

instruiască restul efectivelor, neincluse în cele două forme de organizare citate mai sus, ca şi pe cei ieşiţi din cadrele active ale trupelor permanente şi teritoriale ; astfel întregul potenţial de luptă al ţării avea să fie în măsură să răspundă chemării la luptă într-o situaţie conflictuală. Încă din 1838, Partida naţională din Ţara Românească, condusă de colonelul Ion Cîmpineanu, ceruse ca „deosebit de armia cea statornică" să se constituie o „gardă naţională" şi preconizase ca „tot românul în stare d-a purta arma" să fie „ostaş"[4]. Nicolae Bălcescu ajunsese la concluzia că pentru cucerirea libertăţii şi independenţei naţionale, poporul român trebuia „a dobîndi toate condiţiile de putere" împotriva asupritorilor străini şi sublinia în acest sens necesitatea creării unei armate naţionale corespunzătoare. Puterea militară a unui stat, forţa lui combativă, stătea — după opinia lui Bălcescu — nu atît în armata activă, cît mai cu seamă în „rezervele naţionale", adică în trupele teritoriale, garda civică, miliţia, „gloate" etc., în înarmarea întregului popor[5].

Revoluţia română de la 1848—1849 pe de o parte a statuat în documentele ei înfiinţarea, alături de armata permanentă, a unor asemenea formaţiuni de caracter semimilitar, a căror misiune era apărarea regimului revoluţionar, atît împotriva adversarilor din interior cît şi de armatele străine contrarevoluţionare, iar pe de alta a oferit cadrul organizatoric favorabil — în proporţii diferite — instruirii şi funcţionării lor. Totodată, cerinţele obiective ale dezvoltării societăţii româneşti aflate la începuturile fazei capitaliste, ca şi colaborarea strînsă dintre fruntaşii revoluţiei din cele trei ţări româneşti în timpul revoluţiei s-au aflat la baza cristalizării unei adevărate doctrine militare româneşti, care a sintetizat revendicările specifice ale programului revoluţiei burghezo-democratice cu elemente ale organizării ostăşeşti tradiţionale ale românilor.

Această doctrină prevedea păstrarea elementelor valabile ale sistemului de organizare a armatei zise regulamentare *. În al doilea rînd, ea sublinia necesitatea imperioasă a înfiinţării unor formaţiuni populare înarmate, de felul gărzii naţionale sau a unităţilor de dorobanţi şi panduri voluntari, care trebuiau să se constituie într-o mare rezervă de efective. În al treilea rînd se impunea mobilizarea, la nevoie, a tuturor mijloacelor materiale şi umane pentru susţinerea efortului de respingere a agresorului. În concluzie, doctrina militară paşoptistă îşi avea ca fundament concepţia înarmării întregului popor şi a războiului popular, care, verificată de-a lungul luptei multiseculare împotriva agresiunilor străine, putea să servească, adaptată noilor condiţii, luptei de emancipare naţională şi socială a poporului român[6].

Înăbuşirea revoluţiei nu a adus cu sine şi dispariţia doctrinei militare a paşoptiştilor. Dezvoltarea ulterioară a armatei române, în genere

---

* Armata creată de Regulamentul organic, lege fundamentală, redactată în timpul ocupaţiei ruse de după războiul din 1828—1829, pe baza programelor boierilor autohtoni, aprobate de cabinetul imperial rus, şi promulgată în Ţara Românească în iulie 1831 iar în Moldova în ianuarie 1832.

[4] Vezi Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională, 1834—1849*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1967, p. 219.

[5] N. Bălcescu, *Scrieri militare alese*, Edit. militară, Bucureşti, 1957, p. 11.

[6] Locotenent-colonel Constantin Căzănişteanu, *Ideea înarmării poporului şi a războiului popular în gîndirea românească de la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Oastea cea mare*, Edit. militară, Bucureşti, 1972, p. 99—133.

structura sistemului de apărare naţională, mai ales după Unirea din 1859, a stat efectiv sub înrîurirea ideilor revoluţiei paşoptiste româneşti privitoare la principiile şi căile organizării militare ale ţării. Înfăptuirile din anii 1859—1877 pe tărîm militar, cu toate amendamentele impuse de evoluţia mijloacelor tehnice de luptă şi a artei războiului, ca şi de limitele determinate de desfăşurările socio-politice, poartă pecetea gîndirii şi experienţei revoluţionare paşoptiste.

Principiile fundamentale ale politicii statului român nou creat au prezidat, după cum era şi firesc, la organizarea armatei în spiritul unei întregi tradiţii politice, armata fiind chemată să apere unitatea şi neatîrnarea în fapt a ţării.

Încă din anul 1857, prin ziarul „Secolul", era reactualizată concepţia lui Nicolae Bălcescu nu numai în esenţa, dar chiar în formularea ei. Gazeta considera astfel că în timp ce „o armată stătătoare prea numeroasă" se dovedea împovărătoare pentru bugetul ţării, imobilizînd „multe braţe" necesare muncii cîmpului, instituirea unui sistem de organizare a puterii armate în care „tot românul să fie dator a servi în armată (afară de cler)" [7], se arăta şi mai puţin constisitor pentru economia naţională şi mult mai eficient pe planul întăririi capacităţii de luptă şi de apărare a ţării. Acelaşi punct de vedere îl regăsim la I. Missail, în anul 1861, care de asemenea propunea „generalizarea supunerii la serviciul militar a tuturor cetăţenilor (...) exerciţiul armelor şi rădicarea gloatelor la caz de nevoie" [8]. Cezar Bolliac considera şi el că singura modalitate de alcătuire a oştirii, compatibilă nivelului atins de dezvoltarea societăţii româneşti şi obiectivelor politice pe care aceasta şi le propusese, era tot „armarea generală a ţării prin armie regulată şi permanentă, prin miliţie şi prin armarea satelor".[9]

Dealtminteri perspectiva obţinerii neatîrnării prin arme nu face decît să potenţeze şi să generalizeze convingerea în justeţea conceptului „naţiunii armate", concept ce cucereşte numeroşi susţinători şi în rîndul cadrelor, inclusiv a celor de comandă, ale armatei române. Şi nu întîmplător printre cei dintîi care au încercat să-l vitalizeze, introducîndu-l într-o propunere de organizare a armatei române, a fost maiorul George Adrian, generalul de mai tîrziu, fostul luptător din oastea lui Avram Iancu. El susţinea ca pe lîngă armata permanentă să se apeleze la miliţii şi la „ridicarea maselor" [10]. La fel în prima revistă teoretică a armatei moderne, apărută în anul 1864, „România militară", configuraţia ce urma să o capete sistemul militar al ţării a cunoscut ample dezbateri. „Naţiunea armată" era soluţia care întrunea o largă adeziune; aceasta se arată a fi mai potrivită condiţiilor specifice româneşti, singura care putea contribui cu succes la apărarea autonomiei ţării, şi, în perspectivă, la realizarea dezideratului independenţei naţionale. „O naţiune spre a fi curat independentă în exercitarea drepturilor ei are dreptul de o putere publică (armată — n.a.) capabilă a-i face să i se respecte naţionalitatea în afară..." — scria căpitanul George Anghelescu. Dar pentru aceasta, continua acelaşi, războiul

---

[7] *O idee despre armarea ţării*, în „Secolul", an I, nr. 35 din 9 mai 1857.

[8] I. Missail, *Întărirea naţională*, în „Revista Carpaţilor", an II, din 15 martie 1861.

[9] Cezar Bolliac, *Armarea*, în „Românul", an IV, nr. 280, din 6 octombrie 1861.

[10] G. Adrian, *Mémoire sur l'organisation de la force armée des deux Principautés Roumains*, Bucarest, 1858, p. 9.

trebuie să fie „opera unui întreg popor”, animat de un ideal superior, „acela de a-şi păstra independenţa cugetării şi a instituţiilor sale”. De aceea cînd ţara este în pericol, cînd neatîrnarea ei este pierdută sau ameninţată „atunci tot cetăţeanul în stare de a purta arma e dator a o apăra şi numai acest sprijin al populaţiunei poate da unei armate toată tăria şi toată puterea morală cuvenită”[11]. Revista releva totodată rolul decisiv ce revenea armatei în cadrul efortului general de emancipare naţională întreprins de poporul român. „Prin armată numai dobîndim dreptul de a ne prenumăra printre celelalte naţiuni libere, independente”, scria un alt gînditor militar, subliniind că „oamenii care au în mînă destinele naţiunii nu vor binemerita de la dînsa” decît dacă „nu au neglijat nimic pentru a ne reda un bun sistem de organizare militară, care să ne asigure (...) în afară independenţa”[12]. Iar acest sistem militar capabil să ne înlesnească recucerirea independenţei trebuia să-şi aibă de temei concepţia „înarmării poporului” şi corolarul ei firesc, războiul popular. De aceea cerea ca „tot românul în stare de a purta armele, să jertfească la caz de trebuinţă partea sa de datorie pe altarul patriei”, apărarea patriei să fie considerată „de toţi ca datoria fiecăruia”, datorie pe care s-o primească „tot românul odată cu naşterea sa”[13].

În acest scop au fost luate în considerare : actualizarea unor soluţii ce ţineau de experienţa trecută a luptei de apărare — de felul mobilizării maselor ; valorificarea experienţei unor modalităţi de organizare practicate de alte armate (miliţiile) ; însuşirea unor creaţii ale revoluţiei burgheze (garda civică sau naţională). Patru legi succesive privitoare la organizarea puterii armate din 1864, 1868, 1872 şi 1874, din care primele două fundamentale, aveau să dea organismului militar o structură pe măsura posibilităţilor şi corespunzătoare particularităţilor noastre. Se creau mai multe categorii de pregătire militară a populaţiei, categorii ce-şi vor dovedi funcţionalitatea lor deosebită în războiul din 1877—1878. Conform stipulaţiilor legislative, puterea armată a ţării cuprindea patru elemente distincte : *armata permanentă*, cu rezerva ei ; *armata teritorială* (trupele de dorobanţi şi călăraşi), cu rezerva ei ; *miliţiile* ; *garda orăşenească* în oraşe şi *„gloatele”* la sate[14].

Armata permanentă, cu rezerva ei, adică primele patru contingente eliberate după cei patru ani de stagiu obligator, forma aşa-numita armată de campanie, căreia aveau să i se alăture succesiv, în funcţie de gravitatea primejdiei, armata teritorială, miliţiile, garda orăşenească şi „gloatele”. În timp de război sau la manevre, trupele teritoriale şi de miliţii puteau fi încorporate în unităţile armatei active, gărzile orăşeneşti şi „gloatele” fiind chemate să execute în genere serviciul de garnizoană şi să asigure paza şi apărarea localităţilor de unde se recrutau. Se realizau astfel condiţiile propice unei largi concentrări de forţe instruite, singura soluţie viabilă de rezistenţă în faţa unui agresor mult mai puternic. Prin crearea

---

[11] Căpitan George Anghelescu, *Organizarea sistemului militar al României*, în „România militară”, an I, vol. I din ianuarie-februarie 1864, p. 54, 57, 58.

[12] *Pagini din gîndirea militară românească 1821—1916*, Edit. militară, Bucureşti, 1969, p. 51—52.

[13] *Ibidem*, p. 52.

[14] Lt.-colonel V. Nădejde, *Centenarul renaşterei armatei române 1830—1930*, Iaşi, p. 155—165.

şi dezvoltarea acestor elemente de felul trupelor teritoriale, miliţiilor, gărzilor — inclusiv introducerea pregătirii militare în învăţămîntul primar începînd din 1874 [15], trecută încă în legile din 1864 şi 1868 şi parţial realizată—se transpunea în practică principiul *„naţiunii armate”, inaugurat de politica militară a domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859—1866) şi în bună măsură atins în preajma războiului de independenţă.*

Un asemenea sistem de organizare a puterii armate, sintetizat în formula „naţiunii armate”, se baza pe acordul total între structurile sociale şi economice ale ţării şi obiectivul politico-militar urmărit — apărarea unităţii şi autonomiei iar, la momentul potrivit, cucerirea deplinei neatîrnări .

Dar lupta pentru eliberarea naţională a poporului român a reclamat folosirea unor metode şi mijloace nu numai variate dar şi particulare. Între acestea un loc important l-a ocupat partizanatul.

Ideea războiului de partizani şi concepţia diriguitoare despre această formă specifică de luptă a popoarelor mici în genere, dar nu numai, dornice să-şi cîştige neatîrnarea sau căzute victime ale agresiunii vreunui inamic superior, aparţine la noi gînditorilor paşoptişti.

Încă din timpul pregătirilor pentru declanşarea revoluţiei de la 1848, comitetul revoluţionar, în frunte cu Nicolae Bălcescu, luînd în dezbatere şi alternativa unei intervenţii străine pentru răsturnarea puterii revoluţionare instaurate, a adoptat soluţia rezistenţei armate „pentru a ne apăra ţara cu armele în mînă de orice năvălire” [16], cum spunea C.A. Rosetti. De pe acum se făcuseră unele demersuri pe lîngă cabinetul de la Paris, prin doctorul Louis Mandl, pentru a se aduce în Ţara Românească ofiţeri capabili şi cu experienţă care să concure la organizarea apărării [17]. Dacă ţara ar fi fost totuşi ocupată se preconiza „să ne tragem în munţi, 300 măcar de vom fi, şi să ţinem lupta pînă ce naţiunile străine ne vor ajuta ; de nu, să pierim cu armele în mînă” [18].

Imediat după abdicarea domnitorului Gheorghe Bibescu, fruntaşii mişcării de la 1848 din Ţara Românească au fost alarmaţi de ştirile anunţînd iminenţa pătrunderii trupelor străine în vederea răsturnării puterii revoluţionare ; de aceea, ei şi-au intensificat preocupările în direcţia organizării rezistenţei, Nicolae Bălcescu, într-o scrisoare trimisă la 25 iunie din Focşani lui A.C. Golescu [19], pornind de la disproporţia forţelor ce eventual s-ar fi putut înfrunta în cazul că fruntariile Ţării Româneşti ar fi fost trecute, schiţa un fel de plan de măsuri şi de luptă adecvat acelor împrejurări dramatice. În primul rînd el sugera să se dea ordin ispravnicilor „ca să tragă lumea la munte :” ; cerealele din portul Brăila, reţinute în contul statului, urmau să fie transportate spre munţi, „ca să avem cu ce ne hrăni acolo”. Totodată, Bălcescu recomanda guvernului de la Bucureşti un ofiţer prusac de artilerie venit din Moldova şi care i se păruse priceput în meseria

[15] Corneliu Băjenaru, *Tradiţia în pregătirea tineretului studios în vederea apărării patriei*, Edit. militară, Bucureşti, 1972.

[16] *Documente privind anul revoluţionar 1848 în Ţara Românească*, Bucureşti, 1962, p. 17.

[17] *Anul 1848 în Principatele Române. Acte şi documente*, vol. II, Bucureşti, 1902, p. 321. Scrisoarea doctorului Louis Mandl către Nicolae Bălcescu.

[18] I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, Bucureşti, 1889, p. 20.

[19] N. Bălcescu, *Opere*, ediţia G. Zane, vol. IV (Corespondenţa), Bucureşti, 1964, p. 93.

lui şi în „războiul de partizani" [20]. În esenţă, deci, ctitorul istoriografiei militare româneşti, mintea cea mai pătrunzătoare a revoluţiei române de la 1848—1849, susţinea deschiderea unui adevărat război de partizani, care să antreneze deopotrivă masele populare şi trupele regulate. Această concepţie dovedea temeinicia cu care Nicolae Bălcescu se documentase pentru pregătirea militară a insurecţiei de la 1848. El se arăta a fi fost la curent cu tot ceea ce era nou în privinţa mijloacelor de rezistenţă preconizate de cei mai autorizaţi teoreticieni militari şi revoluţionari contemporani lui.

Puterea revoluţionară din Ţara Românească pare să-şi fi însuşit acest punct de vedere pentru că, atunci cînd a avut loc al doilea complot contrarevoluţionar de la Bucureşti la 19 iunie 1848, membrii guvernului provizoriu s-au gîndit iniţial la organizarea unei rezistenţe armate undeva lîngă capitală; şi-au dat însă seama curînd că forţele de care dispuneau — puţine şi destul de slab înzestrate — nu le permiteau să rişte angajarea unei lupte în cîmp deschis. Soluţia adoptată în cele din urmă a fost cea sugerată de Nicolae Bălcescu : replierea din calea invadatorului şi organizarea apărării în zona accidentată a Carpaţilor. În consecinţă, s-a hotărît ca oştirea regulată să se deplaseze în regiunea Cîmpulungului, regiune unde se mai refugiau guvernul şi toţi ceilalţi rezistenţi. De aici se puteau întreţine oricum mai lesne, şi „relaţii cu Transilvania", care făgăduise „ajutor de regimente grăniţare" [21].

Intenţia guvernului — după cum se ştie — nu s-a putut realiza. Din unele mărturii reiese însă că militarii companiilor 5 şi 6 din Regimentul 1 infanterie, care însoţiseră retragerea membrilor guvernului provizoriu în drumul spre Transilvania, fuseseră sfătuiţi de aceştia să se reîntoarcă în satele din Oltenia şi să pregătească sătenii pentru o ridicare la luptă, atunci cînd revoluţionarii vor reveni în ţară [22]. Iată dar încercări de organizare a unei rezistenţe armate a cărei principală formă de exprimare o reprezenta partizanatul. Dealtfel, în acelaşi spirit, într-o chemare lansată la 18 iulie 1848 din Cernăuţi, revoluţionarii moldoveni declarau că nu vor renunţa la ideea de a pregăti retragerea în munţi a forţelor insurgente şi la crearea unui centru care, „întemeindu-se atît pe puterea adunată în ţară, cît şi mai vîrtos pe puterile din Transilvania şi Banat, ar fi în stare să facă manifestaţii multe, mai serioase şi mai mîntuitoare în înţelegere cu Valahia" [23].

După înăbuşirea revoluţiei de la 1848—1849 şi mai cu seamă în anii 1853—1854, cînd Principatele Române au fost din nou ocupate, revoluţionarii români şi-au intensificat lupta, „principiul insurecţiei" — cum îl numea încă din 1851 „Junimea română", gazeta emigraţiei române de la Paris, „care este cel dintîi drept al unei naţii împilate" — fiind considerat drept cel mai potrivit în acţiunea de răsturnare a regimului reacţionar şi de cucerire a independenţei „căci (...) o naţie poate întrebuinţa toate mijloacele energice spre a-şi scutura jugul" [24]. Conceput ca unul

[20] *Ibidem*.
[21] *Anul 1848 în Principatele Române. Acte şi documente*, vol. II, p. 546.
[22] Arhivele statului Craiova, fond Prefectura judeţului Dolj, dosar 1/1848, f. 484—485.
[23] Citat după Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 142.
[24] „Junimea română", an I, nr. 1 din mai 1851.

din aceste mijloace, războiul de partizani revine şi el în actualitate. Într-o scrisoare datînd probabil din vara anului 1853, Al. C. Golescu-Albu împărtăşea lui Ştefan C. Golescu opiniile sale în legătură cu organizarea luptei emigraţiei române în eventualitatea unui război ruso-turc, care ar fi putut crea o situaţie favorabilă unei încercări eliberatoare. Regruparea revoluţionarilor de-a lungul Dunării, ridicarea poporului, înarmarea şi rezistenţa în munţi — prin acţiuni de partizani — constituiau cele patru principale linii de forţă ale proiectului său. De aceea, el cerea insistent — întocmai ca Bălcescu în 1848 — să fie angajaţi cîţiva ofiţeri specializaţi în războiul de partizani, care să iniţieze trupele, pe care sperau să le adune, în tainele purtării acestui mod de luptă specific. „Dacă puteţi să adunaţi cu voi cinci sau şase militari buni, simpli ofiţeri, nu mai mult de atît, dar să se descurce bine în războiul de guerilă — scria Al. C. Golescu-Albu — aceasta ar fi o treabă foarte bună" [25]. Războiul de partizani pare să fi fost considerat de fruntaşii emigraţiei ca unul din mijloacele de luptă cele mai potrivite cadrului geografic românesc, dominat de brîul muntos al Carpaţilor, realităţilor social-politice din ţările noastre şi tradiţiilor militare seculare de ducere a războiului în condiţii de superioritate zdrobitoare a inamicului, cînd — aşa cum spunea acelaşi Nicolae Bălcescu — „armata ţării sta ascunsă în păduri, ferindu-se de a se măsura în bătălie generală cu gloatele vrăjmaşilor, mulţumindu-se a-i hărţui, a-i tăia liniile de comunicaţie, a-i cuprinde proviziile, a-i aduce prin urmare foamete şi a-l sili să părăsească ţara fără de ispravă sau a-l atrage în locuri grele şi necunoscute de dînşii, unde plăteau scump îndrăzneala ce a avut de a călca pămîntul românesc" [26]. Este una din explicaţiile — şi probabil nu ultima — a insistenţelor depuse de revoluţionarii paşoptişti pentru cunoaşterea şi asimilarea acestui mod de înfruntare armată pe care o remarcăm în aceşti ani.

De fapt, cam în aceeaşi vreme cînd coresponda cu Alexandru C. Golescu-Albu, Ştefan C. Golescu primea îndemnurile unui alt emigrant, susţinător al drepturilor româneşti tocmai la Londra, Dimitrie Brătianu. Acesta îl povăţuia — şi sfatul, evident, nu era adresat numai lui — ca să se formeze o comisie dintre revoluţionarii aflaţi la Paris care să se ocupe cu citirea lucrărilor „în limba franceză despre rezbelul de partizani" [27]. Apoi s-o aleagă pe cea mai bună pe care să o traducă sau să alcătuiască din toate cele văzute şi studiate o „culegere inteligentă cu puncturile cele mai lesne de aplicat la noi". Cartea tradusă sau culegerea trebuia să fie „scurtă, lesne de înţeles şi gata de tipărit" [28]. Aceste îndemnuri concentrice şi repetate nu au rămas fără ecou. Emigraţia română scotea chiar în cursul anului 1853, la Bruxelles, culegerea *Idee răpede despre rezbelul de partizani*, urmată de *Instrucţiuni asupra serviciului de campanie* şi de un *Manual de fortificaţiune pasageră*, tradusă din limba franceză cu oarecare modificaţiuni de G. Adrian, ex militar din Principatul României. Era vorba de trei regulamente de luptă, nici unul din ele cunoscut pînă atunci, după

---

[25] George Fotino, *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti. Boierii Goleşti*, vol. IV, Bucureşti, 1939, p. 44.

[26] Paul Cornea, Mihai Zamfir, *Gîndirea românească în epoca paşoptistă*, E.P.L., Bucureşti, 1968, p. 286.

[27] Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dimitrie Brătianu*, Bucureşti, 1933, p. 341.

[28] *Ibidem.*

ştiinţa noastră, în armata regulată a ţărilor române şi nici folosit ulterior. Primele regulamente de luptă difuzate în ţările române se datoresc aşadar iniţiativei emigraţiei paşoptiste. Cartea va ajunge ceva mai tîrziu în posesia celor interesaţi. Acelaşi Al. C. G. Golescu-Albu cerea insistent, în aprilie 1854, lui Al. G. Golescu-Arăpilă şi Ştefan C. Golescu să-l roage pe George Adrian, dacă ,,n-a plecat încă, să ia cu el cea mai bună lucrare după ştiinţa sa, referitoare la războiul de partizani'' [29]. Cartea nu-i sosise deci pînă la această dată.

George Adrian, ofiţer de profesie, participant la luptele moţilor din Apuseni în vremea revoluţiei paşoptiste transilvane, punea astfel în 1853—1854 la dispoziţia revoluţionarilor patrioţi exilaţi, ce-şi făcuseră un ideal de viaţă din eliberarea ţărilor române, indiferent de sacrificii şi prin orice mijloace — inclusiv cele armate — şi care-i împărtăşeau pe de-a-ntregul convingerea că ,,naţiunea noastră nu-şi va putea dobîndi niciodată libertatea decît prin puterea armelor'' [30], un fel de manual militar al cunoştinţelor minime pe care trebuia să le posede oricine ar fi participat şi ar fi avut un oarecare rol conducător într-o asemenea operaţie militară de proporţii. Dacă fiecare s-ar fi străduit ,,de a se pătrunde măcar de puţinele reguli prescrise în această carte'' — spunea George Adrian — să fie ,,încredinţat că va putea face patriei sale serviciile cele mai nepreţuite într-un timp de rezbel'' [31].

Pentru modul de acţiune al trupelor regulate, atrase şi ele la efortul general de emancipare a poporului român, G. Adrian a tradus *Instrucţiuni asupra serviciului de campanie*. Cum însă lupta ar fi căpătat de la început un caracter popular şi subteran, desfăşurîndu-se ca atare în regiuni în care relieful ar fi constituit un auxiliar dintre cele mai preţioase, George Adrian a introdus în manual două lucrări care să răspundă acestor nevoi: *Idee răpede despre rezbelul de partizani* şi *Manualul de fortificaţiune pasageră.*

La elaborarea lucrării: *Idee răpede despre rezbelul de partizani*. prima prin care se populariza la noi această formă revoluţionară de apărare naţională, aşa cum a fost dovedit recent [32], George Adrian s-a folosit de capitolul V, intitulat ,,Despre războiul de partizani'' a traducerii franceze din 1845 a cărţii lui Karl von Decker *Despre micul război în spiritul strategiei moderne*. Nu era însă vorba de o traducere mecanică, ci de o prelucrare constructivă a capitolului lui Karl von Decker [33]. George Adrian i-a adus corecturi sau completări valoroase, l-a îmbogăţit cu opinii proprii şi cu localizări la realităţile româneşti, a apelat la tradiţia şi experienţa rezultată din lupta poporului nostru.

---

[29] George Fotino, *op. cit.*, vol. IV, p. 97.

[30] G. Adrian, *Idee răpede despre rezbelul de partizani, urmată de Instrucţiuni asupra serviciului de campanie şi de un Manual de fortificaţiune pasageră*, Bruxelles, 1853, p. 3.

[31] *Ibidem*, p. 8.

[32] General maior Constantin Antip, *Ideea războiului de partizani într-o lucrare românească de la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *România şi tradiţiile luptei armate a întregului popor*, Edit. militară, Bucureşti, 1972, p. 109—118; general-maior Constantin Antip, *Idee răpede despre rezbelul de partizani*, în ,,Magazin istoric'', nr. 6 (70), iunie 1970, p. 20—24; G. Adrian, *Idee răpede despre rezbelul de partizani*, Edit. militară, Bucureşti, 1973, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de general-maior Constantin Antip, p. 5—26.

[33] Asupra cărţii lui George Adrian o pertinentă şi competentă analiză — întîia dealtminteri — se găseşte în studiile generalului-maior Constantin Antip citate de noi.

George Adrian, ca şi Karl von Decker sau ceilalţi gînditori din epocă, concepea unităţile de partizani ca pe nişte formaţiuni militare, provenite din oştirea permanentă sau din trupele teritoriale şi de rezervă, cu misiuni speciale de îndeplinit în sprijinul armatei de pe teatrul principal de operaţii şi care din această cauză nu acţionau după nişte scheme tactice prestabilite, ci, de fiecare dată aproape, în funcţie de împrejurări, căutînd să se adapteze factorilor neprevăzuţi ai momentului respectiv. De aici iniţiativa şi independenţa de manevră care li se acordau ; de aici extinderea misiunilor lor dincolo de limitele propriei ţări. Privit din acest unghi, războiul de partizani apare mai puţin ca un război popular, ca o luptă de eliberare la care participă întreaga naţiune. Şi, totuşi, ţinînd seama de particularităţile ţărilor române, de faptul că ele nu-şi puteau dobîndi — conform credinţei revoluţionarilor paşoptişti — unitatea şi independenţa decît printr-o ridicare generală a poporului şi, ca atare, nu puteau duce decît un război de eliberare naţională pe teritoriul lor naţional, George Adrian a întrevăzut şi a subliniat şi posibilitatea transformării războiului de partizani într-un război popular de eliberare. Şi nu-i era greu lui George Adrian să înţeleagă aceasta, ca unul ce luptase alături de soldaţii ţărani din Apuseni, unde văzuse şi cunoscuse ce înseamnă un război popular şi ale cărui învăţăminte au dat acele elemente de originalitate ale cărţii lui, care, aşa cum remarca generalul Radu Rosetti, erau şi „fructul experienţei dobîndite (de George Adrian — n.a.) pe lîngă Avram Iancu" [34]. El sublinia că în eventualitatea unei mobilizări a armatelor ţărilor române, „ori pe unde vor călca aceste oştiri liberatoare, naţiunea întreagă va fi în picioare pentru a le ajuta din toate puterile ei" [35].

Dar „trupa de partizani români, luptîndu-se cu străinul în mijlocul compatrioţilor săi, va mai avea încă drept misiune de a înconjura şi de a înlesni, prin toate mijloacele ei, adunările cetăţenilor pe care patriotismul i-ar îndemna de a se scula pentru apărarea patriei lor" [36], cu alte cuvinte un război de partizani generalizat, o fuziune a energiilor patriotice ale populaţiei civile cu cele ale armatei, pentru realizarea idealului comun al poporului român. De aici rolul pe care-l atribuia gărzilor naţionale destinate să sprijine efortul celorlalte forţe militare în cadrul unei ridicări a întregii naţiuni. George Adrian considera dealtfel că românii „prin tradiţiunile lor militare", legate de o mulţime de bătălii „îndrăzneţe", şi mai „vîrtos", credea el, prin „poziţiunile lor topografice", erau una din naţiunile cele mai „îndemînatice pentru rezbelul de partizani" [37]. Pornind de la o asemenea convingere a tradus George Adrian şi acel *Manual de fortificaţiune pasageră*, menit să slujească la o eventuală fortificare a Carpaţilor, într-o vreme cînd terenul muntos reprezenta condiţia sine qua non a declanşării unui război de partizani generalizat şi cînd un asemenea război era de neconceput fără existenţa unei ambianţe geografice corespunzătoare. „Există o formă de război defensiv în munţi care a devenit foarte vestită în timpurile noastre — scria Fr. Engels în articolul *Războiul în munţi*

---

[34] General R. Rosetti, *Relations entre l'armée française et l'armée roumaine*, în *L'homage à M. De Saint Aulaire*, Bucureşti, 1930, p. 93.

[35] G. Adrian, *op. cit.*, p. 15.

[36] *Ibidem*, p. 15—16.

[37] *Ibidem*, p. 3.

odinioară şi acum — şi anume răscoala naţională şi războiul de guerilă, pentru care un ţinut muntos constituia o necesitate absolută cel puţin în Europa" [38].

În prelucrarea sa după Karl von Decker, George Adrian pleda — aşa cum am văzut — pentru constituirea unor trupe de partizani avînd ca principală forţă de şoc unităţile regulate, fără a exclude însă — în anumite situaţii — participarea unor elemente din armata teritorială, garda naţională şi miliţii sau intervenţia alături de acestea chiar a populaţiei civile. Propunerea lui apare de aceea ca avînd un caracter limitativ, care acorda oricum un rol prioritar formaţiunilor militare organizate în cadrul războiului de partizani.

Din aceeaşi perioadă însă se mai păstrează un fel de proiect de organizare a rezistenţei şi a luptei de eliberare a poporului român, elaborat într-o viziune mai largă, în care poporului — ţărănimii în principal — i se acorda poziţia precumpănitoare. Acest proiect îl datorăm unuia din fruntaşii revoluţiei române de la 1848 din Ţara Românească — Cezar Bolliac. Într-o broşură ceva mai dezvoltată — *Choix de lettres et mémoires sur la question roumaine, 1852—1856*, Paris, Cezar Bolliac, adept entuziast al înarmării maselor şi războiului popular, expunînd cerinţele poporului român, considera că din punct de vedere militar cea mai potrivită formă de apărare şi acţiune pentru sprijinirea împlinirii dezideratului naţional — unitatea şi independenţa — era crearea unor formaţiuni de guerilă capabile să poarte la nevoie un război al întregii naţiuni. Pornind de la condiţiile geografice ale României pe care şi el le considera ca oferind un cadru dintre cele mai propice pentru organizarea unor rezistenţe puternice şi de durată, Cezar Bolliac arăta că la adăpostul lanţului Carpaţilor, aceste „paveze naturale" capabile că constituie oricînd „un centru de operaţiune şi o excelentă linie de apărare pornind de la Bucovina şi pînă la Porţile de Fier", se putea constitui ceea ce el numea nişte „companii de rezistenţă" [39]. Organizarea lor se putea face în Oltenia „de la Olt şi pînă la Carpaţi", zonă unde probabil avea în vedere şi existenţa unei vechi tradiţii a luptelor antiotomane şi revoluţionare, dar şi în Moldova, în judeţele Roman, Bacău, Suceava şi Putna.

Pentru a realiza ceea ce se considera a fi „un mare act patriotic" — eliberarea ţării — trebuia ridicat poporul, spunea Cezar Bolliac. Lupta pentru atingerea idealului naţional — primul pas, considerat de el obligatoriu, spre înfăptuirea programului social paşoptist — ar fi adus sub flamura rezistenţei toată naţiunea, ar fi determinat adeziunea unanimă a ţărănimii, un ajutor „dîrz şi energic" din partea micilor proprietari, a tuturor păturilor interesate în alungarea stăpînirii străine, a „tuturor membrilor partidului naţional". Mobilizarea forţelor populare ar fi putut face ca, într-o perioadă relativ scurtă, să se „reunească imediat sub drapel vreo treizeci de mii de oameni" [40], o bună parte gata instruiţi, „proveniţi din cadrul armatei". Sconta totodată într-un ajutor substanţial din partea românilor aflaţi în celelalte provincii de sub dominaţie străină, mai ales

---

[38] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 12, Edit. politică, Bucureşti, 1962, p. 116—117.

[39] Cesar Bolliac, *Choix de lettres et mémoires sur la question roumaine, 1852—1856*, Paris, 1856, p. 27.

[40] *Ibidem.*

dacă măcar una din marile puteri europene ar fi manifestat un mai pronunțat interes față de români și ar fi privit cu simpatie activă lupta lor. Existau șanse, după opinia lui Cezar Bolliac, ca mulți țărani să-și părăsească căminele pentru a se „încorpora în armata din munți, sporind-o în același timp" [41].

Ca puncte întărite și de refugiu totodată se recomandau mănăstirile, sugestie dată și de către George Adrian în cartea sa. Extrem de multe în regiunea muntoasă, situate de obicei în locuri socotite, în special pentru acele vremuri, inaccesibile, mănăstirile puteau servi „drept fortăreață și de adăpost pe vreamea rea pentru trupe și în caz de atac" [42]. Bine organizat și condus, războiul de partizani dus de poporul român pe Carpați ar fi putut deveni la fel de crîncen și de persistent ca și alte războaie populare de guerilă din Europa sau Asia.

În esență, soluția propusă de Cezar Bolliac nu prezenta deosebiri fundamentale de varianta lui George Adrian, a cărui lucrare este greu de crezut că nu o cunoștea. El totuși, analizînd ceva mai concret posibilitățile țării noastre și specificul ei, acorda un loc mai important maselor populare, țărănimii în primul rînd, care, și ca număr și ca forță, trebuia să constituie reazemul de nădejde și permanență al rezistenței. De asemenea, localiza desfășurarea războiului de partizani doar la zona muntoasă, unde inamicul mult mai greu ar fi putut pătrunde sau și-ar fi putut desfășura forțele, iar insurgenții locali ar fi găsit în Carpați o fortăreață naturală cu multiple posibilități de organizare a apărării. Cezar Bolliac vedea războiul de partizani ca o luptă la care să participe toți românii din toate provinciile pe care le locuiau, ca o manifestare a spiritului de unitate românească pentru dobîndirea unirii și neatîrnării naționale.

Cele două lucrări referitoare la războiul de partizani, la războiul popular ca atare, dovedesc preocupările revoluționarilor patrioți de la 1848 de a găsi formele de luptă cele mai corespunzătoare, capabile să asigure deplina emancipare a românilor. Și este marele lor merit de a fi preconizat adoptarea unor soluții concordante acelora exprimate de ideologia revoluționară a proletariatului internațional pentru orice popor asuprit care vroia să-și dobîndească independența națională.

Poate și de aceea, odată cu resurecția spiritului revoluționar, în deceniile următoare nu se mai vorbește despre războiul de partizani în această accepție, nici în proiectele de reorganizare a structurilor socio-politice elaborate, nici în regulamentele militare. Deși apar două lucrări militare, este adevărat ambele prelucrări ale unor regulamente străine, una a căpitanului I. Carally în 1868 [43] și alta a maiorului Alexandru Schina în 1872 [44], care au capitole sau tratează despre micul război și unde și-ar fi putut găsi loc și partizanatul, nici una și nici cealaltă nu-l amintesc măcar. În 1873 însă apărea la Craiova traducerea versiunii franțuzești

[41] *Ibidem*.

[42] *Ibidem*, p. 27.

[43] Căpitan I. Carally, *Manualul recunoașterilor militare în ceea ce privește pe ofițerii și subofițerii de infanterie și cavalerie*, București, 1868; capitolul V cuprinde: *Date asupra micului rezbel sau rezbelul posturilor.*

[44] Alex. Schina, *Elemente teoretice asupra serviciului în campanie pentru a servi la instrucțiunea tinerilor ofițeri și subofițeri de cavalerie*, București, 1872.

din 1845 a cărții lui Karl von Decker : Despre micul război în spiritul strategiei moderne[45]. Traducerea românească aparține locotenentului M. I. Eustațiu din Regimentul 4 infanterie.

Un an după aceea întîlnim, pentru prima dată, într-un curs de școală militară de ofițeri — din cîte ni s-au păstrat pînă astăzi — un mic capitol despre războiul de partizani. Colonelul George Slăniceanu, în al său *Curs de studii. Tactica și strategia*, ținut în anul 1874 la Școala de infanterie și cavalerie din București, expunea succint, în cîteva pagini numai, principiile de organizare și de luptă ale acestor formațiuni, locul lor în ansamblul operațiilor militare dintr-un război.

Partizanii — după George Slăniceanu — reprezentau corpuri independente, fără o legătură directă cu armata de operații, care acționau de regulă în spatele inamicului, sub comanda și responsabilitatea „șefului lor". Obiectivele urmărite erau : de a „face primejdios tărîmul situat între armata inamică și baza sa de operații, a intercepta orice ajutor pentru adversar, a-i lua transporturile de tot felul, arme, muniții, hrană, a-i sfărîma magazinele (depozitele — n.a.), a da drumul prizonierilor ce a făcut, a-i prinde depeșele, a-i strica drumurile, telegrafele, a-i sili a face detașamente etc."[46].

Recrutarea partizanilor trebuie să se facă pe bază de voluntariat cu oameni din „armată sau din țară", cu experiență militară sau de război. Comandanții lor, de asemenea, erau voluntari luați dintre ofițerii cu experiență și dotați cu îndrăzneală, inteligență, prezență de spirit. Acționînd mai mult independent, trebuia să dea dovadă de mai multă inițiativă și suplețe în conducerea trupelor ce le erau subordonate, să folosească toate momentele de slăbiciune ale adversarului, căci numai așa puteau repurta succese în condițiile de inferioritate numerică în care se găseau mai totdeauna. Fără a executa operații decisive pentru deznodămîntul războiului, corpurile de partizani aveau totuși misiunea, datorită caracterului activ al acțiunilor lor, să disloce importante forțe ale inamicului, diminuînd simțitor forța combativă a grupării acestuia de pe direcția principală de atac.

Cu toate că formațiunile de partizani, de cîteva mii de oameni, puteau înfrînge rezistențe puternice, i se părea mai corespunzătoare îndeplinirii izbutite a misiunilor lor specifice, corpurile de cîte 200—300 de oameni, compuse din infanteriști și cavaleriști. Acestea erau mai ușor de întreținut, se repliau și se camuflau mai operativ, aveau mai multă independență de acțiune. La compunerea formațiunii — de infanterie sau cavalerie — trebuia să se țină seama de natura „tărîmului" unde urma să opereze. Atacurile și deplasările lor vor fi rapide ; vor marșa în secret, de obicei noaptea, iar bivuacările se vor face în păduri și localități îndepărtate. După orice atac se cerea să părăsească zona unde acționaseră.

Raporturile partizanilor cu locuitorii trebuiau să fie dintre cele mai amicale, menajîndu-li-se avutul, respectîndu-li-se obiceiurile etc.

---

[45] General-maior Karl von Decker, *Micul rezbel despre spiritul strategiei moderne*, Craiova, 1873.

[46] Colonel Slăniceanu, *Curs de studii. Tactica și strategia*, Școala de infanterie și cavalerie, București, 1874, p. 333.

Luptele de partizani nu constituiau un scop în sine; ele erau însă „întreprinderi ce fac un rău simţitor inamicului sau care aduc un avantaj considerabil armatei" [47].

Era un punct de vedere foarte apropiat de cel exprimat de Karl von Decker. Influenţa lucrării sale la noi, cunoscută prin prelucrarea lui George Adrian din 1853 şi traducerea apărută cu numai un an mai înaintea cursului colonelului Slăniceanu, apare — prin comparaţie — evidentă. Pentru colonelul George Slăniceanu, ca şi pentru Decker, războiul de partizani era o operaţie secundară de luptă, exclusiv militară, care putea influenţa, dar nu decide, deznodămîntul unui conflict armat. Recrutarea dintre voluntari a partizanilor îi conferea, într-un anume fel, caracterul unei baze de masă mai largi, fără a-l aşeza în rîndul războaielor populare aşa cum îl înţelegeau în fond fruntaşii paşoptişti români de la jumătatea veacului al XIX-lea.

Războiul de partizani a fost receptat în ţările române de la jumătatea veacului al XIX-lea. Pentru teoreticienii militari el trecea drept o operaţie secundară, alături de altele, componentă a micului război, purtat numai de unităţi armate specializate, recrutate din rîndul trupelor regulate, teritoriale sau din rezerve, concurentă la reuşita finală a războiului general; pentru fruntaşii mişcării paşoptiste din ţările române a fost înţeles ca un adevărat război popular de apărare şi emancipare naţională, polarizator al tuturor energiilor umane şi al tuturor mijloacelor materiale ale ţării, în care fiecare cetăţean — militar sau civil — devenea un rezistent. Asimilarea şi încercarea de introducere a acestui tip de război în practica militară românească sînt legate de numele lui Nicolae Bălcescu, Avram Iancu, Cezar Bolliac, George Adrian.

Conceptul războiului de partizani a fost apoi preluat de teoreticieni militari din armata română pe cele două canale posibile: unul literatura militară străină; celălalt — ceea ce le lăsase ca moştenire gîndirea militară progresistă revoluţionară din România. Opţiunea teoreticienilor militari a înclinat către formula războiului de partizani — operaţie a micului război. Se cuvine subliniat faptul că, astfel înţeles, începînd din deceniul al VIII-lea, războiul de partizani este prezent în multe din cursurile de tactică şi strategie ţinute la şcolile militare de ofiţeri şi subofiţeri din ţara noastră.

Războiul de partizani a fost, aşadar, prezent în gîndirea românească din veacul trecut în ambele sale ipostaze. Formula revoluţionară, mai ales — mijloc de angajare specific popoarelor care luptă pentru eliberarea lor naţională sau împotriva unei agresiuni străine — îşi păstrează pînă astăzi actualitatea în multe din laturile sale conceptuale şi practice.

*

În noua fază a crizei orientale (1875—1878) decisivă pentru cîştigarea independenţei României, corelaţia principală război — societate, îmbracă în cîmpul realităţilor româneşti aspectul unei armate întemeiată pe tradiţia războiului popular, înzestrată cu o doctrină care îmbina parti-

---

[47] *Ibidem*, p. 334—335.

cularităţile naţionale cu principiile războiului modern şi destinată să slujească ca instrument de unitate şi independenţă.

În războiul de independenţă din 1877—1878 societatea românească, prin armata pe care a produs-o, a făcut dovada că structurile militare pe care ea şi le dăduse corespundeau evoluţiei istorice, stadiului de dezvoltare şi obiectivelor ei fundamentale. În perspectiva analizei încercate mai sus apare limpede că actuala doctrină militară românească, întemeiată pe conceptul războiului popular, este continuatoarea unei tradiţii autohtone ale cărei rădăcini istorice coboară adînc în trecutul de luptă al acestui popor.

LA PENSÉE ET LA PRATIQUE MILITAIRE ROUMAINES AU SERVICE DE L'ACCOMPLISSEMENT DE L'IDÉAL DE L'UNITÉ ET DE L'INDÉPENDANCE NATIONALE (1821—1877)

RÉSUMÉ

L'auteur analyse les étapes du processus de transformation de l'organisme militaire roumain moderne depuis sa forme « classique » à celle de la « nation armée », la formule la plus adéquate aux structures socio-économiques autochtones, à la tradition de la lutte pour la liberté du peuple roumain et à la possibilité de l'accomplissement de l'objectif national de l'unité et de l'indépendance.

Les promoteurs et supporters les plus fervents de ce type d'organisation militaire ont été les leaders de la révolution roumaine de 1848. Depuis eux et par eux, les lois de 1864, 1868, 1872 et 1874 l'ont statué aussi bien au point de vue de la conception qu'au point de vue pratique, par la création, aux côtés de l'armée permanente et territoriale, des milices, des gardes nationales, des gardes des villes et de l'armement des masses. Les succès remportés par l'armée roumaine au cours de la guerre d'indépendance de 1877—1878 ont démontré que les structures militaires que s'était créée la Roumanie correspondaient à son évolution historique et à ses aspirations fondamentales. L'actuelle doctrine de défense de la Roumanie socialiste, fondée sur le même concept de la guerre populaire, apparaît donc, dans la perspective historique, comme la continuatrice d'une tradition dont les racines sont profondément ancrées dans le passé militaire du peuple roumain.

LUPTA COMUNĂ A ȚĂRĂNIMII ROMÂNE, MAGHIARE ȘI GERMANE DIN COMITATUL MUREȘ-TURDA ÎN TOAMNA ANULUI 1918 PENTRU LIBERTATE ȘI PĂMÎNT

DE

TRAIAN RUS

În decursul dezvoltării istorice, între oamenii muncii români și cei de alte naționalități, stabiliți pe teritoriul patriei noastre, s-au statornicit relații de strînsă frăție și colaborare, destinele lor s-au împletit insolubil, ceea ce a avut drept rezultat, pe plan economic, dezvoltarea forțelor de producție, progresul general al teritoriilor locuite în comun, iar pe plan social unirea forțelor în lupta împotriva asupririi, pentru dreptate socială și națională.

Istoria a dovedit că oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, au avut aceleași mari idealuri, aceleași obiective de luptă, ca dealtfel și dușmani comuni. În procesul făuririi de bunuri materiale și spirituale, a asprelor lupte de clasă, muncind și luptînd în comun, au învățat să se cunoască, să se respecte și prețuiască reciproc. Deosebirile de limbă și de obiceiuri nu au constituit niciodată o barieră între ei. Numai exploatatorii, indiferent de naționalitate, precum și cotropitorii străini au dus o politică de învrăjbire națională pentru a-și asigura dominația de clasă și politica lor de asuprire. Fără îndoială, o asemenea politică a lăsat urme, dar ea n-a putut stăvili mersul istoriei, lupta comună a oamenilor muncii români și de alte naționalități pentru eliberare națională și socială, pentru independență și înflorirea patriei lor comune, pentru progres social.

O vie ilustrare a relațiilor de solidaritate, colaborare și prietenie ce s-au stabilit între oamenii muncii români, maghiari și germani o constituie lupta țărănimii din comitatul Mureș-Turda* din toamna furtunoasă a anului 1918, purtată în numele acelorași idealuri sociale și naționale.

*

La cumpăna veacurilor XIX și XX, exista în comitatul Mureș-Turda, ca de fapt în întreaga Transilvanie, pe de o parte marea proprietate cu întinse suprafețe de pămînt aflată în mîna unui mic număr de moșieri, în

* Comitatul Mureș-Turda, situat în Podișul Transilvaniei, s-a constituit în 1876 din vechiul scaun al Mureșului, 4 plăși din comitatul Turda, 2 din Năsăud și 5 comune din comitatul Cluj. În 1918 avea o suprafață de 4 203 km² și o populație de circa 219 000 locuitori, care trăiau în 204 așezări rurale și 2 orășenești (Tîrgu Mureș și Reghin). Se învecinează: la nord, cu comitatul Bistrița-Năsăud și regatul România, la est cu Ciuc și Odorhei, iar la vest cu Turda-Arieș și Cluj.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 33, nr. 4, p. 691 – 706, 1980

marea lor majoritate de origine neromână, iar pe de altă parte, proprietatea țărănească care nu putea să asigure minimum de trai miilor de locuitori ai așezărilor rurale din acest străvechi colț de țară românesc [1]. Repartizarea vicioasă a fondului funciar între locuitorii așezărilor de pe Mureș, Tîrnava Mică și Niraj, politica dusă de statul burghezo-moșieresc dualist, au avut urmări chinuitoare asupra truditorilor ogoarelor indiferent de naționalitate. Cu toate că țărănimea maghiară și germană din comitat nu era apăsată și de asuprirea națională, ea a resimțit din plin exploatarea moșierilor și politica promovată de autoritățile statului austro-ungar. „Dar nu numai țăranul român a suferit această subjugare economică — se subliniază într-un document oficial — ci și țăranul ungur care a ajuns și el rob marilor proprietari. Căci trebuie să se știe că, în afara comunelor grănicerești ale secuilor, care se bucurau de unele privilegii, fiind înzestrate cu moșii (...) toți ceilalți țărani unguri din satele Transilvaniei nu posedă pămînt suficient, încît trăiesc din mila marilor proprietari" [2].

Situația țărănimii din comitatul Mureș-Turda se înrăutățește tot mai mult odată cu izbucnirea primului război mondial. În baza decretului de mobilizare generală și a manifestului împăratului Francisc Iosif „Către popoarele mele", din 28 iulie 1914, mii de țărani ridicați cu forța de la vetrele lor sărăcăcioase au fost înrolați în regimentele 51 și 62 infanterie, 22 honvezi, 9 cavalerie și 5 artilerie din Tîrgu Mureș și trimiși să lupte pentru o cauză nedreaptă în Serbia și Galiția, în Italia și pe frontul românesc.

Recrutările și mobilizările masive au făcut ca și în agricultura comitatului să apară semnele unei accentuate crize de brațe de muncă. O bună parte din suprafețele cultivabile au rămas nelucrate, deoarece în armata austro-ungară, în perioada 1914—1918, au fost mobilizați 36 690 locuitori, în majoritatea lor țărani, adică 17 % din totalul populației comitatului [3]. „În războiul lung — sublinia un ofițer din armata austro-ungară — pier mereu rudele celor rămași acasă, piere totul, moare fiul, acum luptă pe front copilul de 19 ani. Gospodăria este încredințată unei mîini slabe de femeie, s-au risipit bunurile cîștigate cu atîta greutate, se distruge casa, pămîntul rămîne nelucrat, vitele sînt neîngrijite, conacul e fără stăpîn... Războiul de 4 ani a distrus pe micii gospodari, pătura cea mai capabilă de muncă, cea mai valoroasă"' [4].

---

[1] Conform datelor statistice maghiare, fondul funciar al comitatului era împărțit, între diferitele categorii de proprietate, astfel: 202 242 jugăre proprietate moșierească individuală; 202 242 jugăre proprietăți cu circulație închisă (ale statului, bisericii, băncilor, composesoratelor etc.) care, cu excepția terenurilor composesorale și urbariale, făceau parte din marea proprietate; 272 523 jugăre proprietate țărănească (*Mezögazdaság statisztikája*, 4, Budapest, 1900, p. 84). Un număr de 33 353 gospodării țărănești dețineau deci doar 37 la sută din suprafața comitatului, în timp ce 366 de moșieri și diferitele instituții proprietare aveau în posesie 63 % din fondul funciar. Un număr de 7 434 gospodării țărănești nu posedau nici un lot de pămînt, membrii acestora fiind nevoiți, alături de alți țărani săraci, să-și vîndă forța de muncă moșierilor (*A magiár mezögazdasági statisztika fejlödése*, VIII, 1895, Budapest, 1897, p. 620).

[2] Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar 189, f. 15.

[3] „Buletinul statistic al României", vol. XVI, nr. 6—7, 1921, p. 160.

[4] I. Kovacs, *Cu privire la lupta țărănimii din Transilvania în toamna anului 1918*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", 1958—1959, p. 320.

În perioada 1914—1918, şi în special după ce România a intrat în război, autorităţile burghezo-moşiereşti au intensificat politica de oprimare naţională *. În conformitate cu dispoziţiile draconice ale ordinului ministrului de interne nr. 10 962/1915 privind punerea sub supraveghere poliţienească şi internarea celor suspecţi, în comitatul Mureş-Turda mulţi ţărani au fost „purtaţi pe străzile satelor şi oraşelor ca cei mai mari răufăcători şi pe urmă întemniţaţi şi internaţi chiar şi atunci cînd fiii, fraţii şi cei mai apropiaţi, rudenii, îşi făceau pe front amara datorie pentru monarhie" [5]. Din declaraţia unui martor ocular rezultă că în această perioadă mulţi ţărani din comitat „au fost ridicaţi fără nici un motiv, duşi de jandarmi în temniţa murdară de la Casa oraşului din Tîrgu Mureş, apoi internaţi la Sopron" fără a fi „ascultaţi undeva" [6].

Familiile celor deportaţi au fost persecutate de către autorităţi şi puse sub supraveghere, iar averile unora confiscate. Alte familii, ca urmare a persecuţiilor la care au fost supuse, au fost nevoite să-şi vîndă bucăţica de pămînt sau animalele de jug, nemaiputînd astfel să-şi întreţină gospodăriile sărăcăcioase. Iată ce declara, în acest sens, un ţăran din Deda : „În decursul internării am avut mult de suferit, îndurînd foame, frig şi alte neajunsuri, neîngrijindu-se nimeni de soarta mea. Fiind silit a duce un trai cît se poate de greu şi prost şi locuind într-o cameră scundă, umedă şi întunecoasă mi-am zdruncinat sănătatea. Familia, în lipsa mea, în decurs de doi ani, a fost silită să-şi vîndă aproape toate vitele ca să se poată susţine pe sine şi să-mi poată trimite şi mie pentru a nu mă lăsa să mor, iar locurile în lipsa cea mare a braţelor muncitoare din acel timp a trebuit să rămînă nelucrate şi neîngrijite, avînd a suferi mari pagube materiale, neaducîndu-mi în decursul internării nici un folos" [7].

Autorităţile burghezo-moşiereşti au luat măsuri drastice şi împotriva ţăranilor care în momentul pătrunderii trupelor române în Transilvania s-au oferit drept călăuză, ori s-au înrolat în armata română eliberatoare. „În anul 1916 — arată un ţăran din Orşova — cînd a intrat armata română în Ardeal, eu am plecat înaintea ei pînă la Remetea Ciucului, unde m-am prezentat la prima trupă română şi am oferit serviciile mele ca călăuză, cunoscînd eu toate drumurile pe aici. Am călăuzit trupa pînă la retragere. Cînd s-au retras trupele române eu n-am mai avut timp a mă refugia şi aşa am rămas acasă. Acasă m-au luat.. şi m-au dus legat la plutonierul de jandarmi din Gurghiu, care m-a maltratat şi chinuit în cel mai îngrozitor mod, strîngîndu-mi mîinile cu lanţuri şi bătîndu-mă pînă ce am rămas aproape mort. M-a împuns cu baioneta în coasta dreaptă şi s-a culcat pe mine ca să-mi stoarcă sîngele. După aceea m-au dus la Tg. Mureş, după aceea la Cluj, unde m-au condamnat la 10 ani închisoare grea. Din Cluj am fost transportat la Vácz în temniţă, unde au tratat cu mine tot în modul cel îngrozitor ca în Gurghiu" [8].

---

* În perioada 29—31 august 1916, de pildă, 8 500—10 000 persoane din Transilvania de naţionalitate română au fost deportate în regiunea Szolnok. Alte 400—500 de persoane au fost internate în lagărele din Tapiósüy şi Ostffyaszonyfaja. În septembrie 1916 au fost intentate procese de trădare unui număr de 257 români.

[5] Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.S.R., Secţia arhiva istorică, fond Colecţia de documente a Bibliotecii Centrale din Blaj, anul 1918, doc. 726, p. 7.

[6] Arh. St. Tîrgu Mureş, fond Prefectura jud. Mureş, arhiva prefectului, doc. 335/1920.

[7] Ibidem, doc. 992/1920.

[8] Ibidem, doc. 730/1920.

Pagubele suferite de internații și întemnițații din comitatul Mureș-Turda, în timpul războiului, se ridică la 200 000 coroane, iar pagubele provocate de armatele austro-ungare la circa 30 000 000 coroane. Repartizate pe orașe și plăși aceste pagube se prezintă astfel: oraș Tîrgu Mureș — 259 772 coroane; oraș Reghin — 232 051 coroane; plasa Mureșul de Jos — 210 134 coroane; plasa Mureșul de Sus — 396 606 coroane; plasa Miercurea Niraj — 1 241 747 coroane; plasa Bandul de Cîmpie — 15 703 coroane; plasa Reghinul de Jos — 9 166 788 coroane; plasa Reghinul de Sus — 16 951 187 coroane [9].

În condițiile creșterii dezgustului față de acest măcel care a pus vălul de doliu aproape la fiecare casă și pentru a potoli spiritele, guvernul maghiar promite înfăptuirea reformei agrare, care să satisfacă setea de pămînt a țărănimii. În circulara ministrului agriculturii, trimisă comitatelor în toamna anului 1918, privind înfăptuirea viitoare a reformei agrare [10] se dă exemplu moșierului Dominic Teleki din Gornești, comitatul Mureș-Turda, care și-a „sacrificat" 50 jugăre pămînt cultivabil pe care l-a oferit pe gratis locuitorilor comunei. În donația făcută la 28 octombrie se arată: „Domnule prefect, prin hotărîrea cea mai înaltă a maiestății sale se realizează dorința națiunii maghiare, dobîndirea autonomiei complete a Ungariei. Pacea mult dorită la fel se apropie. În amintirea acestor zile mari în teritoriile acelor comune unde se găsesc averile mele, cedez 50, adică cincizeci, jud. cad. pămînt arător fără plată oficiului I.O.V. pentru ca acestea să fie date soldaților care au suferit pentru iubita noastră patrie și în primul rînd invalizilor de război" [11]. Ceea ce a donat groful Teleki reprezenta un procent minim, avînd în vedere că în comitatul Mureș-Turda poseda moșii în întindere de peste 2 000 jugăre. Scopul donației era de a demonstra „grija" moșierilor pentru soarta robilor pămîntului, de a potoli nemulțumirile țăranilor și acțiunile lor revoluționare.

Exploatarea la care era supusă țărănimea, adîncirea contradicțiilor dintre moșieri și țărani, dintre proprietatea moșierească și necesitățile forțelor de producție în agricultura comitatului, au impus, ca o cerință de prim ordin, rezolvarea problemei agrare și în această zonă a Transilvaniei. În acest sens s-au evidențiat două linii principale: una de lichidare a proprietății moșierești, iar alta de menținere și adaptare a acesteia la necesitățile dezvoltării capitaliste. Factorul principal care a acționat în direcția transpunerii în viață a primei căi l-a constituit țărănimea. Anul 1918, anul

---

[9] Ibidem, doc. 466 și 4835/1920. În timpul războiului peste 30 000 de voluntari români din Transilvania au luptat pe front în rîndul armatei române, fiind animați de dorința eliberării acestei vechi provincii românești și unirea ei cu patria mamă, România; Ibidem, doc. 466 și 4835 1920.

[10] „Țara — se arată în această circulară — le datorează o recunoștință perpetuă acelor fii ai săi care au apărat cu demnitate și onoare patria în acest grozav măcel și în zilele viforoase nu subminează ordinea publică de care țara noastră are atîta nevoie pentru a-și realiza neconturbat de nimeni schimbările sale. Guvernul la fel este pătruns în această măsură de ideile asigurării unui viitor mai bun și prin compunerea sa se bizue întrebuințînd toate mijloacele legale pentru ca poporul să fie răsplătit proporțional cu sacrificiile grandioase aduse pe altarul patriei. Din aceste motive guvernul dorește, în cadrul posibilităților, ca să se îngrijească de pe acum pentru acei fii ai țării care s-au luptat pentru patrie să fie răsplătiți împroprietărindu-i cu pămînt, plătibil în rate, termen lung, și în primul rînd, pe invalizii săi". (Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond citat, doc. 726, p. II și 12).

[11] Ibidem, p. 13.

furtunilor revoluţionare, a scos în evidenţă lupta ţărănimii pentru a transforma visul de veacuri în realitate concretă.

În focul luptelor duse împotriva autorităţilor dualiste şi a moşierilor, pentru dreptate şi pămînt ţăranii români, maghiari şi germani au acţionat umăr la umăr, într-o deplină înţelegere, frăţie şi solidaritate de clasă. Acţiunile lor, desfăşurate pe fundalul avîntului revoluţionar din România, impulsionat de Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, au fost îndreptate, în primul rînd, împotriva notarilor care reprezentau în ochii lor vechiul regim de opresiune şi inechitate socială, apărători ai intereselor politice şi economice ale moşierilor [12]. În ultimele zile ale lunii octombrie, de pildă, sub presiunea ţăranilor români, maghiari şi germani notarul din Petelea, care în timpul războiului a comis o seamă de abuzuri referitoare la „dispenzarile militare şi ajutorarea văduvelor", a fost nevoit să-şi părăsească postul. Ceilalţi membri ai primăriei au fost „huiduiţi în repetate rînduri", sătenii silindu-i a da „abzicerile din funcţiune". În acelaşi fel au procedat şi ţăranii din comuna Băla, care, la 7 noiembrie, au alungat din localitate pe notar. Evenimentul a fost sărbătorit de întreaga comună; tinerii care umblau în grup pe străzi au cîntat victoria alături de taraful de muzicanţi. Asupra notarului din Gurghiu, locuitorii din Caşva, români şi maghiari, au tras focuri de armă, fiind salvat de la moarte de întunericul nopţii care i-a permis să se refugieze în casă [13]. Notarul din Jabeniţa, din cauza ameninţărilor sătenilor, a fost silit să părăsească comuna dar în hotarul localităţii Solovăstru a fost ajuns de unii ţărani care i-au confiscat căruţa şi bagajele [14]. Aceeaşi soartă a avut-o şi notarul din comuna Ercea [15].

În timpul acţiunilor de alungare a autorităţilor austro-ungare, ţăranii au ocupat cu forţa primăriile, „au rupt dulapurile, au împrăştiat şi distrus documentele" care consemnau în filele lor obligaţiile faţă de cei bogaţi şi stat [16]. În acest fel au procedat, de pildă, la începutul lunii noiembrie, ţăranii din comunele Rîpa de Sus, Rîpa deJos şi Şincai. Cu această ocazie notarul din Rîpa de Sus a fost omorît „pe motiv că ar fi furat din ajutoarele ce le dă statul mobilizaţilor şi văduvelor de război" [17]. Ţăranii din Apalina şi împrejurimi au maltratat pe notarul cercual, prefectura fiind nevoită să-l transfere în altă localitate [18].

În unele cazuri, ţăranii în furia lor, au omorît pe cei ce li s-au împotrivit şi i-au ameninţat cu forţa armată. Astfel, la 6 noiembrie, ţăranii maghiari din Troiţa au participat alături de fraţii lor români la alungarea notarului şi la condamnarea la moarte a primarului din cauza abuzurilor

---

[12] „Sistemul de guvernare de pînă acum — declara un notar în toamna anului 1918 — ne-a rezervat rolul de călăi. Am fost obligaţi să jefuim pielea de pe locuitorii comunei. Cu ocazia rechiziţiilor am fost nevoiţi să le scoatem pîinea de la gură". („Ujsag", din 10 noiembrie 1918).

[13] Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 368, 395 şi 660; Liviu Botezan, Adrian Stoica, *Situaţia ţărănimii din comitatul Mureş-Turda şi lupta ei pentru eliberarea socială şi naţională*, în „Marisia", V, 1975, p. 235.

[14] Arh. St. Tîrgu Mureş, fond cit., arhiva prefectului, doc. 6043/1918.

[15] Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 359 şi 660.

[16] Arh. St. Buc., colecţia microfilme R. P. Ungară, rola 77, cadrul 635.

[17] I. Ranca, I. Chioreanu, *Activitatea consiliilor naţionale române din fostul jud. Mureş-Turda*, în „Apulum", 1969, p. 414.

[18] Arh. St. Tîrgu Mureş, fond cit., doc. 6054/1918;

şi fărădelegilor comise împotriva celor săraci[19]. Trebuie subliniat, de asemenea, că atît ţăranii români, cît şi cei maghiari şi germani erau conştienţi de necesitatea înlăturării concomitent cu vechile autorităţi şi a legilor statului austro-ungar şi a formei de guvernămînt, care nu mai corespundeau aspiraţiilor maselor populare şi vremurilor înnoitoare. Ţăranii români şi maghiari din Band, de pildă, într-o adunare populară au declarat că nu vor să se mai supună legilor statului maghiar, deoarece şi în această parte a ţării se va constitui o republică română [20]. Sub influenţa mişcării muncitoreşti, a suflului nou, revoluţionar, ce a cuprins popoarele subjugate, în condiţiile prăbuşirii imperiilor austro-ungar şi ţarist, mulţi ţărani din comitatul Mureş-Turda erau conştienţi că eliberarea lor socială şi naţională se va putea realiza numai într-un cadru democratic prin înlăturarea vechilor metode şi instrumente de oprimare a celor obidiţi.

Pînă la data de 20 noiembrie 1918, după cum rezultă din telegrama subprefectului, peste două treimi din notari au fost alungaţi, acţiunea continuînd şi în zilele următoare [21].

În unele cazuri, acţiunile ţăranilor s-au îndreptat şi împotriva organelor administrative de grad mai înalt, funcţionarii acestora fiind destituiţi şi alungaţi. Amintim, în acest sens, acţiunea de alungare a prim-pretorului plăşii Band şi a funcţionarilor din subordinea acestuia, cu toate că împotriva mulţimii a fost adusă armata care a tras, ucigînd sau rănind o serie de ţărani. Iată ce declara, la 12 noiembrie 1918, un funcţionar al plăşii în memoriul adresat subprefectului : „Cu ocazia răscoalei care a avut loc la Band, mulţimea asociată pentru omoruri şi incendii m-a condamnat la moarte şi din faţa furiei poporului am fugit în timpul nopţii. În fiecare zi îmi trimit vorbă că, faţă de orice precauţie, tot mă vor omorî în bătaie. Binevoitorii m-au avertizat să nu mă întorc înapoi la Band, fiindcă mulţimea agitată vrea să mă omoare. În sînul mulţimii asociate pentru distrugerea ordinii sociale s-a răspîndit ştirea greşită că armata, sosită acolo pentru apărarea dreptului de proprietate la intervenţia mea s-ar fi dus la Band; de asemenea, şi cazurile mortale cu ocazia restabilirii ordinei, le aduc în legătură cu persoana mea. După ce am plecat mi-au incendiat şi locuinţa" [22].

Prim-pretorul plăşii Band, de asemenea, a fost silit sub presiunea ţăranilor să-şi părăsească funcţia deţinută şi pe care a folosit-o de obicei împotriva maselor populare. În primele zile ale lunii noiembrie, de teama mulţimii dezlănţuite, care înlătura totul ce-i ieşea în cale ce era legat de odiosul regim, şi a „lipsei complete de jandarmerie şi forţă" a fost nevoit, pentru a-şi salva viaţa să strige că „nu este lege, a voastră este puterea şi acum voi dispuneţi" [23].

Autorităţile centrale şi locale au încercat să stăvilească acţiunile revoluţionare ale ţărănimii, recurgînd atît la forţa militară cît şi la unele măsuri care să contribuie la îmbunătăţirea momentană a situaţiei materiale a maselor populare. Interesant ni se pare din acest punct de vedere, propunerea prim-pretorului plăşii Mureşu de Jos de a se trimite de urgenţă

---

[19] Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 888.
[20] Ibidem, doc. 373;
[21] Arh. St. Tîrgu Mureş, fond cit., arhiva subprefectului, doc. 13184/1918.
[22] Ibidem, doc. 13 084/1918.
[23] Ibidem, doc. 14 484/1918.

în toate comunele „o forță publică de 20—30 persoane" în vederea arestării celor ce s-au ridicat la lupta împotriva autorităților, cu care ocazie să se introducă „și urmărirea" acestora, iar „judecătoriile să înceapă procedura". Pentru a preîntîmpina ridicarea de noi sate la lupta împotriva autorităților și a celor bogați și pentru a pedepsi pe cei ce au acționat contra exploatatorilor propune înființarea unui detașament de urmărire format din jandarmi și gardieni, care să fie „prevăzut cu cai pentru a se putea mișca mai repede" [24]. La rîndul lor, organele comitatense au trecut la dezarmarea soldaților întorși de pe front, iar forța publică din așezările comitatului a fost sporită [25]. De asemenea, pentru preîntîmpinarea unor noi acțiuni țărănești, comisarul general cu aprovizionarea publică a ordonat subprefectului, la 8 noiembrie 1918, să împartă celor nevoiași și în special celor „care se întorc acasă de pe front și familiilor lor lipsite" alimente din stocurile de produse agricole existente pe teritoriul comitatului Mureș-Turda. Trecîndu-se la executarea acestui ordin, s-a constatat că rezervele alimentare ale comitatului s-au epuizat datorită cerințelor frontului, ori a însușirii lor de către populația flămîndă care s-a ridicat la luptă împotriva autorităților și celor bogați în perioada octombrie-noiembrie. Prim-pretorul plășii Mureșu de Jos, de pildă, raporta la 13 noiembrie subprefectului că n-are „la dispoziție nici un stoc" deoarece „soldații care s-au întors acasă, în comune, au spart pretutindeni vagoanele de cereale și au răpit cerealele" [26].

Lupta maselor împotriva autorităților puterii de stat burghezo-moșierești s-a desfășurat în strînsă legătură și paralel cu acțiunile contra moșierilor, pentru pămînt. În general formele acestei lupte constau în: atacarea conacelor, confiscarea și împărțirea cerealelor, a vitelor, uneltelor și a altor bunuri moșierești, ocuparea cu forța a moșiilor celor bogați.

Acțiunile împotriva moșierilor care au cuprins toate localitățile comitatului au fost deosebit de puternice. Dintr-un raport al autorităților rezultă că „spiritul bolșevic a luat în dominație și adună aderenți mai în toate comunele", sărăcimea îndreptîndu-și lupta împotriva moșierilor" maghiari și români [27]. În același timp, țăranii „sub îndrumători bolșevici declarați" au refuzat să lucreze pe moșiile celor bogați, așteptînd ca acestea să intre din nou în proprietatea lor. „Sărăcimea — se arată într-un document — e multă. Nu voiesc ca să lucreze, ci așteaptă împărțirea pămînturilor cînd vor lucra pentru ei, zic, nu pentru alții. Scălcinate idei și principii cînd se apropie de comunismul periculos. Vroiesc de pe acum să împăr-

---

[24] Ibidem, doc. 14 586/1918.

[25] Ibidem, doc. 12 810 și 12 713/1918.

[26] Ibidem, doc. 12 895/1918.

[27] „Este fără îndoială — scria ziarul „Aradi Hirlap" — că tulburările nu au un caracter național. În comunele curat românești devastarea magaziilor, devastarea moșierilor și alungarea notarilor și a altora se desfășoară la fel și cu același program. Printre mulțimea împotriva cărora manifestă tulburenții, sînt și proprietari români" (Hajdu Tibor, A tanácsok szerepe a magyar oktoberi polgári demokratikus forradalamban, în Századok, Budapesta, 1954, nr. 3—4, p. 250). La rîndul lui, ziarul „Újság" din Cluj scria la 6 noiembrie 1918: „Mulțimea adunată a pornit să jefuiască deopotrivă în comunele maghiare și române, punînd stăpînire pe întreaga recoltă a mai multor mari moșieri. Bucatele au fost pe urmă împărțite prietenește între ei".

Desigur că cele mai multe moșii devastate de țărani erau proprietatea moșierilor maghiari. Aceasta deoarece în Transilvania marea majoritate a fondului funciar era în mîna acestora și a instituțiilor de stat și comunale. În comitatul Mureș-Turda, de pildă, conform datelor statistice de la începutul secolului al XX-lea, 90,17 la sută din totalul proprietarilor moșierești erau în posesia moșierilor maghiari, iar 9,83 la sută în proprietatea românilor.

ţească pămînturile şi pădurile" [28]. Cele de mai sus sînt confirmate, de pildă, de acţiunea ţăranilor — români şi maghiari — din comuna Band de la începutul lunii noiembrie. La 3 noiembrie 1918, într-o zi de tîrg, a început acţiunea de „devastare din partea revoluţionarilor", a averilor celor bogaţi şi de alungare a autorităţilor plăşilor, a căror reprezentanţi în frunte cu prim-pretorul" s-au refugiat fiind ameninţaţi de cei peste „1 000 de revoluţionari" adunaţi la Band din aşezările învecinate. Forţa publică, destul de numeroasă, n-a reuşit să potolească furia ţăranilor, ceea ce a determinat pe moşierii din Band să se refugieze în alte localităţi şi în special la Tîrgu Mureş. La cererea autorităţilor, prefectura a trimis la Band un detaşament compus din 20 ofiţeri sub comanda lui Tovasi Geza, fire impulsivă, şi de o deosebită cruzime, unealtă a celor bogaţi, el însuşi fiind mare proprietar. În lupta care s-a purtat în piaţa comunei învingători au ieşit autorităţile şi detaşamentul de ofiţeri. Au căzut cu această ocazie sub gloanţele uneltelor exploatatoare „3 revoluţionari, iar circa 20 au fost răniţi mai uşor, circa 20 au fost făcuţi prizonieri şi daţi parchetului". La 8 noiembrie, conducătorii ţăranilor au fost împuşcaţi : Ardelean Iosif, zilier în etate de 31 ani, Majlat Iosif, zilier, de 27 ani ; Majlat Geró, zilier, de 23 ani şi Kucsvan, ţăran sărac, de 23 ani. Pentru aceste crime, cei vinovaţi „au fost daţi în judecată, însă Tribunalul Tg. Mureş, aflîndu-i nevinovaţi i-a achitat", ceea ce nu a surprins pe nimeni, deoarece justiţia era pusă tot în slujba apărării intereselor celor bogaţi.

Acţiuni împotriva moşierilor au avut loc, la începutul lunii noiembrie, şi în alte localităţi din comitat. Ţăranii români şi maghiari din Roteni au atacat moşia şi locuinţa lui Rosenfeld Iosif, cei din Şincai au distrus conacele contelui Bethlen şi a altor moşieri [29]. Locuitorii comunelor Monor şi Săcalu de Pădure au declarat drept proprietatea lor pădurile şi păşunile din împrejurimi, pe care le-au apărat cu armele [30].

Semnificativ ni se pare şi faptul că ţăranii erau conştienţi nu numai de importanţa luptei duse pentru a intra în posesia pămîntului, dar şi de dreptul ce-l au asupra acestei bogăţii. La 6 noiembrie 1918, de exemplu, cu ocazia alegerii Consiliului naţional din Hodac, cei 400 de ţărani care s-au „declarat suverani" şi au hotărît să conducă singuri treburile obştei, au cerut punerea lor în drepturile strămoşeşti prin „recuperarea munţilor şi pădurilor folosite de erariu de la anul 1848 şi care au fost din timpurile străvechi bunurile comunei". Obştea a cerut conducerii comunei ca aceste doleanţe să fie susţinute în faţa Consiliului Naţional Român. „Pe dreptul avut a părinţilor noştrii nu abzice poporul şi cere şi pretinde de la Consiliul naţional ca atunci cînd se vor perfecta la Sfatul cel Mare repunerea în drepturile avute neamurile şi comunele asuprite, dorinţa justă a comunei Hodac să formeze bază şi obiect de petractare". În baza aceluiaşi drept strămoşesc de proprietate, ţăranii români din Ibăneşti şi comunele învecinate au „devastat fără cruţare" pădurile celor bogaţi şi ale statului [31] iar locuitorii maghiari din Petrilaca şi-au însuşit şi împărţit între ei 50 de cai, proprietatea moşierului Köröşi [32].

---

[28] Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 392.
[29] Ibidem, doc. 490.
[30] I. Kovacs, *op. cit.*, p. 300.
[31] Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 524 şi 563.
[32] Arh. St. Tîrgu Mureş, fond cit., dosar 13 022/1918.

În același timp, țăranii români, maghiari și germani din diferite comune, cot la cot, au atacat depozitele de cereale și hambarele moșierilor, împărțind între ei produsele respective, tocmai pentru că în anii războiului — așa cum am arătat — satele comitatului au trecut printr-o acută criză de produse agricole ca urmare a rechizițiilor forțate, în timp ce moșierii aveau hambarele pline de cereale. În acest fel au procedat țăranii din Pietriș care au atacat hambarele moșierului Galaction Sagon, luîndu-i în afară de cereale și „tot mișcătorul" [33].

Acțiunile țăranilor s-au îndreptat și împotriva depozitelor diferitelor întreprinderi și instituții, a căror reprezentanți erau considerați, pe bună dreptate, ei înșiși exploatatori. Așa de exemplu, în comuna Răstolița aproximativ 300 de țărani români, maghiari și germani au atacat depozitele din gară și cele ale fabricii de cherestea, proprietatea unui moșier, însușindu-și bunurile respective. Detașamentele de cale ferată trimise din Tîrgu Mureș au atacat cu brutalitate pe țărani care, după o rezistență îndîrjită, s-au refugiat în pădurea din apropiere, de unde s-au reîntors apoi cu „forțe noi și cu o mitralieră". În fața acestei situații, „puterea militară a plecat spre înăbușirea răsculaților", care însă nu au putut fi prinși și dezarmați așa cum se intenționa [34]. Atacarea unor depozite de alimente a luat o deosebită amploare în teritoriul de sub administrația Comandamentului detașamentului militar de procurări de lemne din Sovata. Dintr-un raport al acestui comandament înaintat comitatului la 21 noiembrie 1918, rezultă că la 5 noiembrie locuitorii comunei Sovata, în marea lor majoritate maghiari, au devastat și însușit bunurile comandamentului în valoare de 2 000 000 coroane, precum și efectivul de animale ale acestuia estimat la 1 500 000 coroane. O parte din răsculați au fost arestați de către jandarmi și depuși la închisoarea Procuraturii din Tîrgu Mureș, deschizîndu-se „acțiune penală" împotriva lor [35].

Această stare de lucru, caracteristică tuturor așezărilor comitatului, l-a determinat pe prefect să telegrafieze Ministerului de Interne maghiar că în comitatul Mureș-Turda „numărul atentatelor în contra liniștii publice și a securității vieții și averii" s-a înmulțit deoarece „soldații întorși acasă, unindu-se cu populația, în trei sferturi din comitat", continuă lupta împotriva autorităților și celor bogați și „agită în contra claselor", acțiunile împotriva notarilor cercuali devenind „o deviză la modă". Astfel de acțiuni au avut loc în comunele Sovata, Chibed, Ghindari, Mădăraș. Deda, Răstolița, Băla, Voivodeni, Mureșeni, Păsăreni și Crăciunești. De asemenea, raporta că grupul militar de grădinărie a fost atacat de către revoluționari, iar „articolele de îmbrăcăminte care se găseau în depozit, produsele alimentare, efectivul de animale, obiectivele de înzestrarea întreprinderii și a trenului, în total în valoare de două milioane coroane" au fost confiscate și împărțite între țărani. Sub presiunea luptelor țărănești „20 de notari cercuali și-au părăsit reședința" [36].

---

[33] Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.S.R., fond cit., doc. 464; Liviu Botezan Adrian Stoica, *op. cit.*, p. 238.

[34] Arh. St. Tîrgu Mureș, fond cit., doc. 12984/1918.

[35] Ibidem, arhiva subprefectului, doc. 6 023/1918.

[36] Ibidem, arhiva prefectului, doc. 5 928/1918.

Amploarea acestor acţiuni, în timpul cărora s-a întărit solidaritatea şi frăţia dintre ţăranii români, maghiari şi germani, a determinat pe comisarul guvernamental din comitat să emită, către toţi funcţionarii subordonaţi lui, o ordonanţă în care le cerea neîntîrziat „să se ducă personal în rîndul poporului şi acolo unde s-ar ivi o orientare bolşevică, sau acolo unde ar fi necesară apărarea securităţii avuturilor şi a securităţii personale, să intervină, în modul cel mai energic" [37]. Această măsură n-a putut fi aplicată în practică, deoarece funcţionarii respectivi se temeau de a lua contact cu ţăranii, pe de o parte, iar sătenii au continuat lupta cu şi mai mare îndîrjire, pe de altă parte, aşa după cum atestă documentele vremii. La 10 noiembrie 1918, prim-pretorul plăşii Reghinu de Jos raporta cu nelinişte prefectului că ţăranii români şi maghiari din Băla şi Ercea „au spart depozitul de cereale al domeniului din Toldal al contelui Teleki Adam". Deoarece „forţă jandarmerească nu există", din care cauză „apărarea proprietăţii este imposibilă", solicită „urgent trimiterea forţei militare [38]. Ţăranilor din cele două comune li s-au alăturat, la 11 noiembrie, şi cei din Păingieni, ceea ce a determinat pe prim-pretor să ceară din nou ajutor prefecturii.

În lupta împotriva moşierilor şi a celor bogaţi, sărăcimii satelor i s-a alăturat „gazde mici" şi chiar unii primari. „Populaţia din comunele plăşii mele — raporta prim-pretorul plăşii Mureş — nu vrea să lucreze. O parte foarte mare a comunelor apropiate de oraş deja de mai multe săptămîni prădează magazinele publice care se găsesc în oraş. În toată noaptea, cei care au căruţe, cu căruţa, care n-au căruţă pe jos, transportă acasă mărfurile din magazinele publice ale oraşului... Chiar şi gazde mici şi unii primari săteşti s-au pus în fruntea lor. Pînă cînd nu vor goli magazinele publice nu se vor atinge de proprietatea particulară, dar cînd se vor termina magazinele publice, vor începe să prădeze pe proprietarii particulari. Forţă publică n-am la dispoziţie, ci trebuie să văd fără putere cum se scufundă şi se distruge populaţia. Dacă nu se va proceda energic şi repede, va urma în scurt timp bolşevismul" [39].

Se decelează din acest document imaginea atmosferei ce domnea la sfîrşitul toamnei furtunoase a anului 1918 în aşezările comitatului Mureş-Turda, în condiţiile crizei acute a regimului burghezo-moşieresc maghiar, voinţa ţărănimii de a intra în posesia pămîntului pentru care a luptat veacuri de-a rîndul şi de a instaura o nouă administraţie în care îşi punea speranţa în vederea rezolvării problemei agrare. Ocuparea cu forţa a moşiilor marii proprietăţi — particulară şi cu circulaţie închisă — a constituit un indiciu al hotărîrii de luptă a ţărănimii, indiferent de naţionalitate, pentru satisfacerea principalelor revendicări: intrarea în stăpînirea pămîntului, care în decursul veacurilor i-a fost răpit cu forţa de către exploatatori. Acţiunile împotriva celor bogaţi demonstrează, în acelaşi timp, creşterea combativităţii ţăranilor în lupta dusă pentru pămînt. Teza socialismului ştiinţific potrivit căreia acolo unde distrugerea latifundiilor semifeudale a devenit o necesitate economică, acolo unde revoluţia burghezo-democratică trebuie, prin conţinutul ei, să schimbe fundamental relaţiile feudale, să ridice masele ţărăneşti la luptă ca o forţă

[37] I. Ranca, I. Chioreanu, *op. cit.*, p. 414.
[38] Arh. St. Tîrgu Mureş, fond cit., arhiva subprefectului, doc. 12 984/1918.
[39] Ibidem, doc. 14 586/1918.

socială, activă, și-a găsit în lumea satelor comitatului Mureș-Turda, în toamna anului 1918, o confirmare incontestabilă.

Un rol important în organizarea, conducerea și desfășurarea acțiunilor țărănești îndreptate împotriva exploatatorilor l-au avut soldații întorși de pe front și foștii prizonieri, care ani de-a rîndul, în decursul războiului, au așteptat clipa terminării acestui măcel și traducerea în viață a promisiunilor de a primi pămînt. Reîntorși acasă, țăranii îmbrăcați în haine ostășești „s-au aruncat asupra primăriilor și percepțiilor și negăsind cele de nevoie au atacat pe proprietari fără deosebire de neam, unguri, sași ori români" [40]. La începutul lunii noiembrie, de pildă, țăranii români și maghiari din Șincai și comunele învecinate, în fruntea cărora se aflau soldați întorși de pe front, au atacat proprietățile celor bogați și au alungat notarii fiind „potoliți numai după ce capii revoltelor au fost arestați de jandarmii veniți din Tg. Mureș" [41]. În comuna Voivodeni, la 7 noiembrie, țăranii au făcut „mișcări revoluționare" în fruntea cărora se aflau „prizonierii din Rusia care s-au prezentat la vatră". Răscoala a fost înăbușită de către un detașament de soldați din Tîrgu Mureș, trimis de prefectură iar capii revoluției au fost arestați [42].

Astfel de acțiuni, în care rolul principal l-au avut soldații, s-au constatat și în alte localități locuite de români, maghiari și germani ca: Deda, Reghin, Sovata, Toplița, Fîntînele, Sîngiorgiu de Pădure, Miercurea Niraj, Band, Tîrgu Mureș, Periș precum „într-o măsură mai mică sau mai mare și în alte comune din comitat", unde „ordinea publică, viața și securitatea averii, a fost destrămată cu desăvîrșire" [43].

În vederea dezarmării soldaților, autoritățile au întreprins măsuri, începînd cu înăbușirea în sînge a răscoalelor țărănești și arestarea conducătorilor și continuînd cu o serie de promisiuni. Edificator din acest punct de vedere este telegrama prefectului, adresată la 27 noiembrie 1918 Ministerului de Război maghiar, în care se subliniază necesitatea dezarmării soldaților „din punct de vedere al securității publice". Dispozițiile telegrafice pe care prefectul le aștepta cu nerăbdare nu au mai ajuns din cauza evenimentelor care se precipitau și care au dus la preluarea puterii și în comitatul Mureș-Turda de către consiliile naționale românești. Au ajuns în schimb, fiind înregistrate la prefectură în a doua jumătate a lunii decembrie cînd preluarea „imperiului" s-a terminat, instrucțiunile Ministerului Maghiar de Agricultură nr. 192 800.X—1918, completare la ordinul din 7 noiembrie privitor la acordarea în viitor de pămînt soldaților reîntorși de pe front, adresat tuturor subprefecților și orașelor cu drept de municipalitate, excepție făcînd Budapesta [44]. De asemenea, prefectul n-a putut pune în aplicare ordinul Consiliului militar Sibiu din 3 noiembrie, privitor la dezarmarea soldaților întorși de pe front sau a celor care au părăsit garnizoana Tîrgu Mureș, nemaivoind să slujească sub pajura bicefală [45].

[40] A. Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, 1927, p. 303.

[41] Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei R.S.R., fond cit., doc. 888 și doc. 975.

[42] I. Ranca, I. Chioreanu, *op. cit.*, p. 418.

[43] Biblioteca filialei din Cluj a Academiei R.S. România, fond cit., doc. 926 și 464.

[44] Arh. St. Tîrgu Mureș, fond cit., arhiva prefectului, doc. 117 și 5934/1918;

[45] Iată ce se arată în acest ordin: „Rog procedura cea mai urgentă ca cei ce se întorc acasă înarmați prin personalul militar al căilor ferate, jandamerie și organele administrative să fie dezarmați iar armele și cartușele preluate să fie predate autorităților militare cele mai apropiate" (Idem, arhiva subprefectului, doc. 12 810/1918).

Un amănunt, nu lipsit de importanță, care merită a fi relevat se referă la teama autorităților, în contextul revoltelor țărănești și a situației revoluționare create, de influența pe care ar putea-o exercita asupra maselor populare prizionierii ruși aflați pe teritoriul comitatului. Redăm în acest sens ordinul prefectului nr. 20/1918 adresat subprefectului: „Pe cale confidențială am fost informat că între prizionierii ruși s-au înființat grupe de răspîndire a ideilor socialiste, pentru ajungerea căror scopuri se străduiesc a-și procura produsele literaturii agitatorice din interior și din străinătate. Nu este exclus că prizionierii ruși să se străduiască numai pentru ca în cazul dat să facă o propagandă de asemenea natură, care și-a fixat ca țel crearea unei situații politice, asemănătoare cu evenimentele din Rusia. Rog pe domnia voastră, ca, în cadrul dv. de activitate — mai ales ca președinte al comitetului agricol — să dispuneți ca să fie supravegheate fără vîlvă raporturile prizionierilor ruși cu locuitorii. Dacă în această privință veți observa vreun fenomen bătător la ochi ne veți raporta" [46].

Moșierii au căutat să intimideze pe țărani prin forța armelor, prin teroare, ceea ce însă nu le-a reușit. Avem în vedere, de pildă, acțiunea întreprinsă împotriva țăranilor români și maghiari din Ercea. Revolta sărăcimii, în fruntea căreia se aflau foștii soldați, a izbucnit la 6 noiembrie, cînd țăranii au atacat curțile celor bogați, confiscîndu-le cerealele și alte bunuri pe care le-au împărțit între ei. Acțiunea a continuat pînă la 12 noiembrie, cînd cei doi conducători au fost împușcați. Țăranii din Ercea au acționat în comun cu cei din Poarta împotriva celor bogați cărora le-au fost confiscate „vestminte, mobile, galițe, animale și tot ce au aflat". Mulțimea care umplea ulița principală a satului striga înfuriată că prînzul îl va „mînca la preotul comunei, cina la Vasile Máriańe bogătaș, iar în ziua următoare la alți fruntași din jur". Pentru a potoli revolta țăranilor, care amenința să se unească cu alte revolte locale, prim-pretorul plășii a cerut la 8 noiembrie 1918 autorităților comitatense „un detașament de 20 de persoane pentru restabilirea ordinei". Din ordinul prefectului, în comună sosesc 30 honvezi conduși de cpt. Dérgán Béla, ginerele notarului din localitate. Pentru a învinge rezistența țăranilor, au fost trimiși, de asemenea, soldați din Covasna și Gheorghieni, precum și gardieni unguri din Voivodeni și Breaza, care împreună cu detașamentul de honvezi, au început acțiunea de arestare a unor săteni pe care „apoi i-au maltratat cum au știut mai rău, i-au bătut, i-au legat la stîlp". În urma acestor maltratări barbare, țăranca Lucreția Maier a murit în timp ce era legată de stîlp. Soldații care „pușcau prin sat de se răsuna, și fără nici un motiv" au interzis părăsirea satului de către locuitorii acestuia. În seara zilei de 15 noiembrie au fost adunați cu forța 13 copii „vinovați" în vîrstă de 14—16 ani, pe care i-au „dezbrăcat și bătut pînă la sînge", apoi i-au dus cu forța pe jos pînă la Odorhei [47].

---

[46] Ibidem, doc. 10/1918.

[47] Biblioteca filialei Cluj a Academiei R.S. România, fond cit., doc. 475, 476 și 661; Liviu Botezan, Adrian Stoica, *op. cit.*, p. 242; V. Liveanu „Din istoria luptelor revoluționare din România, 1918" București, 1960, p. 502. Astfel de acțiuni teroriste îndreptate împotriva țăranilor s-au organizat de către moșieri și elemente reacționare șovine și în alte comitate ale Transilvaniei. Așa de exemplu, la 8 noiembrie 1918, latifundiarul Urmánczyi Nador, angajînd o bandă formată din 4 ofițeri și circa 60 subofițeri înarmați cu mitraliere, a masacrat zeci de țărani din Beliș și din alte comune învecinate din Munții Apuseni. Cadavrele acestora au fost arse pe rug („Ujsag" din 15 noiembrie 1918).

Intervenția brutală împotriva locuitorilor așezărilor comitatului, indiferent de naționalitate, n-a putut înfrînge voința de luptă a țăranilor, în comune semnalîndu-se în continuu mișcări „bolșevichiste"[48].

În cadrul procesului revoluționar care a cuprins așezările comitatului, pentru țărănimea română s-a ivit prilejul realizării năzuințelor pentru care luptase neîncetat: alungarea stăpînirii străine și unirea cu patria mamă. De aceea, lupta împotriva autorităților locale și a moșierilor, pentru pămînt, era strîns îmbinată cu lupta pentru unire. Așa se explică faptul că pe măsură ce autoritățile locale au fost alungate, iar aparatul de stat austro-ungar se destrăma, puterea efectivă în multe comune a fost preluată de consiliile naționale (senate) care acționau conform instrucțiunilor Consiliului Național Român din comitatul Mureș-Turda cu sediul în Reghin. Aceste organe ale noii puteri de stat considerau că una din sarcinile lor de bază este apărarea cuceririlor obținute de țărani în timpul luptelor duse împotriva exploatatorilor și gospodărirea comunelor în folosul maselor populare: „...în slujba încredințată mie din partea națiunii, voi fi credincios, nu voi asupri pe nimeni și voi împiedica pe alții de a asupri pe frații ceilalți, voi griji după putință de siguranța bunului și liniștei fraților și mai presus de toate însă mă voi sili a apăra cinstea și siguranța vieților satului" — se arată în jurămîntul membrilor Consiliului național din Hodac făcut în fața sătenilor care scandau „Trăiască libertatea poporului român", „Trăiască România"[49].

În localitățile unde s-au constituit concomitent consilii naționale românești, ungurești și germane a existat, în general, înțelegere și conlucrare între ele, mai ales în ceea ce privește rezolvarea problemelor gospodărești. Între Consiliul Național Român comitatens și Consiliul Național Maghiar din Tîrgu Mureș, condus de profesorul Antalffy Endre, care a cerut „dreptul de autodeterminare și pentru popoarele nemaghiare", precum și „recunoașterea statelor naționale formate sau în curs de formare" au existat relații de colaborare[50]. În o seamă de comune, la alegerea consiliilor naționale românești au participat și sașii care au privit „cu nespusă bucurie cum poporul român și săsesc își întind mîna frățească și se înțeleg"[51].

Consiliile naționale românești au avut o atitudine justă, de prietenie față de țărănimea maghiară și germană „înțelegînd că culorile naționale reprezintă libertatea, frăția, respectul"[52]. În comuna Căcuciu, cu ocazia alegerii consiliului național român, sătenii au fost îndemnați la „iubire și dragoste împrumutată unul față de altul și mai vîrtos față de alte naționalități". Membrii Consiliului național din Gurghiu în jurămîntul depus în fața sătenilor care scandau „Să trăiască Consiliul Național Român din Ungaria și Transilvania", au subliniat, pe de o parte, că vor fi credincioși „națiunii unitare române", iar pe de altă parte, că nu vor ridica mîna asupra „fraților ce locuiesc pe orice fel de teritoriu politic"[53]. De fapt, consiliile naționale române aveau datoria, așa cum se sublinia într-un document, să

[48] Biblioteca filialei Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 469.
[49] Ibidem, doc. 522.
[50] L. Bányai, *Din istoricul evenimentelor de după unirea Transilvaniei cu România*, în „Studii", revistă de istorie, 17,3, 1964, p. 464.
[51] Arh. St. București, fond Consiliul Dirigent, dos. 96/1918, f. 19—20.
[52] Ibidem, colecția de microfilme din R. P. Ungară, rola 77, c. 634.
[53] Biblioteca filialei Cluj a Academiei R. S. România, fond cit., doc. 402 și 502.

„respecte averea, cinstea şi viaţa altora, fie român, fie de alt neam, ferindu-se de volnicii, de jaf şi furt... să ţie cu tărie la neamul său, să nu se lase jignite în sentimentele sale naţionale, dar în acelaşi timp să nu jignească sentimentele naţionale ale altora" [54]. Acest adevăr este recunoscut şi de o serie de personalităţi străine : „La ţăranii români — declara un politician din Budapesta — nu s-au produs sentimente antimaghiare" [55].

Crearea consiliilor şi a gărzilor naţionale, prezenţa masivă în cadrul lor a ţăranilor săraci, au imprimat pregătirii actului unirii orientarea profund democratică vizînd odată cu înfăptuirea unităţii de stat şi îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă a maselor ţărăneşti. În întregul comitat, într-un cadru festiv, au loc adunări populare de alegerea deputaţilor pentru Adunarea Naţională de la Alba Iulia, adunări care au constituit un prilej de afirmare a patriotismului şi voinţei nestrămutate de unire. În afară de delegaţi la Alba Iulia au participat şi alţi ţărani din comitat care, însufleţiţi de entuziasmul împlinirii visului secular de năzuinţa unirii cu România, sperau în înfăptuirea unor reforme democratice şi în special a celei agrare. Semnificativ din acest punct de vedere este următorul episod relatat de reprezentantul guvernului maghiar pentru Transilvania : „Într-un tren cu soldaţi ce mergea spre Cluj, undeva pe linie s-a urcat un lucrător de la căile ferate. „D-ta eşti maghiar ?" l-a întrebat un soldat român". „Da" a răspuns ceferistul. „Şi dumneata eşti român ?". „Da" a fost răspunsul. După aceea din nou ungurul întreabă : „Dar la Alba Iulia ce s-a hotărît ?". „Ce să se hotărască ? Numai atît că de acuma încolo nu o să mai fie domni la putere ci numai oameni săraci, şi între acestea va fi egalitate". „Şi asta zău că este bine" răspunde pe chestia aceasta ungurul" [56].

★

Solidaritatea naţionalităţilor conlocuitoare cu lupta poporului român pentru pămînt şi libertate, pentru unitate naţională şi-a găsit o vie expresie în acceptarea clară a istoricului act de la Alba Iulia de către cercurile democratice ale populaţiei maghiare, germane şi de alte naţionalităţi. Lupta ţăranilor din comitatul Mureş-Turda în toamna anului 1918 — români, maghiari şi germani — pentru libertate şi pămînt, pentru lichi-

---

[54] Arh. St. Bucureşti, fond Consiliul Dirigent, Cabinetul preşedintelui, dos. 39/1918, f. 2.

[55] Ibidem, colecţie de microfilme din R. P. Ungară, rola 77, c. 639. În întreaga Transilvanie, consiliile naţionale române, luptînd pentru unirea cu România, au manifestat o atitudine demnă, de prietenie faţă de celelalte naţionalităţi. „Fiţi buni şi miloşi cu aproapele vostru, fie el român, fie de altă naţie — se arată într-un manifest din noiembrie 1918. Dumnezeu a făcut lumea pentru toate popoarele, soarele străluceşte la fel peste toţi fiii naţiunilor, iar grîul ce creşte din pămînt nu întreabă pentru cine creşte. El nutreşte la fel pe toţi copiii pămîntului, fără deosebire. Fiţi şi voi ca soarele şi grîul, aceste daruri ale celui de sus. Iubiţi-vă fără deosebire de naţionalitate sau limbă" (ibidem, fond C.N.R. Arad, dos. 23/1918). „Poporul român — sublinia la 26 noiembrie 1918 ziarul „Ujsag" — este ferm hotărît să proclame unirea şi să decreteze principiile noii organizări a ţării, respectînd dreptul egalităţii naţionalităţilor cu poporul român". „Cu ungurii din comună — se arată într-un ordin al C.N.R. din comitatul Tîrnava Mare adresat consiliilor comunale — trebuie să trăiţi ca fraţii, căci ei sînt oameni ca şi voi. Noi chiar prin aceia vrem să dovedim că sîntem un popor cult şi de ordine căci cinstim în fiecare om neamul omenesc" (ibidem, fond C.N.R. Cluj, dos. 2, f. 10).

[56] Ibidem, colecţia de microfilme din R. P. Ungară, rola 77, c. 637.

darea marii proprietăți funciare, se încadrează organic în lupta dusă de masele populare din țara noastră împotriva moșierilor și a autorităților austro-ungare, pentru înfăptuirea unei reforme agrare democratice. Ea n-a fost zadarnică. Peste puțin timp s-a votat legea pentru reforma agrară și s-a trecut la aplicarea prevederilor ei și în județul Mureș-Turda.

Pregătită prin revărsările durerii celor mulți din anii dinainte de război, reforma agrară a venit să pună capăt stării nefaste de lucruri determinate de împărțirea nedreaptă a pămîntului. Legea de reformă agrară din Transilvania, avînd la bază principiul statuat la Alba Iulia la 1 decembrie 1918, prin caracterul ei democratic [57] s-a aplicat deopotrivă tuturor cetățenilor patriei noastre, fără nici o considerație de origine etnică, confesiune ori limbă maternă a expropriaților și împroprietăriților. Pe moșiile expropriate au fost împroprietăriți țărani fără deosebire de naționalitate, întrucît ca și românii, aceștia au avut de suferit din partea moșierilor. „Poporul maghiar de jos — se arată într-un document din 1924 — e mulțumit cu actuala stare de lucruri, care le-a dat o situație materială mai bună decît cea pe care o avea sub era maghiară, prin exproprierea foștilor proprietari unguri care, deși de o lege cu ei, îi considera ca pe iobagi. Am auzit țărani maghiari slăvind România Mare care le-a dat pămînt" [58].

Nu s-a văzut în reforma agrară o etalare a sentimentului național, n-a fost ca o cucerire din punct de vedere național, nici ca o răzbunare a nedreptăților trecute îndurate de români. Faptul că ideea călăuzitoare a acesteia a fost tocmai de a lua pămîntul de la cei interesați indirect în producția agricolă și a-l da celor care, indiferent de naționalitate, muncindu-l trebuiau să se bucure de roadele lui, infirmă teza vehiculată de reprezentanții unor cercuri naționalist-șovine, conform căreia reforma agrară din 1921 a fost îndreptată „contra minorităților", că „exproprierile s-au mărginit doar la proprietățile unguresti", iar de pe urma împroprietăririi „n-au beneficiat decît românii" [59].

Relațiile de frăție și colaborare statornicite în decursul veacurilor între oamenii muncii români și cei de alte naționalități au căpătat noi valențe astăzi în condițiile făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și a înaintării spre comunism. Problema națională și-a găsit soluționarea justă, pe baza politicii principiale a partidului, corespunzătoare concepției materialist dialectice și istorice a partidului comunist, desființîndu-se orice fel de discriminare de ordin național, asigurîndu-se deplina egalitate în drepturi și posibilitatea afirmării plenare în viața socială a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate.

---

[57] Luis Singer în articolul „Reforma agrară din România", publicat la 15 februarie 1927 în cotidianul „La Nacion" din Santiago de Chile, sublinia că reforma agrară română „una dintre cele mai mari reforme înfăptuită de către actuala ocîrmuire cu aprobarea generală a tuturor cetățenilor" a „introdus în România o nouă împărțire a proprietății agricole". Ajunge la concluzia că „printr-o transformare radicală și profundă, România a trecut repede și fără greutate, de la un regim învechit, să-i zicem feudal, la unul modern, de la acapararea întinderilor mari de pămînt, la introducerea micii proprietăți". În încheiere conchide că „acest fapt unic în istoria popoarelor, pe care-l numim revoluționar în cadrele pacifismului, deschide țăranilor o eră de prosperitate necunoscută pînă acum".

[58] Arh. St. București, fond Ministerul de Interne, dos. 375/1924, f. 6.

[59] „Az Ellenzek", din 2 martie 1927; „Bukaresti Lapok", din 18 ianuarie 1931; „Magyaroszog" din 19 decembrie 1940; „Pesti Hirlap" din septembrie 1940.

LA LUTTE COMMUNE DE LA PAYSANNERIE ROUMAINE, HONGROISE ET ALLEMANDE DU COMTÉ DE MUREȘ-TURDA À L'AUTOMNE 1918 POUR LA LIBERTÉ ET LA TERRE

RÉSUMÉ

Prenant pour point de départ la situation précaire des masses populaires, l'auteur examine, sur la base d'un ample matériel documentaire, pour la plupart inédit, la lutte menée à l'automne 1918 par la paysannerie de Mureș-Turda pour la liberté et la terre. Les révoltes paysanes déclenchées dans toutes les localités des vallées du Mureș, de Tîrnava Mare et de Niraja ont été orientées contre les autorités d'Etat locales, contre les grands propriétaires fonciers et d'autres exploiteurs, s'intégrant organiquement à la révolution bourgeoise-démocratique de Transylvanie.

Au feu de ces mouvements révolutionnaires, qui se sont déroulés au nom des mêmes idéaux et sociaux nationaux, l'on vit se renforcer la coopération et la fraternité entre les paysans roumains, hongrois et allemands. Les différences de langue et de coutumes n'ont pas constitué une barrière dans la lutte commune menée par les travailleurs des champs, indifféremment de leur nationalité, pour la liberté, la terre et le progrès social.

En sapant le pouvoir des grands propriétaires fonciers et en écartant les autorités administratives, instruments dociles de la politique d'oppression sociale et nationale promue par la bourgeoisie et les grands propriétaires fonciers de l'Empire dualiste, les masses paysannes ont pu affirmer puissamment le crédo de leur union à la patrie mère, la Roumanie, dans un Etat national unitaire.

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ŞTIINŢE ISTORICE

DEMOGRAFIE ŞI ECOLOGIE

DE

ŞTEFAN PASCU

Celor ce — eventual — s-ar putea întreba despre însemnătatea demografiei istorice, ar fi suficientă rememorarea opiniei filozofului grec Protagoras, care afirma că ,,omul este măsura tuturor lucrurilor'' şi aceea a umanistului francez Jean Bodin, care proclama că populaţia unei ţări a fost şi rămîne locul numărul unu din bugetul unui stat. Opinii completate cu argumentul convingător că din antichitatea îndepărtată şi pînă astăzi factorul populaţiei a fost mereu în atenţia celor investiţi cu răspunderi obşteşti, care au organizat numărători de populaţie cu scopul cunoaşterii potenţialului uman, fiscal şi militar; că problema populaţiei a constituit obiect de cercetare şi reflexie din partea celor mai mari gînditori, iarăşi din antichitate şi pînă astăzi : de la Platon şi Aristotel la Campanella, Morus şi Hobbes, de la Süssmilch, Montesquieu, Voltaire şi Rousseau la Adam Smidt, Sismondi şi Proudhon, de la Marx pînă la marii învăţaţi ai vremurilor noastre. Fiecare dintre ei preocupaţi de soluţiile socotite cele mai potrivite pentru înţelegerea justă a unei probleme primordiale, cea demografică.

*

S-a demonstrat în chip convingător, tot mai mult în ultima vreme mai ales, adevărul că demografia a constituit, constituie şi va constitui o problemă fundamentală a tuturor societăţilor omeneşti, de cînd acestea au urcat treapta civilizaţiei. Cele mai de seamă manifestări şi realizări în toate domeniile de activitate umană au fost, sînt şi vor fi determinate de factorul populaţie. De capitalul uman depinde în ultima instanţă bogăţia naţiunii, puterea ei, realizările social-economice, social-culturale, politice şi instituţionale, civilizaţia popoarelor şi naţiunilor. Vitalitatea, dinamismul, puterea economică şi politică, sistemele de guvernămînt ale unei societăţi, au fost, sînt şi vor fi raportate la factorul populaţie. Demografia face, astfel, mai inteligibilă istoria omenirii în desfăşurarea ei generală.

Demografia istorică, la rîndul său, depăşind aspectul cantitativ, adică statistica demografică, a devenit o ştiinţă umană şi totodată o ştiinţă aplicată, necesară deopotrivă celor ce se străduiesc să reconstituie, în mod veridic, complexul tablou al societăţii omeneşti dintr-o epocă sau perioadă

„REVISTA DE ISTORIE". Tom 33, nr. 4, p. 707 — 723, 1980

istorică oarecare, dintr-o ţară sau zonă geografico-istorică, dintr-un continent sau din lumea întreagă; celor ce sînt învestiţi cu răspunderi politice, economice, sociale şi culturale. Demografia este — potrivit expresiei profesorului Pierre George — asemenea meteorologiei care trebuieşte consultată în fiecare zi pentru a lua o hotărîre realistă. Mai ales că demografia are incidenţe atît de numeroase şi atît de importante cu o mulţime de alte ştiinţe, discipline, teoretice şi practice: istorie, economie, sociologie, politologie, psihologie socială, genetică, medicină etc.

METODĂ ŞI IZVOARE

De acum un veac şi două decenii, de cînd Achille Guillard a publicat *Elements de statistique humaine, ou de démographie comparée*, învăţaţii sînt mereu în căutarea fundamentelor noii discipline sau ştiinţe, perfecţionării metodelor şi tehnicilor, îmbogăţindu-şi izvoarele. De la Georg von Mayr şi pînă astăzi, oamenii de ştiinţă netezesc drumul dintre demografie şi statistică pentru a ajunge la statistica demografică *(Bevölkerungsstatistik* sau *Vital statistik)* şi de aici la demografie *(Bevölkerungswissenschaft, Demographie, Demografia, Demography)*.

Metodele folosite în cercetarea demografică au fost şi mai ales sînt complexe, deoarece demografia este în acelaşi timp ştiinţă pozitivă şi deductivă, de analiză şi de sinteză. Cu ajutorul metodelor proprii, ştiinţa demografiei cercetează populaţia din trecut şi de azi sub feluritele sale aspecte, folosind statistica pentru culegerea şi înfăţişarea datelor, pentru legăturile dintre serii de fapte, pentru coeficientul de corelare. Întemeindu-se în mare măsură pe numere şi cifre, demografia foloseşte de asemenea instrumentele matematicii — *demografia cantitativă.*

Demografiei îi sînt necesare deopotrivă şi metodele istorice: cunoaşterea trecutului social-economic, cultural şi politic al populaţiei; cauzele stării populaţiei într-un anumit moment şi evoluţia într-un anumit sens; structura populaţiei într-o anumită etapă şi modificarea structurală. Şi în raport de toate acestea, previziunea şi perspectiva demografică — *demografia calitativă.*

Demografia istorică este o parte a ştiinţei istorice şi a problemei generale a populaţiei — istoria populaţiei; este o componentă a ştiinţei economice — structura economică şi profesională a populaţiei —; o parte a geografiei — geografia umană şi geografia istorică —; o componentă a politologiei — politica demografică; a istoriei culturii — starea culturală a populaţiei etc. Şi poate mai mult chiar, fiind implicată în fiecare din aceste domenii, deoarece ponderea factorului populaţiei, creşterea sau scăderea — mai lentă sau mai rapidă, continuă sau discontinuă — este în concordanţă cu starea de civilizaţie a societăţii într-o perioadă istorică oarecare, într-o zonă geografico-politică oarecare. Demografia — prin aspectele sale dinamice — mobilitatea populaţiei, mişcarea internă şi mai cu seamă migraţiunea externă — este ea însăşi un factor de civilizaţie, înlesnind şi impulsionînd circulaţia ideilor, experienţelor, valorilor materiale şi spirituale create de oameni, cu un cuvînt a componentelor civilizaţiei.

Pentru cunoaşterea prezentului şi viitorului demografic două metode mai ales se folosesc : *metoda statică*, adică studierea stării populaţiei la un moment dat : pe structuri sociale, pe grupe de vîrstă, pe sexe, pe profesiuni şi *metoda dinamică* sau *cinematică*, studierea separat a mişcării populaţiei şi a cauzelor ei : naştere, decese, migraţie etc. Iar metodele folosite sînt fundamentale, matematice, care determină numai numărul total al populaţiei ; economice, care se întemeiază pe ponderea factorilor economici în evoluţia numerică şi pe structuri ale populaţiei în raport de fertilitate, mortalitate şi mobilitate a populaţiei ; metoda componentelor, apreciată astăzi ca una din cele mai importante, întemeiată pe proiectarea subpopulaţiilor : efectivul de ani sau grupe de ani, vîrsta, sexul, raportate la regimul sau legea de mortalitate, la indicii acestor fenomene demografice, care vor acţiona în perspectivă. Cu cît prognozele — socotite unul din scopurile principale ale ştiinţei demografice — vor fi mai exacte, cu atît demografia va deveni o ştiinţă mai exactă [1].

*

Demografia ca orice ştiinţă socială se întemeiază pe izvoare. Pe cît mai multe şi cît mai variate izvoare. Ca şi în cazul altor ştiinţe şi cele demografice sînt de însemnătate diferită, unele de mai mică importanţă : lista de comuniune a copiilor, genealogiile, corespondenţa administrativă şi chiar literatura, listele de cetăţenie, listele profesionale, listele oficiilor de angajare a oamenilor, rapoartele administrative, inscripţiile cimitirelor, listele de decese ale spitalelor etc. Statistice sau nestatistice, aceste izvoare nu constituie decît ajutoare auxiliare pentru istoricul demograf sau statisticianul demograf. De importanţă primordială sînt izvoarele demografice propriu-zise : registrele de impunere, registrele militare (lustrele), conscripţiile de diferite categorii (generale, fiscale, confesionale), registrele parohiale, registrele de stare civilă laice, numărătoarele de populaţie, recensămintele, publicaţiile statistice etc. [2].

Asemenea izvoare sînt, însă, mai ales pentru primele secole ale evului mediu, sporadice, limitate din punct de vedere al ariei de cuprindere şi totuşi istoricul demograf este dator să încerce reconstituirea tabloului demografic şi pentru perioadele şi teritoriile pentru care asemenea izvoare lipsesc. În acest caz, metoda şi izvorul se împletesc : geografia istorică. Cunoscînd numărul aproximativ al aşezărilor (sate, tîrguri, oraşe) şi cunoscînd, iarăşi aproximativ, populaţia medie a unei categorii de aşezări se poate deduce, cu probabilitate, totalul populaţiei unei ţări sau a mai multor regiuni ale unor ţări. Prudenţa e necesară deoarece nu toate aşezările existente la un moment dat sînt pomenite în documente; altele dintre cele pomenite au „dispărut" între timp ; nici media populaţiei aşezărilor nu este uşor de stabilit, nici chiar atunci cînd se cunoaşte numărul familiilor sau gospodăriilor, deoarece într-o gospodărie pot trăi mai multe

---

[1] P.R. Cox, *Demography*, Cambridge, 1970; R. Pressat, *Spécificité de la démographie*, în *Committee on Teaching of Demography and Training in Population*, Liège, 1973; P.C.M. Matthiessen, *The Content of a Cove Course in Formal Demography*, în *op. cit.;* D. Kirk, *The Field of Demography*, în *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 12, London, 1968; H. S. Shryock, J. S. Siegel a.o., *The Metods and Materials of Demography*, în *Bureau of the Census*, Washington, 1971; Vl. Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, Bucureşti, 1975.

[2] Ne vom ocupa numai de izvoarele principale referitoare la evul mediu şi epoca modernă.

familii, după cum numărul membrilor unei familii, la rîndul său, variază în raport de numeroase cauze: familii „mari", familii „clasice" obişnuite etc. Totuşi metoda şi izvorul nu pot fi ignorate, ci utilizate, deoarece s-au dovedit utile, necesare chiar.

Dintre izvoarele demografice propriu-zise, actele de stare civilă sînt socotite printre cele mai importante.

Multă vreme, acte de înregistrare numai a evenimentelor demografice pentru nevoi personale, actele de stare civilă au devenit şi sînt tot mai mult izvoare de primă însemnătate pentru demografie şi statistică demografică, constituind temeiul cunoaşterii mişcării naturale a populaţiei: născuţi, decedaţi, căsătoriţi, divorţaţi. Actele de stare civilă sînt înregistrări cu caracter continuu şi obligatoriu pe măsura producerii evenimentelor demografice. Se referă în special la naşteri, căsătorii, decese, uneori şi la divorţuri, înfieri şi adopţiuni. Pentru toate aceste evenimente demografice există un super registru, dar pot exista şi există de multe ori, mai ales în epoca contemporană, registre pentru fiecare eveniment demografic în parte.

La început, actele de stare civilă erau în competenţa autorităţilor bisericeşti. Erau registrele parohiale, în lipsa unor autorităţi administrative care să facă oficiul de stare civilă. Iniţial a lipsit organizarea sistematică a oficiilor de înregistrare din partea parohiilor. Ele au fost însă tot mai bine organizate pe măsura înaintării în timp.

Cele mai vechi înregistrări a naşterilor, căsătoriilor şi deceselor, cu oarecare organizare, se pare că s-au realizat în Japonia încă în prima jumătate a sec. al VIII-lea. Acestea nu erau, însă, registre de stare civilă propriu-zisă.

Registrele parohiale pot fi considerate cele mai vechi acte de stare civilă. Generalizate prin hotărîrile conciliului de la Trento din 1563 pentru biserica catolică, în diferite locuri asemenea documente demografice sînt mai vechi [3].

Conciliul de la Trento extinde obligaţia pentru întreaga biserică catolică, iar la începutul sec. al XVII-lea, papa Paul al V-lea prin enciclică papală *Apostolicae Sedis* transmite instrucţiuni amănunţite cu privire la datele ce trebuiau înregistrate: naşteri pe lîngă botezuri, căsătorii şi decese. Enciclica respectivă mai prevedea şi organizarea altor registre, care conţineau şi ele date demografice: logodne, numărul credincioşilor *(status animarum)*, confirmări. Cu timpul registrele de stare civilă organizate de paroh au cuprins şi alte date: martorii şi naşii.

Potrivit acestor dispoziţii şi hotărîri repetate, se introduc registrele parohiale în toate ţările sau bisericile catolice: Italia, Spania, Franţa, Ţările de Jos, Austria, ţările germane, Polonia, Ungaria, America Latină etc. La început preoţii, în general, nu au respectat întru totul instrucţiunile, ci au cuprins în aceleaşi registre toate fenomenele demografice, pe file separate sau continuativ. Prin intervenţia papalităţii, mai ales prin

---

[3] Este cazul, de exemplu al registrelor de la Givry (Franţa), dintre anii 1334—1357 sau a măsurilor unor episcopi francezi din sec. al XVI-lea de a introduce registre în diecezele lor, ca cel din Lorrain din 1555. Sporadic au fost introduse anterior registre parohiale şi în Belgia, Italia şi Spania (sfîrşitul sec. al XVI-lea). În Anglia şi Ţara Galilor, din dispoziţiile regelui Henric al VIII-lea se introduc registre „de stare civilă" în prima jumătate a sec. al XVI-lea, iar pe la mijlocul secolului şi în unele ţări din America Latină (de exemplu Mexic).

enciclilic *Rituale Romanum* din 1614 registrele parohiale de stare civilă s-au îmbunătăţit, devenind, astfel, izvoare demografice de însemnătate primordială.

Registrele parohiale de stare civilă se introduc, după exemplul bisericilor catolice şi în bisericile reformate şi protestante: anglicană, luterană, calvină, unitariană şi de asemenea şi în biserica ortodoxă [4].

Interesele mereu sporite faţă de problema demografică — motive fiscale, militare, sociale — determină oficialitatea laică să se preocupe, alături de biserică, sau fără colaborarea acesteia, de cunoaşterea populaţiei atît sub aspect cantitativ, cît şi calitativ. Începutul se pare că aparţine statului Massachusetts din America de Nord, unde la 1639 se încredinţează autorităţilor administrative conducerea registrelor de stare civilă. Rînd pe rînd, alte state din acelaşi continent îi urmează exemplul. Şi exemplul este urmat şi de ţările europene. În ţările scandinave după o „numărătoare" a populaţiei bărbăteşti din 1663, la sfîrşitul sec. al XVII-lea (1680), oficialitatea stabileşte norme mai riguroase pentru întocmirea registrelor de stare civilă. Ceea ce se întîmplă şi în ducatul Lorenei aproape în acelaşi timp, iar la puţină vreme după aceea, împăratul Leopold I se preocupă de realizarea unei „statistici generale" cu privire la „numerus animarum" din Imperiul habsburgic. Faza mixtă, eclesiastică-laică, în Brazilia se înscrie în deceniul al VII-lea al sec. al XVIII-lea.

În realizarea pasului spre laicizarea şi perfecţionarea registrelor de stare civilă şi, deci, a instrumentelor de cunoaştere a populaţiei „cameraliştii" şi-au avut rolul lor însemnat. Ei au elaborat teoria şi au pus temeiurile concepţiei potrivit căreia o politică justă şi îmbunătăţirea bunei stări publice, pretinde statului cunoaşterea numărului populaţiei şi a structurii acesteia. Oficialitatea în general fiind receptivă, deoarece era interesată, iniţiativa „cameraliştilor" găseşte înţelegerea necesară. Necesităţile economice şi politice — dări, soldaţi — într-o vreme bîntuită de războaie, au fost hotărîtoare. Politica populaţionistă *(impopulatio)* era o necesitate. Şi necesitatea a determinat acţiunea: conscripţii cu caracter bisericesc şi laic, „civile" se realizează în a doua jumăate a sec. al XVIII-lea. Codul civil napoleonean, cu influenţele cunoscute asupra legiuirilor altor ţări europene, a însemnat generalizarea laicizării evidenţelor demografice.

Este, în acelaşi timp, această măsură şi pasul hotărîtor spre „epoca statistică", după încercările, meritorii fără îndoială, din sec. al XVIII-lea, precursoare îndrăzneţe ale statisticilor demografice sau recensămintelor. Trecerea se face treptat, uneori pe nisimţite, îndreptăţindu-l pe A. Carr-

[4] În a doua jumătate a sec. al XVI-lea registrele parohiale sînt încă sporadice. În sec. al XVII-lea acestea se generalizează, atît pentru confesiunea catolică, precum şi pentru confesiunile reformate-protestante: Italia, Spania, Franţa, Ţările de Jos, Polonia, Ungaria, Transilvania, ţările nordice (Danemarca, Suedia, Norvegia, Finlanda), ţările germane, America Latină, Quebec etc.: în Ţara Românească şi Moldova, pravilele domneşti din prima şi a doua jumătate a sec. al XVII-lea cuprind dispoziţii cu privire la obligaţia ierarhilor bisericeşti de a ţine evidenţa hotărîrilor de divorţ, a înmormîntărilor şi testamentelor. Dintre cei îndreptăţiţi a-şi înscrie merite în studierea, sub raport demografic, a acestor registre se numără Roger Mols *(Introduction à la demographie historique des villes d'Europe du XIVe—XVIIIe siècle*, vol. I, p. 76—102, 261—290); Heinrich Bercting (*Geschichte der Matrikeln von der Frühkirche bis zur Gegenwart*, Friburg, 1959, 134 p.). În acelaşi timp Consiliul internaţional al arhivelor a organizat o anchetă cu privire la registrele parohiale şi de stare civilă în unele ţări europene şi latino-americane („Archivum", VIII (1958), IX (1959). Prima secţie a Colocviului de demografie istorică organizat la Cluj-Napoca (septembrie 1977) de asemenea a dezbătut problema registrelor parohiale ca izvor important pentru demografia istorică.

Saunders să constate că apariţia primului recensămînt nu desparte două perioade istorice ca umbra şi lumina, ci mai degrabă ca un răsărit de soare precedat de o lungă auroră şi urmat de un urcuş treptat înainte de a atinge zenitul. Forme evoluate şi perfecţionate ale diferitelor sisteme de înregistrare a populaţiei, recensămintele conţin date cu privire la starea populaţiei : numărul, repartizarea geografică, distribuţia populaţiei după diferite caracteristici socio-economice, domiciliul, vîrsta, starea civilă, cetăţenia, nivelul de instruire, locul de muncă, categoria socială, ocupaţia, naţionalitatea etc.

Începuturile de numărătoare a populaţiei, care conţin unele date proprii recensămintelor, mai puţine, incomplete, însă, sînt socotite cele din Islanda din 1701, şi din unele regiuni ale Franţei din prima jumătate a sec. al XVIII-lea. Specialiştii socotesc mai aproape de ceea ce se înţelege prin recensămîntul modern, numărătoarea populaţiei din ţările scandinave dintre 1640—1769, urmate de unele ţări germane între 1769—1773, de Spania în 1787, de Brazilia etc.

Sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi veacul următor este perioada organizării recensămintelor în toate ţările europene şi în unele din afara Europei : Imperiul habsburgic în 1785—1787, Statele Unite ale Americii în 1790, urmate de Franţa în 1801, apoi de Belgia, Prusia, Statul papal, regatul Piemont, Rusia etc. [5].

Pentru mai multe ţări din Imperiul habsburgic, printre care şi Ungaria şi Transilvania, cel dintîi recensămînt modern poate fi socotit cel din 1785—1787, organizat de împăratul Iosif al II-lea. Se urmăreşte prin acest recensămînt cunoaşterea populaţiei Imperiului habsburgic, în scopuri fiscale şi militare. Caracterul de recensămînt a „numărătoarei" populaţiei este dovedit de modul de organizare, metodologia efectuării lui şi mai ales aspectele demografice înregistrate. Efectuarea recensămîntului a fost încredinţată unor organisme constituite şi instruite în acest scop. Caracterul de recensămînt al numărătoarei din 1785—87 este demonstrat de universalitatea înregistrărilor. A fost recenzată întreaga populaţie, după metoda interogării, din partea recenzenţilor, a capului familiei, pe gospodării. Modernitatea recensămîntului mai este dovedită şi de faptul că au fost aplicate, adevărat parţial numai, metodele statistice cunoscute la acea vreme : „populaţie de drept" şi „populaţie de fapt"; locuitori „plecaţi" (emigraţi) şi „străini" (imigraţi); este înregistrată populaţia pe sexe după starea civilă a bărbaţilor şi parţial pe vîrste, pe stări sociale : nobili, preoţi, funcţionari, orăşeni şi meşteşugari, ţărani, jeleri, militari etc.

Pentru celelalte două ţări române, Moldova şi Ţara Românească, trecerea spre recensămintele moderne se petrece tot în sec. al XVIII-lea, odată cu măsurile domnitorului Constantin Mavrocordat din 1741, cu privire la înregistrarea populaţiei. Un pas înainte spre recensămintele propriu-zise se realizează prin catagrafiile din deceniile 3—4 ale sec. al XIX-lea, un fel de recensăminte mai mult cu caracter fiscal.

---

[5] Forrest E. Linder, *World demographie data*, în *The Study of Population*, 1959; R. Mols, *op. cit.*, vol. I, p 99; H. S. Shryock, I. S. Liegel, *op. cit.*, l.c.; G. Retegen, *De la census-ul roman la recensămintele moderne ale populaţiei*, în „Viaţa economică", 2, 4, 6/1966; Dányi D., David Z., *Az elsö magyarországi népszámlalás*, Budapest, 1960 Vl. Trebici, *op. cit.*, p. 72—74, 96—97; *Manuel de statistique de l'état civil*, New York, 1955 (sub egida O.N.U.); P. Flaskämper, *Bevölkerungsstatistik*, Hamburg, 1962; L. Henry, *Démographie. Analyse et modèles*, Paris, 1972.

Catagrafia Moldovei din anul 1820 poate fi socotită, cu rezerve, fireşte, din cauza limitelor sale, recensămîntul general al populaţiei din această ţară. Instrucţiunile oficiale cuprindeau metodele şi tehnicile de înregistrare a populaţiei mai ales din punct de vedere fiscal. Iar cel dintîi recensămînt modern al populaţiei din Ţara Românească este din 1838 care a înregistrat întreaga populaţie, pe liste nominale, cuprinzînd datele despre gospodării şi persoane, pe sexe, vîrstă, stare civilă, stare familială, naţionalitate, grupă socială, profesie principală, stare fizică, repartizare pe medii (rurală şi urbană) etc. [6].

În afara izvoarelor generale, proprii întregului continent european şi unor ţări extraeuropene, magistral analizate de Roger Mols, cele trei ţări româneşti (Transilvania, Moldova şi Ţara Românească) au beneficiat de unele izvoare specifice pentru sec. XVI—XVIII : urbariile şi catastifele. Cele dintîi, proprii Transilvaniei, sînt socotite — şi sînt în realitate — izvoare demografice de valoare incontestabilă, chiar dacă, din cauza limitării datelor cuprinse, nu pot fi socotite de valoarea recensămintelor. Urbariile cuprind categoriile ţărănimii dependente de pe un domeniu oarecare, de cetate sau feudal. Ele, urbariile înregistrează de asemenea bunurile mişcătoare şi nemişcătoare ale familiilor înregistrate, ceea ce oferă posibilitatea cunoaşterii structurii social-economice şi social-juridice a ţărănimii dependente. Unele dintre urbarii mai conţin date cu privire la mişcarea naturală şi migratorie a ţărănimii : natalitate, mortalitate, plecări, sosiri etc. Urbariile din Transilvania mai oferă posibilitatea cunoaşterii structurii etnice a Transilvaniei.

Cu toate calităţile lor incontestabile, urbariile nu sînt lipsite nici ele de unele carenţe sub aspect demografic. Cea dintîi decurge din faptul că urbăriile nu cuprind întreaga populaţie, ci numai cea dependentă, aservită. În al doilea rînd, urbariile nu sînt nici ele cu totul exacte, din cauza necunoaşterii realităţii din partea conscriptorilor, care, de aceea, puteau fi — şi erau — induşi în eroare în chip voit din partea celor ce declarau, pentru a se sustrage obligaţiilor fiscale sau feudale. În al treilea rînd urbarii nu s-au întocmit pentru toate domeniile, astfel că pe baza lor se poate cunoaşte situaţia demografică doar parţial raportată la ţara întreagă.

Cu aceste calităţi şi carenţe, urbariile sînt, fără îndoială izvoare demografice — parţiale, este adevărat — de însemnătate incontestabilă pentru cunoaşterea populaţiei aservite începînd cu deceniul 2 al sec. XVI-lea (de cînd se păstrează asemenea izvoare), pînă la începutul sec. al XIX-lea, cînd se realizează o conscripţie generală a populaţiei rurale în Transilvania.

Secolul al XVIII-lea se îmbogăţeşte în izvoare demografice, adăugîndu-se celor dinainte altele, noi : conscripţiile fiscale şi confesionale.

[6] L. Moldovan, *Instrucţiunile în limba română date în anul 1785 pentru înregistrarea (conscripţia) populaţiei din Transilvania*, în „Revista de statistică", 9—10/1965; idem, *Conscripţii şi recensăminte în Transilvania (sec. XVII—XIX). Metodologie şi valoare documentară*, în „Revista de statistică", 8/1970; G. Retegan, *Tehnica de înregistrare a populaţiei Principatelor Române la mijlocul sec. al XVIII-lea. Actul lui Constantin Mavrocordat din 1741*, în „Revista de statistică", 11/1964; Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1820*, în „Revista de statistică", 7/1959; G. Retegan, *Primul recensămînt modern al populaţiei şi agriculturii Ţării Româneşti*, 1839 în „Revista de statistică", 4—5/1964.

Cele dintîi conscripţii fiscale pentru Transilvania sînt realizate în anul 1720—1721. Ele oferă date cu privire la structura social-economică şi social-juridică, precum şi la mişcarea naturală şi la structura familială a populaţiei.

Conscripţiile confesionale din răstimpul cuprins între anii 1733—1762 sînt importante pentru cunoaşterea dinamicii şi a ritmului de creştere a populaţiei, pe localităţi şi pe întreg teritoriul cuprins în conscripţiile respective, densitatea populaţiei, cu deosebirile determinate de relief şi alte cauze, social-politice.

Pentru Moldova şi Ţara Românească importante sînt, din punct de vedere demografic catastihele, conscripţii cu caracter fiscal, şi care cuprind întreaga populaţie contribuabilă din unităţile administrative (ţinuturi, judeţe) conscrise. Catastihele oferă posibilitatea cunoaşterii structurii social-economice şi social-juridice a populaţiei contribuabile. Şi de asemenea aceste catastihe permit comparaţia densităţii populaţiei între diferitele unităţi administrative, în raport cu condiţiile de relief, dar şi condiţiile geografico-politice (zone în mai mare măsură „în calea răutăţilor" şi zone mai ferite de primejdia invaziilor).

Nu înseamnă, însă, că această categorie de izvoare e lipsită de lacune. Ele există şi nu neînsemnate : nu este cuprins întreg teritoriul ţării ; lipsesc locuitorii necontribuabili ; nu este cuprinsă nici totalitatea locuitorilor contribuabili, unii reuşind să se sustragă înregistrării datorită necunoaşterii realităţii din partea conscriptorilor.

Catagrafiile Moldovei şi Ţării Româneşti din sec. al XVIII-lea şi primele două decenii ale celui următor permit cunoaşterea ritmului de creştere a populaţiei din cele două principate române, a structurii social-economice şi social-juridice a populaţiei acestora (contribuabilă, necontribuabilă, liberă şi dependentă), structura profesională (agricultori, meşteşugari, negustori), densitatea populaţiei pe zone şi pe întreaga ţară, mişcarea migratorie a acesteia etc. [7].

Pentru perfecţionarea recensămintelor populaţiei un rol însemnat l-a avut Congresul internaţional de statistică de la St. Petersburg din 1872, care a adoptat „norme internaţionale minime" cu privire la recensăminte. Iar sesiunea din 1897 a Institutului internaţional de statistică a hotărît organizarea, în 1900, a unui „recensămînt mondial al secolului".

Era semnul preocupării oamenilor faţă de ritmul de creştere al populaţiei. Nu ofereau argumente liniştitoare nici „mediana" lui Quetelet şi nici „curba logistică" Verkulst-Pearl-Reed, în sensul că obstacolele în calea sporului demografic cresc în proporţie egală cu raportul dintre populaţia suplimentară şi populaţia totală.

*

Între „obstacolele" creşterii populaţiei erau atunci şi epidemiile. Iar de atunci şi pînă acum s-a adăugat şi factorul ecologic [8]. De aceea dintr-o ştiinţă particulară şi secundară, disciplina ce-şi derivă numele de

[7] *Din istoria statisticii româneşti*, Bucureşti, 1960, Şt. Pascu, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie*, în *Problèmes des mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en démographie historique*, Liège, 1965; idem, *Cercetările de demografie istorică din România în ultimii 15 ani*, în *Populaţie şi societate*, vol. II, Cluj-Napoca, 1977.

[8] Factorul epidemiei ocupînd un loc central în raportul general al prof. Flinn, eu mă voi ocupa mai mult de factorul ecologic.

la grecescul *oikos* (casă, ca şi economia), ecologia a devenit o ştiinţă primordială şi universală, deoarece relaţia dintre vieţuitoare, dintre om şi mediu este una din problemele cardinale ale omenirii contemporane şi mai mult încă va fi a celei de mîine. Este explicaţia înfiinţării unei organizaţii internaţionale care să se ocupe de problema mediului ambiant, socotită de egală însemnătate cu problema păcii, securităţii, alimentaţiei, energiei, mărilor şi oceanelor, zborului cosmic etc. Însemnătatea problemei mai poate fi apreciată şi prin faptul că din ce în ce mai numeroase manifestaţii ştiinţifice internaţionale au drept preocupare această problemă: congrese, conferinţe, expoziţii etc. Cea de la Chicago din 1933 avea drept motto: „Ştiinţa investighează, industria aplică, omul se adaptează". Pe drept cuvînt afirma Guy Bolat că istoria omului a fost o căutare permanentă de armonizare a raporturilor sale cu natura [9]. Însemnătatea ecologiei mai rezultă şi din faptul că se fac eforturi pentru formarea unei conştiinţe ecologice, în sensul educării societăţii în respectul naturii, în responsabilitatea faţă de mediu, combaterea acţiunilor dăunătoare mediului, penalizarea daunelor cauzate naturii, încurajarea acţiunilor sociale în îmbunătăţirea mediului. Şi mai rezultă însemnătatea ecologiei din numărul mare de cercetări ce i-au fost consacrate în secolul nostru, mai ales în ultimii 50—60 de ani. Bibliografia lui J. A. Quinn, publicată în 1940 cuprinde 347 studii apărute pînă atunci, scrise numai de autori americani [10]. Această preocupare atentă pentru problemele ecologice justifică judecata lui René Duchac, anume că ecologia a reprezentat în prima jumătate a secolului nostru o tentaţie metodologică comparabilă mecanismului cartesian sau newtonian din sec. al XVII-lea [11]. Faptul ştiinţific major al secolului nostru e socotită ecologia şi de Ch. C. Adams, care o integrează ştiinţelor sociale şi ştiinţelor biologice [12].

Dacă cvasiunanimitatea cercetătorilor sînt de acord cu privire la domeniul ecologiei, adică raportul dintre oameni şi mediul natural înconjurător, divergenţe de opinii îi separă cînd se apropie mai mult de problemele ecologice concrete. Astfel, ecologia umană, potrivit opiniei lui R. E. Park, este interpreta dictonului latin *homo additus naturae*, în sensul că poziţia societăţii umane faţă de comunităţile biotice nu are caracter antimonic, ci de înnobilare, de sublimare. De aceea se constată o independenţă relativă a omului faţă de mediul înconjurător, structuri sociale generate de cutume şi întărite prin consens, mijloace de comunicaţie, reglementări instituţionale, „ordine morală" etc. Aceste probleme se combină într-un fel de ierarhie, în care ordinea ecologică constituie baza, şi cea morală vîrful [13].

---

[9] Guy Bolat, *Marxisme et environnement*, Paris, 1973, p. 12—22.

[10] *Topical summary of current literature on human ecology*, în „American Journal of Sociology", XLV, septembrie 1940, p. 191—226. Istoriografia americană a problemei pînă prin 1960 e analizată de René Duchac, *La sociologie des migrations aux États Unis*. Mouton-Paris-La Haye, 1974, p. 123—186. Regretăm imposibilitatea de a cunoaşte cercetările problemei la zi din alte ţări.

[11] R. Duchac, *op. cit.* l. c.

[12] *The relation of general ecology to human ecology*, în „Ecology", XVI, iulie 1935, p. 316—335, ap. R. Duchac, *op. cit.*, p. 131—132.

[13] R. E. Park, *Human ecology*, în „American Journal of Sociology", XLII/1 iulie 1936, p. 1—15; idem, *Succession, an ecological concept*, în „American sociology Rewiew", aprilie 1936, p. 171—179, ap. R. Duchac, *La sociologie des migrations aux États Unis*, Mouton, Paris, La Haye, 1974, p. 132—138.

Ordinea morală a lui Park e suplinită, în concepţia lui Quinn, cu fenomenul cultural, în care include fenomenul ecologic şi social, în sensul că mediul înconjurător are totdeauna şi semnificaţii culturale. Cultura ar fi implicată, astfel, întotdeauna în interacţiunile ecologice, cel puţin în trei modalităţi : precizează şi explicitează dorinţele specifice pe care omul încearcă să şi le satisfacă ; face perceptibile şi semnificative resursele mediului ambiant folosit de oameni ; furnizează tehnici şi echipamente folosite de oameni pentru a-şi procura resurse culturale necesare satisfacerii nevoilor spirituale. Interacţiunea ecologică nu poate fi înţeleasă independent de cultură, chiar dacă această acţiune în sine nu este culturală. De aceea, cultura afirmă Quinn „mult mai mult decît natura, constituie punctul de plecare imediat pentru studiile concrete de ecologie umană" [14].

Mobilitatea spaţială şi mobilitatea socială a oamenilor sînt socotite de K. Mukerjee obiectul studiului ecologic. Corelarea dintre cele două forme de mobilitate se realizează în sensul că schimbarea locului de vieţuire înseamnă şi schimbarea statutului oamenilor respectivi. De aceea, cele două aspecte ale mobilităţii pot fi încadrate în noţiunea mai generală de „mobilitate ecologică", definită ca mişcare spaţială, prin care oamenii intră în competiţie sau cooperează în vederea obţinerii unei poziţii sau a unui statut, dezvoltînd un anumit tip de relaţii umane. Care sînt diferite în raport de medii : societatea urbană industrială, impersonală, funcţională, centralizată ; societatea rurală tradiţională, intimă, obştească, de vecinătate, de consens etc. [15].

Puncte de vedere divergente au fost formulate şi cu privire la raportul dintre ecologie şi alte ştiinţe, sociale şi ale naturii. A. H. Hawley subliniază, de pildă, strînsa asociere între biologie şi ecologie, în sensul că viaţa este o luptă continuă în vederea adaptării unui organism la mediul ambiant. Fiind vorba despre oameni, i se recunoaşte ecologiei caracterul fundamental de ştiinţă socială. Recunoscîndu-i înrudirea cu demografia, Hawley mai accentuează şi faptul că problemele ecologiei umane sînt esenţialmente probleme de populaţie. De aceea, ecologia ca morfologie a vieţii colective este în acelaşi timp şi statică şi dinamică [16].

Un alt punct de vedere susţine Ph. Hauser care încearcă, într-o formulă nuanţată, să disocieze într-un fel demografia de socio-ecologie, iar literatura demografică constituie într-o oarecare măsură un corp de cunoştinţe separat, care în general nu se înscriu într-un cadru ecologic. Este în fond, încercarea mărturisită indirect de a asigura autonomie demografiei şi a nu o subordona ecologiei, ca simplă tehnică de colectare a datelor [17].

Mai aproape de concepţia justă cu privire la raportul dintre ecologie şi demografie se situează Otis Duncan, cu a sa teorie socio-demografică.

---

[14] I. A. Quinn, *Culture and ecological phenomena*, în „Sociology and social Rewiew", XXV, martie 1941, p. 313—320, ap. R. Duchac, *op. cit.*, 139—145.

[15] R. Mukerjee, *Mobility, ecological and social*, în „Social Forces", XXI, decembrie 1942, p. 154—159, şi *Ecological and cultural patterns of social organization*, în „American Sociology Rewiew", VIII, decembrie 1943, 643—649, ap. R. Duchac, *op. cit.*, p. 146—149.

[16] A. H. Hawley, *Ecology and human ecology*, în „Social Forces", XXII, 1944, p. 398—405, ap. Duchac, *op. cit.*, p. 150—160, 175—177.

[17] Ph. Hauser, *Ecological aspects of urban research*, în L. D. White, *The State of the Social Sciences*, Chicago, 1956, p. 229—254, ap. R. Duchac, *op. cit.*, p. 164—173.

în sensul că ecologia furnizează demografului o perspectivă generală, de principii euristice şi de concepte, precum şi de ipoteze specifice de certă însemnătate. Pe de altă parte, la rîndul lor, multe probleme de ecologie umană — afirmă Duncan — sînt abordate într-o manieră mai eficace de cercetătorii ce folosesc tehnicile moderne de analiză demografică. Din aceste motive legătura dintre cele două discipline este atît de strînsă, încît e greu să deosebeşti un ecolog de un demograf. Un număr mare de probleme referitoare la populaţie intră în cîmpul cercetătorilor de ecologie umană şi reciproc, datele demografice sînt utilizate de ecolog cu titlul de variabile independente, de variabile dependente sau de indicatori ai unui aspect al organizării ecologice. Patru categorii de probleme demografice de mare interes şi pentru ecolog se pot defini : distribuţia populaţiei, compoziţia populaţiei, creşterea populaţiei şi mişcarea populaţiei [18].

Cu un asemenea cîmp de cuprindere, pasul se face mai uşor spre ecologie, ştiinţa supradimensionată care stăpîneşte numeroase aspecte aparţinînd altor ştiinţe, biologice şi sociale, astfel încît ecologia să-şi justifice caracterul de ştiinţă pluridisciplinară, de cuprinzătoare sinteză. Ceea ce la o examinare mai atentă nu pare prea exagerat. R. D. McKenzie încerca asemenea performanţă încă în 1925. În analiza în paralel a fenomenului ecologic şi creşterea urbană, de exemplu, care înseamnă distribuirea spaţială a locuitorilor (construcţii publice, locuinţe, străzi etc.) este şi geografie şi ecologie, cu deosebirile dintre ele : geografia se ocupă cu situaţia spaţială, pe cînd ecologia se ocupă cu procesul de schimbare a situaţiei în raport cu creşterea populaţiei ; în cazul geografiei, sîntem în prezenţa unei situaţii statice, pe cînd în cazul ecologiei, a situaţiei dinamice. Interferenţa dintre ecologie şi economie, dar şi deosebirile dintre ele se exprimă în faptul că economia se ocupă cu implantaţiile echipamentelor economice, (industrie, comerţ, construcţii, transporturi etc.) şi cu grupurile de oameni legaţi de funcţionalitatea acestora ; ecologia face un pas mai departe, preocupîndu-se de procesul distribuirii grupurilor de oameni în mediul urban ; ceea ce înseamnă că ecologia se ocupă de două serii de fenomene : distribuirea populaţiei în spaţiu şi succesiunea în timp a grupurilor umane, adică corelarea fenomenului spaţial şi temporal, ceea ce înseamnă mobilitate şi fluiditate ; mobilitate în ce priveşte compoziţia unei populaţii, fluiditate în ce priveşte mişcarea în interiorul unui organism ecologic. Ceea ce este foarte important pentru planificarea urbană în perspectivă pe baza cunoaşterii evoluţiei grupurilor umane [19]. Dar aceasta înseamnă şi sociologie şi înseamnă mai ales demografie şi de asemenea şi fenomen cultural, de civilizaţie, întrucît omul este capabil să se adapteze, să transforme mediul natural ambiant şi să-l adapteze nevoilor sale.

Peste aceste divergenţe de păreri, mai degrabă de definire a domeniului propriu ştiinţei ecologice şi al interferenţelor cu alte ştiinţe, unanimitatea opiniilor întruneşte definiţia generală a noii ştiinţe : raporturile dintre

---

[18] Otis Duncan, *Human ecology and population studies*, în Hauser şi Duncan, *The Study of Population*, 1959, p. 678—716, ap. R. Duchac, *op. cit.*, p. 173—177.

[19] R. D. McKenzie, *The scope of human ecology*, în „American Sociology", Soc. Publies, XX/14, 1925; idem, *The ecological approach to the study of the human community*, în R. E. Park, E. W. Burgess şi R. D. McKenzie, „*The City*", 1925, p 63—79, ap. R. Duchac, *op. cit.*, p. 139—141.

omul-colectivitate şi omul individ şi mediul înconjurător, natural şi modificat tot de om, în interesul lui, care uneori se răzbună asupra celor ce l-au modificat.

Problema protecţiei mediului nu e o creaţie a zilelor noastre. Ea a apărut odată cu factorii nocivi dăunători omului. Pe măsura sporirii acestora, problema mediului înconjurător a preocupat tot mai mult pe oameni. De prin anii'60 această problemă a devenit o problemă socială aproape în toate ţările industrializate ale lumii. Din sondajele de opinie publică realizată în Suedia în 1969 rezultă că 84 % din cei chestionaţi cereau să se pună taxe pentru industriile poluante ; 54 % declarau că preferă o rată de creştere mai mică a produsului naţional brut, dacă în felul acesta mediul înconjurător ar fi salvat de la distrugere. Iar din sondajele efectuate în Statele Unite cu regularitate după 1966 rezultă că poluarea mediului înconjurător era considerată de majoritatea celor anchetaţi una din problemele sociale majore, cerînd majorarea bugetului pentru protecţia mediului. Această preocupare a determinat organizarea, la Stockholm, în 1972, a Conferinţei Naţiunilor Unite asupra mediului înconjurător uman [20].

Importanţa ecologiei mai rezultă şi din faptul că ea a stîrnit şi interesul scriitorilor : Walt Whitman în poemele sale subliniază influenţa mediului ambiant asupra omului, asupra psihicului şi fizicului acestuia ; Mark Twain este o sursă de înţelepciune cu privire la natura mediului ambiant din regiunea fluviului Mississippi şi totodată un critic necruţător cu privire la neaplicabilitatea ştiinţei la protejarea mediului. Criticul Leo Marx subliniind asemenea preocupări (completînd lista cu Cooper, Emerson, Thoreau şi Melville) le consideră izvoare de învăţătură pentru ecologie.

Complexitatea problemei rezultă şi din faptul că ecologia are influenţe asupra a numeroase domenii ştiinţifice : ştiinţelor naturii, tehnologiei, ştiinţelor sociale, gîndirii şi metodologiei ştiinţifice şi cooperării internaţionale. Influenţa ecologiei asupra ştiinţelor naturii, afirmă Mircea Maliţa, conduce la crearea de energii bazate pe resurse regenerabile : solară, eoliană, mareeană ; contribuie la sporirea randamentului agriculturii prin activitatea fotosintezei ; la conservarea solurilor prin combaterea desertificării, eroziunii, salinizării ; la identificarea de noi resurse prin „revoluţia" geologiei, prin explorarea oceanelor şi prin conservarea resurselor genetice ; ecologia contribuie la progresele medicinii prin combaterea maladiilor de mediu (emphysema în ţările dezvoltate, schistosomiasis în ţările în curs de dezvoltare). Influenţa ecologiei asupra tehnologiei contribuie la cercetarea şi utilizarea tehnologiilor nepoluante prin studiul ecotehnicilor, la epurarea apei, la nepoluarea aerului, la reciclarea, depozitarea şi eliminarea deşeurilor rezultate de la construcţii. Asupra ştiinţelor sociale, ecologia exercită influenţe în multiple compartimente : nevoile umane, distribuţii echitabile, evoluţia demografică, sistematizare teritorială, urbanistică, calitatea vieţii etc. Influenţei ecologiei nu se pot sustrage nici gîndirea şi metodologia ştiinţifică, obligîndu-i pe oameni la o gîndire pe termen lung pe baza unor planuri şi prospecţiuni, la studiul sistemelor complexe, inter şi pluri disciplinaritate (adică ştiinţe cu pereţii mobili). În sfîrşit ecologia influenţează cooperarea internaţională în aflarea unor sisteme de supraveghere a climei prin convenţii internaţionale, în prevenirea catastrofelor, în defi-

[20] Lennart J. Lundqvist, *Environmental quality and politics*, în *Social Science Information*, 2/1973, p. 43—61.

nirea şi apărarea patrimoniului comun al omenirii prin întărirea sistemului O.N.U., prin stabilirea unor zone ecologice cheie etc [21].

Ecologia se conturează ca disciplină ştiinţifică la sfîrşitul secolului trecut prin preocupările naturalistului german Ernst Heinrich Haeckel, care o defineşte drept studiul relaţiilor între fiinţele vii şi mediul înconjurător. Dar domeniul şi tehnicile de cercetare rămîn multă vreme sărace. Ştiinţa ecologică face un pas înainte atunci cînd se constată că relaţia dintre fiinţele vii şi mediul înconjurător nu se limitează la extragerea alimentaţiei din mediul natural, iar acesta, la rîndul său, nu se limitează la selecţia fiinţelor vii, ci că relaţia ecosistemică este o „relaţie integrativă între două sisteme deschise în care fiecare este parte a celuilalt, ambele constituind un întreg" [22].

Se ajunge, astfel, ca ecologia să fie o ştiinţă, aceea care studiază raporturile şi procesele dintre vietăţi şi mediul înconjurător, fizic şi chimic. Cu alte cuvinte ştiinţa gospodăririi planetei, deoarece mediul ambiant este „casa creată pe pămînt de vietăţi pentru vietăţi".

Cu toate că este o ştiinţă tînără, s-au conturat cîteva „legi ale ecologiei" astfel formulate de Barry Commoner : Prima lege : *orice lucru este legat cu alt lucru*, înţelegîndu-se reţeaua amplă şi complexă de interconexiuni în ecosferă, între diferitele organisme vii pe de o parte şi pe de alta între populaţii, specii, organisme individuale şi mediul ambiant;
A doua lege : *orice lucru trebuie să meargă undeva*, adică suferă prefaceri cu efecte de un fel sau alt fel asupra mediului ambiant;
A treia lege : *natura ştie cel mai bine*, cu corectivul că omul poate influenţa, într-un sens sau în alt sens natura; modificările din natură provocate de om în general sînt dăunătoare, după părerea autorului;
A patra lege : *nu există nimic în felul unui prînz gratuit*, în sensul că orice cîştig e obţinut cu un anumit preţ [23].

Scopul primordial în problema ecologică, în relaţia om-natură-societate a fost şi este dominarea şi umanizarea naturii, crearea unui nou mediu ambiant, cu ajutorul ştiinţei şi tehnologiei, profund sănătos, pe deplin favorabil dezvoltării potenţelor biologice şi psihologice ale omului [24].

Este, astfel, explicabilă preocuparea tot mai alarmantă în lumea întreagă pentru asanarea mediului ambiant, descoperind cauzele deteriorării acestuia şi găsind remediile diminuării efectelor lor. Între fenomenele dăunătoare mediului ambiant cele mai frecvente şi mai generale sînt socotite : poluarea apei, aerului şi a solului, creşterea cantităţilor de deşeuri, zgomotul, vibraţiile, radiaţiile, creşterea numărului accidentelor, accentuarea stress-urilor psihice, degradarea unor valori de utilitate socială (soluri fertile, peisaje naturale şi urbane, despăduriri şi degradări ale perdelelor de protecţie etc.).

Potrivit legii interdependenţei dintre mediul ambiant şi nevoile sociale, se pot găsi soluţii în rezolvarea sau diminuarea degradării mediului

---

[21] Mircea Maliţa, *Gîndirea şi metodologia ştiinţifică în abordarea problemelor ecologice*, în „Revista economică", 2/1976, p. 19.

[22] Edgar Marin, *Le paradigme perdu. La nature humain*, Paris, 1973, p. 31.

[23] Barry Commoner, *The Closing Circle. Nature, Man and Technology*, New York, 1971.

[24] I. R. Maccarini, Fr. R. Gianas, *La battaglia contro l'inquinamento ambientale come nuova dimensione di lotta politica della classe operaia*, în *Uomo, natura, società. Ecologia e rapporti sociali*, Roma, 1972, p. 305—321.

ambiant : bunurile naturale ce nu pot fi folosite în mod direct (minereurile, unele plante etc.) pot fi transformate prin munca umană (socială) în produse utile omului (mijloace de producţie, alimente, îmbrăcăminte, locuinţă etc.). În acest proces o parte a bunurilor naturale (plante, animale) poate fi sporită prin reproducere, în timp ce o altă parte a acestor bunuri (materiile prime minerale) se consumă treptat [25].

Problemele ce se bucură de mai mare atenţie în legătură cu protejarea mediului natural sînt cele provocate de poluarea mediului înconjurător şi modalităţile de prevenire prin îmbunătăţirea purificării reziduurilor, studierea influenţei poluanţilor asupra organismelor vii şi sistemelor ecologice; modelarea poluării şi dirijarea mediului ambiant al bazinului de aer, al sistemelor de rîuri, ameliorarea mediului urban; elaborarea standardelor şi normelor de reziduuri şi impurităţi; protecţia rezervaţiilor naturale, conservarea fondului genetic de plante şi animale rare şi pe cale de dispariţie, crearea de noi rezervaţii naturale; reducerea influenţei acţiunilor dăunătoare asupra climei Pămîntului şi prognozarea cutremurelor de pămînt [26].

Deoarece raportul dintre om şi natură nu este niciodată o relaţie individuală, ci este totdeauna un raport mijlocit de munca socială, mijlocit de producţia socială, totdeauna nucleul nocivităţii constă în organizarea muncii, potrivit opiniilor lui K. Marx. Exemplele sînt numeroase, din toate epocile şi din toate zonele geografico-istorice. Ecosistemele din natură au fost şi sînt într-o relaţie strînsă cu ecosistemele sociale sau sistemele ecosociale. După unii specialişti sistemul ecosocial compus include drept componente atît sisteme naturale cît şi umane ; componentele umane pot crea şi susţine funcţia de atingere a scopului, pot influenţa în bine sau în rău funcţiile de menţinere a formei, de adaptare şi de integrare în cadrul sistemului compus [27].

Ecosistemul natural, la rîndul său, are efecte directe asupra societăţii omeneşti. Efecte diferite, după cum sînt diferite şi modificările ecosistemului. De pildă, inundaţiile din Valea Nilului au avut efecte diferite asupra vieţii omului înainte şi după construirea digurilor şi a sistemului de drenaj şi irigaţii. Ecologia văilor alpine elveţiene a fost modificată mult ca urmare a creşterii traficului prin trecători şi prin dezvoltarea economiei pastorale. Politica de putere maritimă a Feniciei şi mai tîrziu a Veneţiei au contribuit la despădurirea împrejurimilor, şi, ca urmare, la eroziunea solului etc.

Iar în epoca noastră tehnologiile dezvoltate, performanţele acestora sînt socotite generatoare de poluare şi, deci, de degradarea sistemului ecologic. Pericolul nu se mărgineşte doar la mediul natural terestru, ci afectează în aceeaşi măsură şi mediul natural acvatic. Cunoscutul specialist în oceanografie, Cousteau, afirma, la Consiliul Europei din septembrie 1970, că flora şi fauna apelor sînt în primejdie de moarte; totul merge în mare : plumbul din gazele de eşapament ale autovehiculelor, petrolul, pesticidele, mercurul; urmarea : hecatombe de peşti şi de păsări [28]. Nu

---

[25] Gerle György, *Környezetvédelem, és T.T.F.*, în „Társadalmi Szemle", 1/1973, p. 78—84.

[26] I. Izrael, B. Kuvşinnikov, *SSSR — SSA: satrudnicestvo v oblasti ohrani prirodnoi scredi*, în „Mejdunoradnaia jizn", 2/1975, p. 32—39.

[27] Karl W. Deutsch, *On the interaction of ecological and political systems*, în *Social Science Information*, 6/1974, p. 5—16.

[28] Guy Biolat, *Marxisme et environnement*, Paris, 1973, p. 12—22.

e vorba, însă, atît de greşeli tehnologice propriu-zise, ci de un eşec ce rezultă din succesul tehnologiei în producţia industrială şi agricolă. ,,Dacă eşecul ecologic al tehnologiei moderne se datorează succesului ei, în realizarea obiectivelor stabilite, atunci greşeala este localizată în aceste obiective'', afirmă Barry Commoner. De aceea supravieţuirea ecologică nu înseamnă abandonarea tehnologiei. Ea pretinde ca tehnologia să rezulte dintr-o analiză ştiinţifică şi să fie în concordanţă cu lumea naturală în care intervine tehnologia [29].

★

Deoarece criza mediului înconjurător este rezultatul administrării sociale greşite a resurselor lumii, ea poate fi rezolvată şi omul poate supravieţui într-o condiţie umană, dacă organizarea socială a omului este adusă în armonie cu ecosfera.

Pentru rezolvarea problemei ecologice se pretind unele reforme ce se pot realiza fără a reduce în mod serios nivelul bunurilor utile, ci prin renunţarea la unele *luxuri* între care Commoner nominalizează luxul ca bogăţia naţiunii să servească preferenţial interesele unui mic număr de oameni; luxul de a îngropa faptele revelate de logică într-o propagandă cu folos individual; luxul de a tolera sărăcia, discriminarea rasială şi războiul.

Rezolvarea problemei ecologice este aşteptată de la cei ce au creat o atare problemă, adică mobilizînd energia aceluiaşi rezervor de genii inventive, adică oamenii de ştiinţă şi autorii exploziei tehnice. Să fie oare adevărate consideraţiile lui Archibald Mac Leich : ,,După Hiroşima a fost evident că loialitatea ştiinţei a fost nu faţă de umanitate, ci faţă de adevăr, de propriul ei adevăr şi că legea ştiinţei a fost nu legea binelui, a ceea ce umanitatea consideră ca bun, adică moral, decent, uman, ci legea posibilului''. Este în afară de orice îndoială afirmaţia aceluiaşi, că ceea ce este posibil ştiinţei să cunoască, ştiinţa trebuie să cunoască. Ceea ce este posibil pentru tehnologie să facă, tehnologia va face, şi că frustrarea în care sîntem înglobaţi astăzi, nu ne va părăsi pînă cînd nu vom crede din nou în noi, pînă cînd nu ne vom asuma din nou conducerea vieţilor noastre, a mijloacelor noastre [30].

De aceea opiniile lui P. A. Ehrlich sînt prea sumbre cu privire la viitorul Terrei şi a locuitorilor ei. Cauza principală : supra-populaţia Terrei. Înarmată cu arme diverse, între care bombele termonucleare sau D.D.T-ul, această masă de oameni ameninţă acum să distrugă cea mai mare parte a vieţii pe această planetă. Timp de un miliard de ani nici un eveniment geologic — nici apariţia unor lanţuri masive de munţi, nici scufundarea unor întregi subcontinente, nici glaciaţiunile periodice — nu au reprezentat o ameninţare pentru viaţa terestră, comparabilă cu cea a suprapopulaţiei umane [31]. Neomalthusianism sau semnal de alarmă? Şi într-un caz şi în altul concluziile de mai sus nu sînt justificate, deoarece omenirea conştientă şi preocupată de viitorul ei caută mereu soluţiile salvatoare.

---

[29] Barry Commoner, *op. cit.*, l.c.
[30] *Ibidem.*
[31] *Ibidem.*

„Apelul de la Menton'' din mai 1971, iscălit de 2 200 oameni de știință, care nu ignorează deteriorarea mediului înconjurător prin : invadarea ciclului alimentar de substanțe nocive ; foamea (2/3 din populația globului suferă de subnutriție) ; pericolele de război și armele noi, în stare să distrugă omenirea, este, totuși optimist, în concluziile sale : soluții există și ele pot fi rezolvate dacă vor fi lăsate la o parte interesele meschine și egoiste și în locul lor așezate năzuințele satisfacerii nevoilor tuturor oamenilor [32].

Iar raportul consiliului de administrație al programului O.N.U. pentru mediul înconjurător prezentat la cea de a treia sesiune întrunită la Nairobi între 17 aprilie — 2 mai 1975, indică și căile ducătoare la scop : regîndirea dezvoltării și conceperea în alt mod a procesului ecologic în scopul redefinirii obiectivelor într-o manieră care să permită să se țină seama de nevoile fundamentale ale omului, fără să fie atinse „limitele extreme'' ale biosferei și resursele naturale de bază de care depinde supraviețuirea și bunăstarea umanității ; necesitatea abordării într-o manieră mai globală și mai bine integrată a problemelor economice, sociale și politice care afectează sistemul fizic al planetei și sînt afectate de el [33].

Controlul asupra biosferei este un imperativ internațional al contemporaneității. Pentru multe daune provocate mediului înconjurător nu există granițe naționale. De aceea este imperativ necesar a se lua măsuri adecvate pe plan internațional, deoarece poluarea atmosferei, a mediului ambiant poate provoca conflicte internaționale. Exemplul „războiului codului'' dintre Islanda și Anglia e ilustrativ. Metodele industriale folosite de sistemul de pescuit englez au fost considerate de Islanda drept „intervenție ecologică'', un pericol pentru resursele de pește ale apelor ei teritoriale [34].

În România politica protejării mediului ambiant, așa cum prevede Legea pentru protecția mediului înconjurător din 1978 și alte hotărîri de stat — urmărește trei direcții fundamentale : tehnologii nepoluante și echiparea proceselor de producție generatoare de poluanți cu instalații antipoluante ; valorificarea substanțelor utile existente în deșeuri și neutralizarea efectelor negative ale reziduurilor nerecuperabile ; folosirea unor mijloace de transport nepoluante, precum și a unor substanțe chimice cu nocivitate și remanență cît mai reduse.

Concluziile ce întrunesc unanimitatea opiniilor responsabile sînt că noul factor fundamental al vremurilor noastre este știința ecologiei, care va trebui mai des întrebată și mai mult ascultată în luarea deciziilor, deoarece ea singură oferă o abordare cuprinzătoare a problemei mediului înconjurător și poate oferi soluții practice. Dacă pînă acum ecologii nu au avut vreun rol important în luarea deciziilor cu privire la mediul ambiant, în viitor vor trebui să se bucure de mai mare ascultare, deoarece : 1. majoritatea problemelor devin din ce în ce mai complicate, încît numai cunoștințele și experiențele ecologice pot oferi soluții potrivite ; 2. gravitatea situației va sili guvernele să țină seama de considerente ecologice. *Natura*

---

[32] Guy Biolat, *op. cit.*, 1.c.

[33] *Ecologie și politică*, caiet documentar, 1/1976, publicat de Academia „Ștefan Gheorghiu'', în coordonarea prof. Sergiu Tamaș, p. 367—379.

[34] B. Maclearski, *Borb azagreazneniem biosfert: ekonomiceskii i soțialnti; aspekt* în *Mirovaia ekonomika i mejdunarodnie otnoșeniia*, 5/1974, p. 63—75.

politicii impune o *politică a naturii*, a mediului ambiant. În această situaţie „poziţia filozofică cea mai corespunzătoare timpurilor noastre este un pesimism plin de speranţă" [35].

DÉMOGRAPHIE ET ÉCOLOGIE

RÉSUMÉ

Nul homme de science — qu'il s'agisse de spécialistes des domaines des sciences humaines, socio-politiques ou des sciences de la nature — ne saurait douter de l'importance de la démographie et de l'écologie.

C'est pourquoi, les deux disciplines qui s'interfèrent étroitement de par leur ample sphère, font l'objet d'une attention toute spéciale autant de la part des spécialistes en la matière que des facteurs responsables du présent et de l'avenir de la société.

L'importance du facteur démographique a été depuis longtemps reconnue ce qui explique la préoccupation pour son aspect quantitatif et qualitatif ; le nombre de la population, le déplacement naturel et migrateur, les structures de toute sorte, les mentalités, la situation culturelle, etc. —et non seulement son importance en soi, mais surtout celle qu'il présente pour l'évolution de la société, voir pour l'histoire.

En échange, l'écologie, soit l'ensemble des facteurs de l'environnement, est entrée dans la sphère de préoccupation des scientifiques et des facteurs de responsabilité dans la vie des pays et peuples depuis peu de temps, soit depuis la période où leur équilibre écologique commença à se détériorer substantiellement par suite des pollutions de tout genre, résultat de la « civilisation » contemporaine.

La préoccupation et, partout, l'investigation interdisciplinaire —démographie, écologie — est plus récente encore, soit l'interconditionnement de la population et de l'environnement, avec l'influence réciproque de l'environnement sur l'homme — individu et surtout collectivité et de l'homme-collectivité sur l'environnement.

L'importance du rapport population ou société — environnement est, de nos jours incontestable. On débat et analyse les modalités d'établissement de l'équilibre écologique pour qu'il soit aussi profitable que possible au développement de la société et de la civilisation humaine. C'est ce que s'est proposé l'auteur de la présente étude.

---

[35] Lynton Caldwel, apud Lennart Lundqvist, *op. cit.*, l.c.

EGIPTUL OTOMAN ÎN SECOLELE XVI–XVII ÎN LUMINA UNOR NOI IZVOARE ŞI CERCETĂRI

DE

MIHAI MAXIM

Pînă la al doilea război mondial, viaţa Egiptului sub dominaţie otomană n-a constituit obiectul unor cercetări sistematice, în adîncime, care să aibă în vedere nu numai aspectele politice sau exotice, precumpănitoare în lucrările antebelice [1], dar şi structuri social-economice, demografice şi instituţionale. Ca o excepţie, merită a fi semnalată remarcabila monografie în 2 volume, pe care Marcel Clerget a dedicat-o oraşului Cairo, înfăţişat din unghiul de vedere al geografiei urbane şi al istoriei economice [2]. Se cuvine totodată a semnala efortul unor orientalişti (turcologi şi arabişti) de a investiga bogatele arhive din Cairo şi Istanbul şi de a publica sumare sau culegeri de documente [3].

După război, cercetările au căpătat un nou impuls prin deschiderea arhivelor otomane, ca şi prin cercetări sistematice întreprinse în arhivele din Cairo. O mare importanţă ştiinţifică a avut-o publicarea în 1943 de către Ömer Lütfi Barkan a *Codicelui Egiptului* (*Kanunnâme-i Mısır*) din 1525, care fixa statutul beilerbeilicului Egiptului în cadrul Imperiului otoman şi normele de bază ale administraţiei otomane din această provincie, inclusiv în domeniul financiar, vamal şi agrar [4]. Pentru prima oară se păşea pe un teren ferm, al unor izvoare oficiale, de primă mînă, esenţiale pentru cunoaşterea unor realităţi fundamentale ale Egiptului otoman. Regimul fellahului egiptean, de pildă, reieşea cu claritate din aceste dispoziţii legale O dată remarcabilă în cercetarea istoriei Egiptului sub dominaţie otomană a marcat-o monografia consacrată de orientalistul american Stanford

---

[1] Vezi, de pildă, E. Combe, *L'Egypte ottoman de la conquête par Selim I (1517) à l'arrivée de Bonaparte*, tome III, Caire, MCMXXXIII; H. Déhérain, *L'Egypte turque*, Paris, 1934; A. Ş. Ilter, *Şimali Afrikada Türkler* (Turcii în Africa de nord), Istanbul, vol. I–II, 1936.

[2] Marcel Clerget, *Le Caire. Étude de géographie urbaine et d'histoire économique*, vol. I–II, Caire, 1934.

[3] Jean Deny, *Sommaire des Archives turques du Caire*, Caire, 1930; A. Rahmeti, *Recueil des firmans impériaux ottomans, adressés aux Valis et aux Khédives d'Égypte. 1597–1904*, Caire, 1934.

[4] Ö. L. Barkan, *XV ve XVI asırlarda Osmanlı Imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları* (Bazele juridice şi financiare ale economiei agrare din Imperiul otoman în sec. XV–XVI), vol. I, *Kanunlar* (Legi), Istanbul, 1943, p. 354–387. De fapt, *Kanunâme-i Misr* fusese publicată încă de J. von Hammer (*Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien, 1815, Bd. I, S. 101–143), dar în condiţii care nu mai corespund exigenţelor ştiinţifice moderne.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 33, nr. 4, p. 725–741, 1980

J. Shaw organizării financiare și administrative a provinciei egiptene [5]. Bazat în primul rînd pe izvoare arabe și otomane de cancelarie, extrase din arhivele din Cairo și Istanbul, autorul a reușit pentru prima oară să stabilească anumite date sigure în privința finanțelor și administrației Egiptului otoman, domenii în care izvoarele narative sînt extrem de contradictorii. Mai recent, istoricul turc Cengiz Orhonlu a publicat o serie de documente noi privind raporturile dintre Poartă și pașa din Cairo, dintre provincia egipteană în ansamblul său și posesiunile otomane din Etiopia și Peninsula Arabică [6]. Ceea ce frapează la lectura acestor documente este importantul rol de rezervor militar, economic și financiar jucat de Egipt în impunerea și susținerea dominației otomane din teritoriile limitrofe și din Marea Roșie.

În ultimii ani, Institutul francez de arheologie orientală din Cairo a început să publice într-o concepție unitară, modernă, o monumentală colecție de relatări ale călătorilor occidentali, care au trecut prin Egipt în intervalul 1400—1700. Este vorba de peste 250 de călători apuseni, care au publicat cîte o relatare a trecerii sau șederii lor în Egipt. Pînă acum s-au publicat aproape 30 de volume (Cairo, 1970—1977) numai pentru secolele XVI—XVII [7]. Referindu-se la aceste relații ca izvor pentru studiul istoriei Orientului Apropiat, cunoscutul turcolog francez Robert Mantran arăta : „Il est regrettable que l'on n'ait pas attaché une importance méritée à ces relations de voyageurs qui vraiment sont une mine pour quiconque veut s'intéresser à l'histoire du Proche Orient" [8]. În adevăr, relațiile de călători n-au fost încă valorificate în măsura cuvenită de către istoricii Egiptului otoman, deși asemenea izvoare completează în chip fericit datele izvoarelor de cancelarie, „dînd scheletului rigid al documentului învelișul viu și concret al unei viziuni imediate" [9].

Dar nu numai atît. Pe lîngă această „viziune imediată", importantă ea însăși pentru pătrunderea mai directă în intimitatea unei epoci și pentru imaginea pe care un popor și-o face despre alt popor într-o anumită perioadă istorică sau chiar o întreagă zonă de civilizație despre altă zonă (în cazul nostru imaginea arabilor despre turci și invers sau imaginea

---

[5] S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt. 1517—1798*, Princeton University Press, 1962.

[6] C. Orhonlu, *Telhisler* (*Telhis*-uri), Istanbul, 1970; idem, *Osmanlı Imparatorluğunun Güney Siyaseti. Habeș Eyaleti* (Politica sudică a Imperiului otoman. Eialetul Etiopiei), Istanbul, 1974; recenzie Mihai Maxim, în „Revista de istorie", 3/1978, p. 536—540.

[7] *Voyageurs occidentaux en Egypte*, Collection publiée par l'Institut Français d'Archéologie Orientale (IFAO) du Caire, Caire, 1970—1977 (în curs de publicare în continuare). Pentru veacurile XVI—XVII, menționăm volumele, apărute sub titlul *Voyage en Égypte*, ale călătorilor: Pierre Belon du Mans (1970), Jacques Albert (1974), Henri Blunt (1974), Gabriel Brémond (1974), Edward Brown (1974), Henri Castella (1974), Jean Coppin (1971), Georg-Christian Fernberger (1972), Bruno Gallipoli (1974), Antonio Gonzales (1977), Christophe Harant (1974), Samuel Kiechel (1972), Heinrich-Ludwig von Lichtenstein (1972), William Lithgow (1973), Rudolf Lubenau (1972), Jean Miloiti (1973), Balthasar de Monconys (1973), Georg Christian von Neitschitz (1974), Jean Palerne (1970), Andrea Rochetta (1974), George Sandys (1973), Santo Seguezzi (1974), Jan Sommer (1971), Vincent Stochove (1975), Hans-Christian Teufel (1972), Le Vénitien Anonyme (1971), Seigneur de Villamont (1971), Johann Wild (1973).

[8] R. Mantran, *La navigation vénitienne et ses concurrents en Méditerranée orientale aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în vol. *Mediterraneo e Oceano Indiano. Atti del VI Colloquio di Storia Marittima*, Firenze, MCMLXX, p. 390.

[9] Maria Holban, în *Introducere generală* la *Călători străini despre țările române* (colecție asemănătoare cu *Voyageurs occidentaux en Égypte*), vol. I, București, 1968, p. XII.

Occidentului în ansamblu despre Orient)[10], de mare valoare pentru noi sînt mai ales acele aspecte ale vieţii de toate zilele, atît de actuale în istoriografia contemporană, cum ar fi: venituri, cheltuieli, aprovizionare, alimentaţie, preţuri, circulaţie monetară etc. La acestea se adaugă ştiri interesante despre tradiţii, obiceiuri, mentalităţi, condiţia femeii, condiţia prizonierilor de război, climat, fenomene naturale şi alte lucruri, faţă de care istoricul complet nu poate rămîne indiferent. Nu lipsesc în aceste relaţii nici prezentările comparative Orient-Occident privind tehnica agricolă, viaţa urbană, educaţia şi altele.

Iată de ce, în studiul de faţă ne propunem să încercăm o valorificare a acestor izvoare, coroborate, se înţelege, cu noi surse documentare (în special *Condicele afacerilor importante* din arhivele turceşti), juridice şi numismatice. În creionarea tabloului de ansamblu al Egiptului sub dominaţie otomană în secolele XVI—XVII, vom avea totodată în vedere concluziile şi interpretările mai noi, aduse de ultimele cercetări[11].

*

După campania lui Selim I din 1517, stăpînirea mamelucă din Egipt a fost înlocuită cu cea otomană[12]. S-a format beylerbeylikul Egiptului, cu centrul la Cairo, în frunte cu un beilerbei, numit mai tîrziu şi valiu, avînd titlul de paşă şi rang de vizir (posesor al unui steag cu trei tuiuri), dovadă a însemnătăţii deosebite a provinciei egiptene în ansamblul posesiunilor otomane.

În adevăr, izvoarele epocii scot în evidenţă importanţa excepţională a Egiptului în aprovizionarea Istanbulului, în special cu grîu, orez,

---

[10] Vezi, mai recent, J. Solé, *L'Égyptomanie du XVIe au XVIIIe siècle*, „Annales. É.S.C.", 27 année, nr. 2 1972, p. 473—483.

[11] Bunăoară, pentru interpretări de ansamblu, A. M. Goldobin, *Arabskii Vostok v XVI—XVIII vv.*, în vol. *Istoria stran Zarubejnoi Azii v srednie veka*, Moscova, 1970, p. 604—618 şi Halil Inalcik *The Ottoman Empire. The Classical Age. 1300—1600*, New York — Washington, 1973; pentru oraşul egiptean, André Raymond, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, vol. I—II, Damasc, 1973—1974 (cu numeroase referiri şi la perioada anterioară; vezi şi consideraţiile făcute, pe marginea cărţii, de Lucette Valensi, în „Annales. É.S.C." 30e année, 4 1975, p. 925 929); pentru comerţul de tranzit şi influenţa exercitată asupra sa de descoperirea drumului pe la Capul Bunei Speranţe, interesantele comunicări făcute la Colocviul de istorie maritimă de la Florenţa din 1970 pe tema *Mediterana şi Oceanul Atlantic* (vezi, mai sus, nota 8) etc.

[12] La această victorie otomană a contribuit nu numai superioritatea în arme de foc, în special artilerie, a armatei otomane, ci şi concursul acordat lui Selim I de către druzi şi triburi beduine, apăsate de povara impozitelor şi recrutărilor instituite de mameluci în Siria şi Palestina. Această ostilitate a populaţiei locale s-a concretizat în dezertări ale recruţilor beduini, în atacul şi controlul drumurilor ce legau Siria şi Palestina de Egipt, precum şi în înţelegerea directă dintre conducătorii druzi şi şeicii beduini, pe de o parte, şi Selim I, pe de altă parte, după înfrîngerea oastei mameluce de la Mardj Dabik (aug. 1516). Drept urmare, beduinii din familia Turâbây au slujit drept ghizi oastei otomane în drumul său spre Egipt, în timp ce alte triburi beduine hărţuiau armata mamelucă în retragere, tăindu-i liniile de comunicaţie şi aprovizionare. Cf. *Le Voyage en Égypte de Joos van Ghistele, 1482—1483*, IFAO, Caire, 1976, p. 9—10, 110 ş.a.; *Le Voyage en Égypte de Félix Fabri*, 1483, IFAO, Caire, 1975, p. 89, 316, 366 etc.; Moshe Sharon, *The Political Role of the Bedouins in Palestine in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, în vol. *Studies on Palestine during the Ottoman Period*, ed. by Moshe Ma'oz, Jerusalem, The Magnes Press, The Hebrew University, 1975, p. 13—17; pentru implicaţiile internaţionale ale campaniei otomane în Egipt, vezi, mai recent, Andrew C. Hess, *The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of Sixteenth-Century World War*, în „International Journal of Middle East Studies" (Cambridge University Press), vol. 4/1973, p. 55—76.

zahăr și mirodenii [13], în alimentarea crescîndă cu aur sudanez a vistieriei personale a sultanului, căreia îi era destinat și haraciul românesc : 400 000 de galbeni pînă la 1596, 500 000 între 1596—1601 și între 500 000 și 700 000 galbeni în cursul secolelor XVII—XVIII [13bis]. Totodată, sursele relevă rolul esențial al Egiptului în susținerea militară, economică și financiară a dominației otomane în bazinul Mării Roșii : în Etiopia, în Hedjaz, în Yemen și Aden, în protejarea drumurilor musulmane de pelerinaj și în aprovizionarea „cetăților sfinte" Mecca și Medina [14].

O particularitate a dominației otomane în Egipt a fost aceea că în această țară sistemul otoman timariot, constînd în esență în redistribuirea pămînturilor cucerite și a veniturilor în schimbul prestării unei slujbe, de regulă militare, către stat, n-a fost introdus decît în zona porturilor Alexandria, Damietta, Rosetta și Suez, sub forma concedării taxelor vamale de aici comandanților portuari *(kapudani)*, care erau obligați pentru aceasta să întrețină din veniturile locale flota din aceste locuri, fără a recurge la subvenții de la Istanbul. În ansamblu, Egiptul a fost inclus în Imperiul otoman în formula de *saliyane*, ca și Yemenul, Etiopia, Basra, Lahsa, Tripolitania (Libia) Tunisia și Algeria, formulă care însemna întreținerea administrației și garnizoanelor otomane din veniturile beilerbeilicului, fără a primi nimic de la centru, dar și fără a trimite acolo altceva decît darea anuală a vistieriei *(irsâliye-i hazine)*, în mod centralizat, precum și — în același mod — produse solicitate de cămara împărătească.

---

[13] În prima jumătate a secolului al XVI-lea, Egiptul dădea ca „taxă anuală", calculată în măsuri actuale, cca 107 112 t grîu, 64 266 t brînză, 42 844 t orz (G.W.F. Stripling, *The Ottoman Turks and the Arabs, 1511—1574*, Urbana, 1942, p. 76); la 1593 numai „cămara" sultanului *(kiler-i 'âmire)* cerea din Egipt cca 79 t zahăr, 450 t orez, cîte 78,5 t de linte și de năut *(nohud)* și cîte 1,41 t de imbir, de scorțișoară și de cuișoare (Başbakanlik Arşivi, Istanbul, *Mühimme Defteri*, vol. 70, p. 40, ord. 82 din 8 cemaziulahir 1001 12 martie 1593 către beilerbeiul Egiptului). Se trimiteau, de asemenea, diverse fructe *(meyva)* la Istanbul *(Mühimme Defteri*, vol. 70, p. 47, ord. 102 din selh-i cemaziülevvel 1001 4 martie 1593 către beilerbeiul Egiptului). Mirodeniile aduse la Istanbul de corăbiile yemenite erau scutite de vamă la trecerea prin porturile egiptene (*Mühimme Defteri*, vol. 40, p. 195, ord. 437 din 20 şaban 987 12 octombrie 1579 către beilerbeiul Egiptului).

[13bis] Başbakanlik Arşivi, Istanbul, *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), vol. 24, p. 91, ord. 245 din 14 zilhicce 981/6 aprilie 1574 către beilerbeiul Egiptului; pentru perioada următoare vezi Stanford J. Shaw, *Ottoman Egypt in the Age of the French Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusets, 1964, p. 152—153.

[14] Başbakanlik Arşivi, *Mühimme Defteri*, vol. 14, p. 473, ord. 668 din 2 rebiulâhir 978/3 septembrie 1570 către beilerbeiul Egiptului, cerîndu-i să trimită în fiecare an la Mecca o cantitate de 3 000 *erdeb* (450 t.) de grîu; *Mühimme Defteri*, vol. 24, p. 119, ord. 327 din 20 zilhicce 981/2 aprilie 1574 către beilerbeiul de Egipt, poruncindu-i să procure pentru „emirul pelerinajului" *(emir-i hac)* 139 000 *erdeb* (20850 t) de grîu, în loc de 120 000 *erdeb*, cît i se poruncise anterior; *Mühimme Defteri*, vol. 26, p. 570 din 22 cemaziülevvel 982 5 septembrie 1574 către beilerbeiul Egiptului, cerîndu-i să trimită 30 000 de galbeni *(filori)* la Mecca *(Harem-i Şerif)* pentru o construcție. Padișahul otoman dăruia anual 1 000 de galbeni pentru 100 de pelerini săraci (cîte 10 galbeni de persoană) din... vistieria Egiptului *(Mühimme Defteri*, vol. 47, p. 190, ord. 444 din 17 cemaziulâhir 990/9 iulie 1582 către beilerbeiul Egiptului). Interesant de notat că în calitatea sa de „păzitor al cetăților sfinte" ale Islamului *(Hadım ül-Haremeyin üş-Şerifeyin)*, sultanul otoman cerea beilerbeiului Egiptului să vegheze prin oamenii săi ca pelerinii să-și facă fără grabă cele 5 rugăciuni zilnice și celelalte îndatoriri religioase, cerute de *hac* (*Mühimme Defteri*, vol. 30, p. 28, ord. 68 din 25 muharrem 985/15 aprilie 1577). Pentru rolul Egiptului în susținerea dominației otomane în bazinul Mării Roșii, vezi importantele documente publicate de regretatul profesor Cengiz Orhonlu (în *Telhisler*, doc. 18, 21, 82 ș.a.; *Habeş vilâyeti*, doc. 2, 40, 51, 63, 72).

Însemnătatea economică şi strategică a Egiptului, lipsa sistemului timariot, precum şi larga autonomie locală i-au făcut pe călătorii occidentali din secolele XVI—XVII să vorbească de Egiptul otoman ca de un „vice-regat'' sau chiar „regat'', iar de paşa de la Cairo ca de un „vicerege'', „prinţ'' sau chiar „rege''[14bis], şi aceasta încă înainte ca Egiptul să încapă în mîinile beilor mameluci, rămînînd doar nominal sub autoritatea Porţii (după 1671).

Beilerbeilicul Egiptului era împărţit în 24 de sangeacbeilicuri, conduse de (sangeac) bei : 20 dintre aceştia erau numiţi dintre egipteni, iar 4 erau trimişi de la Istanbul. Aceştia din urmă ocupau, evident, posturile cele mai importante: locţiitorul paşei *(kethuda)*, precum şi cei 3 kapudani de Alexandria, Damietta şi Suez. Sangeacbeilicurile se subîmpărţeau la rîndul lor în kazale, conduse fiecare de către un kadiu *(kadı)*. Acesta judeca chestiunile civile şi penale, potrivit cu „legea sfîntă'' a musulmanilor (şeriatul) şi se îngrijea totodată de administraţia oraşului şi a teritoriului, asupra cărora îşi exercita jurisdicţia. Beilerbeiul de Egipt era numit, de regulă, o dată la 3 ani. El avea misiunea de a veghea la strîngerea şi expedierea la Poartă a tributului, la menţinerea ordinii şi apărarea provinciei, la organizarea şi protejarea caravanei pelerinilor ce mergeu la Mecca etc. Cum Egiptul era un adevărat rezervor militar şi financiar pentru avanposturile otomane din Etiopia şi Yemen, beilerbeiul era totodată dator să trimită acolo cele necesare la nevoie : arme de foc, tunuri, pulbere, provizii, oameni şi materiale, căci Istanbulul nu trimitea ajutoare decît în cazuri cu totul excepţionale. În fine, beilerbeiul trebuia să participe el însuşi cu detaşamente militare la campaniile sultanului sau să le susţină prin trimiterea de proviant şi materiale de război, în primul rînd pulbere. Pe plan local, beilerbeiul trebuia să participe cu mare fast la sărbătorile Nilului, care se desfăşurau după un străvechi ritual local. Paşa rezida în cetatea din Cairo, construită încă de Saladin, şi care domina întreg oraşul şi împrejurimile.

Din punct de vedere formal, rostirea predicii de vineri *(hutbe)* în moscheie în numele sultanului şi baterea de monede locale *(ashrafi*-ul de aur şi *medin*-ul sau *para*-ua de argint) în numele aceluiaşi simbolizau, potrivit concepţiei musulmane a suveranităţii, supunerea Egiptului faţă de Poartă.

Dincolo de aceste aspecte formale, dominaţia otomană în Egipt era asigurată de dizlocarea unor trupe de infanterie şi cavalerie în oraşe, de existenţa unui complex de fortăreţe în punctele strategice importante, precum şi de prezenţa unei flote otomane în Marea Roşie, susţinută de şantierul naval de la Suez.

În total, erau 7 corpuri de armată, numite *odjak*-uri : corpul de ieniceri, cel de azabi, de tunari *(topçu)*, de „cavaleri'' *(müteferrika)*, de ceauşi, de „şelari'' *(saraççi)*, de voluntari *(gönüllü)* şi de puşcaşi *(tüfekçi)*. Aceste corpuri, în special cele de cavalerie şi ienicerii, sprijineau totodată pe dregătorii provinciali în strîngerea dărilor şi impozitelor. *Müteferrika*-lele

---

[14 bis] Samuel Kiechel, *Voyages en Égypte pendant les années 1587—1588*, Caire, 1972, p. 50; H. Cr. Teufel, *Ibidem*, p. 148, 155.

călare şi ceauşii pedeştri se ocupau mai ales de transmiterea şi aducerea la îndeplinire a firmanelor sultanului sau a poruncilor paşei din Cairo. Voluntarii, recrutaţi dintre localnici, alcătuiau ceea ce călătorii occidentali numesc „miliţia" Egiptului. Între aceste corpuri de armată, ienicerii, organizaţi în *orta*-le (companii), aveau o poziţie privilegiată şi un regim deosebit. Declinul puterii centrale, răspîndirea corupţiei şi abuzurilor, scăderea puterii de cumpărare şi a calităţii monedelor de argint în care erau plătiţi (aspri şi parale) toate acestea, alături de poziţia dominantă deţinută de ieniceri, în calitate de corp reprezentativ al puterii ocupante, au dus treptat la transformarea acestui corp militar într-un element de dezordine şi corupţie. Deja la începutul secolului al XVII-lea, încălcînd prescripţiile oficiale, unii ieniceri cumpărau sate, arendau venituri şi se erijau în protectori ai unor negustori şi meşteri bogaţi, care, în schimbul plăţii periodice a unor sume de bani, dobîndeau formal calitatea de ieniceri. Numărul acestui corp a ajuns astfel la 6—8000 oameni la 1692, faţă de cca 940 la 1595—1596, cînd îndeplineau efectiv servicii de pază în fortăreţe şi instituţii publice. Alţi ieniceri se înscriu în veacul al XVII-lea în corporaţiile meşteşugăreşti, după cum o altă parte a lor, în cîrdăşie cu alţi militari, colindau satele, prădînd şi jefuind. Johann Wild, captiv german în Egipt timp de mai mulţi ani (1606—1610) şi care a cunoscut îndeaproape comportamentul armatei de ocupaţie, scria în relatările sale: „mulţi ieniceri şi spahii îşi beau toată solda, se îmbătau şi provocau scandal, iar unii îşi pierdeau chiar viaţa" [15]. Aceştia „sînt oameni cu totul decăzuţi, care trăiesc din furtişaguri şi mîrşăvie (...) Pe scurt, militarii din Cairo duc o viaţă scandaloasă şi nelegiuită, sînt cîini tiranici şi nemiloşi, care nu se gîndesc nici la dumnezeu şi nici la aproapele lor" [16]. Nu e de mirare deci că ţăranii din satele înconjurătoare se adresau cu plîngeri paşei, care însă, cu rare excepţii, fie nu lua măsuri împotriva lor (avea şi el 40 de ieniceri în garda personală), fie rămânea neputincios în faţa rebeliunii lor.

Totalul efectivelor otomane din Egipt este foarte diferit apreciat de izvoarele narative: călătorii vorbesc cînd de 7 000 de oşteni (R. Lubenau la 1587—1588) [17], cînd de 25 000 (J. Wild) [18], cînd de 15 100 (J. Albert, la 1634) [19]. În lipsa izvoarelor de cancelarie este greu de stabilit o cifră anume. În orice caz, trebuie avut în vedere chiar în cazul izvoarelor oficiale, că listele de ieniceri *(yoklama defterleri)* cuprindeau cifre cu mult mai mari, pe hîrtie, decît cele din realitate, efective, căci comandanţii preferau să ascundă realitatea şi să încaseze în continuare soldele celor morţi, retraşi şi dispăruţi precum şi lefurile civililor, înscrişi în armată doar cu numele. Totuşi, din unele indicii documentare, se poate aprecia că totalul efectivelor militare otomane din Egiptul otoman (incluzînd şi garnizoanele din cetăţi şi „miliţiile") varia în jurul cifrei de 10 000 oameni, în prima jumătate a veacului al XVII-lea.

---

[15] *Voyage en Égypte de Johann Wild, 1606—1610*, IFAO, Caire, 1973, p. 90.

[16] *Ibidem*, p. 159.

[17] *Voyages en Égypte pendant les années 1587—1588 de Reinhold Lubenau*, IFAO, Caire, 1972, p. 233.

[18] *Voyage en Égypte de Johann Wild, 1606—1610*, p. 158.

[19] *Voyages en Égypte de J. Albert*, Caire, 1974, p. 94.

Fortărețe militare, conduse de dizdari, se aflau la Alexandria, la Burk Mustafa Pașa (pe țărmul Mediteranei, în apropiere de Rosetta), la Rosetta, la Abu Qîr (la est de Alexandria), la Șâru Ahmed (la gura Nilului, lîngă Rosetta), la Damietta, Suez, Assuan și în alte 10 puncte strategice. La Bulak, lîngă Cairo (azi suburbie a marelui oraș), la Alexandria și Suez se găseau și importante arsenale militare. La șantierul naval din Suez se construiau vase speciale, fără cuie și fier, pentru flota din Marea Roșie, unde altminteri numeroasele stînci magnetice existente trăgeau la fund ambarcațiunile care aveau piese din fier. Aceste puncte militare erau completate de cetățile din Etiopia și Yemen, care aveau misiunea de a supraveghea Marea Roșie, devenită ,,lac otoman'' și Hedjazul cu ,,cetățile sfinte'' ale Islamului. Centrul întregului complex rămînea însă, din punct de vedere al aprovizionării cu mijloace financiare, materiale și umane, beilerbeilicul Egiptului.

În timp de război, beilerbeiul de la Cairo furniza armatei centrale de campanie detașamente militare — bunăoară, 500 de oșteni la 1633 și 2 000 la 1635 — , precum și voluntari, recrutați dintre egipteni. C. Harant, care a trecut la 1598 prin Egipt, nota în relația sa de voiaj : ,,Am văzut la Cairo cum se recrutau soldații mercenari pentru o campanie contra creștinilor din Ungaria (e vorba de războiul osmano-habsburgic din 1593 —1606 — M.M.). Era un grup de ofițeri turci, precedați de un mic toboșar, care bătea ritmul cu o mînă și cu cealaltă sufla într-un flaut. Cei care doreau să se înroleze se alăturau micului cortegiu. Noul recrut primea cîțiva medini. Cei care se înscriau căpătau o pană la turbanul lor, ceea ce arăta că sînt soldați și că se bucură de mai multă libertate decît ceilalți. Dar puțini erau cei ce se lăsau tentați (de recrutare), căci anul trecut din (fiecare) 15 mercenari numai unul se întorsese acasă, pentru că ei crezuseră că vor da de un război copilăresc, ca la ei acasă, bazat pe hărțuială și pradă, și nicidecum de atacarea și cucerirea unor fortărețe. Cînd au văzut că nu era de joacă și că nu trăgeau nici un folos, ca și cum ar fi vîndut blana ursului din pădure, atunci și-au pierdut entuziasmul pentru viața războinică'' [20].

În susținerea campaniilor otomane, un rol esențial îl avea praful de pușcă egiptean, din care, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, se trimiteau anual armatelor otomane cîteva zeci de mii de tone pentru războiul cu Habsburgii.

În Egiptul secolelor XVI—XVII pulsa o puternică viață economică, deși într-un ritm mai lent spre sfîrșitul intervalului.

Agricultura era strîns legată de Nil, marele fluviu, care fertiliza periodic pămînturile egiptene, obținîndu-se două recolte pe an. Se cultivau pe mari suprafețe : grîu, orz, orez, trestie de zahăr, sorg, bob, linte, mazăre, in, cînepă, indigo, susan și citrice. Proviziile egiptene, în special grîul, orezul, mirodeniile și zahărul, erau vitale pentru aprovizionarea capitalei otomane, lucru subliniat unanim de călătorii occidentali : ,,Fiecare spune că (Egiptul) este grînarul lumii întregi și Constantinopolul n-ar putea trăi fără el (. . .), Egiptul asigură aprovizionarea Constantinopolului cu orez și grîne'' (R. Lubenau, 1587 [21]), ,,Egiptul este grînarul Turciei'' (H. Blunt,

---

[20] *Voyage en Égypte de Christophe Harant de Polzic et Bezdruzic, 1598,* IFAO, Caire, 1972, p. 101 102.

[21] *Voyages en Égypte pendant les années 1587—1588 de Reinhold Lubenau,* p. 231—232.

1634—1636 [22], „Constantinopolul nu poate trăi nici (măcar) un an fără Cairo (. . .). Căci în fiecare an, mai mult de o sută de mari corăbii încărcate pleacă de la Alexandria, spre Constantinopol, (neducînd) altceva, cu ele decît orez, mirodenii, linte, bob, mazăre de Turcia, fără a mai vorbi de inul, care se transportă de la Cairo la Constantinopol (şi) pentru care 15 sau 18 (corăbii) nu ajung'' (J. Wild, 1606—1610) [23]. Datorită acestei însemnătăţi deosebite a Egiptului pentru aprovizionarea Istanbulului, în completarea cărnurilor şi grăsimilor, primite din ţările române, autorităţile otomane au luat măsuri pentru plata unor preţuri remuneratorii pentru producătorii egipteni care aduceau grîu la Istanbul [23bis] şi pentru buna întreţinere a întinsei reţele de canale de irigaţie, moştenite de la Califat şi mameluci. *Codicele Egiptului (Kanunname-i Mısır)* din 1525, care fixa statutul Egiptului în cadrul Imperiului otoman, preciza că toate canalele mari, care duceau apa din Nil spre districtele mai mici, precum şi principalele canale din sate erau declarate canale împărăteşti, întreţinerea lor căzînd în sarcina guvernatorilor din provincii (sangeacbei şi kadii) şi în cheltuiala vistieriei publice. Canalele mai mici, de ramificaţie, urmau să fie supravegheate de către dregătorii rurali cu bani încasaţi de la ţărani, care plăteau taxe speciale *(muhricāt)* pentru aceasta. Potrivit codicelui, dregătorii de stat erau în mod expres obligaţi să aibă grijă de împărţirea echitabilă a apei pe canale şi subcanale, de curăţirea periodică a canalelor, de repararea barajelor, de buna întreţinere a căilor de acces. Cîtă vreme autoritatea centrală a fost puternică, adică în primele trei sferturi ale veacului al XVI-lea, a funcţionat bine şi acest sistem , ba chiar în condiţii superioare perioadei mameluce, dar după aceea prescripţiile legale se îndeplineau tot mai rar, iar în secolul al XVIII-lea lucrările hidraulice au încetat cu totul. Pe lîngă canalele de irigaţie, erau instalate, ca şi în perioada mamelucă, „scări nilometrice'' pentru măsurarea zilnică a nivelului Nilului, în vederea prevenirii inundaţiilor.

Tehnica agricolă este cea tradiţională, de veacuri, nu se observă nici progrese, nici inovaţii. De pildă, germanul Johann Wild notează că în Egipt aratul se făcea cu un braţ de fier, fără roţi, iar treieratul cu boi legaţi la ochi, care călcau grîul în picioare, în cîmp deschis, în timp ce în aceeaşi vreme în Germania, spune Wild, se utiliza plugul cu roţi şi decorticajul se făcea cu îmblăcie [24]. Există în aceste menţiuni şi în altele indicii că agricultura orientală se închidea în limitele sale tradiţionale, în timp ce în Occident, sub impulsul relaţiilor capitaliste, tehnica agricolă avea să progreseze rapid.

Creşterea vitelor ocupa un loc important în economia rurală egipteană din secolele XVI—XVII. Se creşteau cornute mari şi mici, catîri, măgari, cai de rasă (renumiţii cai arabi) foarte căutaţi de turci. Se creşteau şi păsări, în special găini, foarte solicitate de străini. Puii se scoteau după

---

[22] *Voyages en Égypte des années 1634, 1635, et 1636 de Henry Blunt*, IFAO, Caire 1974, p. 55.

[23] J. Wild (traducere M. Maxim), în *Oraşul medieval. Culegere de texte* (coordonator: Radu Manolescu), Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1976, p. 199.

[23bis] Maria Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Quelques données sur le ravitaillement de Constantinople au XVIe siècle*, AIÉSEE III (tirage à part), Sofia, 1969, p. 664.

[24] *Voyage en Égypte de Johann Wild, 1606—1610*, p. 225.

un sistem ingenios, anume, ca şi în epoca mamelucă, în incubatoare mari, plasate în nisipul fierbinte, unde ouăle se cloceau singure la temperatura soarelui. Datorită Nilului, atît de bogat în peşte şi în alte vieţuitoare, se practica pescuitul — tot cu metode tradiţionale — şi se prindea, pe lîngă peşte, un mare număr de crocodili, a căror carne albă şi dulce era folosită în alimentaţie.

Regimul funciar, fixat prin *Kānunnāme-i Mısır* şi prin dipoziţii legale ulterioare, prezenta caracteristici comune întregului Imperiu otoman, dar şi trăsături specifice Egiptului. Formal, întregul fond funciar era considerat proprietate de stat. Sultanul, în calitatea sa de şef al statului, dispunea de distribuirea acestui fond fie membrilor familiei imperiale sau înalţilor dregători cu titlul de *hass* (pl. *havās-ı humāyun)*, fie fundaţiilor pioase, ca *vakufuri*, fie, într-o măsură cu totul redusă, unor persoane foarte influente cu titlul de *mülk*, adică de proprietate personală, necondiţionată. *Hass*-urile care ocupau cea mai mare întindere, nu se exploatau direct, ci prin intermediari, care arendau aceste pămînturi (sistemul *mukatāa'*, continuînd mai vechiul sistem arabo-musulman *iktā')*. Potrivit acestui sistem , numit şi *emānet*, controlul asupra exploatării terenurilor şi asupra strîngerii impozitelor pentru vistierie de la ţăranii cultivatori era încredinţat unor dregători de stat de încredere, numiţi *emini* (intendenţi), plătiţi de stat cu o sumă fixă, indiferent de mărimea recoltei obţinute. Izvoarele permit să se constate efortul depus de administraţia otomană — interesată să obţină cît mai multe provizii şi venituri din Egipt — pentru o exploatare mai raţională a pămînturilor şi a muncii ţăranilor, comparativ cu perioada mamelucă[24bis] .*Kanunnāme-i Mısır* recunoştea dreptul ţăranului *(fellah)* de a folosi pămîntul cultivat de el, de pe care nu putea fi izgonit, dacă îşi achita dările, precum şi dreptul de a reţine o parte din recoltă. Totodată, fellahul rămînea liber din punct de vedere juridic faţă de deţinătorul legal al pămîntului, iar în cazul cînd îşi găsea înlocuitor pentru cultivarea ogorului deţinut anterior de el, putea părăsi acest lot, mutîndu-se în altă parte. Alături de aceste drepturi, autorităţile otomane au introdus şi prevederi dure, precum aceea a prinderii şi întoarcerii obligatorii a fellahului, care-şi abandonase clandestin ogorul, ceea ce, în fapt, echivala cu legarea de glie. Exploatarea feudală s-a accentuat de la finele veacului al XVI-lea înainte, odată cu înlocuirea sistemului *emānet* cu sistemul *iltizām*, care consta în arendarea redevenţelor şi impozitelor locale de către aşa-zişii *mültezimi*, care, în schimb, împărţeau cu statul veniturile. Sistemul a devenit precumpănitor în veacul al XVII-lea. Iniţial, mültezimul primea arenda veniturilor pe termen de un an, ulterior însă — de la finele veacului al XVII-lea înainte —pe viaţă şi, după aceea, chiar ereditar. Cum mültezimul trebuia să plătească taxe şi să facă daruri autorităţilor pentru atestarea şi apoi confirmarea periodică a dreptului său de arendă şi cum pe de altă parte interesul său era să-şi mărească necontenit partea sa de venit din totalul obţinut, fellahul rămînea tot mai mult la discreţia acestor mültezimi, care beneficiau, în plus, de cîrdăşia ienicerilor şi a altor trupe pentru impunerea bunului lor plac. Johann Wild, rob în Egipt la un stăpîn, care era el însuşi mültezim, notează : „Ei, ţăranii arabi, supravieţuiesc prin muncă grea şi penibilă, fiind trataţi foarte sever de

[24bis] A. M. Goldobin, *Arabskii Vostok*, p. 605.

către turci, altfel s-ar răscula. Mamelucii şi ienicerii sînt foarte aspri cu ei" [25]. De aceea aveau loc deseori incidente şi conflicte între fellahi şi oşteni, ca, de pildă, la începutul veacului al XVII-lea, cînd „ţăranii arabi au venit la paşă şi s-au plîns pentru toate necazurile pe care le făceau militarii şi au declarat că dacă nu se va ţine cont de dorinţa lor, ei vor trebui să-şi părăsească bunurile şi să abandoneze culturile cîmpului şi munca lor" [26]. Speriat, paşa a dispus executarea unor vinovaţi, apoi, în faţa rebeliunii a cîtorva sute de ieniceri, ceauşi şi spahii coalizaţi, a ordonat operaţiuni de represalii împotriva acestora, ajutat fiind şi de fellahi.

Se poate conchide că introducerea sistemului *iltizām*, răspîndirea corupţiei şi abuzurilor autorităţilor otomane, sclerozarea instituţiilor osmano-musulmane, caracterul „dirijat" al raporturilor comerciale cu Poarta au determinat din ultimul sfert al veacului al XVI-lea înainte declinul economiei rurale egiptene, privînd-o astfel de marile avantaje pe care le-ar fi obţinut din creşterea cererii de produse agro-alimentare şi materii prime rurale pe piaţa mondială, în special occidentală.

Un rol important în viaţa satului egiptean, în apărarea fellahilor faţă de exploatarea feudală l-au jucat comunităţile rurale, conduse de şeici. Obştea folosea în comun apa, întreţinea canalele de irigaţie, supraveghea barajele, asigura redistribuirea echitabilă a pămînturilor şi efectua — prin şeici — plata dărilor şi robota către stat şi mültezimi. În rest, satul rămînea închis în cadrele tradiţionale ale obştii, trăindu-şi viaţa după obiceiuri de veacuri.

Evoluţia meşteşugurilor şi comerţului a fost marcată de aceiaşi factori locali, care au provocat declinul agriculturii, la care s-au adăugat şi unii factori internaţionali, între care trecerea Occidentului la metode capitaliste de producţie şi comerţ şi deplasarea axei comerciale a Lumii Vechi din Mediterana (către care Egiptul tranzita articolele orientale proprii sau pe cele venite din India) în Atlantic. În calea dezvoltării meşteşugurilor egiptene au stat, de asemenea, lipsa unor materii prime esenţiale, precum fierul, cuprul, plumbul, cositorul şi lemnul, ca şi existenţa corporaţiilor *(esnafurilor)*, atestate din veacul al XVII-lea înainte, adică tocmai într-o vreme în care în Apus ele cedau tot mai mult loc liberei concurenţe, economiei de piaţă. Pe de altă parte, articolele tradiţionale ale meşterilor egipteni — în special textilele pe bază de bumbac, in şi mătase — vor fi tot mai mult concurate în viitor de produsele similare ale Occidentului, produse în serie. În Egipt, dimpotrivă, nu se practica munca în serie, în cadrul unei raţionalizări şi specializări a diverselor meserii (în veacul al XVII-lea erau cca 230—240 de meserii), deşi în aceeaşi meserie existau cîte 5—6 corporaţii diferite. Totodată, în oraşele arabe nu se făcuse încă separarea procesului de fabricare de cel de desfacere, într-un mare număr de meserii producătorul fiind în acelaşi timp şi vînzătorul propriilor sale produse [27].

Breslele, organizate pe meserii, erau conduse de şeici, care reprezentau interesele meşterilor membri *(usta)* pe lîngă autorităţile municipale şi aveau grijă de plata impozitelor. Drumul către titlul de meşter începea cu

[25] *Voyage en Égypte de Johann Wild, 1606—1610*, p. 69.
[26] *Ibidem*, p. 160—161.
[27] A. Raymond, *Artisants et commerçants au Caire*, p. 208—215.

ucenicia, după care fostul învăţăcel *(şakird)* devenea muncitor *(şani)*, apoi ajutor de meşter sau calfă *(khalifa)*. Pretendentul la diploma de meşter oferea o masă şeicului şi principalilor meşteri. Şeicul încingea pe candidat cu o cingătoare *(shad)* cu 7 noduri, pe care le desfăceau apoi rînd pe rînd 7 meşteri, fiecare adresînd cu acest prilej sfaturi morale şi tehnice viitorului lor coleg. După aceasta, timp de 1—2 luni candidatul îşi confecţiona „capodopera", pe care o „susţinea" în faţa aceleiaşi comisii. Dacă lucrarea era acceptată, i se acordau candidatului brevetul de meşter şi autorizaţia de a deschide un atelier propriu, după care urma un nou banchet. Şeicii, ca reprezentanţi ai sfatului breslelor, interesate în evitarea concurenţei şi a dezorganizării muncii, aveau grija de a aplana conflictele între meşteri în probleme de producţie şi desfacere, între aceştia, în calitate de proprietari de ateliere-prăvălii, şi lucrătorii lor, şi de ajutorarea meşterilor aflaţi la strîmtoare sau în pragul falimentului. În asemenea cazuri, se organiza sub un motiv oarecare o mică petrecere, la care ceilalţi meşteri, preveniţi, aduceau daruri, de regulă bani, pentru restabilirea situaţiei colegului aflat în nevoie. Din prima jumătate a veacului al XVII-lea un fenomen nou se observă în viaţa corporaţiilor şi anume pătrunderea elementelor militare, în special a ienicerilor, în rîndul acestor corporaţii, precum şi a unor meseriaşi în rîndul ogeacurilor militare. În acest fel, militarii căpătau drept de protecţie *(himāya)* asupra corporaţiei, încasînd şi cuvenitele taxe, iar meşterii (bogaţi) deveniţi membri onorifici ai ogeacurilor, plăteau anumite sume corpului de armată respectiv. Drept rezultat, meseriile au început să depindă tot mai mult de bunul plac al militarilor, iar combativitatea acestora să scadă la rîndul ei.

Comerţul intern se desfăşura în pieţe, bazaruri sau iarmaroace, cu deosebire la Cairo—oraş de circa 200—300 000 locuitori —, la Alexandria, Rosetta, Damietta, Suez, care datorită plasării lor riverane, facilitau transportul mărfurilor de la un capăt la altul al ţării, în bune condiţii. În regiunile de deşert, se practica tradiţionalul comerţ de caravane, în convoaie de 500—600 de cămile şi chiar mai multe, însoţite de negustori, pelerini şi soldaţi. În oraşe, în special la Cairo, străzile şi bazarurile erau specializate pe mărfuri, care dădeau şi denumirea locului respectiv. Kadiii (judecătorii şi primarii) oraşelor, cu ajutorul corporaţiilor, stabileau „mercuriale" cu preţuri maxime *(narh)*, iar respectarea lor, ca şi controlul unităţilor de măsură şi capacitate folosite de negustori, verificarea calităţii mărfurilor acestora erau asigurate de către agenţi speciali *(muhtasibi)* ai unor „poliţii economice" sui-generis.

Fiind situat la întretăierea celor mai importante drumuri comerciale ce legau Europa de Orientul Apropiat şi Îndepărtat, Egiptul era unul din cele mai însemnate centre ale comerţului de tranzit pentru mirodeniile orientale, ţesăturile de mătase, pietrele preţioase ş.a., avînd totodată el însuşi strînse relaţii comerciale cu ţările bazinului mediteranean, cu Veneţia, Franţa, Anglia, Spania, Olanda, Indiile orientale. De aceea, se găseau la Cairo şi Alexandria consulate ale puterilor europene, care protejau interesele negustorilor lor. Cel mai important centru al comerţului egiptean era Cairo, despre ale cărui legături comerciale J. Wild relatează la începutul veacului al XVII-lea: „Comerţul Cairului este extrem de important. Din India se aduc aici mărfuri pe Marea Roşie: pietre preţioase, mirodenii, lemn de aloe, plăcut şi parfumat, basmale frumoase şi voaluri

colorate de bumbac, cele mai bune vopsele, cele mai frumoase turbane turcești, dintre care unele au mai mulți coți lungime. Venețienii aduc aici frumoase postavuri de lînă și mărgean, ca și cositor și alamă; englezii și francezii, toate mărfurile de același gen din țările și orașele lor. Ei cumpără aici la rîndul lor ceea ce le este de trebuință și le duc (acasă). Negustorii Constantinopolului nu aduc multe mărfuri la Cairo, ci în cea mai mare parte a timpului fac cumpărături și le duc la Constantinopol. Totuși, ei aduc la Alexandria și apoi chiar la Cairo cherestea, copaci mari, scînduri de lemn de construcție pentru corăbii și vase" [28]. Același autor menționează că europenii (după invazia argintului american) aduceau în Egipt butoiașe întregi de taleri, pe care-i desfăceau pe piață, ca pe oricare altă marfă [28bis], ceea ce lovea puternic în monedele locale de argint — medinul egiptean și asprul otoman —, fapt care a determinat, dealtfel fără rezultat, intervenția autorităților, care au interzis acest gen de negoț.

Deși oficial Egiptul făcea parte din Imperiul otoman iar acesta acordase statelor occidentale (de la 1569 înainte, nu 1535, cum se crede îndeobște) „capitulații" prevăzînd taxe comerciale reduse, adică (de regulă) 3 % *ad valorem*, nu 5 (5,50 %), cum plăteau *harbî*-ii, care n-aveau legămînt *(ahd)* cu otomanii, în fapt încasarea taxelor comerciale în Egipt, ca și în alte zone ale Imperiului, urma să se facă *secondo il canon et usanza* (turc. *olugelen adet ve kanun üzere)* [29], deci potrivit regimului vamal local, fixat prin regulamentele anterioare. Rezultatul era că negustorii europeni (creștini, evrei, armeni) plăteau în genere o vamă dublă față de localnicii musulmani. Acest lucru pune o dată în plus în lumină larga autonomie a Egiptului față de Poartă, concretizată, cum am văzut, și în aplicarea parțială a sistemului timariot, în rolul important deținut de șeicii arabi în autoadministrarea comunităților locale (fapt care amintește de rolul vlastelilor, knezilor și primikürilor în autoguvernarea comunităților sîrbești și vlahe din Balcani), ca și în continuarea baterii de monede proprii de aur și argint [30].

---

[28] *Orașul medieval*, p. 198.

[28 bis] *Ibidem*.

[29] Vezi, bunăoară, textul „capitulației" *(ahidnâme)* acordată de Murad al III-lea englezilor la 1580, apud A. N. Kurat, *Türk-Ingiliz münasebetlerinin baş langıcı ve gelişmesi (1553—1610)* (Începutul și dezvoltarea relațiilor turco-engleze, 1553—1610), TTK Basımevi, Ankara 1953, p. 184; S. A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey 1578—1582*, Oxford University Press, 1977, p. 234, 237.

[30] Aceste emisiuni monetare egiptene — *ashrafi*-ul de aur și *para*-ua de argint — sînt o dovadă în plus că, la fel ca și în cazul Transilvaniei, emisiunile locale nu erau interzise de Poartă cîtă vreme erau rentabile din punct de vedere al metalului prețios (or, Moldova și Țara Românească nu aveau în subsolul lor și nici în circulația lor suficient metal prețios care să permită, în secolele XVI—XVII, emisiuni monetare rentabile față de concurența monedei otomane). *Ashrafi*-ul fusese bătut prima oară de sultanul mameluc Al-Ashraf Barsbay, în anul 829 H./1425 e.n., după modelul ducatului venețian (3,41 gr aur pur față de 3,559 gr cît avea ducatul), avînd deci 97 % din valoarea „dolarului evului mediu"). După J. B. Bacharach (*The Dinar versus the Ducat*, „International Journal of Middle East Studies", vol. 4, nr. 1/1973, p. 77—96), *ashrafi*-ul s-a impus treptat pe piața egipteană în defavoarea ducatului venețian, înregistrînd un adevărat triumf monetar, vreme de aproape un secol, din cauze multiple, asupra cărora nu este cazul a stărui aici. În epoca dominației otomane, *ashrafi*-ul *(muhhammadi*-ul sau *șerifi*-ul), bătut la Cairo și devenit echivalent al *altîn*-ului *(sultanin*-ului) otoman, el însuși echivalat din deceniul 6 al veacului al XVI-lea cu țechinul venețian, a variat de la 3,448 gr aur (titlu: 996‰) sub Süleyman Kanunî (1520—1566) la 3,323 gr la sfîrșitul secolului al XVII-lea, înregistrînd o scădere destul de lentă a titlului. Emisiunile sale au încetat în 1697, în contextul unui declin economic general și al instabilității politice din Egipt, deși în circulație a continuat să mai existe pînă spre 1730 (A. Raymond, *op. cit.*, p. 28—29).

Amintim totodată autonomia comunităţilor nemusulmane în jurul Patriarhiei ortodoxe (copte) din Alexandria, a bisericilor şi mănăstirilor creştine din Alexandria, Cairo, Ghaza şi Sinai [31].

În ce priveşte comerţul de tranzit, acesta nu a încetat brusc şi niciodată complet după descoperirea drumului pe la Capul Bunei Speranţe, aşa cum au dovedit fără putinţă de tăgadă cercetările mai noi ale istoricilor economişti. Totuşi, diminuarea traficului este observată încă de călătorii de la finele veacului al XVI-lea. R. Lubenau la 1588, scria, de pildă, referindu-se la rolul Alexandriei: „Comerţul s-a micşorat aici, căci obiectele de băcănie, perlele, mătăsurile chinezeşti şi indiene, care soseau la Alexandria prin Marea Roşie şi pe Nil, apoi la Veneţia şi în alte părţi, trec acum la Lisabona pe mare înconjurînd Africa (...). Prin descoperirea de către Spania (a circumnavigaţiei Africii) prin Capul Bunei Speranţe pierderile comerciale ale veneţienilor şi turcilor, cît şi ale francezilor şi olandezilor sînt considerabile" [32]. Alte cauze ale declinului comerţului de tranzit prin teritoriul egiptean, început încă sub mameluci, care încasau de la străini taxe excesive, de 10 %, [32bis] au fost sclerozarea treptată a economiei egiptene începînd din ultimul sfert al veacului al XVI-lea, abuzurile administraţiei şi vameşilor otomani după această dată [33], avansul economic şi concurenţa puternică a Occidentului. Drept rezultat, se accentuează declinul economic, edilitar şi demografic — înregistrat încă înaintea venirii

---

Para-ua (*midi*-ul sau *medin*-ul) de argint, bătută la Cairo după modelul *mu'ayyadi*-ului mameluc de argint, cîntarea în primii ani ai domniei lui Soliman Magnificul 1,289 gr pentru a coborî la 1535 la 1,03 gr şi a cunoaşte apoi o depreciere continuă pînă la 1686, cînd greutatea i-a fost fixată la 0,710 gr cu un titlu de 700°/₀₀ (0,497 gr argint pur), după care a pierdut din nou în greutate şi titlu (A. Raymond, *op. cit.*, p. 20—21). La sfîrşitul sec. al XVI-lea şi în prima jumătate a veacului al XVII-lea valora oficial 3 aspri (40 parale = 120 aspri = 1 galben/*hasene*). Cf. J. Sommer, *Voyage en Égypte 1591*, Caire, 1971, p. 280; H. Sahillioğlu, *XVII Asrın ilk yarısında Istanbul' da Tedavüldeki Sikkelerin Raici* (Cursul monedelor de schimb de la Istanbul în prima jumătate a veacului al XVII-lea), „Belgeler" (Ankara), I (1—2), 1964, p. 233 şi B. S. Baykal, *Osmanlı Imparatorluğunda XVII, ve XVIII, yüzyillari boyunca para duzeni ile ilgili belgeler* (Documente privind sistemul monetar în Imperiul otoman de-a lungul secolelor XVI—XVIII), „Belgeler", IV (7—8), 1967, (Ankara, 1969), p. 54. Accentuarea deprecierii paralei, cu un destin relativ asemănător cu al asprului (se bucura totuşi de ceva mai multă încredere pe piaţă) reflectă, dincolo de fenomenul general al schimbării raportului aur-argint în favoarea aurului — evoluţia economiei egiptene, a cărei decădere generală atinge apogeul în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. În ansamblu, Cairo (al cărui nume însă nu apare pe monede, fiind înlocuit cu *Mısır*-Egipt) a fost unul din cele mai puternice centre de emisiuni monetare ale statului otoman, cu numeroase exemplare şi în ţările române.

[31] Zdenska Veselá-Prenosilova, *À propos de la protection exercée par le gouvernement ottoman sur le monastère de Ste Cathérine au Sinai*, „Archiv Orientalni" (Praha), 37 (1969), p. 326—338. Mănăstirea Sf. Macarie de lîngă Alexandria avea privilegii scrise încă de la Muhammed, consemnate într-un act autograf al Profetului (J. Ghistele, *Le Voyage en Égypte*, ed. cit., p. 134—135.)

[32] *Voyage en Égypte pendant les années 1587—1588 de R. Lubenau*, Caire, 1972, p. 213.

[32 bis] (Emmanuel Piloti), *L'Égypte au commencement du quinzième siècle d'après le Traité d'Émmanuel Piloti de Crète (incipit 1420)*. Avec une introduction de P. H. Dopp, Le Caire, Impr. Université Fouad Iᵉʳ, 1950, p. 36, 41—42, 108.

[33] Başbakanlîk Arşivi (Istanbul), *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante), vol. 26, p. 272, ord. 780 din 1 receb 982/17 octombrie 1574 către *şerif*-ul de Mecca; *ibidem*, vol. 28, p. 189, ord. 442 din 25 receb 984/18 octombrie 1576 către beilerbeiul Egiptului şi kadiul Alexandriei; *ibidem*, vol. 36, p. 18, ord. 52 din 7 zilkade 986/5 ianuarie 1579 către beilerbeiul Egiptului; *ibidem*, vol. 53, p. 66, ordinele 1577 şi 178 din 14 cemaziülâhir 992/23 iunie 1584 către beilerbeiul de Yemen.

otomanilor [34] — al marilor orașe arabe de pe rutele acestui comerț : Cairo, Alexandria, Damasc, Bagdad [35]. Despre Alexandria de la începutul veacului al XVII-lea aflăm că „Orașul era (odinioară) destul de mare, dar acum este în întregime devastat și pustiit, și nu mai e nimic demn de văzut acolo" [36]. De-acum înainte, impresia de ruină și abandon este cea care izbește cel dintîi pe călătorii occidentali veniți în Orientul Apropiat, în ciuda atmosferei pestrițe și zgomotoase a străzii orientale.

În adevăr, în arhitectura egipteană nu se mai constată realizări deosebite, comparabile cu cele din epoca clasică a culturii arabe sau cu monumentele ridicate de sultanii otomani la Istanbul sau Edirne, iar vechile construcții sînt tot mai mult lăsate în paragină. În ansamblu, față de strălucita perioadă a Califatului, cînd cultura arabă a jucat un rol mondial, cultura Egiptului arab din secolele XVI—XVII prezintă semnele unui vădit declin, început încă în perioada mamelucă, nemaiavînd nici elanul, nici strălucirea epocii clasice. Lipsită de suportul material și de climatul spiritual de odinioară, apăsată de pecetea unui Islam care se îndepărtează tot mai mult de la simplitatea și elasticitatea de altădată (acum ulemalele — înaltul cler musulman — se transformă într-o castă foarte bogată, ereditară, ostilă inovațiilor „ghiaurilor" europeni), stînjenită de existența unei dominații străine, care absoarbe pentru Istanbul resurse financiare și cadre intelectuale, cultura arabă din secolele XVI—XVII cunoaște puține elemente de progres — în învățămîntul filologic, în istoriografie și geografie — , care, dealtminteri aproape se pierd în bilanțul general deficitar.

Izvoarele consemnează totodată conflictul surd ce mocnea în raporturile dintre egipteni și otomani, conflict care uneori răbufnea în forme violente. J. Wild constata la 1606—1610 în legătură cu fellahii arabi că sînt „nesupuși și îndărătnici față de stăpînii lor" [37], iar francezul J. Coppin nota la 1638—1646 că severa supraveghere în care erau ținuți arabii de către autoritățile otomane „le-a inspirat atîta ură pentru tiranii lor, încît dacă ar putea avea arme, aceasta ar fi contra lor (a otomanilor) ; (de aceea) aceștia, care nu pierd din vedere acest lucru, sînt destul de abili ca să nu le dea (arabilor) un asemenea mijloc de a se răzbuna" [38]. Și englezul Ed. Brown observa cîțiva ani mai tîrziu (în 1673—1674) că „arabii sînt de o extremă neîncredere față de turci" [39].

*

În concluzie, noile documente de arhivă, ca și relațiile de călători, această „mină pentru oricine dorește să se intereseze de istoria Orientului

---

[34] Piloti, *op. cit.*, p. 36 („Alexandrie, qui est la bouche et la clef de leur estat, est deshabitée et abandonnée").

[35] Registrele otomane de recensămînt consemnează, bunăoară, că populația Damascului scăzuse de la 57 326 suflete în 1520—1530 la 42 779 suflete în 1559, iar cea a Alepului de la 67 344 locuitori în 1519 la 56 881 în 1520—1530 și 45 331 în 1571—1580, în timp ce marile orașe otomane din Antolia și Rumelia au cunoscut o creștere demografică de cca 90% (Ö. L. Barkan, *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman au XVe et XVIe siecles*, „Journal of Economic and Social History of the Orient" (JESHO), E. J. Brill, Leiden, vol. I, Part I, 1957, p. 27 (Tableau 4) p. 28.

[36] *Voyage en Égypte de Johann Wild*, p. 10.

[37] *Ibidem*.

[38] J. Coppin, *Voyage en Égypte*, IFAO, Caire, 1971, p. 70, 71.

[39] Ed. Brown, *Voyage en Égypte*, IFAO, Caire, 1974,

Apropiat", ne relevă o provincie egipteană, de fapt un „viceregat", beneficiind de o largă autonomie în cadrul Imperiului otoman, contribuind substanţial la alimentarea cămării Istanbulului şi a vistieriei sultanului [40] şi jucînd un rol militar-strategic indispensabil în impunerea şi susţinerea dominaţiei otomane în Africa de nord şi în bazinul Mării Roşii. Pe de altă parte, noile izvoare şi cercetări permit să se constate o „relansare" a economiei egiptene în primii ani ai administraţiei otomane (pînă în ultimul sfert al veacului al XVI-lea), perioadă care coincide şi cu anii de apogeu ai Imperiului otoman, în epoca lui Süleyman Legiuitorul. Se constată, totodată, că cucerirea otomană n-a întrerupt — cum se mai crede încă pe alocuri — comerţul de tranzit prin teritoriile egiptene ci doar a schimbat beneficiarii : otomanii în locul mamelucilor ; mai mult chiar, „între 1550 şi 1570, drumurile tradiţionale ale mirodeniilor prin Mediterana şi Marea Roşie au ajuns din nou la mare cinste, iar „serenissima" (Veneţia) n-a scăpat prilejul să profite". Doar în primele decenii ale secolului al XVII-lea începe să primeze ruta vestică, pe la Capul Bunei Speranţe, asupra celei orientale, prin Orientul Apropiat, veneţieni şi otomani[41]. Această schimbare, consacrînd mutarea centrului comercial al Lumii Vechi din Mediterana în Atlantic, a marcat puternic declinul Veneţiei, Imperiului otoman, Iranului şi Raguzei, precum şi al Egiptului. Trebuie însă făcută precizarea că Egiptul a găsit o compensaţie în crearea „unui imperiu comercial al cafelei" yemenite, găsindu-şi vaste debuşee în teritoriile otomane, mari consumatoare de cafea [42]. Drept urmare, „comerţul de la Marea Roşie este cel care se plasează în fruntea tuturor activităţilor economice ale Egiptului (în dauna comerţului mediteranean — M.M.) şi datorită lui, Cairo deţine un loc de însemnătate internaţională" [43]. Dar, prezenţa dominaţiei străine, scleroza economică şi instituţională otomană, începută din anii 60—70 ai veacului al XVI-lea [44], drenajul de metal preţios spre Istanbul, Peninsula Arabică şi India, concurenţa monedelor şi negustorilor europeni, stagnarea preţurilor la grîu şi cafea între 1655 şi 1740, au fost tot atîţia factori care au atenuat sensibil efectele pozitive ale acestei noi conjuncturi economice. În consecinţă, „relansarea" economică din primele trei pătrare ale veacului XVI — în agricultura irigată, în meşteşuguri, în comerţ, în emisiunile monetare, în construcţii — , care s-a datorat în bună măsură şi elasticităţii

---

[40] Mai mulţi istorici au observat, pe bună dreptate, că aurul egipteano-sudanez a jucat în susţinerea campaniilor lui Soliman Magnificul şi urmaşilor săi acelaşi rol pe care metalul preţios american l-a jucat în finanţarea politicii externe a lui Carol Quintul şi Filip al II-lea. Cf. Haili Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640—1740). Doçentlik Tezi* (Un secol de istorie monetară otomană, 1640—1740. Teză de docenţă), Istanbul, 1965, text dactilografiat (Bibl. Fac. de şt. econ. a Univ. din Istanbul, cota VI 2625/4), p. 5; Andrew C. Hess, *The Ottoman Conquest of Égypt*, p. 55—76 etc.

[41] Giuliano Procacci, *Istoria italienilor*, Bucureşti, Edit. politică, 1975, p. 185—186 vezi şi F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, ediţia a II-a, vol. I, Paris, 1966, p. 493—495; S. Goldenberg, *Epoca marilor descoperiri geografice*, Bucureşti, 1971, p. 19; precum şi interesantele comunicări cuprinse în volumul (mai sus citat) *Mediterraneo e Oceano Indiano. Atti del VI Colloquio di Storia Maritima*, Firenze, MCMLXX.

[42] Lucette Valense *(compte-rendu* pe marginea cărţii lui A. Raymond, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, Damas, Institut Français, 2 vol. 1973—1974), în „Annales. É.S.C.", 30 année, 4/1975, p. 927.

[43] *Ibidem.*

[44] Cf. Mihai Maxim, *Imperiul otoman în secolul al XVI-lea şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Istoria evului mediu* (coord.: R. Manolescu), vol. III, Bucureşti, Tipografia Universităţii, 1978, p. 301—309 şi 323—344.

și receptivității noii administrații otomane din epoca Legiuitorului[45], incontestabil superioară față de „reaua stăpînire și proasta guvernare" a ultimilor sultani mameluci[46], cît și faptului că noua stăpînire străină nu apărea atît ca o autentică schimbare de regim care să afecteze radical structurile interne, cît mai mult ca o schimbare de dinastie[47], această „relansare" deci n-a putut fi continuată în veacurile XVII—XVIII, dovedindu-se, în fapt, de scurtă durată. Ca și în cazul țărilor române[48], de avantajele vastelor debușee otomane n-au putut profita decît guvernanții de la Istanbul și locali, marii producători de grîne și marii negustori, în vreme ce micii producători și negustori, contribuabilii de rînd, au trebuit să ducă pe umerii lor povara dominației străine și să suporte consecințele nefaste ale concurenței otomane și europene. Descentralizarea politică de la mijlocul veacului al XVII-lea înainte, cînd pașa trimis de la Istanbul avea tot mai mult un rol formal, nominal în guvernarea provincială, locală, puterea reală trecînd, de fapt, în mîinile aristocrației mameluce (în aceeași vreme în care în țările române se instaura așa-zisul regim boieresc)[49], a agravat situația populației impozabile, lăsată la discreția beilor locali, fără putință de apel la sprijinul puterii centrale, interesată într-o anume „protejare" a celor mai importante izvoare de venituri ale vistieriei.

În ansamblu, studiul Egiptului sub dominație otomană relevă prezența a numeroase elemente comune — firește, dincolo de aspectele specifice, proprii — statutului țărilor române tributare și celui al Egiptului sub administrație otomană : o largă autonomie, o contribuție substanțială la aprovizionarea Istanbulului și a vistieriei padișahale, un rol strategic de prim rang la serhaturile împărăției otomane, o rezistență îndîrjită față de dominația străină. În chip special, se poate observa condiționarea situației țărilor române față de Poartă într-o măsură însemnată de posibilitățile de aprovizionare ale Istanbulului din Egipt : din ultimul sfert al veacului al XVI-lea, după Lepanto, îngreunarea aprovizionării din

---

[45] Robert Mantran observa pe marginea studiului întreprins de Stanford J. Shaw (*The Financial and Administrative Organization and Developpment of Ottoman Egypt, 1517—1798*, Princeton University Press, 1962): „Il ressort également de cette étude que les Ottomans sont des administrateurs très avertis — tout au moins au XVIe et au début du XVIIe siècles — et que même s'ils ne font pas toujours preuve d'originalité puisqu'ils conservent des régimes précedents ce qui leur semble devoir être conservé (fait que S. J. S. ne souligne pas suffisamment), ils n'en mettent pas moins rapidement sur pied une administration cohérente", administrație, care, totuși, a evoluat „assez vite vers le particularisme provincial" (în „Journal of Economic and Social History of the Orient", vol. VI (1963), p. 232.

[46] (Emmanuel Piloti), *L'Égypte au commencement du quinzième siècle*, p. 36.

[47] Aceeași dinastie de origine turcică, străină populației arabe autohtone, aceeași religie islamică de rit sunnito-hanefit, aceeași sprijinire pe o gardă de robi nemusulmani convertiți la Islam—mamelucii și ienicerii (interesant de notat că la 1483—1484 olandezul Ghistele, care a trecut prin Egipt, avea cunoștință de mameluci de origine... valahă (*Le Voyage en Égypte de Joos van Ghistele, 1482—1483*, Caire, 1976, p. 34), același mod de viață războinic, același mod de luptă etc. — iată, deci, tot atîtea elemente comune stăpînirii sultanilor mameluci (1250—1517) cît și celor otomani (1517—1882) în Egipt.

[48] Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Revista de istorie", tom. 32, nr. 9 (1979), p. 1762—1765.

[49] Vezi dezbaterea în *Problema organizării statale ca „regim boieresc" în Țara Românească și Moldova*, în „Revista de istorie", tom. 32, nr. 5/1979, p. 941—956.

Egipt [50] pe mare, prin Mediterana atacată de corsarii creştini, dar şi pe uscatul anatolian cuprins de răscoalele gelaliilor, a determinat o intensificare a cererilor otomane de proviant românesc şi impunerea unor măsuri prohibitive pentru principalele articole moldo-muntene de export [51].

Avem deci de-a face cu suficiente probleme de istorie comparată, în fond de autentică istorie universală [52], în care ţările române şi cele arabe ale Orientului Apropiat în epoca dominaţiei otomane se întîlnesc şi se completează reciproc, luminîndu-se mai bine unele prin altele.

Schiţa de faţă nu şi-a propus să fie decît o pistă de plecare în această direcţie.

L'ÉGYPTE OTTOMAN AUX XVIe ET XVIIe SIÈCLE À LA LUMIÈRE DES NOUVELLES SOURCES ET RECHERCHES

RÉSUMÉ

Il y a quelques années, le Pr. Robert Mantran, turcologue éminent, déclarait au Colloque International d'Histoire Maritime, tenu à Florence : « Il est regrettable que l'on n'ait pas attaché une importance méritée à ces relations de voyageurs (occidentaux en Égypte — M.M.) qui vraiment sont une mine pour quiconque veut s'intéresser à l'histoire du Proche-Orient ». L'auteur de la présente étude a essayé de mettre en valeur cette « mine » négligée, en utilisant — à la lumière des nouveaux documents turcs (surtout des *(Mühimme Defterleri)* et des recherches des turcologues et arabisants — les relations de voyages comprises dans la grande collection *Voyageurs occidentaux en Égypte* en cours de publication par les soins de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire (jusqu'à présent ont paru environ 30 volumes consacrés aux XVIe et XVIIe siècles), pour retracer l'image de l'Égypte ottoman à l'époque.

---

[50] Başbakanlık Arşivi, Istanbul, *Mühimme Defteri* (Condică a afacerilor importante) vol. 36, p. 323, ord. 852 din 9 rebiülâhir 987/5 iunie 1579; *ibidem*, vol. 62, p. 40, ord. 89 din evvâil-i cemaziülevel 995/9—28 aprilie 1587; *ibidem*, vol. 61, p. 64, ord. 169 din 6 ramazan 994/21 august 1586 şi p. 65, ord. 170 din evâhır-i şaban 994/7—16 august 1586 etc.

[51] Mihai Maxim, *Les relations roumano-ottomanes entre 1574 et 1594*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XVI, 3/1977, p. 469 — 486; idem, *Regimul economic al dominaţiei otomane*, p. 1749—1758.

[52] Vezi Mihai Berza, *Istorie comparată, Istorie internaţională. Istorie universală*, „Hrisovul", VI (1946), p. 21—36.

RECONSTITUIREA DACIEI ÎN SIMBOL HERALDIC

DE

MARIA DOGARU

Aprofundarea investigației în domeniul cercetării izvoarelor speciale, steme, sigilii, medalii şi monede scoate în evidență faptul că însemnul heraldic a reprezentat o formă de exprimare a concepțiilor fiecărei generații, un mijloc de luptă pentru realizarea aspirației generale.

Analiza izvoarelor mai sus menționate create de-a lungul anilor pe teritoriul țării noastre atestă că paralel cu formarea şi dezvoltarea conştiinței de neam apoi a conştiinței naționale s-au alcătuit compoziții heraldice originale reflectînd procesul neîntrerupt al evoluției societății româneşti în centrul căruia a stat întotdeauna problema unității naționale [1].

Preocuparea societății româneşti pentru sporirea prestigiului țării pe baza evidențierii trecutului glorios, tendința spre impulsionarea luptei pentru unitate prin sublinierea originii comune a locuitorilor din toate provinciile româneşti, tendință manifestată mai intens în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului XX, prin inițierea unor ample acțiuni politice şi diplomatice, prin realizarea unor opere literare şi artistice cu subiect istoric [2] îşi găseşte expresia în domeniul ştiinței blazonului în alcătuirea unor compoziții heraldice expresive [3].

Una din formele frecvent utilizate pentru exprimarea în limbaj heraldic a luptei pentru înfăptuirea unității naționale este reconstituirea Daciei prin simbol.

Din punct de vedere al elementelor însumate şi a facturii de reprezentare aceste însemne pot fi grupate în următoarele categorii :

I. sigilii incluzînd simboluri considerate a fi încă din vechime însemnele specifice ale Daciei ;

II. stema şi sigiliile cuprinzînd în imagine compoziții heraldice sugerînd legăturile dintre familiile domnitoare din Țara Românească şi Moldova cu Huniazii ;

III. gravarea pe unele medalii a herburilor celor trei principate româneşti ;

---

[1] Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate şi independență oglindită în simbol. Album heraldic*. Edit. ştiințifică şi enciclopedică (în curs de tipărire).

[2] Vezi volumul, *Gîndirea social-politică despre unire (1859)*. Culegere apărută sub îngrijirea acad. Petre Constantinescu şi dr. Dan Berindei, Edit. politică, Bucureşti, 1966.

[3] Dan Cernovodeanu, *Heraldica în slujba idealurilor naționale paşoptiste*, în „Revista muzeelor şi a monumentelor", Seria Muzee, XI, 1974, nr. 3, p. 67—71.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 33, nr. 4, p. 743 — 758, 1980

IV. reconstituirea vechii Dacii prin unirea stemelor tuturor provinciilor istorice româneşti.

I. În prima categorie se cuprind sigiliile lui Mihai Viteazul ce validează cîteva acte din 1600 în cîmpul cărora, alături de legenda indicînd noua situaţie politică a ţărilor române (Io Mihai voievod al Ţării Româneşti, Ardealului şi Ţării Moldovei), se cuprind cele două steme ale Ţării Româneşti (stema heraldică şi cea iconografică), herbul Moldovei şi doi lei (flancînd rădăcinile copacului specific stemei secundare a Valahiei) simbolizînd Dacia [4].

Se ştie că reprezentarea din cîmpul acestor vestigii sfragistice a reţinut atenţia mai multor istorici [5], iar heraldiştii [6] şi sigilografii [7] au meditat de asemenea asupra semnificaţiei elementelor incluse.

Adăugăm părerilor deja exprimate, asupra sigiliilor de această factură emise în cancelaria ilustrului voievod un document relativ recent în care întîlnim de fapt o primă analiză a simbolurilor din emblema izvoarelor sfragistice menţionate.

Documentul la care ne referim este o scrisoare, din 20 martie 1921, semnată de C. V. Obedeanu, „autor istoric şi scriitor" [8]. În numele unor „istorici şi lietraţi scriitori" autorul mai sus menţionat, ştiind că este în curs de elaborare decretul pentru fixarea noilor arme ale României întregite [9], a propus operarea unor modificări în blazonul naţional deja discutat, astfel încît Transxilvania să fie reprezentată prin cei doi lei.

C. V. Obedeanu îşi argumenta astfel propunerea: „cînd Mihai Viteazul a înfăptuit unirea în stema sa, ca domn al Munteniei, Moldovei şi Transilvaniei a introdus şi el munţii însă deasupra lor a pus doi lei care se încrucişau deasupra unui copac " [10]. Afirmînd cu convingere

---

[4] Pînă în prezent se cunosc trei vestigii sfragistice de acest fel, datînd din 1, 27 şi 29 iulie 1600. Acest tip a fost publicat prima oară de V. A. Urechia, *Schiţe de sigilografie românească. Raportul D-lui... către Comisiunea însărcinată de Ministerul de Interne cu cercetarea stemelor regatului şi ale judeţelor*, Bucureşti, 1891, p. 16.

[5] Stoica Nicolescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p. 335—337; idem, *Mihai Viteazul ca domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi al Moldovei 1600*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", vol. XII, 1911, p. 235—236; Grigorie Tocilescu, *O nouă pecete a lui Mihai Vodă Viteazul*, în „Buletinul Societăţii numismatice române", vol. II, 1905, trim. I, p. 10—13; C. Moisil, *Stema României. Evoluţia ei istorică şi heraldică*, Bucureşti, 1931, p. 13—14; idem, *Noi studii de sigilografie românească. Sigiliul lui Mihai Viteazul ca domn al Ţării Româneşti, Ardealului şi Moldovei*, în „Revista arhivelor", vol. IV, 1940, nr. 1, p. 104; A. Sacerdoţeanu, *Hrisovul şi sigiliul lui Mihai Viteazul din 27 iulie 1600*, în „Revista arhivelor", nr. 2, 1941, p. 161—162; idem, *Autografe şi sigilii de la Mihai Viteazul*, în „Revista arhivelor", IV, nr. 2, 1941, p. 161—162; idem, *Sigiliul domnesc şi stema ţării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă şi rolul avut în formarea ideii de unire*, în „Revista arhivelor", XI, nr. 2, 1968, p. 15.

[6] Dan Cernovodeanu, *Unirea în sigiliul lui Mihai Viteazul (1600)*, în „Familia", an 11 (111), nr. 10 (22), oct. 1975, p.8. Vezi şi *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 70—73.

[7] Maria Dogaru, *Simbolul Daciei şi sigiliile lui Mihai Viteazul*, în „Revista arhivelor", an. LII, vol. XXXVII, nr. 2/1974, p. 169—171; ibidem, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 60—61.

[8] Arh. St. Buc., fond Comisia consultativă heraldică, dosar 3/1921, f. 3—6. Menţionăm că acest document ne-a fost semnalat de heraldistul Jean N. Mănescu căruia îi mulţumim şi pe această cale. Vezi şi Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, p. 72.

[9] „Monitorul oficial", nr. 92, din 29 iunie 1921.

[10] Arh. St. Buc., fond Comisia consultativă heraldică, dosar 3, f. 4.

că „aceşti lei sînt lei daci", C. V. Obedeanu releva faptul că prin introducerea lor în stemă Mihai Viteazul a vrut să arate originea daco-romană a Ardealului.

Exprimîndu-şi satisfacţia pentru înfăptuirea memorabilului act de la 1 noiembrie 1918, autorul mai sus menţionat arată că includerea în stema României a unei astfel de reprezentări ar constitui „un suvenir scump păstrat de la Mihai, un omagiu adus memoriei lui şi un adevăr istoric de acord şi cu ştiinţa heraldică" [11]. Scrisoarea la care ne referim este însoţită de un proiect de stemă (expunere de motive şi reprezentare grafică [12]). Meditînd asupra modului în care era individualizată, din punct de vedere heraldic fiecare provincie istorică, în cadrul noii steme a României, C. V. Obedeanu sublinia că „vulturul, acvila romană" reprezintă Muntenia şi semnifică „originea noastră", capul de bour cu stea între coarne desemnează întreaga Moldovă. Referindu-se la însemnul Olteniei C. V. Obedeanu arată că leul (care provine tot din stema Daciei) cu coroana bănească evocă pe primii suverani şi întemeietori ai Ţării Româneşti din secolele XI—XII şi aminteşte forma specifică de organizare a acestei provincii în care banul conducea cu un sfat propriu.

II. Cea de a doua categorie de mărturii speciale care răspund temei pe care o abordăm, respectiv amintesc ideea regatului Daciei, sînt sigiliile domneşti avînd în emblemă, alături de armele reunite ale Ţării Româneşti şi Moldovei „scena săgetării corbului".

Evidenţiem faptul că prima reprezentare în care sînt grupate simboluri ce ar putea fi interpretate drept însemne ale celor trei provincii româneşti, o întîlnim în sigiliile utilizate la 1672 de domnitorul Ţării Româneşti, Grigore Ghica. Sigiliile ce s-au conservat pe unele acte, emise în cancelaria domnului specificat mai sus, au în cîmp stema combinată reprezentînd două personaje flancînd un copac în vîrful căruia s-a plasat acvila cruciată, elementul principal al stemei heraldice a Valahiei. Privind cu atenţie această imagine constatăm că pasărea heraldică poartă în cioc, pe lîngă cruce, un inel, pe pieptul său s-a gravat un minuscul cap de bour, iar pe umărul stîng al personajului din dreapta se zăreşte un arc [13].

Dacă prin înfăţişarea la proporţii corespunzătoare a stemei combinate a Ţării Româneşti se atesta că numitul domnitor deţine tronul acestui principat, iar prin gravarea capului de bour se amintea de faptul că unii din înaintaşii săi ocupaseră şi tronul Moldovei, prin introducerea inelului şi a arcului, credem că se făcea aluzie la cunoscuta legendă a corvineştilor tocmai pentru a se sublinia în limbaj heraldic legăturile de rudenie existente între Huniazi şi familiile domnitoare din Valahia [14].

---

[11] Ibidem.

[12] Ibidem, f. 4.

[13] Arh. St. Buc., fond. Mitropolia Ţării Româneşti, XXXV/21 (documentul este emis la 7 iunie 1672). Acest sigiliu a fost reprodus de V. A. Urechia, *Schiţe de sigilografie românească*, p. 12, şi P. V. Năsturel, *Stema României studiu critic din punct de vedere eraldic*, Bucureşti, 1892, p. 114. L-a descris Aurelian Sacerdoţeanu, *Sigiliul domnesc şi stema ţării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă şi rolul avut în formarea ideii de unire*, p. 16—17, şi M. Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, p. 82.

[14] Prima reprezentare simbolică sugerînd înrudirea existentă între Corvineşti şi familia domnitoare a Ţării Româneşti s-a realizat în sigiliul lui Dan al II-lea. Vezi A. Sacerdoţeanu, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade şi Olah*, în „Revista muzeelor", X, 1973, nr. 2, p. 240.

Nu întîmplător în secolul al XVIII-lea, cînd dezvoltarea conştiinţei de neam atinge noi culmi, iar termenul Dacia se foloseşte frecvent, scena săgetării corbului va fi redată în proporţii corespunzătoare. Reţine atenţia stema ce însoţeşte portretul domnitorului reformator Constantin Mavrocordat realizat de pictorul Liotard, cuprinzînd în partea superioară armele unite, iar în cea inferioară două persoanaje flancînd un copac în vîrful căruia se află un corb cu inel în cioc [15]; personajul din dreapta este înfăţişat trăgînd cu arcul spre pasărea ce îşi ia zborul, iar cel din stînga se pregăteşte să prindă în mînă inelul. În sfragistică această stemă o întîlnim în emblema sigiliilor mari utilizate de principii Ţării Româneşti Grigorie al II-lea Ghica [16], Constantin Mavrocordat [17] şi Mihai Racoviţă [18]. Menţionăm că şi în această categorie de izvoare scena săgetării corbului plasată în partea inferioară a cîmpului sigilar, însoţeşte stema unită înfăţişată prin două scuturi acolate sau prin plasarea stemei heraldice a Ţării Româneşti şi pe cea a Moldovei într-un singur scut.

III. Prima reunire a herburilor celor trei principate româneşti o întîlnim pe un izvor metalic [19], respectiv pe aversul medaliei gravată de Societatea Filarmonica [20] cu prilejul reprezentării operei „Norma" de Bellini. Mealia menită să amintească de prima reprezentare în limba română a piesei specificată [21], eveniment cultural de seamă, pe care Societatea Filarmonica a ţinut să-l imortalizeze prin trăinicia metalului, poartă într-un triunghi, plasat peste o cunună din frunze de stejar stema Transilvaniei, Ţării Româneşti şi a Moldovei.

Pe lîngă faptul că cele trei ţări erau reprezentate prin elementele specifice (cu excepţia Transilvaniei care este desemnată doar prin şapte cetăţi însoţite în partea superioară de soare şi lună) se constituie, prin cromatica cîmpului scuturilor (albastru pentru Ţara Românească, aur pentru Transilvania şi roşu pentru Moldova), una din primele reprezentări în limbaj heraldic a culorilor ce vor deveni drapelul naţional. De reţinut că această compoziţie este însoţită de cuvîntul RUMANIA termen prin care se sublinia originea comună a locuitorilor de pe ambele versante ale Carpaţilor.

---

[15] C. Moisil, *Stema României*, p. 16.

[16] Arh. St. Buc., Colecţia Peceţi, nr. 97 (10 noiembrie 1735), publicat de C. Moisil, *Stema României*, p. 16; A. Sacerdoţeanu, *Sigiliul domnesc şi stema ţării*, p. 20—21; M. Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, p. 84.

[17] Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Bradul, I/43 (6 august 1736). A. Sacerdoţeanu, *Sigiliul domnesc şi stema ţării*, p. 21; M. Dogaru, *Sigiliile cancelariei domneşti a Ţării Româneşti între anii 1715—1821*, „Revista arhivelor", XLVII, vol. XXXII, nr. 2/1970, p. 389.

[18] Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Dintrunlemn (9 martie 1742), XXXVII/1. Vezi A. Sacerdoţeanu, *Sigiliul domnesc şi stema ţării*, p. 21; M. Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, p. 86.

[19] Medalia se află în colecţiile Cabinetului numismatic al Academiei R. S. România. Vezi C. Moisil, *Două medalii privitoare la istoria teatrului românesc*, „Cronica numismatică", I, nr. 8, dec. 1920, p. 53—58; Dan Cernovodeanu, *Heraldica în slujba idealurilor naţionale paşoptiste*, p. 67.

[20] Societatea Filarmonica a fost creată în 1833 de un grup de patrioţi care îşi propuneau să continue activitatea Societăţii literare condusă de Dinicu Golescu şi Eliade Rădulescu. Ea avea ca obiective dezvoltarea culturii româneşti, înfăptuirea de reforme sociale, lupta pentru unitate şi independenţă.

[21] Cum se ştie spectacolul n-a mai avut loc întrucît la sfîrşitul lunii ianuarie 1838 domnitorul Ţării Româneşti, Alexandru Ghica, a desfiinţat Societatea Filarmonică.

IV. Reconstituirea „Daciei” prin reunirea scuturilor cuprinzînd stemele tuturor provinciilor istorice româneşti s-a realizat prima oară într-un izvor de natură cartografică.

În a doua jumătate a secolului trecut, cînd lupta pentru împlinirea dezideratului secular al unităţii cunoaşte un puternic avînt, izvoarele cartografice cu titluri semnificative, au evidenţiat grafic spaţiul locuit de români, argumentînd concis şi expresiv, ideia făuririi Daco-României.

Făcînd parte din materialele geografice cu caracter didactic, hărţile de această factură au avut menirea de a transmite informaţii asupra spaţiului geografic românesc şi natura acestor meleaguri de-a lungul anilor, mijloc de apărare şi leagăn de formare a poporului român. Se cunoaşte faptul că, în cadrul orelor de geografie, dascălii şcolii româneşti au insuflat tinerilor, odată cu dragostea pentru ţară, mîndria faţă de jertfele înaintaşilor, aspiraţia spre unitate şi independenţă [22].

Printre acestea reţin atenţia harta lui C. A. Zamfirolu „Dacia Modernă” [23] şi aceea a lui August Treboniu Laurian, cu acelaşi titlu, izvoare care au provocat îngrijorări la Viena şi Budapesta determinînd intervenţii pentru prohibirea lor. Autorităţile dualismului austro-ungar au reproşat, totodată guvernului român faptul că ministrul de război, Slăniceanu, s-a dovedit prin lucrările de geografie elaborate, adeptul ideii Daciei Mari [24].

Cunoscînd puterea de înrîurire pe care aceste izvoare o aveau în stimularea luptei pentru emanciparea românilor din Transilvania, şi desăvîrşirea unităţii naţionale, autorităţile dualismului austro-ungar au luat severe măsuri pentru a opri circulaţia unor astfel de materiale. Este concludent în acest sens că la 28 mai 1877 Ministerul de Interne ungar a emis o circulară prin care, după ce se anunţă că prin intermediul unor hărţi se face propagandă pentru Daco-România, în care urma să intre şi teritorii aflate la acea dată la Ungaria, se ordona „urmărirea cu cea mai mare atenţie a introducerii prin contrabandă a unor asemenea hărţi” [25].

Printre izvoarele cartografice editate cu acest scop se remarcă hărţile editate de colonelul A. E. Gorjan. Prima hartă scoasă de autorul menţionat în 1880 avînd titlul „Dacia Modernă sau ţările române pentru şcolile urbane şi rurale” a provocat de asemenea o vie nemulţumire în cercurile politice austro-ungare deoarece prin graniţele inserate şi cromatica folosită se sugera în mod evident aspiraţia spre reunirea teritoriilor ce au aparţinut Daciei [26]. Preşedintele Consiliului de miniştri al Ungariei, Tisza Kálmán a purtat, în legătură cu această hartă, o intensă corespondenţă cu ministrul de externe al Austro-Ungariei şi cu ambasadorul acesteia acreditat la Bucureşti. Autorităţile de la Viena, comunicau prin Bălăceanu,

---

[22] Marin Popescu Spineni, *România în izvoare geografice şi cartografice*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 243.

[23] Arh. St. Buc., colecţia de microfilme, Austria, rola 175.

[24] Titlul lucrării lui Slăniceanu este *Geografia elementară cuprinzînd geografia fizică şi politică a globului, Geografia României şi noţiuni de cosmografie*, Bucureşti, 1876; ibidem, cadrul 323.

[25] Arh. St. Oradea, fond. Prefectura Judeţului Bihor, inventar 25, dos. 3/1877, f. 2, orig. publicat în *Independenţa României*, Documente, vol. I, Documente şi presa internă, Bucureşti, 1977, p. 98—99.

[26] Arh. St. Buc., colecţia microfilme Austria, rola 175. Haus-Hof- und Staatsarchiv, Informationbüro (I.B.) K. 77—78, cadrele 283—340.

ministrul plenipotențiar al României la Viena, „proasta impresie făcută asupra guvernului cezaro-crăiesc de publicarea hărţii lui Gorjan" [27].

În urma insistenţelor, guvernul român, care declarase că harta a fost publicată fără ştirea şi aprobarea guvernului, pentru a crea impresia că dezaprobă circulaţia acestui izvor, a dat la 4 iulie 1880 un comunicat în „Monitorul oficial". Conţinutul comunicatului (prin care nu se condamna editarea hărţii şi nici nu se interzice difuzarea şi circulaţia ei) cît şi capitolul în care a fost inserat „Partea neoficială" erau de natură să dovedească faptul că autorităţile româneşti nu voiau să ia măsuri împotriva autorului hărţii şi a circulaţiei acesteia, ci doar să motiveze reprezentanţilor Austro-Ungariei caracterul particular „al iniţiativei" [28].

Încercarea guvernului român de a aplana în acest mod discuţiile provocate de imprimarea hărţii este inutilă. De la Budapesta, la 3 iunie 1881 se trimit ministrului Austro-Ungariei din Bucureşti „instrucţiuni de lucru" în care, după ce se arată că „scuzele guvernului român cu privire la harta lui Gorjan sînt puţin satisfăcătoare, se cere lui Hoyos să se intereseze dacă guvernul român a dat o circulară pentru a interzice folosirea hărţii ca material didactic şi dacă autorităţile româneşti au atras atenţia asupra acestui fapt lui Gorjan [29]. Tonul acestor instrucţiuni este foarte dur, nu se admite ca guvernul român să nu-l tragă la răspundere pe autorul hărţii, întrucît „un guvern poartă întotdeauna răspunderea pentru neregulile supuşilor săi" [30]. În continuare se relata că lipsa de opinie a ministrului de război Slăniceanu, adeptul ideii Daciei Mari [31] faţă de autorul hărţii se explica prin faptul că şi el este autorul unui manual de geografie în care a introdus hărţi similare cu cea a lui Gorjan. În final se sublinia, că „în repetarea unor astfel de publicaţii noi vedem un sistem contra căruia noi trebuie să protestăm energic. Dacă guvernul român refuză să dovedească bunăvoinţă în a pune capăt acestei necuviinţe, atunci îl vom face răspunzător pentru efectele acestui fapt asupra relaţiilor noastre".

Răspunsurile primite de ministrul de externe al Austro-Ungariei de la reprezentanţii săi în Bucureşti sînt tot mai neliniştitoare. Este semnificativ în acest sens raportul lui Lachmann, agent al autorităţilor dualiste în România, trimis la 25 august 1881 (traducere) :

„Prea Nobile,

Cu toate asigurările oficiale exprimate de guvern în diferite forme, spre a dovedi că harta editată de colonelul Gorjanu este o iniţiativă particulară care nu are aprobarea guvernului, acest ultim produs al cutezanţei naţionale se vinde totuşi şi se epuizează atît de repede încît a apărut deja o a doua ediţie, care şi ea este aproape epuizată. Comunicatul oficial a fost, în cele din urmă, cea mai bună reclamă, căci poate nici un pedagog nu

---

[27] Ibidem, cadrele 306—307.

[28] Conţinutul comunicatului este următorul: „Mai multe persoane au căutat a se informa dacă o hartă geografică intitulată « Charta murală Dacia Modernă sau Ţările Române pentru şcolile primare urbane şi rurale » de A. E. Gorjan ce a apărut acum de curînd, ar fi autorizată de Ministerul instrucţiunii publice şi al cultelor. Se comunică că această hartă este cu totul privată, lucrată fără cunoştiinţa prealabilă şi autorizarea ministerului, aşa că ea nu este destinată a fi introdusă în şcolile primare urbane şi rurale"; ibidem, cadrul 309, „Monitorul oficial al României", nr. 148, 4 iulie 1880.

[29] Ibidem, cadrele 329—330.

[30] Ibidem.

[31] Ibidem, f. 328.

i-ar fi trecut prin minte să se servească de o lucrare menită să ducă în eroare dacă nu l-ar fi împins un instinct înnăscut, de opoziție.
Nr. 79
București, 25 august 1880
F. Lachmann [32]

Departe de a fi fost impresionat de protestele externe Gorjan imprimă în 1881 o nouă ediție a hărții sale care a sporit nemulțumirile guvernului austro-ungar prin faptul că era dotată și cu steme desemnînd teritoriile locuite de români aflate sub dominație străină. Noile exemplare purtînd titlul „Dacia sau România cu țările române vecine pentru școlile primare și rurale" [33] sînt primele izvoare istorice în care întîlnim reunite, alături de insemnele districtelor din Muntenia și Moldova, stemele tuturor provinciilor istorice românești.

Valorificînd simboluri adoptate încă din vechime și dezvoltînd tradiția heraldică românească stemele dispuse în bordura izvorului cartografic menționat sînt deosebit de interesante pentru cunoașterea evoluției heraldice românești. Remarcăm în primul rînd însemnele heraldice, identificînd provinciile istorice:

a) *Transilvania* — scut tăiat de un brîu; în partea superioară fiind acvila ieșindă avînd zborul deschis, în cea inferioară cele 7 cetăți dispuse 4.3. [34];

b) *Muntenia:* acvila cruciată conturnată și încoronată ținînd în ghiare însemnele puterii, sceptrul și sabia;

c) *Moldova:* în scut capul de bour cu stea între coarne avînd ca susținători doi delfini afrontați; în șef denumirea provinciei: MOLDOVA;

d) *Bucovina:* scut despicat peste care broșează capul de bour cu stea între coarne însoțit în dreapta și stînga de cîte o stea;

e) *Oltenia:* scut avînd în cîmp un leu spre dreapta;

f) *Dobrogea:* scut cuprinzînd un turn rotund construit din cărămidă, terminat în partea superioară cu creneluri;

g) *Timișana* (*Banatul*): scut tăiat, în cartierul superior, pe argint o coroană închisă, în cel inferior, în dreapta albastru, în stînga roșu;

h) *Maramureș*: scut tăiat în bandă cuprinzînd un urs în profil spre stînga;

l) *Crișana:* scut tăiat, partea superioară despicată cuprinde în dreapta o acvilă, în stînga un turn; cîmpul inferior albastru.

Între acestea sînt dispuse stemele Bucureștiului, Iașului și reprezentările heraldice ale districtelor în succesiunea următoare:

1. *Argeș:* scut cuprinzînd o pasăre (acvilă) cu aripile strînse pe o terasă avînd în fundal munții [35].

---

[32] Ibidem, colecția xerografii, Austria, pachet XLI/50 (Haus-Hof-und Staatsarchiv Wien, Informationsbüro, LB, Akten, K.115).

[33] Ibidem, colecția microfilme, Austria, rola 175, cadrele 338—339.

[34] Stemele Transilvaniei, Maramureșului, Crișanei și Timișanei au fost inserate și în lucrarea lui Dan Cenovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, pl. XLVIII/2, 3, 4, 5 (p. 139), care, cercetînd aceste reprezentări din albumul heraldic alcătuit de Aron Densușanu, ulterior inclus în colecția Flondor, credea că aceste steme au fost create de românii transilvăneni.

[35] În legătură cu stemele județene, vezi C. Moisil, *Studii de sigilografie românească. Sigilii de dregători. Sigilii domnești cu stemele județelor* „Revista Arhivelor", II, nr. 4—5, 1927—1929, p. 126—129. M. Dogaru, *Conservarea stemelor județene în sigilii domnești*, în „Revista Arhivelor", nr. 2, 1973, p. 259—262; Dan Cernovodeanu, Jan N. Mănescu, *Noile steme de județe și municipii ale R.S. România*, București, 1974, p. 1—218.

2. *Vîlcea :* scut incluzînd o căruţă cu un pasager (poştalionul), trasă de o pereche de cai, trecînd spre stînga ;

3. *Bacău :* scut avînd în cîmp un munte de sare înconjurat de dealuri ;

4. *Ialomiţa :* scut cuprinzînd un peşte în profil spre dreapta suprapus pe un snop de grîu (în poziţie inversă) ;

5. *Prahova :* scut avînd în cîmp o capră neagră în profil spre stînga pe un munte alături de care se află un butuc de viţă (aluzie la stema judeţului Saac al cărui teritoriu s-a împărţit la mijlocul secolului trecut între districtul Prahova şi Buzău) ;

6. *Bucureşti :* scut dreptunghiular plasat în interiorul altuia de dimensiuni mai mari cuprinzînd un personaj aureolat (sfîntul Dumitru) ţinînd într-o mînă suliţa în alta crucea. Scutul central timbrat de o coroană murală, format din 5 turnuri, este înconjurat în partea inferioară de o eşarfă cuprinzînd deviza cunoscută PATRIA ŞI DREPTUL MEU [36];

7. *Vlaşca :* în scut trei stejari pe o terasă ;

8. *Tutova :* scut cuprinzînd trei peşti în valuri, primul şi al treilea spre stînga, cel din mijloc spre dreapta ;

9. *Brăila :* scut incluzînd o corabie cu trei catarge navigînd spre stînga pe valuri [37];

10. *Teleorman :* scut avînd în cîmp trei oi pe o terasă ;

11. *Roman :* scut incluzînd trei spice de grîu pe o terasă verde ;

12. *Covurlui :* scut cuprinzînd o ancoră pe un chei pavat cu piatră cubică ;

13. *Rîmnic :* scut avînd în cîmp un cal pe o terasă trecînd spre stînga ;

14. *Neamţ :* în scut o ciută pe o terasă, de asemenea în profil spre stînga ;

15. *Buzău :* scut adăpostind clădirea Episcopiei însoţită în dreapta de o pasăre ;

16. *Romanaţi :* în scut un snop de grîu pe o terasă ;

17. *Tecuci :* în scut, un ciorchine de viţă cu struguri şi frunze ;

18. *Mehedinţi :* scut incluzînd o albină mergînd spre stînga pe o terasă ;

19. *Vaslui :* scut încărcat cu un snop înconjurat de albine ;

20. *Dolj :* scut avînd în cîmp un peşte în valuri ;

21. *Constanţa :* în scut o ambarcaţiune (un vas cu pînze) pe valuri ;

22. *Iaşi :* în scut un cal alergînd spre stînga ;

23. *Tulcea :* scut incluzînd doi delfini afrontaţi ;

24. *Fălciu :* scut cuprinzînd o bovină trecînd spre dreapta ;

25. *Putna :* în scut Bachus pe un butoi ţinînd în mîna dreaptă o sticlă, în cea stîngă o cupă ;

26. *Olt :* scut cuprinzînd un turn de apărare avînd două nivele, ultimul terminîndu-se cu un acoperiş ascuţit ;

---

[36] Reprezentarea în acest mod a stemei oraşului Bucureşti, respectiv dublarea ecusonului în care s-a inclus elementul specific, este o subliniere a rolului important pe care-l avea capitala României în susţinerea luptei pentru unitate.

[37] Cîteva dintre stemele districtuale inserate în bordura hărţii din 1881 (respectiv cele ale judeţelor Brăila, Constanţa, *Ilfov*, Dorohoi, Roman şi Vîlcea) le găsim şi în lucrarea lui Dan Cernovodeanu, menţionată mai sus fiind însă reproduse de pe harta lui Gorjan din 1893 intitulată „România cu ţările vecine".

27. *Muscel:* scut adăpostind o pasăre cu o ramură în cioc;
28. *Dorohoi:* în scut un rac în profil spre stînga;
29. *Gorj:* scut incluzînd un cerb alergînd spre stînga pe o terasă;
30. *Botoșani:* în scut o coasă pe o terasă avînd lama spre dreapta;
31. *Dîmbovița:* scut cuprinzînd un țap în profil spre dreapta avînd capul întors spre stînga;
32. *Suceava:* în scut trei brazi pe o terasă;
33. *Ilfov:* scut avînd în cîmp doi sfinți lîngă o biserică.

Pentru a se marca deosebirea dintre stemele unităților administrative și cele ale provinciilor istorice scuturile acestora au fost timbrate cu o coroană închisă [38].

Modul de dispunere a simbolurilor de mai sus asigură încadrarea armonioasă a stemelor provinciilor istorice între însemnele districtuale sugerînd, prin puterea simbolului, unitatea naturală a pămîntului ce justifică și impune unitatea politică determinată de originea comună și mileniile de conviețuire neîntreruptă pe aceste meleaguri.

Fiecare scut cuprinde reprezentarea heraldică menționată mai sus și denumirea districtului sau județului.

Stemele provinciilor istorice ce urmau a reveni la patria mumă au fost plasate în colțuri iar scuturile acestora timbrate cu o coroană închisă în timp ce regiunile care se însumau în cadrul acestora (Crișana, Temișana) au fost așezate pe laturile hărții între scuturile cuprinzînd stemele județene.

Scuturile sînt legate între ele cu o cunună din frunze de lauri, care pentru ecusoanele plasate pe vertical dobîndesc rol de timbru. Este interesant de asemenea că stema orașului București a fost plasată in centrul părții superioare subliniindu-se și prin acest fapt rolul pe care-l avea în organizarea luptei pentru refacerea „Daciei".

O dovadă a faptului că harta aceasta avea menirea de a evidenția trecutul de luptă al neamului și a insufla încredere în viitorul său, ce însuma ca o condiție primordială a existenței și dezvoltării sale înfăptuirea unirii depline, este că s-a imprimat totodată pe suprafața sa insemnele ce reflectă atributele statului național român, stat suveran și independent. În partea dreaptă superioară s-a inclus, deasupra portretelor cuplului regal, coroana de oțel a României confecționată în mod simbolic dintr-un tun capturat la Plevna în timpul campaniei din 1877—1878, insemn național instituit în 1881 cu prilejul proclamării regatului și steagul tricolor, steag pe care izvoarele istorice îl atestă ca simbolul românilor de pretutindeni [39]. Tot aici s-a imprimat și stema țării înfățișată, conform legii din 1872 cu modificările din 1881, în care se cuprind elementele specifice: acvila cruciată; capul de bour cu stea între coarne; un leu ieșind dintr-o coroană bănească; delfinii afrontați. Scutul scartelat cuprinzînd figurile heraldice menționate are ca suporți cei doi lei amintind însemnul Daciei romane.

Scopul urmărit de autor, acela de a evidenția originea comună a țărilor române care constituie baza luptei pentru unitatea politică, a fost

---

[38] Menționăm faptul că este inclusă și stema Pocuției, amintind desigur, epoca de glorie a lui Ștefan cel Mare și Bogdan al III-lea.

[39] Teodor Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914—1918*, 1923, p. 171.

sesizat şi de cei ce aveau tot interesul să se opună luptei românilor pentru refacerea Daciei.

Intrigate de reeditarea hărţii, autorităţile de la Viena şi Budapesta au purtat o intensă corespondenţă în legătură cu acest subiect, s-au străduit să facă totul pentru a opri difuzarea şi circulaţia ei.

Volumul acestei corespondenţe se întinde pe zeci de pagini şi acoperă o perioadă de circa 10 ani, exprimînd îngrijorarea reprezentanţilor austro-Ungariei faţă de lupta românilor pentru unitate, reflectînd totodată puternicul sentiment naţional de care era animată societatea românească, hotărîrea generaţiei respective de a face totul pentru a pregăti ziua cea mare, ziua împlinirii visului de unitate.

În mai 1881 un nou raport semnat de Hoyos, adresat ministrului afacerilor externe al Austro-Ungariei, semnala că s-a imprimat noua ediţie în care s-au trasat „graniţele acestui stat fantezist român" şi s-au inclus stenele provinciilor fostei Dacii [40].

Din raport aflăm că Hoyos s-a dus cu un exemplar al hărţii la ministrul de externe şi a cerut secretarului general, Bordeanu, „să atragă atenţia d-lui D. Brătianu că, în interesul bunelor noastre relaţii, este foarte regretabil că se tolerează asemenea licenţe cartografice" [41].

Creînd impresia că ia măsuri împotriva autorului, D. Brătianu s-a interesat la ministrul instrucţiunii publice dacă Gorjan a fost sau nu autorizat să publice harta [42]. După răspunsul dat de ministrul instrucţiunii publice, V. A. Urechia, problema se discută în Consiliul de miniştri unde se hotărăşte ca ministrul de resort (învăţămînt) să dea o circulară prin care să se interzică în şcoli folosirea hărţii [43]. Generalul Slătineanu a promis totodată să facă observaţii subordonatului său, Gorjan, deşi după părerea sa acesta nu poate fi tras la răspundere pe linie de serviciu pentru un fapt realizat în afara acestuia [44].

În privinţa prohibirii circulaţiei hărţii Consiliul de miniştri răspunde însă verbal, lui Hoyos că este imposibil, potrivit legilor, să interzică vînzarea şi să confişte exemplarele existente în diferite şcoli [45].

Nemulţumit de un asemenea răspuns Hoyos îşi formulează în scris printr-o notă adresată ministrului de externe român, protestul faţă de circulaţia hărţii subliniind că: „La publication d'une nouvelle édition de la carte du colonel Gorjan au moment même où la Roumanie a été érigée en Royaume est de nature à produire un très fâcheux effect à l'étranger et notamment en Autriche-Hongrie.

Les assurances donnés par le Gouvernement Royale que la politique suivie jusqu'ici restera invariablement la même etablissent la certitudé que cette carte geographique a été publiée a l'insu des autorites competentes.

Envoyé d'Autriche-Hongrie se croit toutes en droit d'attendre que le Gouvernement de sa majesté de roi Charles repudiera hautement les tendances dont cette carte fait preuve, tendances qui sont incompatibles

---

[40] Arh. St. Buc., colecţia microfilme, Austria, rola 175, cadrele 331—333.
[41] Ibidem.
[42] Ibidem.
[43] Ibidem.
[44] Ibidem.
[45] Ibidem.

avec la respect dû aux droits d'une Puissance voisine et ami et qu'il prendra en conséquences des mesures efficaces pour en interdir la vent et surtout l'usage dans les écoles de l'état.

En appelant de plus l'attention de son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Extrangères sur le fait que l'auteur de la carte susmentioné occupe un grad superieur dans l'armée Royale le sous signé se flatte de l'espoire que le Gouvernement romain ne laissera pas ignorer à M. le colonel Gorjan combien il désapprouve sa manière d'agir qui en evaillant les justes susceptibilités d'autrui ne sourait que lésser les interêts de son pays. . ." [46].

În răspunsul său D. Brătianu arată :

„J'ai reçu la note que votre excellence a bien voulu m'adresser en date d'hier pour attirer mon attention sur la publication de la carte du colonel Gorjan.

Ainsi que M. le secretaire Générale de mon Departement a eu l'honneur de vous le faire connaitre dans l'entretion qu'il a eu dernierment avec votre excellence, la publication dont il s'agit n'a point été autorisée par le Gouvernement royal.

Le nouveau Ministre de l'instruction publique et des cultes a eu l'occasion de reiterer aux institution scolaires que les livres autorisée sont seule admis dans les ecoles.

Je me doute pas que M. le Ministre de la Guerre, que je n'ai pas manqué d'entretenir à ce sujet, n'ai déjà fait ses observations au colonel Gorjan. . ." [47].

Urmărind cu insistență atitudinea guvernului român față de hartă și îngrijorat de larga sa circulație, ambasadorul Austro-Ungariei raporta la 31 mai 1881 din București, că deși s-a dat un comunicat în legătură cu harta, aceasta continuă să circule [48]. În anexa raportului se trimitea și conținutul circularei din care se constată că ministrul instrucțiunii publice, V. A. Urechia, a urmărit doar să dea o aparentă satisfacție oamenilor politici din Austro-Ungaria. Textul circularei adresată directorilor de școli elementare este următorul :

„Anunțăm că se vor trage la răspundere pe directori care au introdus cărți și hărți neautorizate de Ministerul Învățămîntului". Se atrăgea apoi atenția despre „răul pe care-l poate face o carte în care s-au strecurat idei și doctrine contrare celor admise de stat" [49] (nimic deci despre Gorjan sau titlul hărții acestuia !).

Considerînd că autoritățile românești vor lua măsuri pentru a opri difuzarea și folosirea hărții, Hoyos, raportează șefilor săi ierarhici despre „succesul reclamației sale" [50], specificînd că Gorjan a fost invitat să sisteze vînzarea hărții și să predea Ministerului de Război exemplarele existente [51].

---

[46] Ibidem, cadrele 334—335.

[47] Ibidem, cadrele 336—337.

[48] Ibidem, cadrul 342.

[49] Ibidem, cadrele 344—346. Traducerea corespondenței din limba germană a fost efectuată de Elena Moisuc, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[50] De subliniat că, deși era adresată ministrului de externe al Austro-Ungariei, Hoyos a trimis raportul și la Budapesta, unde autoritățile erau deosebit de neliniștite pentru propaganda în favoarea „Daco-României".

[52] Arh. St. Buc., colecția microfilme, Austria, rola 175, cadrul 347.

Întreprinzînd cercetări pentru a cunoaşte efectul practic al intervenţiei sale Hoyos determină o nouă întrevedere cu D. Brătianu căruia îi comunică „impresia de nesatisfacţie” a ministrului ţării sale faţă de „scuzele căldicele” ale guvernului român [52].

În conformitate cu instrucţiunile primite membrii ambasadei Austro-Ungare depun eforturi pentru a cunoaşte realitatea în legătură cu circulaţia hărţii. Se ajunge pînă acolo încît se trimit diverse persoane cu bilete fictive, eliberate chipurile de la Ministerul Instrucţiunii, la librăriile unde aceasta fusese pusă în vînzare [53]. Un nou raport expediat la Viena şi Budapesta atesta că cu toate măsurile luate de guvern harta lui Gorjan se afla de vînzare în librării şi este în uz în şcolile primare [54].

La 1 august 1881, ministrul de externe austro-ungar este informat de ambasadorul său din România ca la unele examene ţinute în Bucureşti a fost expusă şi harta lui Gorjan iar un delegat al guvernului care asista a spus unui elev : „teritoriile indicate pe hartă, care deocamdată mai sînt sub ocupare străină, dar care se îndreaptă rapid spre ceasul eliberării, aparţin României” [55].

Noile indicaţii primite de la Viena îi cer lui Hoyos să intervină din nou la guvernul român pentru a opri folosirea hărţii subliniindu-se că trebuie „să nu reclame formal acest caz special” [56].

Îngrijorarea autorităţilor de la Viena şi Budapesta creşte datorită faptului că înţeleg preocupările forurilor politice româneşti de-a insufla tineretului, prin astfel de izvoare, încrederea în idealul naţional şi a întreţine viu spiritul de luptă pentru înfăptuirea unităţii depline. Este concludent în acest sens raportul confidenţial semnat de Lachmann şi trimis în această perioadă Curţii de la Viena şi primului ministru al Ungariei în care menţiona că „tineretul este introdus sistematic în concepţia visului de viitor” [57].

O notă diplomatică remisă la 4 august 1881 de Tisza Kálmán ministrului Afacerilor externe al Austro-Ungariei, Haymerle, exprimă revolta guvernului Ungar faţă de propaganda făcută în România (traducere) :

„Excelenţă,

Aveţi cunoştinţa despre agitaţiile care ies la suprafaţă şi se desfăşoară în ultimul timp în România, îndreptate direct împotriva intereselor Ungariei şi indirect împotriva monarhiei austro-ungare.

Aceste agitaţii cresc din zi în zi şi este în afară de orice îndoială că la ele participă membrii influenţei ai guvernului regal român.

Cea mai bună dovadă a atitudinii ostile îndreptate împotriva integrităţii Ungariei o oferă harta României care mi-a fost încredinţată şi în care este inclusă şi o parte însemnată a Ungariei.

Această hartă a fost elaborată pentru şcoli cum se vede din titlu, de un anume A. E. Gorjan, care se află într-o funcţie oficială.

Deoarece nu este absolut deloc admisibil ca un stat vecin, care afişează faţă de monarhia austro-ungară sentimente de prietenie să lase

---

[52] Ibidem, cadrele 348—349.
[53] Ibidem, cadrul 353.
[54] Ibidem, cadrul 352.
[55] Ibidem, cadrele 355—356.
[56] Ibidem.
[57] Ibidem, cadrele 357—358.

joc liber unor asemenea agitaţii ostile, am onoarea, Excelenţă, să vă rog cu toată politeţea pe care o cere funcţia, să faceţi demersuri energice să fie sistată această agitaţie şi să binevoiţi a informa guvernul regal ungar despre rezultat. Mi-ar fi foarte neplăcut dacă în caz că nu s-ar pune capăt acestor agitaţii guvernul regal ungar ar fi silit să aplice, potrivit datoriei sale, represalii energice'' [58].

După cum se menţionează în documentele externe un „om de afaceri" influent a discutat personal cu Gorjan [59]. Acesta a apreciat, în legătură cu tensiunea politică creată după apariţia hărţii sale, că autorităţile din Ungaria sînt vinovate de acest lucru întrucît ele au atribuit un caracter politic publicaţiei respective. În finalul discuţiei autorul izvorului cartografic menţionat a declarat că el a voit doar să scoată o lucrare prin care să dovedească cît de departe este răspîndită limba românească'' [60]. În privinţa repetatelor ameninţări din partea politicienilor maghiari, Gorjan declară că în „calitate de român'' este oricînd gata să lupte pentru apărarea ţării sale [61].

Dînd curs indicaţiilor primite de la Viena, Hoyos întreprinde noi acţiuni pe lîngă guvernul român, are pe această temă şi o convorbire cu C. A. Rosetti ministru de interne [62]. În raportul înaintat şefilor săi în legătură cu discuţiile purtate cu C. A. Rosetti, Hoyos relata la 14 septembrie 1881 [63]:

„Monsieur le Baron,

En entretenant la semaine dernière à M. C. A. Rosetti de la reclamation d'un de nos sujet contre l'interprétation donnée à la nouvelle loi d'octroi de la ville de Bucarest, reclamation qui soit dit par paranthèse obtint gain de cause je repète au Ministre ce que j'avais dit au Rosetti relativement a l'attitude selon moi, un peu trop passer du gouvernement roumain en presence de sertaines mennées que etaint de nature à blesser les justes susceptibilités d'un Puissance voisine. J'ai dit à M. Rosetti qu'il etait à desirer que son gouvernement desapprouvait hautement tout ce qui ressemblant de près ou de loin a une propagande daco-roumaine... Je fis remarquer au Ministre a titre d'exemple que malgré toutes les promesses donnés, la carte du colonel Gorjan n'avait pas encore disparu des ecoles roumaines...''.

Cu toate presiunile venite de la Viena şi Budapesta, harta lui Gorjan este folosită în continuare, se găsesc noi forme şi mijloace de a se exprima idealul naţional. Ea este imprimată pe ultima pagină a caietelor de şcoală [64], se realizează totodată un calendar avînd drept fundal izvorul cartografic menţionat [65] şi, în pofida opoziţiei vehemente a Austro-Ungariei, Gorjan scoate o nouă ediţie.

---

[58] Ibidem, cadrele 365—366.
[59] Ibidem, rola 12, cadrul 1 193.
[60] Ibidem.
[61] Ibidem.
[62] M. Tudorică, I. Burlacu, *Guvernele României între 1866—1935. Liste de miniştri*, în „Revista arhivelor", an. XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1970, p. 434.
[63] Art. St. Buc. colecţia microfilme Austria, rola 175, cadrele 375—376.
[64] Ibidem, cadrele 379—380.
[65] Ibidem, cadrele 394—395.

Cu prilejul reeditării se fac unele modificări menite chipurile să dea satisfacţie puterilor vecine (de fapt s-a găsit astfel un motiv pentru o nouă ediţie), respectiv pe suprafaţa hărţii, în dreptul provinciilor istorice româneşti, s-a scris numele statului în care erau incluse la aceea dată. În rapoartele înaintate în legătură cu ediţia a doua a hărţii, Hoyos arată la 16 noiembrie 1881 (traducere): „Nu este exclus ca pe ici pe colo să se mai folosească harta lui Gorjan căci în România nu există hărţi şcolare prescrise, adică nu în toate şcolile se foloseşte una şi aceeaşi hartă" [66]. Anunţînd că trimite în anexă alte două hărţi difuzate în România care sînt alcătuite în acelaşi spirit ca şi cele ale lui Gorjan, Hoyos relata că în discuţia pe care a avut-o cu V. A. Urechia acesta a promis să introducă în şcoli mijloace didactice obilgatorii, dar că acesta a motivat că „nu are mînă liberă ci trebuie să ţină seama de opiniile Consiliului de învăţămînt". Respingînd în mod politicos afrontul, V. A. Urechia îi spune ambasadorului austro-ungar că „şi în Ungaria există hărţi şi manuale care ar putea indigna guvernul român" [67].

Hoyos îşi exprima în final nemuţumirea faţă de faptul că în noua ediţie se menţin stemele unor teritorii incluse în statele vecine şi s-a păstrat coloristica iniţială a hărţii care sugerează unitatea provincilor daco-române.

Uneori s-au strecurat în corespondenţa schimbată între miniştrii de la Viena şi Budapesta afirmaţii care denotă faptul că autorităţile din Austria şi Ungaria recunoşteau că provinciile istorice incluse în harta lui Gorjan erau locuite de români, că spaţiul geografic ocupat de acestea era un teritoriu românesc. Ni se pare semnificativă în acest sens scrisoarea trimisă de ministrul de externe din Viena lui Tisza Kálmán relatînd: „lucrarea falsă a maiorului Gorjan întrece chiar şi pe aceea a lui Zamfirolu întrucît, nu numai că păstrează relaţiile statale false din harta acestuia, ci şi fiindcă a scos în relief coloristic *apartenenţa tuturor teritoriilor locuite de români* (s. n.), la o Dacie viitoare imaginară şi a inclus printre stemele de provincii ale României stemele *teritoriilor româneşti*" [68] aparţinînd statal unor ţări vecine.

În urma protestelor Vienei, pentru a se înlătura tensiunea politică produsă de această hartă şi pentru a se creea impresia că se dă satisfacţie autorităţilor din ţările menţionate, în 1882, Gorjan tipăreşte o nouă hartă în care n-a mai inclus stemele [69] ce deranjau atît de mult autorităţile de

---

[66] Ibidem, cadrele 382—384.

[67] Ibidem.

[68] Ibidem, cadrele 402—404.

[69] În anii care au urmat cunoscutul cartograf a realizat noi hărţi pe care uneori le-a împodobit cu insemnele heraldice judeţene fără însă a mai repeta compoziţia din 1881. Acest fapt nu însemna că s-a renunţat la ideea de a se exprima grafic idealul naţional. Activitatea menită a dezvolta la tineri sentimentul naţional a fost dirijată la sfîrşitul secolului trecut şi primele decenii ale veacului al XX-lea, de Casa Şcoalelor. O contribuţie marcantă la creşterea „simţămîntului naţional în inimile tineretului" a avut-o Spiru Haret pe care dascălii şcolii româneşti l-au considerat „scumpa şi neadormita sentinelă a şcoalei şi a neamului". Arh. St. Buc., fond. Casa Şcoalelor, dosar 3/1898, f. 3.

la Viena, în special pe cele de la Budapesta, iar cromatica a fost parţial modificată [70].

Editarea noii hărţi nu constituie o dovadă a faptului că românii, inclusiv forurile politice, au renunţat la folosirea acestui mijloc expresiv de evidenţiere a idealului unităţii naţionale. Rapoartele trimise din Bucureşti în 1883 înştiinţează guvernul austro-ungar că în urma protestelor lui Hoyos harta mult discutată nu mai este folosită în mod *demonstrativ* (s.n.) dar n-a fost sistată cu totul. „Acolo unde guvernul are un interes direct să cultive aspiraţii naţionale aceste hărţi se întrebuinţează acum ca şi mai înainte", se utilizează în special în şcolile normale (unde se pregătesc viitorii învăţători) şi numai în oraşele mari se păstrează aparenţele"[71].

Hoyos subliniază totodată „cît de puţin serioase sînt explicaţiile guvernului român" care a pus să se elaboreze o hartă murală mare şi a trimis-o la toate şcolile superioare. Harta aceasta a fost realizată din planşe parţiale aduse de la Viena, în ţara trasîndu-se doar graniţele Daciei şi punîndu-i-se titlul „Dacia—1883" (un exemplar al acesteia a fost expus în sala de şedinţă a Consiliului superior al învăţămîntului) [72]. Dat fiind preţul ei ridicat (250 franci), după cum relatează agentul austriac, Ministerul instrucţiunii a procurat pe spezele sale harta şi a difuzat-o în unele şcoli [73].

În acest raport se menţiona totodată că în şcolile militare nu există altfel de hărţi decît „dacice", iar în şcolile din provincie continuă să fie folosită harta lui Gorjan. Informaţiile pe care le culeg reprezentanţii Austro-Ungariei din România după necontenite cercetări şi unele vizite făcute în şcoli şi instituţii tipografice în legătură cu tirajul hărţii editate de Gorjan [74], sînt concludente pentru a înţelege starea de spirit a românilor, insistenţa cu care se exprima idealul naţional. Tirajul acestora a fost de circa 100 bucăţi pentru exemplarul corectat din 1882 (şi acestea au rămas nevîndute în librării) în timp ce prima formă a hărţii a fost editată de trei ori, fiecare ediţie avînd mai multe mii de exemplare şi a fost epuizată"[75].

Deşi în anii care au urmat reprezentanţii Austro-Ungariei au protestat tot mai energic faţă de propaganda naţională românească disputele

---

[70] Un astfel de exemplar se conserva la Biblioteca Academiei R. S. România, Hărţi. O cercetare comparată a hărţii din 1882 cu cea din 1881 conduce spre concluzia că stemele provinciilor istorice au fost scoase din bordură prin modificarea spaltului utilizat iniţial. Pentru a se completa spaţiul rămas liber prin scoaterea scuturilor cu simbolurile la care ne-am referit, în colţuri s-a plasat stema ţării iar pe laturi, intercalate cu stemele districtuale imaginea grafică a diferitelor forme de relief. Modificările operate pentru înlăturarea simbolurilor ce exprimau aspiraţia românilor spre unitate, noua redistribuire a stemelor judeţene au făcut să sufere proporţionalitatea şi armonia elementelor componente plasate în bordură.

[71] Ibidem, cadrele 410—418.

[72] Ibidem.

[73] Ibidem.

[74] Ibidem, cadrele 414—416.

[75] Ibidem, cadrele 416—418.

în legătură cu izvoarele cartografice de această factură, au scăzut în intensitate [76].

Cauza pentru care s-a aplanat conflictul avînd ca subiect harta lui Gorjan reiese chiar din corespondenţa diplomatică pe care o analizăm. În raportul lui Lachmann din 25 iulie 1883 se remarcă : „nu e de gîndit că românii vor înceta vreodată această tactică, căci oficios ca şi oficial se urmăreşte acelaşi scop, dovadă discursul lui Tocilescu către micii dorobanţi. *A te opune acestui scop consider ca fiind lipsit de succes, căci dimpotrivă va întări în fiecare intenţiile de viitor*" [77] (s.n.).

Vedem în aceste fraze o recunoaştere, din partea celor interesaţi să se opună ideii „Daco-României", a neputinţei autorităţilor dualiste de a frîna lupta românilor pentru unitate, o dovadă a faptului că sentimentul naţional românesc devenise o forţă a cărei dezvoltare nu putea fi oprită. Evenimentele ce s-au desfăşurat în anii următori, transpunerea la 1 decembrie 1918 în realitate a previziunii hărţilor despre care am relatat mai sus, erau un rezultat al luptei seculare a neamului care a însumat necondiţionat toate formele şi mijloacele prin care spiritualitatea românească a militat pentru unitate.

[76] În 1884 februarie 20, autorităţile Austro-Ungariei sînt informate de reprezentanţii lor din România despre o hartă a Daciei Mari, editată de Socec care se află expusă în biroul generalului Cernat, comandantul corpului II de armată, fapt pentru care se fac noi demersuri pe lîngă guvernul român; *loc. cit.*, cadrele 424—426. Unele discuţii privind izvoarele cartografice româneşti cu caracter de propagandă au avut loc în 1889. Ambasadorul României la Viena întrebat asupra circulaţiei unor hărţi de această factură, răspunde că după cunoştinţele sale astfel de materiale nu se află în uz.; *loc. cit.*, cadrele 429—432.

[77] Ibidem, cadrul 418.

IZVOARE CARTOGRAFICE MEDIEVALE DESPRE TERITORIUL ROMÂNESC. OBSERVAȚII PE MARGINEA UNEI LUCRĂRI RECENTE

DE
VICTOR ESKENASY

Un interesant și util volum *, care reunește manuscrise slavone, documente și hărți nautice aflate în biblioteca apostolică și arhiva secretă a Vaticanului, a fost publicat recent de un colectiv de istorici bulgari (Askinia Djurova, Bojidar Dimitrov și prof. Ivan Dujcev) în colaborare cu monseniorul J. Ruysschaert. Izvoarele au fost întrunite cu intenția expresă de a oferi un corpus ilustrativ al informațiilor privitoare la istoria Bulgariei în veacurile IX–XVII.

Prin însăși natura sa, documentația pusă la dispoziția istoricilor depășește simplul interes al studiului unei regiuni restrînse. Cu deosebire hărțile nautice aduc informații relativ numeroase, utile și istoriografiei noastre, toate cele 19 planșe redînd țărmul Mării Negre în dreptul litoralului românesc. Condițiile grafice de editare a volumului, în special planșele tipărite color [1], permit evidențierea unor caracteristici ale hărților nautice care, de regulă, au trecut neobservate în analiza surselor.

Planisferele și hărțile nautice cuprinse în lucrare datează din perioada secolelor XIV–XVII, între ele existînd diferite legături de filiație. Cele din veacul al XIV-lea sînt reprezentate de cîte o hartă din seria celor elaborate de *Petrus Vesconte*, 1320–1321 (nr. 21 din volum) și *Marino Sanudo cel Bătrîn*, 1322 (nr. 22).

Șase exemplare (nr. 23–28) sînt din veacul al XV-lea : Planisferul lui *Andrea Walsperger*, 1448 : *Planisferul anonim* din prima jumătate a secolului al XV-lea, cca 1430–1450 : *Harta anonimă venețiană*, atribuită cu probabilitate lui Fra Mauro, mijlocul secolului al XV-lea; *Atlasul anonim italian*, provenit din laboratorul lui Iacobo de Giroldis, 1452; *Atlasul lui Graziozus Benincasa*, 1471 și *Harta nautică a lui Iehuda ben Zara*, 1497. Următoarele planșe (nr. 29–39) reproduc hărți din veacul al XVI-lea. Un ultim exemplar, care încheie lista (nr. 40), datează din 1608.

Fiecare planșă este precedată de un scurt comentariu, care cu mici excepții înregistrează numai problemele referitoare la istoria Bulgariei [2].

* *Slavianski răkopisi, dokumenti i karti za bălgarskata istoriia ot vatikanskata apostoliceska biblioteka i sekretniia arhiv na Vatikana (IX–XVII vek)*, Izdatelstvo nauka i izkustvo. Sofia, 1978, 150 p. + LXXIII pl.

[1] Fără a scădea din meritele lucrării, este de observat că există un număr mic de hărți ale căror fotocopii sînt practic ilizibile. În acest caz întregirile denumirilor au fost făcute după planșele lucrării lui Roberto Almagia, *Planisferi, carte nautiche e affini dal secolo XIV al XVII esistenti nella Biblioteca Apostolica Vaticana*, Citta del Vaticano, 1944 (*Monumenta Cartographica Vaticana iussu Pii XII P.M.*, vol. 1).

[2] Referințele de specialitate sînt preluate aproape integral după lucrarea lui R. Almagia.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 33, nr. 4, p. 759– 766, 1980

Datele multiple, cu rezonanţă şi în istoria românească, prilejuiesc observaţiile şi precizările de faţă.

Informaţii dintre cele mai interesante sînt oferite de redarea grafică aparte a principalelor porturi sau locuri de acostare precum şi a zonelor în care era posibilă navigaţia în epocă. Denumirile din prima categorie sînt înscrise cu cerneală roşie, la fel fiind marcate eventualele insule din apropierea ţărmului, cu loc de acostare [3]. Zonele navigabile, în special pe gurile fluviilor (Dunărea, Nistru etc.), sînt de asemenea reliefate, punctate cu roşu.

De la bun început se remarcă reprezentarea gurilor Dunării la vărsarea în mare, în principal în două ipostaze, cu cinci sau cu două braţe. Ultimul caz, semnificativ, indică de fapt numai acele braţe — cel nordic, Chilia [4] şi cel din extremitatea sudică — pe care se putea pătrunde dinspre mare [5].

Porturile mai importante, notate de setul de hărţi de la Vatican, se detaşează treptat, pentru veacul al XIV-lea, în zona ce ne interesează, fiind marcate ca aşezări pe uscat Cetatea Albă (Maurocastro) şi Vicina. În larg, apar notate Insula Şerpilor (Fidonixi), o insulă în dreptul gurilor braţelor Sulina şi Aspera şi o a treia, de dimensiuni mai mici, în golful format de braţul cel mai sudic al Dunării [6]. Pe hărţile din secolul următor, cel mai adesea cu date preluate după notaţiile unora mai vechi, se adaugă Caliacra, Zanauarda şi Licostomo. Chilia (Chicli) apare prima dată mult mai tîrziu, abia în *Atlasul lui Baptista Agnese* din 1542 (nr. 31) [7].

---

[3] Vezi observaţiile lui A.E. Nordenskiöld. *Periplus. An Essay on the Early History of Charts and Sailing-Directions*, New York, (1962), (reprint ed. 1897), p. 18. Nu poate fi vorba de marcarea exclusivă a principalelor centre comerciale, cum susţine eronat R. Şt. Ciobanu, *Aspecte ale civilizaţiei portuare din Dobrogea la sfîrşitul secolului al XIII*, în „Pontica", 3, 1970, p. 301—302, care înregistrează în această categorie, fără deosebire, denumiri ale braţelor Dunării, porturi şi simple aşezări, incluzînd şi unele ce apar pe hărţi abia în secolul al XV-lea (Proslauica, Brilago, Seluda !).

[4] Pe hărţile medievale notat în dreptul său fie Licostomo, fie „flumen Vicine".

[5] O diferenţă este sesizabilă totuşi, braţul sudic avînd punctat numai golful format la vărsarea în mare, spre deosebire de cel nordic, navigabil în întregime spre interior.

[6] Ultima, poate insula Popina sau Bisericuţa.

[7] Sub această formă şi în atlasul anonim din laboratorul lui Baptista Agnese, tot 1542 (nr. 32); ulterior notată doar cu un mic „h", revine pe acelaşi loc în Atlasul anonim din laboratorul lui Diego Homan, Veneţia, 1572 (nr. 34). Prima menţiune a Chiliei, cunoscută nouă — Chulia, Chilia, Chelia —, datează din anii 1480—1492, înregistrată de hărţile lui Enrico Martello Germano (cf. Florio Banfi, *I Paesi romeni nei monumenti cartografici italiani del Rinascimento*, Freiburg, 1956, p. 13, 15, 17, pl. II—V). Rămîne o problemă de discutat cauza pentru care un centru comercial de importanţa Chiliei, aşa cum apare în actele genoveze de la mijlocul veacului al XIV-lea (G. Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360—61)*, Genova, 1971), este înregistrat de hărţile italiene abia la sfîrşitul secolului următor. În legătură cu momentul apariţiei Chiliei şi a preluării de către ea a funcţiilor economice de la Vicina, ca şi pentru dezvoltarea sa paralelă cu portul Licostomo, vezi Ş. Papacostea, *De Vicina à Chilia. Byzantins et génois aux bouches du Danube au XIVe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes" (R.E.S.E.E.), XVI (1978), nr. 1, p. 65—80. Chilia apare în veacul al XVI-lea în hărţile datorate lui Fr. Rosselli, circa 1506, Marco Beneventano, 1507/1508 (Fl. Banfi, *op. cit.*, pl. VI şi VII), pe o hartă anonimă de la München, 1534 (G.M. Thomas, *Der Periplus des Pontus Euxinus nach münchener Handschriften*, în „Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der königlichen bayerischen Akademie der Wissenschaften", 10 (1864); v. şi încercarea de redatare a acesteia la O. Iliescu, *A la recherche de Chilia byzantine*, în „R.E.S.E.E.", XVI (1978), nr. 2, p. 233, n. 22) etc. Pentru toate menţiunile sale, vezi N. Grămadă, *La Scizia minore nelle carte nautiche del medio evo. Contribuzione alla topografia storica della Dobrogea*, în „Ephemeris Dacoromana", IV, 1930, p. 245, n. 5 şi Fl. Banfi, *op. cit.*, passim. Portul nu apare la B. Pareto, 1455 (v. N. Grămadă, *op. cit.*, pl. II) cum susţine R. Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 311.

Dintre porturile enumerate, probleme de localizare în literatura de specialitate a pus Zanauarda [8], fără a face obiectul unor considerații speciale. Port și cetate, Zanauarda apare uneori înregistrată chiar cu desenul fortificației, ca în cazul *Atlasului* contelui Octomano Freducci, 1538 (nr. 30) sau al *hărții lui Giacomo Gastaldi* din 1546 [9]. Cel care a localizat portul la Karaharman (azi Vadu, jud. Constanța), se pare în modul cel mai judicios, a fost W. Tomaschek [10], a cărui interpretare, deși citată ulterior [11], nu a mai fost luată în considerare pînă de curînd.

Existența unui vechi port și a unei cetăți genoveze în acest loc este astăzi atestată și de izvoarele literare. Cel mai explicit dintre ele, relatarea lui Evlia Celebi, din veacul al XVII-lea, înregistrează tradiția portului genovez și, în plus, aceea a unor lucrări în vecinătatea sa, în vremea în care Dobrogea era o provincie a Țării Românești: „În vechime Kara-Harman fusese un oraș și o trecătoare. Și acest loc a fost cucerit de Baiazid Ildîrîm de la genovezi. El a dărîmat cetatea de aici, făcînd-o una cu pămîntul (...)” [12]. „Se spune că și aici se afla, în trecut, un port mare; azi e plin cu fel de fel de lucruri. Toate vasele de acolo iernează fără grijă și fără teamă pe brațul fluviului Dunărea. Una din cele cinci guri ale Dunării este tocmai această gură de la Kara-Harman, fiind cea mai mică dintre toate. Se pare că este un canal săpat de mîna oamenilor, în timpul ghiaurilor” [13].

Cel de-al doilea port care prilejuiește cîteva observații este Vicina. Alături de mențiunile foarte cunoscute din veacul al XIV-lea, volumul adaugă una dintre cele mai tîrzii, penultima din seria de hărți care amintesc faimosul oraș [14]. Harta nautică a lui Andrea Benincasa din Ancona, 1508 (nr. 29), localizează orașul pe Dunăre, în amonte de Deltă, delimitat

---

[8] Pentru diferitele ortografieri ale numelui v. Anexa. Portul a fost localizat în zona lacului Razelm, probabil la Jurilovca (N. Grămadă, *op. cit.*, p. 240), gura Portiței (P. Ș. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în „Studii și cercetări de istorie veche” (S.C.I.V.), VIII (1957), nr. 1—4, p. 301), insula Bisericuței (C. Cihodaru, *Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (secolele XII—XIV)*, în „Studii”, 28 (1968), nr. 2, p. 238) sau Corbu de Jos (P. Koledarov, *West Black Sea Coast Ports in the late Middle Ages (14th—16th Centuries) listed on nautical Charts*, în „Etudes Historiques, V, Sofia, 1970, p. 259—260).

[9] Roberto Almagia, *La carta dei paesi danubiani e della regioni contermini di Giacomo Gastaldi (1546)*, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1939. Florio Banfi, *op. cit.*, pl. IX (în enumerarea localităților din text autorul o omite însă, p. 29).

[10] W. Thomaschek, *Zur Kunde der Hämus Halbinsel: II. Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkudigungen des Arabers Idrisi*, în „Sitzungsberichte des philosophische-historische Classe der Kaiserliche Akademie der Wissenschaft”, t. 113, Viena, 1886, p. 308.

[11] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 240.

[12] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 386.

[13] *Ibidem*, p. 387. Știri despre cetatea tîrzie, construită pe locul vechii fortificații, înregistrează și Kiatib Celebi (v. *Cronici turcești privind țările române*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1974, p. 112 și 119). În legătură cu orașul Kara-harman, vezi notele lui M.A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV—XVII (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, în „Studii”, 18 (1965), nr. 5, p. 1102—1113, studiul lui T. Mateescu, *Une ville disparue de la Dobroudja-Kara-harman*, în „Tarih Enstitüsü Dargisi”, Istambul, 1971, p. 297 343 și mai recent M.M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în secolele XV—XVII*, în „Peuce”, Tulcea, VI, 1977, p. 259 și 265—6,

[14] N. Grămadă, *Vicina. Izvoare cartografice. Originea numelui. Identificarea orașului*, Cernăuți, 1925 (extras din „Codrul Cosminului”) ; G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea. Albă*, București, 1935.

spre vest de un rîu numit *Dringi*, avînd în apropiere o localitate *Drimago*, iar în imediata vecinătate, figurată, *Insula de Sirmia* (anticul Sirmium).

Desenul Vicinei ca o cetate cu incintă, turnuri şi turle de biserici nu constituie de loc un unicat cartografic. Localitatea a fost astfel redată începînd cu hărţile din secolul al XIV-lea (Dulcert, fraţii Pizignani etc.) şi a revenit apoi cu insistenţă pe acelea din veacul următor [15]. Modelul a fost preluat de la un autor la altul, diferenţele ţinînd numai de eventualele actualizări de nuanţă politică a hărţilor, făcute pe parcursul timpului. Acestea se referă fie la modificarea steagului — de la cel cu tamgaua tătară simplă la acela cu tamgaua cu semilună —, fie la desenul turlelor amintite, de la cele cu cruce creştine la acelea ale moscheelor otomane. Poziţia în sine a localităţii nu a fost însă modificată semnificativ, pe nici una din hărţile tîrzii [16].

Oricum, harta din 1508 îşi ocupă locul în seria ultimelor menţiuni ale Vicinei, după Juan de la Cosa, 1500 [17], şi înaintea hărţii anonime italiene de veac XVI, ultima semnalată în Biblioteca naţională din Paris, de către N. Grămadă [18].

Alături de porturile importante, hărţile nautice de la Vatican înregistrează numeroase alte toponime, în special în zona litoralului Mării Negre, dintre care cîteva se remarcă pentru problematica istorică legată de ele.

Un caz aparte îl reprezintă localitatea *Banbola*, toponim care pe baza situaţiei din teren şi a unui portulan grecesc din secolul al XIV-lea a fost identificat deocamdată cel mai verosimil cu cetatea de la Enisala [19].

---

[15] Vezi Bartolomeo de Pareto, 1455, la N. Grămadă, *La Scizia minore nelle carte nautiche...*, pl. II.

[16] N. Grămadă, *Vicina...*, passim. Variază foarte mult însă, interpretările comentatorilor acestor hărţi, atît în problema identificării oraşului, cît şi a reperelor înconjurătoare. Editorii volumului discutat, la comentariul hărţii din 1508, notează între paranteze, cu semn de întrebare, o posibilă localizare la Păcuiul lui Soare, idee pentru care optase şi P. Diaconu *(Despre localizarea Vicinei*, în „Pontica", III, 1970, p. 275—295 şi *Păcuiul lui Soare-Vicina*, în „Byzantina", 8, Thessalonique, 1976, p. 427—429). În altă parte însă, primii revin acceptînd ca sigură ipoteza şi afirmă o identitate de oraş bulgăresc, Vicinei (sic!). Denumirile învecinate, *Drimago* şi *Dringi* sînt considerate de aceiaşi editori ca o variantă pentru Tîrnovo, în timp ce P. Diaconu le identifică cu Drava *(ibidem*, p. 282). Trebuie de remarcat totuşi, prezenţa paralelă pe alte hărţi, a toponimelor Drimago şi Tîrnovo (vezi harta contelui Freducci, 1497 la A.E. Nordenskiöld, *op. cit.*, pl. XXII), ca şi apropierea celuilalt reper de pe hartă, a Sirmiumului antic, de confluenţa cu Dunărea a rîului Drina. În veacul al XVI-lea geograful veneţian Domenico Mario Negri localiza *Drimago* în faţa insulei Dinogeţiei (Garvăn), cf. Claudio Isopescu, *Notizie intorno al romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, în „Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique", t. XVI, 1929, p. 26 şi 27. La acelaşi, Drimago este diferit de Brăila, identitate pentru care optează adesea istoricii (vezi recent, Şt. S. Gorovei, *L'état roumain de l'est des Carpates: la succesion et la chronologie des princes de Moldavie au XVIe siècle*, în „Revue roumaine d'histoire", XVIII, 1979, nr. 3, p. 501, n. 158). În sfîrşit, pentru cea mai recentă încercare de localizare a Vicinei, vezi studiul E. Todorova, *More about Vicina and the West Black Sea Coast*, în „Études balcaniques", 2, Sofia, 1978, p. 124—138 şi republicarea aceluiaşi portulan discutat de autoare, la B. Dimitrov, *Bălgarskite pristanişta v XIII i XIV v. spored dva srednovekovni portolana*, în „Arheologiia", XXI, Sofia, 1979, 1, p. 21—27. Mai puţin convingătoare ni se pare ultima reluare a problemei de către I. Dumitriu-Snagov, *Borgiana V şi Borgiana VIII. Două hărţi italiene din renaştere şi localizarea Vicinei pe Dunăre*, în „Revista de istorie", 32, 1979, 10, p. 1 941—1 947.

[17] Cf. A.E. Nordenskiöld, *op. cit.*, pl. LXIII *(insule Vesine*—greu lizibil).

[18] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 21 *(Civitate bicina)*.

[19] P.Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 296—297 („Castelul căruia i se spune Pampulo); R. Şt. Ciobanu, *Cetatea Enisala*, în „Buletinul monumentelor istorice", XL, 1971, nr. 1, p. 28—29.

Denumirea este o raritate pe hărţile nautice cunoscute, nefiind înregistrată decît de acelea ale lui Petrus Vesconte din 1318 şi 1320—1321 (nu şi pe harta lui din 1311, şi nici în aceea a lui Perrinus Vesconte din 1327 [20]) şi a lui Marino Sanudo cel Bătrîn din 1322. Practic, denumirea nu mai apare după 1322 [21], fapt ce demonstrează dezinteresul pentru cetatea care nu mai era în relaţie cu circulaţia maritimă din zonă şi, probabil, căpătase un cu totul alt statut politic [22]. O situaţie asemănătoare o are toponimul *Donavici*, identificat unanim cu braţul Dunavăţul [23].

Dintre celelalte denumiri se remarcă frecvenţa relativ mare a toponimelor *Proslaviza* şi *Brilago* [24], încă nesigur localizate şi care apar pe hărţi începînd cu prima jumătate a veacului al XV-lea (vezi anexa cu lista toponimelor).

Hărţile de la Vatican din cuprinsul volumului discutat dau relativ puţine indicii asupra interiorului teritoriului românesc. Cîteva dintre ele notează Ţara Românească *(Valachia, Velachia, Ulachia*; Planisferul anonim, prima jumătate a secolului al XV-lea [25], Harta nautică anonimă de la mijlocul aceluiaşi veac, Andrea Benincasa, 1508, Contele Freducci, 1538, Baptista Agnese, 1542 [26] etc.). Înregistrarea cartografică a numelui Ţării Româneşti, cu totul de excepţie în secolul al XIV-lea, devine un loc comun în veacul următor [27].

Transilvania este şi ea notată pe cîteva dintre hărţile veacului al XV-lea. Planisferul lui Andrea Walsperger din 1448 (nr. 23) o plasează la nord de Dunăre, denumirea fiind trecută ca şi la alte state, cu roşu, sub forma *Se/p/te/m Cast/ra/*. În interior sînt notate şi cîteva oraşe, dintre care, lizibile în reproducerea din volum, sînt Sibiul (H/er/ma/n/stat) şi Bistriţa (Nosse). O situaţie asemănătoare redă şi harta anonimă veneţiană, cca 1450, pe care figurează alături de Transilvania *(7. casteli)*, Braşovul *(Braso)*, Oradea (Varadim), Porţile de Fier şi alte cîteva toponime. Seria acestor hărţi, aşa-numite chorografice, cu reprezentări ale formelor de relief, merită fără îndoială un studiu aparte asupra realităţilor de geografie istorică medievală românească.

---

[20] A.E. Nordenskiöld, *op. cit.*, pl. V şi VII. Pentru o eventuală identificare a lui Perrinus cu Pietro Vesconte, vezi R. Almagia, *Planisferi, carte*. . ., p. 15, n. 1, care semnalează un exemplar semnat Perrinus şi în Biblioteca centrală din Zürich, datat 1321.

[21] Hărţile enumerate de R. Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 28, anume G. de Carignano, Dulcert, Solcri, Mecia de Villadestes nu înregistrează Banbola, cum i se pare autorului, Vezi în acest sens planşele uşor lizibile din A.E. Nordenskiöld, *op. cit.*, IX şi XVIII, sau ale lui G. Brătianu, *op. cit.*, VII.

[22] O dovadă ar putea fi şi faptul că, după cucerirea cetăţii de către otomani, ea nu a fost demantelată, ca în cazul citat al Zanauardei (Kara-harman). Cetatea a continuat să existe în părăsire, Evlia Celebi notînd-o în veacul al XVII-lea printre dependinţele Babadagului („. . . cetatea Enisala, care este înaltă şi aşezată pe un deal pietros. . . în ea trăiesc numai ciobanii cu oile. . .”); cf. *Călători străini*, vol. VI, p. 391.

[23] Vezi *Anexa*.

[24] Pentru prezenţa lor pe o altă hartă anonimă, păstrată la arhivele de la Zagreb, datată în prima jumătate a veacului al XV-lea, vezi L. Bendefy, *Sources concernant les hongrois orientaux aux archives du Vatican*, în vol. *Les anciens hongrois et les ethnies voisines a l'est*, Budapesta, 1977, p. 265 şi V. Eskenasy, *Deux sources concernant les roumains aux XIV*^{e}*—XV*^{e} *siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVIII (1979), nr. 2, p. 369—370.

[25] Publicat şi de A.E. Nordenskiöld, *op. cit.*, pl. XXXIX.

[26] Pe care apare şi notaţia „Dacia nunc Transilvania”.

[27] V. Eskenasy, *op. cit.*, p. 368.

Anexa cu lista toponimelor

Petrus Vesconte 1320 1321	Marino Sanudo 1322	Anonim venețian cca 1450	Anonim italian 1452	Graziozus Benincasa 1471	Iehuda ben Zara 1497	Andrea Benincasa 1508	Diego Ribera** 1529	Gerolamo da Verrazano 1529	Contele Freducci 1538
carbona	carbona	carbona	—	carbona	carbona	carbona	carbona	—	carbona
					gauarna		—	—	ganarna
calliacra	calliacra	challiacra	calliacra	chaliacra	caiacea	—	—	taiasco	calliacra
lavellnzo	laxelluzo	losilusico	lasullutico	losillucido	loxiluxico	losillucicho	—		losillucico
pangallia	pangallia	pangalla	pangalla	pangalla	pangalay	pangalla		—	pangalla
costanza	costanza	gostança	costança	costança	costansa	costança	—		costança
zanauarda	zanauarda	çnauarda	cinauarda	çanauarda	zanauarda	çanauarda		—	çanauarda
grossida	grossida			—		—	—		
grossea	grossea	groxea	groxeo	groxea	grocea	groxea	tioçea		groxea
		proslauiça		proslaviça		proslaviça		—	proslavica
strauiq	straviqui	strauichio	strauico	stranicho	strauicho	strauicho	lastranite	lastraniti	stravichio
—				brillago	—				brilago
aspera	aspera	laspera	laspera	laspera	laspre	laspera	lasprea	lasprenia	laspera
sti Georgy	Sa Georgy	San giorgi	San gora	San giorgio	s. zorzi	s. giorgio	s. iordi	s. jordi	sangiorgio
banbola	banbola			—	—				—
lodonavici	ledonavici							—	—
fidonixi	fidonixi	fidonis	fidonixi	fidonixi	fidonixi	fidonixi	fidonixi	—	fidonixi
solina	sollina	solinia	sollina	solina	solina	solina		solinar	solina
licostomo	licostomo	—					—	licostoma	—
licostomo	licostomo	licostomo	licostoma	lichostomo	licostoma	licostomo	licostayn	licostoma	licostomo
—		—		—			—	—	—
salline	salline	saline		saline	salina	saline	selinar	salina	saline
	—	falconare	falconare	falconare	falconara	falconare	falconaira		falconare
mauro castro	mauro castro	moncastro	monchastro	moncastro	moncastro	moncastro	moncastro	moncastro	moncastro

* După Monumenta Cartographica Vaticana. I.
** Ortografie incertă, probabilă.

Baptista Agnese 1542	Anonim italian 1542	Anonim italian 1562	Diego Homan* cca 1570	Anonim italian 1572	Juan Martines 1586	Anonim italian * sf. sec. XVI	Anonim italian sf. sec. XVI	Atlas anonim sec. XVI	Vicentius Demetrius Volscius 1606
carbona	carbona	carbona	carbona	carbona	carbona	carbona	(carbona)**	carbona	carbona
gauarna	gauarna	gauarna	gauarna	gauarna	gauarna	gauarna	(gauarna)**	gauarna	gauarna
calliacra	caiacla	taracea	chaliacra	chaliacra	taiacia	caiaseo **	taiaseo	taiaseo	taracea
losilusicho	losilusicho	loxiluxico	losilosicho	losilosicho	loxilusico	losiluxio	l...**	loxiloxico	loxiluxico
pangala	pangalla	pangalay	pagala	pagala	pangala	pangalai	pangalai	mangalai	pangalay
costanza	costanza	constansa	costanza	costanza		costansa	costança		costansa
		zanouarda	zanauarda	zanauarda	zinoua	zaravalda	za...**		zanouarda
grosca	grossea	glosea	groxia	groxia	gilocia **	f. grosea		glosea	glosea
proslaniza	proslauiza		proslauiza	proslauisa	talhani?				
stravicho	stravicho	lastranichi	stranicho	stravicho	stravicho **	stanuico **	str...**	lastraniti	lastranichi
			brilago	brilago			—	—	
laspera	laspera	lasprenia	laospera	laspera	lasperai	laspea	laspera **	laspreia	lasprenia
s. zorzi	s. zorzi	s. jordi	s. giorgi	s. giorgi	s. giorgi	s. georgio	s. georgi	s. iorgi	s. jordi
	—				—	—	—	—	
—	—	—	—	—	—				
fidonissi	fidonissi	fedunixe				—	fidonixi		fedunixe
solina	solina	solinar	salina	solina	soliniar	salina	solina	—	solinar
				—	—	—	—		—
licostoma	licostoma	licostayno	licostoma	costoma	licosta	licostrona	licostoma **	licostayno	licostayno
chicli	chicli			h				—	—
saline	saline	salina	salini	salini	salina	—	—	salino	salina
falconare	falconare	falconayra	falconaira	falconaire	falconaira	salina	salina	—	falconayra
mocastro	mocastro	moncastro	me castro	moncastro	mocastro	falconara	falco...**	moncastro	moncastro
						mocastro	—		

În general, hărţile din Biblioteca apostolică şi arhiva secretă a Vaticanului, incluse în volumul comentat, completează şi precizează informaţiile istorice şi geografice medievale româneşti, adăugînd încă o serie de izvoare la sursele cartografice cunoscute. În plus, lucrarea lui R. Almagia, *Monumenta cartographica Vaticana*, vol. I, mai cuprinde trei exemplare din setul de hărţi aflat la Vatican, necuprinse în volumul recent editat şi în care apar redate localităţi de pe litoralul Mării Negre. Ele aparţin lui Diego Ribero — Sevilla, 1529, lui Gerolamo da Verrazano — Roma, 1529 şi unui anonim italian, provenind din laboratorul lui Bartolomé Olives — Messina, 1562 [28].

Compararea tuturor acestor hărţi, pentru a stabili filiaţia lor ca şi modificările survenite în timp în cunoaşterea geografică implică, între alte operaţii [29], alcătuirea unor tabele ale toponimelor cuprinse în ele. Sub acest aspect există cîteva inventarieri realizate fie pe baza portulanelor cunoscute [30], fie a hărţilor nautice. A. E. Nordenskiöld alătura astfel într-un tabel denumirile cuprinse în hărţile Anonimului pisan, secolul al XIV-lea, Atlasului catalan, 1375, Iacobus Giroldis, 1426 şi Vincentius Demetrius Voltius, 1593 [31]. Ulterior, N. Grămadă a făcut o operaţie asemănătoare grupînd hărţi din veacul al XIV-lea (hărţile nautice de la Florenţa, 1311, Paris, 1313, Viena, 1318 şi Veneţia, 1318) şi din veacurile următoare (A. Bianco, 1436, B. Pareto, 1453, G. Benincasa 1471 [32], G. Bertran di Maiorca, 1482, Juan de la Cosa, 1500, G. Calapoda, 1552, Jaume Olives, 1559, Iacobus de Maiolo, 1561, B. Olives, 1561, B. Crescentius, 1596, Anonim din colecţia Vaticanului, secolul al XVI-lea şi H. Janszon e M. Janszon, secolul al XVII-lea) [33]. În sfîrşit, R. Almagia, a reluat un asemenea tabel după lucrarea lui Yousouf Kemal [34] (cuprinzînd hărţile nautice A. Dalorto, 1325, Anonim din muzeul britanic, 1334, Anonim catalan, păstrat la Paris, 1375, G. Soleri, 1385 şi Mecia de Viladestes, 1413), pentru a identifica apartenenţa unui fragment de hartă anonimă catalană, din colecţia Vaticanului [35].

Lista toponimelor în anexa acestui scurt comentariu încearcă să întregească imaginea despre colecţia de hărţi aflate la Vatican. Completarea şi ulterior studierea comparativă a imensului număr de hărţi, plani sfere, portulane [36] rămîne însă un deziderat al cercetărilor minuţioase din arhive şi biblioteci.

---

[28] Incluse în lista toponimelor din *Anexă*. Pentru descrierea lor vezi R. Almagia, *op. cit.*, p. 19, pl. XXIII, p. 53—55, pl. XXV şi p. 73 75, pl. XXVII.

[29] Prima ar fi, fără îndoială, repertorierea lor în arhivele şi bibliotecile în care sînt păstrate.

[30] K. Kretschmer, *Die Italienischen Portolane des Mittelalters*, Hildesheim, 1960 (reprint ed. 1909).

[31] A.E. Nordenskiöld, *op. cit.;* tabel republicat de P. Koledarov, *op. cit.*, p. 214 216.

[32] O altă hartă a aceluiaşi, compară pentru toponimie în anexa noastră.

[33] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 220—221 şi 224 227.

[34] Yousouf Kemal, *Monumenta Cartographica Africae et Aegypti*, Cairo, 1926 1937.

[35] R. Almagia, *op. cit.*, p. 24—25.

[36] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 247—256, inventaria nu mai puţin de 215 hărţi care redau litoralul Mării Negre (cap. V — L'Elenco delle carte nautiche contengono il mar Nero). *Între* timp numărul celor cunoscute a crescut la circa 260, după aprecierile *lui G. Guarnieri, Le correnti del pensiero geografico nell'antichità classica e il loro contributo alla cartografia nautica medioevale*, vol. 1. Pisa, 1968. Pentru tipologia acestor hărţi vezi şi încercarea de sistematizare a lui Florio Banfi, *op. cit.*, p. 63—68, alcătuita pentru tipurile de hărţi de provenienţă italiană care au circulat în Renaştere.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

ISTORIA DOBROGEI ÎN UNELE LUCRĂRI STRĂINE RECENTE (IV)

Se ştie că în anul 1957 lucrările întreprinse în masivul de cretă, aflat în marginea de sud-est a comunei Basarabi (jud. Constanţa), au dus la descoperirea unei bisericuţe rupestre. Începînd de atunci şi pînă către anii 1972 un colectiv de arheologi şi arhitecţi [1] a efectuat cercetări sistematice soldate, în final, cu reperarea unui întreg ansamblu monahal, reprezentat de bisericuţe, chilii, cripte funerare, galerii, toate săpate — prin scobire — în masivul de cretă cum şi vreo 20 de morminte amenajate în straturile de deşeuri rezultate din munca în carieră. Ajungînd aici se cuvine să reamintim că aşa numitul aşezămînt monahal de la Basarabi este situat în cadrul unei cariere din care s-au exploatat blocuri de cretă de formă paralelipipedică.

Observaţiile stratigrafice şi analiza vestigiilor arheologice ne-au determinat să conchidem că între aşezămîntul mănăstiresc şi cariera de cretă există o perfectă contemporaneitate [2]. Cu alte cuvinte, aşezămîntul în cauză a funcţionat în aceeaşi vreme în care a funcţionat şi cariera.

O particularitate a complexului arheologic de la Basarabi o constituie mulţimea şi varietatea semnelor (cruci, pătrate cu diagonale, pentagrame, steaguri, corăbii, figuri zoomorfe şi antropomorfe etc.) cărora li se adaugă numeroase inscripţii (runice, chirilice şi greceşti) scrijelate pe pereţii de cretă. Vom mai nota că atît în aşezămîntul mănăstiresc cît şi în carieră s-au descoperit diferite fragmente ceramice aparţinînd culturii Dridu [3] cum şi unele unelte de lucru (ciocane, tezle, dălţi).

Ineditul monumentului arheologic, arhitectonica sa, varietatea vestigiilor materiale, a reprezentărilor, natura complexă a exploatării blocurilor de cretă din carieră şi telescoparea straturilor din deşeuri de cretă — toate la un loc — au generat o multitudine de probleme dintre cele mai diverse. Într-o atare împrejurare era şi firesc ca anume observaţii arheologice să reclame mai multe ipoteze pentru una şi aceeaşi chestiune.

Aşa se face că în timp ce unii au datat complexul arheologic de la Basarabi în a doua jumătate a sec. al X-lea, alţii l-au datat la sfîrşitul sec. al X-lea — începutul sec. al XI-lea, sau chiar la sfîrşitul sec. al IX-lea şi începutul sec. al X-lea.

Oricum ar fi, sigur este că blocurile de cretă au fost exploatate spre a fi folosite la construirea porţiunii „valului de piatră" din dreptul comunei Basarabi. Această concluzie formulată

---

[1] Întrucît în nici una din publicaţiile de pînă acum nu s-a făcut istoricul complet al descoperirii ansamblului arheologic de la Basarabi, în cele ce urmează ne vom opri, fie chiar şi pe scurt, asupra acestui fapt. În ziua de 12 iunie 1957 lucrătorii Năniu Paraschiv, Bălănescu Gheorghe, Boanţă Tudor şi Boroană Nicolae în timp ce făceau descopertarea unei părţi din masivul de cretă din partea de sud-vest a localităţii, masiv cunoscut sub numele de „Dealul Tibişir", au dat peste intrarea într-o bisericuţă, amenajată prin scobire, chiar în masivul de cretă mai sus amintit. Este vorba de bisericuţa indicată astăzi cu sigla B 1.

În baza unei dispoziţii a direcţiei Institutului de arheologie m-am deplasat la faţa locului unde chiar de a doua zi am început — împreună cu Adrian Rădulescu de la Muzeul de arheologie din Constanţa — cercetările de rigoare; marţi, 18 iunie, colectivului nostru i s-a adăugat I. Barnea, care în temeiul altei dispoziţii a direcţiei Institutului de arheologie, a preluat conducerea investigaţiilor ştiinţifice. Vom mai menţiona că odată cu I. Barnea în colectivul de cercetare a fost inclus şi arhitectul Virgil Bilciurescu. În ce mă priveşte, după 10 zile am întrerupt cercetările de la Basarabi fiind nevoit să mă deplasez la Păcuiul lui Soare. În 1958 am lucrat circa 4 săptămîni. Asupra descrierii monumentului de la Basarabi vezi I. Barnea în D.I.D., III, 1971, p. 189—233 şi bibliografia de acolo.

[2] Petre Diaconu, în „Dacia", N.S., VI, 1962, p. 320.

[3] I. Barnea, în S.C.I.V., XIII, 1962, 2, p. 349—371.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 33, nr. 4, p. 767 — 771, 1980

în 1958 [4] şi publicată în 1962 [5] a fost certificată în 1965 de săpăturile lui Ion Barnea şi Sebastian Morintz întreprinse într-o zonă a valului din dreptul localităţii Basarabi.

O altă concluzie, izvorîtă din analiza documentelor arheologice priveşte caracterul eterogen al comunităţii omeneşti din acest complex, în sensul că alături de populaţia românească aici au fost prezente elemente greceşti, slavo-bulgare şi nordice (gotice şi varege). Desigur, preeminenţa au avut-o românii şi nu slavo-bulgarii aşa cum credeam chiar noi înşine, într-un prim moment.

Această încheiere a stîrnit reacţiile unor cercetători străini şi, în primul rînd, ale arheologului bulgar D. Ovcearov [6].

Aplecîndu-şi atenţia asupra grafitelor de la Basarabi, D. Ovcearov ne invită să le căutăm originea în mediul civilizaţiei slavo-bulgare. După opinia d-sale chiar şi grafitele atribuite de cercetători goţilor sau varegilor ar trăda o tradiţie a culturii şi artei slavo-bulgare ; cît priveşte crucile, oranţii şi alte semne, ele au fost însuşite la sfîrşitul sec. al IX-lea şi începutul sec. al X-lea, odată cu răspîndirea creştinismului printre bulgari. Într-o atare situaţie complexul de la Basarabi ar fi — socoteşte D. Ovcearov — un centru al spiritualităţii bulgare din sec. al X-lea şi încă unul din cele mai importante, ocupînd locul imediat următor centrelor bulgăreşti de la Pliska şi Preslav.

Pentru a-şi impune punctul de vedere, D. Ovcearov recurge mai întîi la o neobişnuită selectare a reprezentărilor ca apoi ceea ce i-a mai rămas să fie filtrat printr-o interpretare cît se poate de personală.

Din respect pentru metodologia d-sale în cele ce urmează vom lua în considerare numai acele elemente puse în discuţie de însuşi cercetătorul bulgar.

Referindu-se la şerpii încolăciţi cu cap de lup (aşa numiţii dragoni) care apar cu deosebire pe pereţii criptelor funerare, D. Ovcearov socoate că oarecari analogii se pot face cu un mîner de bici descoperit într-un mormînt din sec. VI—VIII în regiunea Altai şi cu anume reprezentări din arta veche rusească.

Eludîndu-şi propria încercare de comparaţie, cercetătorul bulgar susţine în alt loc al contribuţiei sale că nu se poate stabili o analogie deplină cu Răsăritul [7], după cum nu se poate stabili nici cu Nordul.

Că nu se poate stabili o anume analogie cu Răsăritul sîntem întru totul de acord, dar că dragonii de la Basarabi nu-şi găsesc o replică în reprezentările din lumea nordică aceasta este o părere care intră în contradicţie cu stricta realitate. Nu este locul să înşirăm aici totalitatea documentelor nordice cu astfel de reprezentări. Ele sînt cunoscute de mult şi multora. De-ar fi să ne referim numai la dragonii de pe catarămi, vîrfuri de lance, podoabe, monumente de piatră şi încă am avea suficiente motive să nu ne îndoim de originea lor nordică.

Cît priveşte analogia cu mînerul de bici din regiunea Altai, ea nu poate fi luată în seamă pentru motivul că desenul de pe acest obiect [8] reprezintă figura stilizată a unui tigru şi nicidecum al unui dragon.

Acordînd o atenţie aparte corăbiilor scrijilate pe pereţii de cretă de la Basarabi, D. Ovcearov le apropie de cele de la Preslav şi Pliska. Atît unele cît şi celelalte ar constitui, după aprecierea cercetătorului sofiot, o expresie a tradiţiei militaro-navale a bulgarilor. D-sa a ajuns la o astfel de încheiere plecînd de la observaţia că una din „corăbiile" de la Preslav ar purta atributele unui vas de război [9].

Analizînd tipologia corăbiilor de la Basarabi, Pliska şi Preslav, vom constata că ele au forma unor vase maritime cu chiscurile înalte şi catarg central. Liniile verticale şi oblice deasupra bordului sugerează cîteodată o velatură bogată, proprie tocmai corăbiilor de mare. Într-un cuvînt, ele au silueta unor nave maritime. Or, la acea dată, adică în sec. al X-lea, numai bizantinii şi populaţiile nordice brăzdau apele mării din aceste părţi ale Europei. Ţinînd

---

[4] P. Diaconu, *op. cit.*, loc. cit.

[5] Vezi nota 3.

[6] D. Ovcearov, *Za charaktera i prinadlejnostta na srednovekovite risunkj ot Basarab (Murfatlar)*, în „Archeologija", XVII, 1975, 3, p. 1—10. Ne oprim asupra acestui articol, deoarece, pe de o parte unele probleme din cuprinsul lui sînt reluate de autor în publicaţii mai recente (D. Ovcearov, *Ship graffiti from medieval Bulgaria* în : *The International Journal of Nautical Archeology and Underwater Exploration*, Londra, 1977, 6.1., p. 59—61), iar pe de altă parte fiindcă interpretarea dată de D. Ovcearov a fost însuşită şi de alţi cercetători (R. Raşev, în „Archeologija", XXI, Sofia 1979, p. 17) cf. idem, *Graffiti médievaux de Pliska et de Preslav (communication préalable)*, în Culture et art en Bulgarie médievale VIIe—XIVe S. Izvestja — Sofia XXXV, 1979, p. 48—64.

[7] *Ibidem*, p. 5.

[8] *Ibidem*, p. 5, fig. 6.

[9] *Ibidem*, p. 7.

seama de împrejurarea că asemenea corăbii apar frecvent pe monumentele nordice, se înțelege de ce au fost legate mai degrabă de populațiile nordice decît de cele bizantine [10]. Oricum ar fi, supoziția lui D. Ovcearov că asemenea reprezentări ar reflecta o tradiție bulgărească nu poate fi luată în seamă și pentru motivul că bulgarilor le-a fost străină navigația militară fluvială sau maritimă în tot decursul istoriei lor medievale.

Referindu-se la semnul labirintului, certificat prin mai multe exemplare la Basarabi, unii cercetători i-au atribuit o origine nordică, în cazul de față varegă. D. Ovcearov, nefiind de acord cu acest punct de vedere, se rezumă la a declara că motivul labirintului s-a răspîndit în Peninsula Balcanică în sec. al X-lea, odată cu răspîndirea creștinismului printre bulgari [11]. Dar prin aceasta, cercetătorul bulgar nu a dat o soluție problemei în discuție.

Semnul labirintului documentat, după cum se știe, încă din epoca minoică, răspîndit apoi în tot bazinul mării Mediterane, cu care prilej a fost însușit și de vechii creștini, și-a menținut semnificația (legată de izbînda binelui asupra răului) în tot cursul veacurilor de mijloc, mai cu seamă în mediul populațiilor nordice. Iată de ce am propus noi că de aici, din lumea nordica, „labirintul" începe să fie răspîndit din nou, odată cu secolul al IX-lea, în împrejurările numeroaselor drumuri ale varegilor spre Bizanț. Prin aceasta, departe de noi gîndul de a exclude de plano posibilitatea ca „labirintul" din sud-estul Europei, în speță din regiunile românești, să fie un ecou întîrziat al epocii romane. În acest caz însă el nu se putea menține decît prin intermediul populației romanizate. Oricum, acest semn nu se întîlnește în lumea slavo-bulgarilor înainte de creștinarea lor.

Rezumînd considerațiile referitoare la reprezentările de dragoni, corăbii și labirint putem spune, fără teama de a greși, că în ele nu se reflectă nici un fel de tradiție protobulgară sau slavo-bulgară.

De neînțeles rămîne încercarea lui D. Ovcearov de a nega populației romanizate orice fel de prezență la Basarabi.

După opinia sa nici măcar reprezentarea picioarelor, a țintarului sau a oranților n-ar reflecta o tradiție a populației autohtone, iar aceasta numai și numai pentru că asemenea desene se găsesc la Pliska și Preslav. Procedînd ca atare, cercetătorul bulgar ajunge în chip necesar să comită greșeli nu numai de interpretare ci chiar și de metodologie. De pildă, d-sa confundă oranții de la Basarabi cu figura unui arcaș de la Pliska [12].

Referindu-se la reprezentările de picioare preopinentul nostru conchide că ele trebuie să fie legate de unitatea culturală a populației de la Basarabi, Pliska și Preslav [13]. După cum se vede, D. Ovcearov încearcă, pe căi ocolite, să ne convingă cum că la Basarabi la fel ca și la Pliska sau Preslav avem de-a face în sec. al X-lea cu o comunitate exclusiv slavo-bulgară. Dacă o atare încheiere se vrea a fi întemeiată pe simplul fapt al analogiilor, atunci ar trebui să vorbim de o prezență — în secolele X—XI — a populației slavo-bulgare și în Chersones, pentru că și acolo se reîntîlnește motivul piciorului.

Evident, problema în cazul de față nu constă în determinarea locurilor în care s-a răspîndit acest motiv, ci în precizarea căilor prin care s-a moștenit el. Or, privite lucrurile din acest punct de vedere, nu se poate face abstracție de *planta pedis* din epoca romană și romană tîrzie. Altfel, ar trebui ca originea reprezentării picioarelor să fie căutată în lumea slavo-bulgarilor sau altundeva, ceea ce, de ce să nu o recunoaștem, ar constitui o operație inutilă.

Prin urmare, reprezentarea picioarelor de la Basarabi, trebuie legată de prezența în acel loc a unei populații romanizate. Și tot de prezența aceleiași populații trebuie legat și motivul țintarului, în pofida asertiunii lui D. Ovcearov că semnul „țintarului" ar documenta, odată în plus, caracterul bulgăresc al monumentului. Teza cercetătorului bulgar se întemeiază pe mulțimea cărămizilor, țiglelor și a diferitelor pietre cu asemenea reprezentări, descoperite la Pliska, Preslav și în alte locuri din Bulgaria.

Dacă D. Ovcearov ar fi ținut seama de faptul că motivul țintarului este tot așa de răspîndit pe teritoriul țării noastre ca și în Bulgaria, pe de o parte, și că acesta se întîlnește de materialele de construcție din epoca romană, pe de altă parte, cu siguranță că n-ar fi încercat nici un fel de apropiere între tradițiile culturale slavo-bulgare și reprezentarea țintarului de la Basarabi.

---

[10] În fapt, ele ar putea să reflecte și o tradiție locală izvorînd din credințele religioase Avem în vedere, în acest sens, reprezentările de corăbii de pe pietrele tombale romane lagate de trecerea Styxului. La drept vorbind, toate reprezentările de la Basarabi au un caracter magico-religios.

[11] D. Ovcearov, *op. cit.*, p. 6.

[12] *Ibidem*, p. 3, fig. 2, b.

[13] *Ibidem*, p. 8.

S-ar putea ca D. Ovcearov să aibă dreptate cînd apreciază că desenul de sub fig. 9, a, să reprezinte, mai degrabă, fațada unei biserici decît planul ei, dar presupunerea sa nu schimbă datele problemei privind planul arhaizant al bisericuțelor de la Basarabi.

În istoriografia noastră pe bună dreptate s-a susținut că planul unora dintre bisericuțele de la Basarabi, cum ar fi de pildă cel al bisericuței nr. 2, prevăzută cu contraabsidă, este caracteristic secolelor V—VI și nicidecum secolului al X-lea. Într-o atare împrejurare, s-a impus de la sine încheierea că păstrarea pînă în sec. al X-lea a unui tip de lăcaș, caracteristic epocii romane tîrzii, nu poate să se explice decît prin prezența în Dobrogea a unei populații romanizate. Este probabil că odată cu sec. IX—X acest plan de biserică să se fi răspîndit și în lumea slavo-bulgară. Faptul nu trebuie să ne mire cîtă vreme știm că la Dunărea de Jos osmoza unor anume elemente de tradiție culturală și spirituală era un fenomen curent.

Cercetătorul bulgar obiectează asupra faptului că specialiștii care au lucrat la Basarabi n-au făcut analogiile de rigoare cu monumentele respective din Bulgaria și că s-au rezumat la o comparație cu așezămintele de acest gen din Capadochia sau Crimeea [14]. În fapt, metoda comparațiilor trebuie extinsă nu numai la monumentele respective din Bulgaria ci și la cele destul de numeroase din România.

Dealtfel, recurgerea, încontinuu, la analogii cu situațiile de la Pliska și Preslav, nu poate fi de nici un folos încercărilor de determinare etnică a cutărei sau cutărei comunități omenești cîtă vreme se știe că munții Haemus și regiunile prebalcanice au cunoscut o locuire românească intensă care s-a menținut pînă cel puțin la crearea statului româno bulgar al asaneștilor.

D. Ovcearov referindu-se la ceramica descoperită la Basarabi vede și în aceasta o dovadă a caracterului bulgăresc al monumentului [15].

Despre originea ceramicii de la Basarabi, în special — și a ceramicii de tip Dridu, în general, s-a discutat destul de mult în literatura de specialitate.

Nu este locul acum și aici să facem o trecere în revistă a tuturor problemelor privind ceramica de tip Dridu. Vom menționa doar că pînă și unii cercetători bulgari socotesc că vasele „Dridu" (în categoria cărora intră și ceramica de la Basarabi) păstrează în componentele lor de bază caracterele ceramicii autohtone, locale. Astfel decorul din linii orizontale de pe oalele nisipoase, „mărcile de olar" de pe fundul lor, tehnica vopsirii cu roșu sau brun a vaselor din humă albă și smalțul verde oliv al unora dintre ulcioare, sînt o moștenire directă a tradiției ceramicii romane tîrzii de la Dunărea de Jos. Ea nu se putea transmite decît prin intermediul populației romanizate, de la care mai tîrziu a fost preluată și de către alte populații, cum au fost slavo-bulgarii [16].

Prin urmare, atunci cînd se tratează atribuirea etnică a ceramicii de la Basarabi și din Dobrogea, în general, trebuie să se pornească de la originea și caracterul ei local, explicîndu-se proveniența fiecărui element în parte. Altfel, orice discuții riscă să ducă la încheieri contrare realității istorice.

La începutul acestui material am atras luarea aminte că D. Ovcearov, pentru a-și impune punctele de vedere, a recurs la o selecție a „argumentelor".

Oricum, d-sa nu a luat în discuție acele probleme care nu pot fi legate decît de o tradiție culturală și spirituală a populației romanizate. De exemplu, pe fața unui perete din carieră de cretă se află scrijelată figura unui ins sprijinit într-un toiag [17]. După unii cercetători acesta ar reprezenta un pelerin sau chiar un luptător. În ce ne privește credem ca figura respectivă reproduce chipul, schematizat la maximum, al lui Hercules Saxanus, zeul protector al muncitorilor din carieră, în epoca romană. Faptul că această tradiție s-a păstrat la Basarabi, nu trebuie să ne surprindă, cîtă vreme ea este atestată și în cariera de la Cernavoda [18]. Reprezentarea lui Hercules Saxanus în carierele de piatră din Dobrogea sec. al X-lea constituie, desigur, dovada peremtorie că cei mai mulți dintre cei ce au lucrat în carierele de piatră sau de cretă situate de-alungul „valului de piatră" erau români.

La Basarabi mai apar însă și alte simboluri a căror origine poate fi urmărită înapoi pînă în epoca romană clasică. Avem în vedere aici reprezentarea simetrică a două păsări cu vasul

---

[14] *Ibidem*, passim.
[15] *Ibidem*, p. 2 3.
[16] Vezi nota 4.
[17] I. Barnea, D.I.D., III, p. 186, fig. 45.
[18] Petre Diaconu, în „Revista de istorie", 30, 1977, 10, p. 1 899. Dealtfel, la Murfatlar există și alte reprezentări de origine strict romană. Ele își vor găsi locul în monografia pregătită de Virgil Bilciurescu, Liana Bilciurescu și Petre Diaconu.

euharistic între ele, a pătratului sau dreptunghiului cu două diagonale, a fasciilor ş.a.m.d. Evident, toate aceste reprezentări, cu caracter de simbol, moştenite din fondul spiritual roman, ridică probleme legate mai degrabă de mitologia semnelor decît de determinarea etnică. De aceea, este nedrept ca interpretarea grafitelor de la Basarabi sau din alte părţi să fie simplificată la echivalenţe de genul : calul demonstrează prezenţa unei populaţii nomade, crucea demonstrează prezenţa unei populaţii creştine, scena săgetării unui animal demonstrează prezenţa unor vînători ş.a.m.d.

Nu-i mai puţin adevărat că în cazul unei regiuni şi epoci de confluenţă a diferitelor credinţe, obiceiuri, mituri, este de datoria cercetătorului să definească, pe cît posibil, originile acestora.

În situaţia Basarabilor, judecînd ansamblul realităţilor arheologice, nu putem decît să conchidem că în acest loc avem de-a face cu înmănunchierea diferitelor tradiţii culturale şi spirituale în care, însă, locul principal îl ocupă cele aparţinînd populaţiei locale, româneşti.

Petre Diaconu

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA" ÎN ANUL 1979

Activitatea ştiinţifică a Institutului de istorie „N. Iorga" s-a integrat în cursul anului 1979 amplului şi profundului curent general de cinstire a celor două mari evenimente ale anului — a 35-a aniversare a revoluţiei de eliberare socială şi naţională şi cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român —, prin remarcabile realizări în edificarea societăţii socialiste multilateral dezvoltate.

Cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român a constituit unul din marile evenimente ale istoriei poporului român prin analiza pătrunzătoare a problemelor fundamentale ale României contemporane, prin indicarea soluţiilor concrete ale acestor probleme şi prin trasarea direcţiilor de dezvoltare ale societăţii româneşti pînă la sfîrşitul acestui secol. Raportul secretarului general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, ca şi celelalte documente ale Congresului cuprind indicaţii de mare preţ pentru ridicarea activităţii tuturor categoriilor de oameni ai muncii pe o treaptă superioară. Un interes deosebit pentru cercetătorii istoriei poporului român prezintă Programul-directivă privind cercetarea ştiinţifică în anii 1980—1990 şi orientările de perspectivă pînă în 2000, care enumeră problemele de bază ale istoriei naţionale, ce urmează a face obiectul unor investigaţii sistematice din partea întregului front istoriografic românesc.

Trăsătura caracteristică a efortului de cercetare desfăşurat de membrii institutului în anul încheiat a fost străduinţa permanentă de a da viaţă indicaţiei partidului şi a secretarului său general de a orienta întreaga activitate spre obţinerea unei noi calităţi. În istoriografie, noua calitate înseamnă documentare exhaustivă, analiză de maximă profunzime, înţelegerea corectă a raportului naţional-universal, disponibilitate pentru problematica nouă şi tehnici noi de învestigaţie, dialog principial cu orientările şi curentele filozofice şi metodologice.

Acestea au fost principiile călăuzitoare în definitivarea capitolelor din volumele III şi VI ale tratatului de *Istoria României*, sarcină încredinţată Institutului „N. Iorga". Cu competenţă şi abnegaţie, comitetul de redacţie al vol. III (Şt. Ştefănescu, D. Mioc, N. Stoicescu şi L. Demény) au încheiat şi predat acest volum, care oferă o imagine, întemeiată pe rezultatele cele mai noi ale cercetării, a societăţii medievale româneşti de la apariţia statelor feudale pînă la întîia lor unire sub Mihai Viteazul şi moartea gloriosului voievod.

Într-un stadiu avansat de finisare se află şi volumul VI al *Istoriei României*, datorită străduinţei şi zelului lui D. Berindei şi Gr. Chiriţă. A fost discutată şi revizuită cea mai mare parte a textului acestui volum care tratează istoria societăţii româneşti de la revoluţia din 1821 pînă la războiul de independenţă din 1877—1878.

În cursul anului trecut a văzut lumina tiparului monografia *România în primul război mondial*, realizată de un colectiv alcătuit de An. Iordache, M. Iosa, I. Oprea, P. Oprescu (iar din afara institutului, col. V. Atanasiu). Rapida epuizare a lucrării — care a devenit un adevărat best-seller — este dovada cea mai elocventă a interesului cu care a fost primită această carte. Aşteptările publicului cititor nu au fost înşelate: lucrarea include o examinare multilaterală a participării României la prima mare conflagraţie mondială şi reconstituie minuţios împrejurările istorice ale desăvîrşirii statului naţional român.

Cea de-a 120-a aniversare a Unirii Moldovei cu Ţara Românească a fost marcată prin apariţia monografiei lui D. Berindei, *Epoca Unirii*, adevărat bilanţ al cercetărilor consacrate acestui moment capital al istoriei româneşti, în a cărui cunoaştere contribuţia autorului este esenţială.

Interesul pentru istoria modernă a României a fost ilustrat în anul 1979 prin apariţia a trei lucrări (una în plan, celelalte în afara planului) de înaltă ţinută ştiinţifică, datorate lui An. Iordache, *Goleştii — locul şi rolul lor în istoria României*, şi lui A. Stan, *Renaşterea armatei naţio-*

nale, precum şi de acelaşi autor *Grupări şi curente politice în România între Unire şi Independenţă (1859—1877)*, toate contribuţii substanţiale la înţelegerea corectă a societăţii româneşti în faza de tranziţie de la feudalism la capitalism şi de afirmare a societăţii burgheze. Aceleiaşi preocupări i se integrează şi volumul VI al culegerii „Studii şi materiale de istorie modernă", care înmănunchează contribuţii de mare interes datorate lui N. Adăniloaie, D. Berindei, Gh. Cristea, P. Oprescu, I. Stanciu.

În colaborare cu I. Saizu, M. Rusenescu a dat o sinteză înnoitoare asupra *Vieţii politice din România în anii 1922—1928*, punînd în lumină specificul activităţii partidelor politice în perioada de stabilizare relativă a capitalismului. În colecţia „*Voievozi şi domnitori ai ţărilor române*", N. Stoicescu a dat o versiune prescurtată a apreciatei sale monografii dedicate lui Vlad Ţepeş.

La volumul *Documente străine despre români*, editat de Arhivele Statului, au colaborat Şt. Ştefănescu, D. Berindei şi A. Stan.

În cursul anului 1979, Institutul de istorie „N. Iorga" a avut 29 de contracte încheiate cu Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a R.S. România; dintre acestea, 3 au fost predate la 30 iunie, iar 8 la 1 decembrie, restul reprezentînd activităţi de documentare şi redactare parţială.

Contractele încheiate au avut ca titulari pe Ş. Papacostea, P. Cernovodeanu, E. Lazea, V. Ciocîltan, A. Armbruster, C. Rezachevici, N. Liu, P. Câncea, Lia Lehr şi Şt. Ciuciuia.

Lui Ş. Papacostea i-au rezervat capitolele consacrate perioadei secolelor X—XVI din *Compendiul de istorie a României*, îndatorire de care autorul s-a achitat cu conştiinciozitatea-i cunoscută, dînd o privire sintetică remarcabilă prin densitatea ideilor şi încadrarea constantă a istoriei României în marile curente ale istoriei universale. Împreună cu P. Teodor (Cluj), Ş. Papacostea a revizuit şi definitivat, în afara obligaţiilor de contract, textul întregului volum.

În cadrul colecţiei ample de izvoare documentare externe, Hurmuzaki, P. Cernovodeanu a întocmit un volum de *Rapoarte diplomatice şi consulare engleze (1835—1848)* la nivelul celor mai severe exigenţe ale tehnicii de editare a surselor. Documentele volumului furnizează informaţii despre domniile regulamentare, frămîntările social-politice interne, raporturile ţărilor române cu Imperiul otoman şi Rusia ţaristă, traficul internaţional pe Dunăre, schimburile comerciale româno-engleze, activitatea caselor de comerţ engleze în principate etc.

Lucrarea lui E. Lazea, *Formarea domeniilor feudale în Transilvania în sec. XI—XIV*, abordează un şir de aspecte mai puţin cunoscute din istoria feudalismului timpuriu în Transilvania; autorul a urmărit geneza structurilor domeniale, utilizînd în acest scop întreaga documentaţie ce i-a fost accesibilă.

A. Armbruster a examinat în lucrarea sa, *Imaginea spaţiului românesc în lumea germană a secolelor X—XVI*, informaţiile surselor germane dînd un inventar de cel mai mare folos al acestor ştiri supuse unui riguros examen critic.

Într-un larg context de istorie est şi sud-est europeană a urmărit V. Ciocîltan în lucrarea *Lupta pentru stăpînirea Dunării de jos la sfîrşitul secolului al XIV-lea*, relevînd implicarea în această confruntare a regatelor ungar şi polon şi a Imperiului otoman, precum şi locul şi rolul Ţării Româneşti şi al Moldovei în încercarea de forţe care i-a opus pe protagoniştii amintiţi. Tot lui V. Ciocîltan i-a revenit şi elaborarea capitolului privind istoria arabilor în secolele XI—XIII din tratatul de *Istorie universală*.

Întemeiat pe o amplă informaţie, C. Rezachevici a studiat *Lupta pentru păstrarea fiinţei de stat a Moldovei şi Ţării Româneşti (1550—1711)*, punînd în lumină continuitatea eforturilor celor două ţări româneşti de a-şi salva statutul de autonomie în condiţiile instaurării dominaţiei otomane.

Lucrarea lui N. Liu, *Intelectualitatea română modernă. Afirmarea unei pături sociale (1821—1918)*, abordează tema dintr-o triplă perspectivă: socială, politică şi culturală, relevînd rolul intelectualilor în făurirea României moderne. Problema a fost tratată de autor pe baza unei ample documentaţii într-o perspectivă inedită.

Într-o viziune nouă a fost studiată de Paraschiva Câncea *Prezenţa populaţiei evreieşti în viaţa social-politică a României în secolul al XIX-lea*, autoarea plasînd obiectul investigaţiei sale într-un larg cadru sociologic şi politic şi contribuind astfel la înţelegerea mai profundă a evoluţiei societăţii româneşti moderne.

Lucrarea Liei Lehr, *Transformări în structura socială a satelor din Ţara Românească (1630—1658). Date statistice*, oferă prin calculele efectuate şi prin cartografia socială realizată o bază solidă pentru studiul mutaţiilor intervenite în statutul ţărănimii.

În cadrul cercetărilor privind istoria naţionalităţilor conlocuitoare de pe teritoriul ţării noastre, Ştefan Ciuciuia a reconstituit *Istoria culturii maghiare din Transilvania între 1878—1918*, cercetare amplă care corelează permanent fenomenul cultural cu ansamblul condiţiilor de dezvoltare economică şi social-politică a provinciei de peste Carpaţi.

Cea mai mare parte a cercetătorilor institutului continuă, potrivit obligațiilor contractuale, operațiile de documentare sau redactare a capitolelor din lucrările ale căror termene de predare sînt în anii 1980—1981. Atît verificarea inițiată de conducerea institutului, cît și analiza făcută de consiliul științific au arătat că toți cercetătorii s-au achitat de îndatoririle ce le-au revenit.

Anul 1979 a cunoscut noi progrese — deși nu în măsura dorită — în domeniul procesului de integrare a cercetării cu învățămîntul. Necesitatea legăturii strînse între „laboratorul" de cercetare și catedră este prea evidentă pentru a cere o amplă demonstrație; factorii obiectivi și subiectivi imprimă însă, din păcate, un ritm lent acestui proces destinat să ridice nivelul predării științelor istorice în învățămîntul superior. De aceea orice pas în această direcție se cuvine salutat cu satisfacție. Progresul amintit s-a realizat prin mai multe forme.

În primul rînd, elaborarea unui plan unic de cercetare (cadre didactice și cercetători) a înmănuncheat în același cadru organizatoric preocupările și eforturile de investigație ale facultății și institutului. O expresie a comunității de interes în activitatea de cercetare ale celor două instituții amintite au constituit-o sesiunile științifice comune în cuprinsul cărora au fost comunicate și discutate rezultatele celor mai noi cercetări în domeniul istoriei naționale și universale. Adăugăm la acestea, predarea de către cercetători a cursului „Probleme fundamentale ale istoriei patriei și partidului" și a altor cursuri de specialitate (Tr. Udrea, Venera Teodorescu, N. Adăniloaie, D. Berindei, N. Dascălu, Irina Gavrilă), precum și ținerea unor seminarii (I. Stanciu, N. Dascălu, Ștefana Dăscălescu, M.Oprițescu) la Universitatea din București și la alte instituții de învățămînt superior din capitală; îndrumarea practicii desfășurate de studenți în cadrul Institutului „N. Iorga" (Gr. Chiriță, Ștefana Dăscălescu); îndrumarea tezelor de licență a absolvenților de la cursurile de zi și fără frecvență (N. Adăniloaie, D. Berindei, A. Stan, M. Iosa, F. Constantiniu, Tr. Udrea, A. Armbruster, D. Mioc).

O contribuție importantă a dat institutul nostru la acțiunea de reciclare a cadrelor didactice din învățămîntul mediu desfășurată sub egida Academiei „Ștefan Gheorghiu" în cele două sesiuni din primăvară și toamnă. La susținerea expunerilor programate („Locul românilor în istoria universală", „Trăsăturile societății feudale", „Lupta poporului român pentru independență în secolele XIV—XVI" etc.), ca și la conducerea seminariilor recapitulative au participat N. Adăniloaie, D. Berindei, Gh. Cristea, C. Șerban, Ș. Papacostea, N. Stoicescu, An. Iordache, Fl. Constantiniu, Georgeta Penelea, Ștefana Dăscălescu, Lia Lehr, C. Rezachevici, contribuția lor fiind elogiată de factorii responsabili.

Foarte bune rezultate au fost obținute în elaborarea și susținerea unor lucrări de doctorat sub îndrumarea unor conducători din rîndurile cercetătorilor noștri de înaltă competență: Șt. Ștefănescu, Ș. Papacostea, D. Berindei, N. Adăniloaie, L. Demény, V. Liveanu.

În ciuda progreselor realizate, procesul de integrare învățămînt-cercetare necesită încă dezvoltarea unor direcții ca și adîncirea unora dintre laturile sale. Astfel se desprinde necesitatea antrenării unui număr sporit de cercetători în procesul de învățămînt deoarece, în prezent, activitatea didactică a cercetătorilor se realizează numai în măsura în care ea constituie o completare a necesităților neacoperite de cadrele didactice. S-o spunem încă o dată, nu este vorba de substituirea unora prin alții, ci de asigurarea unui contact nemijlocit al studenților cu cei care realizează cercetarea însăși.

Consiliul științific și-a desfășurat activitatea ca organ de conducere colectivă a institutului. Prezidat de secretarul B.O.B., Gh. Cristea, apoi, după alegerile de partid, de Ion Apostol, el a dezbătut periodic stadiul de realizare a obligațiilor contractuale și lucrările de plan încheiate; la cererea Academiei de Științe Sociale și Politice sau a unor edituri, consiliul a analizat și avizat lucrări de caracter istoric, trimise spre tipărire. Discuțiile s-au remarcat prin competență și obiectivitate și au contribuit astfel la ridicarea nivelului științific al acestor lucrări. În ședințele consiliului au fost abordate de asemenea probleme ale organizării muncii științifice și a activităților curente. Formularea deschisă a opiniilor, principialitatea, seriozitatea și responsabilitatea dezbaterilor au caracterizat reuniunile consiliului științific. În ansamblu se constată întărirea rolului de organ de conducere colectivă al consiliului. El va trebui să găsească însă în viitor căi și modalități noi de asigurare a unei permanente comunicări cu corpul de cercetători ai institutului. Antrenarea tuturor salariaților în elaborarea deciziilor este chemată să asigure, în spiritul documentelor de partid, înfăptuirea unei conduceri democratice.

La încheierea mandatului actualului Consiliu științific se cuvin relevate aici stilul nou de activitate, caracterizat prin ordine și rigoare, introdus de Gh. Cristea și spiritul practic, de înaltă eficacitate, al lui Ion Apostol, calități ce vor trebui valorificate și de noul Consiliu.

În scopul întăririi disciplinei și intensificării controlului muncii a fost organizată în lunile octombrie-noiembrie o verificare a activității științifice și obștești a cercetătorilor institutului în ultimii cinci ani. Au fost constituite patru comisii care au reunit în componența lor reprezentanți ai B.O.B., ai conducerii institutului, ai biroului grupei sindicale și ai lucrătorilor; cercetătorii institutului au prezentat în fața acestor comisii rezultatele activității lor în perioada amintită

și au purtat discuții privind ameliorarea cercetării prin lichidarea carențelor constatate. Activitatea acestor comisii s-a dovedit utilă și concluziile lor formulate în rapoarte înaintate direcției s-au dovedit susceptibile de a contribui la progresul muncii cercetătorilor. Acest prețios capital de constatări și sugestii este în curs de valorificare: a avut loc o adunare deschisă de partid consacrată activității fostului sector de istorie medie — care a avut drept bază raportul respectivei comisii — alte adunări de acest fel sau o dezbatere în plenul institutului vor urma.

Înțelegîndu-și corect funcția politică pe care este chemat să o îndeplinească în viața social-politică a țării, institutul nostru a răspuns prompt și competent la comandamentele și solicitările venite din partea forurilor superioare de partid și de stat și, respectiv, a întreprinderilor și instituțiilor din țară în vederea elucidării unor probleme de istorie de larg interes si a desfășurării unor acțiuni de propagandă. În acest cadru, cercetătorii institutului au întocmit materiale privind probleme fundamentale ale poporului român, au combătut fundamentat interpretările tendențioase date în unele istoriografii străine unor momente sau aspecte ale istoriei naționale, au fost prezenți în emisiuni la radio și televiziune destinate să difuzeze în masă cunoștințele de istorie și au prezentat expuneri în capitală și în provincie în legătură cu marile aniversări, ca: 35 de ani de la revoluția de eliberare socială și națională, 2050 de ani de la întemeierea primului stat dac centralizat și independent de sub conducerea lui Burebista. Membrii institutului au publicat articole în presa centrală („Scînteia", „Era socialistă", „Contemporanul", „Luceafărul", „Lumea" etc.) și locală, articole pe teme istorice asociind în chip constant evocarea momentelor glorioase sau a marilor personalități ale poporului român cu înaltele comandamente ale edificării socialismului în țara noastră. Se poate spune că întregul corp de cercetare al institutului s-a identificat cu tradiția militantă a istoriografiei românești și că a înțeles că opera de istorie are, mai mult ca oricînd în condițiile actuale, o finalitate politică.

În cursul anului trecut s-a înregistrat un spor notabil în manifestările științifice ale cercetătorilor institutului. Prin comunicări în ședințele plenare ale institutului — amintim pe cele ale lui V. Liveanu și Irina Gavrilă despre *Aplicarea metodelor matematice în istorie (cercetarea cauzelor răscoalelor din 1907)* și N. Stoicescu *„Întemeiere" și „descălecat" în istoria Țării Românești* — sau la sesiunile Facultății de istorie și filozofie, Asociației de Drept Internațional și Relații Internaționale, Direcției Generale a Arhivelor Statului, precum și la sesiunile omagiale dedicate aniversărilor Unirii Principatelor, a nașterii lui Gh. Șincai și Gh. Lazăr, cercetătorii institutului au prezentat izvoare inedite sau puțin cunoscute, au supus unei noi analize — mai ample și mai profunde — datele și informațiile utilizate de predecesorii lor, contribuind astfel la progresul istoriografiei românești. Un interes deosebit au prezentat dezbaterile pe marginea rapoartelor lui D. Berindei, *Încheierea procesului de formare a națiunii române* și C. Rezachevici, *Conflictele militare între țările române în evul-mediu.*

Perceperea corectă a îndatoririlor de ordin științific și politic ce revin cercetătorilor institutului nu s-a limitat la cadrul intern, ci l-a inclus — cu necesitate — și pe cel extern. Prezenți la întîlniri, colocvii și congrese internaționale, cercetătorii institutului nostru s-au făcut mesagerii istoriografiei românești, apărînd cu fermitate și competență pozițiile școlii naționale de istorie și respingînd principial și fundamentat — cînd s-au ivit — interpretările eronate sau tendențioase indiferent de unde au venit.

În cursul anului trecut au avut loc reuniunile periodice ale unui șir de comisii mixte de istorie, la care au participat și cercetători ai institutului nostru. Astfel, în cadrul sesiunii comisiei mixte româno-bulgare (martie, Sofia), P. Cernovodeanu a prezentat comunicarea *Lupta pentru cucerirea și apărarea independenței popoarelor în etapa actuală;* la comisia mixtă a istoricilor din R.S. România și R.D. Germană (iunie, Constanța), I. Chiper, care îndeplinește și funcția de secretar al comisiei, a susținut comunicarea *Contradicțiile interimperialiste în Europa la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX și influența lor asupra țărilor mici;* în cadrul reuniunii comisiei româno-ungare (iunie, Budapesta), D. Berindei a susținut comunicarea *Revoluția română din 1848. Ideologie și program,* Al. Porțeanu — și el secretar al comisiei — a prezentat un coreferat *Relații culturale româno-ungare în perioada interbelică;* la sesiunea comisiei mixte româno-polone (mai, Iași), Ș. Papacostea a prezentat o comunicare despre *Politica de reformă în țările române în secolul XVIII,* iar Fl. Constantiniu despre *Însemnătatea internă și internațională a insurecției din august 1944.*

La colocviul internațional organizat de Comisia internațională de mișcări sociale și structuri sociale (aprilie, Chantilly) a fost prezentată comunicarea lui C. Șerban, *Problemele micilor întreprinderi din România în raport cu dezvoltarea marii industrii din secolul al XVIII-lea pînă în 1938.*

La al IV-lea Congres internațional al „Asociației de studii sud-est europene" (august, Ankara), D. Berindei a prezentat un coreferat privind *Problema agrară și reforma agrară în Principatele române în contextul evoluției agrare a Europei centrale și de sud-est.* Tot D. Berindei a susținut în cadrul colocviului „Italia și România de la 1859 la 1879" următoarele trei comunicări:

Istoriografia română și procesul de unificare a Principatelor române; Politica externă a României de la cucerirea independenței la aderarea la Tripla Alianță; Fondurile de arhivă românești îndeosebi cele privitoare la Italia modernă și la relațiile româno-italiene în epoca Risorgimento-ului. Același cercetător a prezentat comunicarea *România și sistemul versaillez* în cadrul colocviului „Asociației europene de istorie contemporană" (septembrie, Geneva). O altă comunicare a lui D. Berindei, *Corespondența din exil a fiilor lui Dinicu Golescu* a fost prezentată la cea de-a XI-a sesiune a „Cercului de studii pentru istoria relațiilor culturale din centrul și estul Europei" (septembrie, Neuburg).

Trei cercetători ai institutului, D. Berindei, A. Armbruster și Ștefana Dăscălescu au fost prezenți la a 17-a sesiune a „Cercului de studii pentru cunoașterea Transilvaniei" (octombrie, Salzburg), unde au susținut comunicările *Dieta de la Sibiu din 1863 și propunerile ei privind problema naționalităților, Evoluția sentimentului național la sașii din Transilvania* și *Țările române în politica Imperiului habsburgic în secolul al XVI-lea.*

La colocviul româno-american de istorie (august, Cluj-Napoca), I. Chiper a susținut comunicarea, *Insurecția din august 1944 și însemnătatea alăturării României la coaliția antihitleristă.* La colocviul „Război și societate în Europa răsăriteană în secolele XVIII—XIX" (decembrie, New York), Fl. Constantiniu a prezentat comunicarea *Tradiție și inovație în structurile militare ale sud estului Europei în sec. XVIII;* același cercetător a vorbit despre *Aspecte actuale ale învățămîntului superior din România* la masa rotundă privind „Învățămîntul universitar în țările Europei răsăritene" organizată de către City University of New York.

Membrii institutului au participat la un șir de acțiuni legate de pregătirea celui de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice. O activitate de mare amploare au desfășurat Șt. Ștefănescu și D. Berindei, care au pregătit volumele de rapoarte ale Congresului și cele de *Nouvelles études d'histoire* și au asigurat corespondențe cu diverse instituții și personalități.

Cele două periodice de istorie, „Revista de istorie" și „Revue Roumaine d'Histoire", care apar sub egida A.S.S.P. în cadrul Institutului „N. Iorga", au continuat să îndeplinească funcția de principale organe ale istoriografiei noastre. În paginile lor au fost publicate studii și articole privind aspecte și momente ale istoriei poporului român, studii și articole care constituie tot atîtea contribuții prin informațiile inedite sau punctele de vedere noi cuprinse în paginile lor. Se cuvine subliniată stăruința redacției „Revistei de istorie" (I. Apostol, M. Stroia, G. Apostol, M. Oprițescu) de a orienta conținutul revistei în direcția problemelor de interes actual, o ilustrare elocventă în această privință constituind-o materialele publicate în întîmpinarea celui de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român. Revista publică în continuare studii și articole care răspund indicațiilor și tezelor cuprinse în documentele Congresului; același interes îl prezintă și rubrica „În întîmpinarea celui de-al XV-lea Congres internaționl de științe istorice", din sumarul aceleiași reviste in care au fost publicate contribuții de larg interes științific. Revista a consacrat două numere celei de-a 35-a aniversări a insurecției din august 1944 și un altul dedicat celei de-a 30-a aniversări a Plenarei din 3—5 martie 1949 a partidului privind cooperativizarea agriculturii.

„Revue Roumaine d'Histoire" (Stan Valeriu, Madeleine Costescu și Paula Niculescu) a continuat să facă cunoscute cercurilor de specialitate din străinătate rezultatele cele mai noi ale istoriografiei noastre, reflectind astfel cu fidelitate stadiul actual al cercetărilor de istorie dină România.

Apreciind pozitiv activitatea celor două reviste de istorie, credem că o exigență mai riguroasă în ceea ce privește publicarea materialelor, o racordare mai sistematică la noile orientări ale istoriografiei internaționale și o atitudine critică mai fermă și mai răspicat afirmată față de denaturarea unor momente și aspecte ale istoriei naționale de către unii istorici străini pot fi recomandate celor două colective de redacție pentru ca obiectivele științifice și politice ce le-au fost încredințate să fie realizate cu eficacitate sporită.

Problema viitoarelor cadre ale istoriografiei românești continuă să rămînă în actualitate în ciuda sporirii corpului de cercetare al institutului cu cîțiva tineri cercetători (Daniela Bușe, R. Lungu, Iolanda Micu, Tatiana Budura-Isticioaia, D.R. Vlad). Trebuie amintit aici efortul depus de tinerii noștri colegi pentru a căpăta o pregătire profesională cît mai solidă. Discuțiile purtate cu ei ca și rezultatele muncii desfășurate pînă acum au pus în lumină seriozitatea strădaniilor lor de a-și spori permanent cunoștințele. Seminariile de paleografie latină (ținut de Ș. Papacostea) și paleografie slavă (ținut de D. Mioc) s-au dovedit a îndeplini o însemnată funcție în această direcție, iar tinerii lor participanți și-au exprimat deplina satisfacție pentru chipul în care se desfășoară activitatea acestor seminarii. Un cadru favorabil informării istoriografice și dezvoltării spiritului critic l-a oferit cercul tinerilor cercetători condus de Fl. Constantiniu și M. Oprițescu. Oricît de mulțumitoare ar fi activitatea tinerilor cercetători, nu trebuie uitat că există încă sectoare de cel mai mare interes ale istoriei naționale și universale care rămîn complet descoperite. Pregătirea sistematică a specialiștilor în toate aceste domenii este un imperativ național de ordin științific și politic ce trebuie totdeauna avut în vedere.

Privită în ansamblu, activitatea ştiinţifică a Institutului de istorie „N. Iorga" poate fi apreciată ca satisfăcătoare, dar odată recunoscute meritele incontestabile ale colectivului de cercetători, discuţia căilor şi mijloacelor de îmbunătăţire a acestei activităţi trebuie încercată cu responsabilitate şi seriozitate. Verificarea muncii cercetătorilor pe ultimii cinci ani a pus în lumină cauzele de mai veche dată ale dificultăţilor constatate. A devenit aproape un loc comun al tuturor rapoartelor semestriale şi anuale deplîngerea absenţei unei structuri organizatorice a institutului. În discuţiile purtate cu cercetătorii a fost exprimată în chip unanim opinia că în absenţa sectoarelor şi colectivelor de lucru nici viaţa ştiinţifică, nici perfecţionarea pregătirii profesionale şi nici controlul muncii nu se poate desfăşura în chip satisfăcător. În ciuda repetatelor demersuri în vederea curmării acestei situaţii nu au fost întreprinse măsuri pentru a da institutului acele forme de organizare care să asigure activităţii ştiinţifice un caracter sistematic mai eficient.

Cel de-al doilea aspect, susceptibil de ameliorare, pus în lumină de verificarea amintită, a fost viaţa ştiinţifică a institutului. Nu există în prezent un cadru organizatoric şi permanent pentru schimbul de opinii principial şi documentat pe marginea lucrărilor realizate de cercetători, iar discutarea lucrărilor de plan se face prea adesea în pripă şi formal în cadrul consiliului ştiinţific. Absenţa sectoarelor îşi pune şi aici sigiliul nefast asupra calităţii muncii. Plenarele pe institut rămîn încă accidentale, deşi cele care s-au ţinut au dovedit reala lor utilitate. Organizarea unor discuţii asupra aspectelor controversate sau mai puţin cunoscute ale istoriei poporului român se impune cu necesitate pentru a asigura progresul ştiinţei istorice româneşti. Este de asemenea de dorit ca membrii institutului să fie mai prezenţi în combaterea exagerărilor şi denaturărilor care, pornite chiar din rîndurile istoricilor sau amatorilor de istorie din ţara noastră, animaţi de bune intenţii, dar insuficient documentaţi, au devenit prin amploarea lor (frecvenţă şi nocivitate) un adevărat pericol.

La capătul acestei prezentări a activităţii anuale a Institutului „N. Iorga", considerăm drept o datorie să omagiem preocuparea statornică şi devotată a directorului institutului, Şt. Ştefănescu, de a asigura condiţii optime cercetării istorice, prin crearea unui climat de încredere tovărăşească şi emulaţie ştiinţifică. Între multiplele-i sarcini politice, ştiinţifice şi administrative, el a găsit întotdeauna timpul de a conduce ferm şi eficace institutul şi de a rămîne receptiv şi disponibil pentru toţi cercetătorii.

Deşi desprinsă organizatoric — spre regretul nostru — de institut, biblioteca a continuat, prin activitatea susţinută a personalului ei, să slujească investigaţia ştiinţifică a cercetătorilor.

În sfîrşit, o caldă subliniere pentru munca personalului administrativ, piesă importantă în mecanismul ce asigură buna funcţionare a institutului.

La recentul Congres al educaţiei şi învăţămîntului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu a subliniat cu vigoare însemnătatea militantismului politic şi ideologic în activitatea noastră. Chemarea secretarului general al partidului reprezintă pentru noi toţi un înalt comandament politic şi ştiinţific căruia întregul corp de cercetare al institutului este hotărît să-i dedice toate forţele sale. Călăuziţi de sarcinile fixate frontului istoric de tovarăşul Nicolae Ceauşescu în cuvîntarea sa la Congresul educaţiei şi învăţămîntului, cercetătorii Institutului de istorie „N. Iorga", continuînd tradiţiile de militantism ale istoriografiei noastre, sînt decişi să-şi îndeplinească cu onoare datoria lor de cetăţeni ai României socialiste şi slujitori, pe tărîmul ştiinţelor istorice, ai ideologiei comuniste.

ANEXA I

PUBLICAŢIILE MEMBRILOR INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA" ÎN ANUL 1979

I. CĂRŢI

Berindei Dan, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei R.S.România, Bucureşti, 1979, 279 p.

Dicţionar diplomatic, Edit. politică, Bucureşti, 1979, 1060 p. Autori din institut: Adolf Armbruster, Dan Berindei, Paul Cernovodeanu, Ludovic Demény, Beatrice Marinescu.

Iordache Anastasie, *Goleştii, locul şi rolul lor în istoria României*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 434 p.

Istoria poporului român (în limba sîrbo-croată), Matiţa Srpsca, Novisad, 1979.

Autori din institut: Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Şerban Papacostea, Ştefan Ştefănescu,

★

Istoria României. Compendiu, (ediţie în l. chineză), Beijing (R.P. Chineză), 1979.

Autori din institut: Aron Petric, Ion Oprea, Alexandru Porţeanu.

Istoria României. Manual pentru clasa a XII-a, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1979, 392 p. + 15 h.

Autori din institut: Aron Petric, Ion Oprea, Alexandru Porţeanu.

Johann Filstich, *Tentamen historiae Vallachicae. Încercare de istorie românească*. Studiu introductiv, ediţia textului şi note de Adolf Armbruster. Traducere de Radu Constantinescu, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 303 p. + 60 pl. ilust.

România în primul război mondial, Edit. militară, Bucureşti, 1979, 542 p.

Autori din institut: Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu.

Rusenescu Mihail şi I. Saizu, *Viaţa politică în România 1922—1928*, Edit. politică, Bucureşti, 1979, 262 p.

Stan Apostol, *Renaşterea armatei naţionale*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 265 p.

Stan Apostol, *Grupări şi curente politice în România între Unire şi Independenţă*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 454 p.

Stoicescu Nicolae, *Vlad Ţepeş*, Edit. militară, Bucureşti, 1979, 198 p.

Studii şi materiale de istorie modernă. Vol. VI, redactori responsabili: Nichita Adăniloaie şi Dan Berindei, Edit. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1979, 200 p.

Autori din institut: Nichita Adăniloaie, Dan Berindei, Gheorghe Cristea, Paul Oprescu, Ion Stanciu.

Székely Felkeles 1595—1596. Elozmenyel, lefolyasa, kovekezmenyei. (Răscoala secuilor 1595—1596.

Antecedente, desfăşurare şi urmări), Comitetul de redacţie: Benko Samo, Demény Lajos (redactor responsabil), Vekov Karoly, Edit. Kriterion, Bucureşti, 1979, 246 p.

„Cuvînt înainte" de prof. univ. Ştefan Ştefănescu.

Autori din institut: L. Demény, C. Rezachevici.

II. STUDII, ARTICOLE ŞI BIBLIOGRAFII ÎN PUBLICAŢIILE PERIODICE DE SPECIALITATE

Adăniloaie Nichita, *Caracterul unitar al revoluţiei de la 1848 în ţările române*, în „Studii şi articole de istorie", vol. XXXVII—XXXVIII, 1979, p. 37—43.

Adăniloaie Nichita, *Craiova şi Unirea Principatelor*, în vol. „Craiova—trecut, prezent şi viitor", Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, p. 87—94.

Adăniloaie Nichita, *Cucerirea independenţei — premisă a desăvîrşirii unificării statale româneşti din 1918*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", vol. VI, 1979, p. 7— 38.

Adăniloaie Nichita, *Revirimentul mişcării naţionale în Transilvania şi Bucovina după războiul de independenţă*, în „Studii şi articole de istorie", vol. XXXVII—XXXVIII, 1979, p. 86—99.

Andreescu Ştefan, *Legături politice între Ţara Românească şi Moldova (1574—1593)*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 7, p. 1 235—1 255.

Armbruster Adolf, *Nachspiel zur Geschichte des Deutschen Ordens im Burzenland*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 2, p. 277 —287.

Armbruster Adolf, *Poczatki świadomosci narodowej Rumunów i Sasów transylwańskich w epoce Odrodzenia i Humanzmu (Începuturile conştiinţei naţionale la români şi saşi transilvani în epoca Renaşterii şi Umanismului)*, în „Kwartalnik Historyczny", LXXXVI, 1979, p. 123—132.

Berindei Dan, *Les antécédents de l'abdication du prince Cuza*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 785—802.

Berindei Dan. *Condiţiile interne şi internaţionale ale făuririi statului naţional român modern*, în „Cercetări istorice", nr. 1, 1979, p. 10—14.

Berindei Dan, *Geheimgesellschaften und die Befreiungsbewegung der rumänischen Nation*, în *Beförderer der Aufklärung in Mittel-und Osteuropa*, Berlin, 1979, p. 161—173.

Berindei Dan, *Gheorghe Lazăr purtător de cuvînt al progresului şi al iubirii de neam*, în „Revista arhivelor", an, LVI, 1979, nr. 3, p. 281—289.

Berindei Dan, *Legături şi convergenţe istorice româno-franceze*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 3, p. 405—428.

Berindei Dan, *Locul lui Gheorghe Şincai în istoriografia românească*, în „Revista arhivelor", anul LVI, 1979, nr. 2, p. 139—142.

Berindei Dan, *Le professeur Marcel Emerit lors de son 80e anniversaire*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 667—671.

Berindei Dan, *The Romanian Armed Forces in the Eighteenth and Nineteenth Century* în *War and Society in East Central Europe*, vol. 1, New York, 1979, p. 215—247.

Berindei Dan, *Revoluţia română de la 1848 şi Europa*, în „Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu", vol. V—VI, p. 11—20.

Berindei Dan, *Relaţii culturale între Transilvania şi România anilor 1867—1918*, în „Studii şi, materiale de istorie modernă", vol. VI, 1979, p. 181—200.

Berindei Dan, *Semnificaţia formării statului naţional român*, în „Revista de istorie", tom. 32 1979, nr. 1, p. 21—30.

Câncea Paraschiva, *Presences roumaines aux Congrès scientifiques internationaux du XIXe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr, 1, p. 63—82.

Cernovodeanu Paul, *Imaginea ţărilor române la călătorii străini din secolele XIV—XVII*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 12, p. 2 353—2 365.

Cernovodeanu Paul, *Din legăturile lui Constantin Duca, domnul Moldovei, cu lordul William Paget între 1693—1695*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A.D. Xenopol", Iaşi, 1979, p. 513—519.

Cernovodeanu Paul, *Mărturii privitoare la Toma Constantin Iuncăr — învăţător la şcoala ostăşească de la Dudeşti*, în „Studia et Acta Nicolae Bălcescu", V—VI, 1979, p. 229—236.

Cernovodeanu Paul, *Operaţiile trupelor române în războiul pentru independenţă în lumina rapoartelor ataşatului american F.V. Greene*, în „Revista de istorie", tom. 32, 1979, nr. 5, p. 843—863.

Constantinescu Ioana, *Agricultura în Ţara Românească în timpul regimului fanariot*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 4, p. 663—685.

Constantinescu Ioana, *Structuri socio-fiscale în judeţul Mehedinţi după catagrafia din decembrie 1819*, în „Mehedinţi — istorie şi cultură", 1979, p. 189—209.

Constantiniu Florin, *Apariţia statelor feudale româneşti*, în „Revista Comisiei Naţionale Române pentru U.N.E.S.C.O.", 21, 1979, nr. 3—4, p. 193—196.

Constantiniu Florin, *Aspecte ale crizei regimului antonescian în ajunul insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 7, p. 1 305—1 313.

Constantiniu Florin, *La portée historique de l'insurection nationale armée antifasciste et anti-imperialiste d'Août 1944*, în „Revue des études sud-est européennes", tome XVII, 1979, nr. 4, p. 685—693.

Constantiniu Florin, *Sensibilité baroque et regime nobiliaire (considerations preliminaires)*, în „Revue des etudes sud-est européennes", tome XVII, 1979, nr. 2, p. 327—334.

Constantiniu Florin, *Victoria insurecţiei din August 1944 şi falimentul politic definitiv al Gărzii de fier*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 8, p. 1491—1498.

Cristea Gheorghe, *Antecedente şi consecinţe ale războiului vamal cu Austro-Ungaria*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", vol. VI, 1979, p. 91—137.

Cristea Gheorghe, *Coordonnées de la politique exterieure de la Roumanie sous le regne d'Alexandru Ioan Cuza (1859—1866)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 1, p. 3—20.

Cristea Gheorghe, *Independența țării și ideea unității naționale a poporului român în obiectivul politicii externe a domnitorului Alexandru Ioan Cuza*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 1, p. 31—55.

Dascălu Nicolae, *L'activité de l'Institut d'Histoire „N. Iorga"*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 3, p. 631—632.

Gavrilă Irina, *Cuantificarea în istorie—valoare și limite*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 5, p. 895 903.

Ioniță Cecilia, *„Primii greci" pe teritoriul Eladei. Apariția și evoluția regatelor aheene (2200—1200 î.e.n.)*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 10, p. 1915—1932.

Lazea Emil, *Apicultura în Transilvania în secolele XI—XIV*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 3, p. 481—503.

Liu Nicolae, *O galerie de portrete pașoptiste schițate de Ion Ghica*, în „Manuscriptum", X, 1979, nr. 2, p. 8—15.

Liu Nicolae, *Vers la Roumanie moderne. Les intellectuels et la renaissance culturelle entre deux révolutions (1821—1848)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 719—748.

Liveanu Vasile, *Obiectivele insurecției din august 1944*, în „Era socialistă", XIX, 1979, nr. 14, p. 22—26.

Liveanu Vasile, *Problema Constituției României (23 August 1944—30 Decembrie 1947)*, în „Revista de istorie", tom. 32, 1979, nr. 8, p. 1 459—1 489.

Liveanu Vasile, *The socialist mouvement in a developing country. From the history of socialist idea in Romania (1905—1916)*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", XVII, 1979, nr. 4, p. 799—809.

Lungu Radu, *O monedă de aur descoperită la Orașul de Floci*, în „Cercetări numismatice", II, 1979, p. 149—152.

Marinescu Beatrice, *Aspects of economic relations between Romania and Great Britain (1862—1866)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 773—783.

Mioc Damaschin și Ștefan Ștefănescu, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 12, p. 2 285—2 301.

Oprescu Elisabeta, *Comunicări prezentate de membrii Institutului de istorie „N. Iorga" la manifestări științifice interne și internaționale în anul 1978*, în „Revista de istorie, tom 32, 1979, nr. 4, p. 764—770.

Oprescu Elisabeta, *Publicațiile membrilor Institutului de Istorie „N. Iorga" în anul 1978*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 4, p. 758—764.

Oprescu Paul, *Întreruperea operațiilor militare pe frontul românesc (noiembrie 1917 — martie 1918) și relațiile României cu aliații*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. VI, 1979, p. 159—180.

Penelea Georgeta, *Bibliographie historique 1977 (I)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 1, p. 209—234.

Penelea Georgeta, *Bibliographie historique 1977 (II)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 2, p. 409—438.

Penelea Georgeta, *Bibliographie historique 1977 (III)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 3, p. 633—663.

Penelea Georgeta, *Bibliographie historique 1977 (IV)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 849—861.

Petric Aron, *Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944 și semnificația sa istorică*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 8, p. 1 397—1 403.

Porțeanu Alexandru, *Din activitatea secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria (1906—1918) — organizație politică a muncitorilor români din Transilvania (I)*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 2, p. 211—229.

Porțeanu Alexandru, *Aspecte ale mișcării muncitorești din România în perioada imediat următoare răscoalei țărănești din 1907*, în „Danubius", Muzeul județean de istorie Galați, vol. VII—VIII, 1979.

Porțeanu Alexandru, *George Pop de Băsești*, în „Familia", seria a V-a, anul 15 (115), febr. 1979, nr. 2 (162), p. 5.

Porțeanu Alexandru și L. Vaida, *Locul răscoalei de la Aleșd în istoria patriei*, în „Familia", seria a V-a, anul 15 (115), aprilie 1979, nr. 4 (164), p. 5—6.

Rezachevici Constantin, *Luptele hatmanului Jan Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din biblioteca Zamoyski*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 7, p. 1 327 1 349.

Rezachevici Constantin, *Mihai Viteazul „înainte și după Guruslău"* în „Revista de Istorie", tom 32, 1979, nr. 11, p. 2 149—2 169.

Rusenescu Mihail, *Procesul cooperativizării agriculturii în România (1949—1962)*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 3, p. 429—448.

Simionescu Ștefana, *Les pays roumains dans le projet de croisade (1517) du Concile de Latran*, în „Revue Roumaine d'Histoire, tome XVIII, 1979, nr. 3, p. 507—514.

Stan Apostol, *Desăvîrșirea unității statale în conștiința politică a României între Unire si Independență*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 1, p. 57—77.

Stanciu Ion, *Aspecte ale relațiilor româno-americane în anii neutralității României (1914—1916)*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. VI, 1979, p. 139—158.

Stoicescu Nicolae, *Le rôle des monastères et des églises fortifiés dans la défense des pays roumains*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XVIII, 1979, nr. 1, p. 181—185.

Stroia Marian, *Coordonate ale mișcării de eliberare națională din Birmania (1942—1978)*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 12, p. 2 341—2 351.

Stroia Marian, *Dimitrie Cantemir, personalité marquante de l'histoire roumaine*, în „Actualités roumaines", nr. 28, septembrie 1979, p. 9—10.

Stroia Marian, *Internaționala I (1864—1876). Crearea, activitatea și semnificația sa istorică*, în „Studii și articole de istorie", tom XXXIX—XL, 1979.

Șerban Constantin, *Aspecte privind viticultura în județul Mehedinți în sec. XVIII*, în vol.: „Mehedinți, istorie și cultură", Drobeta-Turnu Severin, 1979, p. 183—187.

Șerban Constantin, *Bibliografie istorică comentată selectivă; cărți noi apărute peste hotare, 1975—1978*, în „Studii și articole de istorie", XXXV—XXXVI, 1979, p. 196—202.

Șerban Constantin, *Biblioteca lui Petru cel Mare*, în vol. „Cărți noi în științele istorice", 1979, nr. 1, p. 46—50.

Șerban Constantin, *Un episode de la guerre de Morée 1715: la conquete de la forteresse de sud*, în vol. „Milletler arasi turkologi Kongressi", Tebliger i Turk Tarihi, Istanbul, 1979, p.261—269.

Șerban Constantin, *La suzeranité ottomane à l'égard des pays roumains dans le contexte des relations internationales européennes (XVI—XVII siècles)*, în „Tariki dergisi", Istanbul, XXXII, martie, 1979, p. 211—218.

Șerban Constantin, *O știre privind pe românii din nordul Dunării în 1205*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 10, p. 1 949—1 957.

Șerban Constantin, *Unitatea culturală a românilor în secolul XVIII oglindită în scrierile istorice*, în „Danubius" VII—VIII, 1979, p. 173—182.

Ștefănescu Ștefan, Dumitru Berciu, *Contribuția cercetării istorice la aprofundarea cunoașterii momentelor fundamentale ale dezvoltării poporului român și a aportului său la progresul civilizației europene*, în „Sesiunea generală de rapoarte dedicată Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român", Academia de Științe Sociale și Politice a R.S. România, București, 1979, p. 37—47.

Ștefănescu Ștefan, *Craiova pe coordonatele istoriei*, în „Craiova—trecut, prezent și viitor", 1979, p. 14—19.

Ștefănescu Ștefan, *Marcel Emerit, lors de son 80e anniversaire*, în „Analele Universității București", XXVIII, 1979, p. 25—30.

Ştefănescu Ştefan şi Damaschin Mioc, *Ţărănimea din Ţara Românească şi Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 12, p. 2 285—2 301.

Taftă Lucia, *Mişcarea de eliberare naţională a popoarelor din Imperiul otoman în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 6, p. 1 097—1 118.

Taftă Lucia, *„Tribune des peuples" — organ al alianţei revoluţionare a popoarelor în 1849*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu", V—VI, 1979, p. 245—257.

Udrea Traian, *Politica de alianţe ale Partidului Comunist Român. Constituirea Blocului Naţional Democratic în iunie 1944*, în „Revista de istorie", tom 32, 1979, nr. 6, p. 1 011—1 035.

ANEXA II

COMUNICĂRI PREZENTATE DE MEMBRII INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA" LA MANIFESTĂRI ŞTIINŢIFICE INTERNE ŞI INTERNAŢIONALE ÎN ANUL 1979

A. COMUNICĂRI PREZENTATE LA MANIFESTĂRI ŞTIINŢIFICE CU CARACTER INTERNAŢIONAL ORGANIZATE ÎN ŢARĂ ŞI PESTE HOTARE

Comisia mixtă de istorie româno-bulgară (Sofia, 28—30 martie 1979).

— Paul Cernovodeanu, *Lupta pentru cucerirea şi apărarea independenţei popoarelor în etapa actuală.*

★

Colocviul organizat de Comisia internaţională de mişcări sociale şi structuri sociale (Chantilly, 18—20 aprilie 1979).

— Constantin Şerban, *Les problemes de la petite entreprise en Roumanie a l'égard du developpement de la grande industrie et les consequences socio-economique du XVIIIe siècle jusqu'en 1938.*

★

Simpozionul „România şi America": interferenţe culturale în perspectivă (Bucureşti, 16—18 mai 1979).

— Florin Constantiniu, *Tendinţe noi în istoriografia română.*

— Ion Stanciu, *Imaginea Americii în prefacere în viziune românească.*

★

Comisia mixtă de istorie româno-polonă (Iaşi, 27—31 mai 1979).

— Florin Constantiniu, *Însemnătatea istorică a insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste din august 1944.*

— Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, Alexandru Duţu, *Reformele economice şi sociale şi dezvoltarea culturii în ţările române în secolul al XVII-lea.*

★

Conferinţa internaţională „Navigaţia pe Dunăre şi afluenţii săi de-a lungul secolelor" (Belgrad, 5—6 iunie 1979).

— Nicolae Dascălu, *Imaginea de ansamblu a dezvoltării porturilor româneşti de la Dunăre în prima jumătate a secolului al XIX-lea cu implicaţiile economice, sociale şi demografice.*

— Georgeta Penelea, *Dezvoltarea portului Brăila la începutul secolului al XIX-lea, văzută de călători străini.*

★

Comisia mixtă a istoricilor din R.S. România şi R. D. Germană (Constanţa, 11—15 iunie 1979).

— Ioan Chiper, *Contradicţiile imperialiste în Europa la sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX şi influenţa lor asupra ţărilor mici (care luptau pentru crearea statului naţional unitar).*

★

Comisia mixtă de istorie româno-ungară (Budapesta, 25—29 iunie 1979).

— Alexandru Porţeanu, *Aspecte ale relaţiilor culturale româno-ungare în perioada interbelică* (coreferat).

— Dan Berindei, *Revoluţia română din 1848. Ideologie şi program.*

★

Colocviul „Italia e Romania dal 1859 al 1879" (Milano, 2—3 iulie 1979).

— Dan Berindei, *Les fonds d'archives roumains et notament ceux relatifs à l'Italie moderne et aux relations roumano-italiennes pendant la periode du Risorgimento.*

— Dan Berindei, *L'historiographie roumaine et le proces d'unification des Principautés Roumaines.*

— Dan Berindei, *La politique extérieure de la Roumanie depuis la conquête de l'independence jusqu'à l'adhésion à la Triple Alliance.*

★

Colocviul de istorie româno-american „Progres şi modernizare în sud-estul Europei" (Cluj-Napoca, 6—11 august 1979).

— Ioan Chiper, *Insurecţia din august 1944 şi însemnătatea alăturării României la coaliţia antihitleristă.*

★

Al IV-lea Congres internaţional de studii sud-est europene (Ankara, august 1979).

— Dan Berindei, *Le problème agraire et la reforme agraire dans les Principautes Roumaines dans le contexte de l'évolution agraire du centre et du sud-est de l'Europe.*

★

Al treilea Congres Internaţional de turcologie (Istanbul, 24—28 septembrie 1979).

— Constantin Şerban, *Le haticherif de Gulhané de 1839 et son echo dans la presse roumaine de l'époque.*

★

A 11-a sesiune a Cercului de studii pentru istoria relaţiilor culturale din centrul şi estul Europei (Neuburg, 26 septembrie 1979).

— Dan Berindei, *Die Korrespondenz der Söhne von Dinicu Golescu aus dem Exil.*

★

Colocviul Asociaţiei europene de istorie contemporană (Geneva, 27—29 septembrie 1979).

— Dan Berindei, *La Roumanie et le système de Versailles.*

★

A XVII-a sesiune a „Cercului de studiere a Transilvaniei" (Salzburg, 5—6 octombrie 1979).

— Adolf Armbruster, *Wandel im Nationalgefühl der Siebenbürger Sachsen.*

— Dan Berindei, *Der Hermannstädter Landtag vom Jahre 1863 und seine Vorschläge zur Nationalitätenfrage.*

— Ştefana Simionescu, *Die Autonomie Siebenbürgens und die Beziehungen zu der Moldau und Walachei im 16. Jarhundert.*

★

Colocviul „Război şi societate în Europa răsăriteană în secolele XVIII—XIX" (New York, 2—5 decembrie 1979).

— Florin Constantiniu, *Tradiţie şi inovaţie în structurile militare din Europa de sud-est în secolul al XVIII-lea.*

★

Masa rotundă „Învăţămîntul superior în Europa răsăriteană", organizată de City University of New York (6 decembrie 1979).

— Florin Constantiniu, *Aspecte ale organizării învăţămîntului universitar în România.*

B. COMUNICĂRI ŢINUTE LA MANIFESTĂRI ŞTIINŢIFICE INTERNE

— Sesiunea Asociaţiei de drept internaţional şi relaţii internaţionale, consacrată Unirii Principatelor (Bucureşti, 17 ianuarie 1979).

— Dan Berindei, *Unirea Principatelor în context internaţional.*

★

Sesiunea ştiinţifică naţională „Unirea din 1859 — moment crucial în afirmarea şi dezvoltarea României moderne" (Focşani, 19—20 ianuarie 1979).

— Nichita Adăniloaie, *Rolul ţărănimii în realizarea Unirii Principatelor.*

— Dan Berindei, *Constituirea statului naţional român modern — moment fundamental al istoriei poporului român.*

— Ştefan Ştefănescu, *Lupta pentru libertate, unitate şi independenţă naţională, permanenţă a istoriei poporului român.*

★

Sesiunea ştiinţifică consacrată Unirii Principatelor organizată de Direcţia Generală a Arhivelor Statului (Bucureşti, 20 ianuarie 1979).

— Dan Berindei, *Unirea Principatelor, problemă europeană.*

★

Comunicare la Cabinetul de partid al Ministerului Forţelor Armate (Bucureşti, 22 ianuarie 1979).

— Constantin Şerban, *120 de ani de la Unirea Principatelor.*

★

Sesiune ştiinţifică consacrată a 225 de ani de la naşterea lui Gheorghe Şincai, organizată de Direcţia Generală a Arhivelor Statului (Bucureşti, 26 februarie 1979).

— Dan Berindei, *Locul lui Gheorghe Şincai în istoriografia românească.*

★

Sesiunea de comunicări consacrată aniversării a 225 de ani de la naşterea lui Gheorghe Şincai (Bucureşti, 27 februarie 1979).

— Ştefan Ştefănescu, *Locul lui Gheorghe Şincai în istoriografia românească.*

★

Comunicare în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga" (21 martie 1979).

— Vasile Liveanu şi Irina Gavrilă, *Factori determinanţi ai răscoalei din 1907.*

★

Sesiunea „75 de ani de la răscoala ţăranilor de la Aleşd", organizată de Comitetul judeţean Bihor al P.C.R. şi Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a R.S. România (Aleşd, 13 aprilie 1979).

Alexandru Porţeanu şi Ludovic Vajda, *Locul răscoalei de la Aleşd în mişcările ţărăneşti de la începutul sec. al XX-lea în istoria patriei.*

★

Sesiunea ştiinţifică anuală a Secţiei istorie-filozofie a Facultăţii de istorie-filozofie din Bucureşti (27—28 aprilie 1979).

Ioan Chiper, *Cel mai vechi sigiliu cunoscut cu legenda în limba română (Ţara Românească sec. XVI).*

Paul Cernovodeanu, *Importanţa corespondenţei diplomatice a lordului Winchilsea pentru istoria României (1660—1669).*

Florin Constantiniu, *Aspecte ale crizei regimului antonescian în ajunul Insurecţiei.*

Nicolae Liu, *Intelectualii români şi spiritul revoluţionar în epoca Renaşterii naţionale.*

★

Sesiunea ştiinţifică „Permanenţă şi continuitate. Istorie şi realizări", organizată de Comitetul de cultură şi educaţie socialistă al Judeţului Timiş, Comitetul judeţean U.T.C. şi Muzeul Banatului (Timişoara, 5—6 mai 1979).

Alexandru Porţeanu, *Caracterul naţional al insurecţiei de la 23 August 1944.*

★

Sesiunea „Lupta poporului român pentru unitate şi suveranitate, pentru edificarea societăţii socialiste multilateral dezvoltate", organizată de Comitetul judeţean de cultură şi educaţie socialistă Galaţi şi Muzeul judeţean în cadrul ediţiei a VI-a a manifestărilor culturale „Întîlnirile de la Mînjina", (Galaţi, 19—20 mai 1979).

Alexandru Porţeanu, *Importanţa naţională a insurecţiei din august 1944.*

Constantin Şerban, *Lupta poporului român pentru independenţă în secolul al XIII-lea.*

★

Şedinţa publică de comunicări a Secţiei de ştiinţe istorice a Academiei R.S. România consacrată aniversării a 100 de ani de la naşterea lui I.C. Filitti (Bucureşti, 31 mai 1979).

Georgeta Penelea, *Principalele aspecte din viaţa şi opera ilustrului jurist şi istoric.*

★

Sesiunea ştiinţifică „35 de ani de la eliberarea României de sub dominaţia fascistă" (Piteşti, 2 iunie 1979)

Aron Petric, *Politica de alianţă dusă de partidul comunist în vederea pregătirii şi înfăptuirii insurecţiei naţionale armate, antifasciste şi antiimperialiste din august 1944.*

★

Sesiunea ştiinţifică anuală de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga", consacrată celei de-a 35-a aniversări a eliberării României de sub dominaţia fascistă (Bucureşti, 5 iunie 1979).

Florin Constantiniu, *Victoria insurecţiei din august 1944 şi falimentul politic definitiv al Gărzii de Fier.*

Vasile Liveanu, *Problema Constituţiei României (23 August 1944—30 Decembrie 1947).*

Paul Oprescu, *Rolul ţărilor mici reflectat în opera lui Nicolae Iorga din ajunul celui de-al doilea război mondial.*

Alexandru Porţeanu, *Mişcarea revoluţionară, socialistă — factor de unitate şi continuitate în lupta poporului român pentru libertate şi progres.*

Traian Udrea, *Contribuţii privind desfăşurarea evenimentelor din ziua de 23 August 1944.*

★

Comunicare în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga" (18 iunie 1979).

Radu Lungu, *Oraşul de Floci — stadiul actual al problemei.*

★

Sesiunea ştiinţifică consacrată aniversării a 35 de ani de la victoria insurecţiei naţionale armate, antifasciste şi antiimperialiste din august 1944 (Slobozia, 3 august 1979).

Marian Stroia, *Semnificaţia istorică a insurecţiei de la 23 august 1944.*

★

Simpozionul „35 de ani de la victoria revoluţiei sociale şi naţionale antifasciste şi anti imperialiste de la 23 August 1944", organizat de Casa de cultură „George Topîrceanu" din Curtea de Argeş (15 august 1979).

Constantin Şerban, *Importanţa internaţională a victoriei revoluţiei sociale şi naţionale de la 23 August 1944.*

★

Sesiunea științifică a Asociației române de drept internațional, consacrată celei de-a 35-a aniversări a eliberării României de sub jugul fascist (București, august 1979).

Florin Constantiniu, *Aspecte diplomatice ale crizei regimului antonescian (martie-august 1944).*

Traian Udrea, *Negocierile româno-sovietice de la Stockholm (1944).*

★

Comunicare în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga" (2 octombrie 1979).

Nicolae Stoicescu, *„Descălecat" și „întemeiere" în istoria Țării Românești.*

★

Sesiunea jubiliară „Marmația '79", organizată de Consiliul culturii și educației socialiste, Comitetul de cultură și educație socialistă al Județului Maramureș și Muzeul județean (Baia Mare, 12—13 octombrie 1979).

Alexandru Porțeanu, *Știința istorică românească peste hotare.*

★

Simpozion de valorificare a documentelor inedite, organizat de Comitetul județean de cultură și educație socialistă, Mehedinți (Drobeta-Turnu Severin, 19—21 octombrie 1979).

Constantin Șerban, *Contribuții la biografia unui mehedințean de frunte: N. Gărdăreanu din Cerneți.*

★

Sesiunea de comunicări organizată în cinstea celei de-a 35-a aniversări a Zilei Armatei Republicii Socialiste România (București, 22 octombrie 1979).

Ștefan Ștefănescu, *Armata română în istoriografia românească postbelică.*

★

Sesiunea anuală de comunicări „Pontica" (Constanța, 6—8 noiembrie 1979).

Radu Lungu și N. Conovici, *Un tezaur de monede bizantine descoperit la Păcuiul lui Soare.*

★

Sesiunea „Valorificări contemporane ale patrimoniului istoric, etnografic și artistic" organizată de Comitetul județean de cultură și educație socialistă Arad, Muzeul județean și Universitatea cultural-științifică, în cinstea Congresului al XII-lea al P.C.R. (Arad, 10 noiembrie 1979).

Alexandru Porțeanu, *Rădăcinile istorice ale culturii socialiste și rolul lor în consolidarea unității culturii românești.*

★

Sesiunea științifică „Aspecte privind contribuția marilor istorici din țara noastră la dezvoltarea istoriografiei românești" (Iași, 10 noiembrie 1979).

Dan Berindei, *Concepția istorică a lui Nicolae Bălcescu.*

★

Sesiunea generală de rapoarte a Academiei de Științe Sociale și Politice, dedicată Congresului al XII-lea al P.C.R. (București, 12 noiembrie 1979).

Ștefan Ștefănescu, *Contribuția cercetării istorice la aprofundarea cunoașterii momentelor fundamentale ale dezvoltării poporului român și a aportului său la progresul civilizației europene.*

★

Sesiunea de comunicări a Universității București consacrată celui de-al XII-lea Congres al P.C.R. (București, 14 noiembrie 1979).

Ștefan Ștefănescu, *Cercetarea istorică românească în anii socialismului — realizări și perspective.*

★

Comunicare în cadrul Asociației de drept internațional și relații internaționale (București, 16 noiembrie 1979).

Florin Constantiniu, *Operația „Bodygnard" și România.*

A treia ediţie a sesiunii „Oameni din Bihor — momente, instituţii, personalităţi" (Oradea, 17 noiembrie 1979).

Alexandru Porţeanu, *Coordonate ale relaţiilor culturale româno-maghiare în perioada interbelică şi contribuţii orădene la dezvoltarea lor.*

★

Masă rotundă consacrată „Mentalităţilor colective", organizată de Asociaţia română de drept internaţional şi relaţii internaţionale (Bucureşti, 23 noiembrie 1979).

Florin Constantiniu, *Stadiul actual al cercetărilor consacrate istoriei mentalităţilor colective.*

★

Sesiunea anuală de comunicări a Muzeului judeţean Ialomiţa (Slobozia, 24 25 noiembrie 1979).

Radu Lungu, T. Papasima şi P. Vlădilă, *Şantierul arheologic „Oraşul de Floci", sectorul Mănăstirea — raport preliminar.*

★

Sesiunea ştiinţifică „Rolul arhivelor în istoria civilizaţiilor. Arhivele Naţionale în sprijinul cercetării istoriei româneşti" (Bucureşti, 26 noiembrie 1979).

Ştefan Ştefănescu, *Rolul arhivelor în istoria civilizaţiilor.*

★

A patra sesiune de comunicări ştiinţifice „File de cronică argeşeană", organizată de Muzeul orăşenesc Curtea de Argeş (1 decembrie 1979).

Alexandru Porţeanu, *Rolul elementelor incipiente de cultură socialistă românească în procesul unităţii naţionale.*

Constantin Şerban, *Primul ziar apărut la Curtea de Argeş „Vocea Argeşului".*

★

Sesiunea „Continuitate, unitate şi independenţă în istoria poporului român" (Alba-Iulia, 2 decembrie 1979).

Alexandru Porţeanu, *Contribuţia ştiinţei noastre istorice la creşterea prestigiului internaţional al României.*

★

Sesiunea de comunicări „Govora — trecut, prezent şi viitor" organizată de Comitetul orăşenesc P.C.R. Govora. (14—16 decembrie 1979).

Constantin Şerban, *Oraşul Rîmnicul Vîlcea şi împrejurimile reflectate într-un manuscris* german din secolul al XVIII-lea.

★

Sesiunea ştiinţifică dedicată aniversării a 30 de ani de la înfiinţarea Societăţii de ştiinţe istorice din Republica Socialistă România (Bucureşti, 21 decembrie 1979).

Nichita Adăniloaie, *Realizările Societăţii în domeniul cercetărilor privind Istoria României.*

Anexele I şi II au fost întocmite de *Elisabeta Oprescu.*

R E C E N Z I I

MIHAI FĂTU, *Alianțe politice ale Partidului Comunist Român. 1944–1947*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 371.

Rodul unor cercetări îndelungate și laborioase *, lucrarea lui Mihai Fătu, întemeiată pe o vastă și riguroasă informație științifică, este o contribuție desăvîrșită, ce va fi fără îndoială revendicată de toți cei care se interesează de această problemă. Prin luciditate și ascuțime analitică, prin orientare generală și un fel intim de a pătrunde și înțelege fenomenele, faptele etc. autorul lucrării a adus o contribuție însemnată la cunoașterea efervescenței revoluționare din anii 1944–1947.

Permanenta obiectivitate și vădita tendință de interpretare — cu ample dezvoltări personale — a lumii faptice din acești ani constituie caracteristica generală a spiritului cărții. În reconstituirea coordonatelor esențiale ale alianțelor politice ale P.C.R., autorul a pornit în primul rînd de la documentele programatice ale partidului, urmărind corespondența dintre acestea și realitatea practică, concret istorică. Fără a conturna unele minusuri de la linia preconizată în documente, în lucrare se urmărește efortul partidului politic al clasei muncitoare de descifrare și înțelegere a cerințelor practicii revoluționare, de elaborare a unei linii directoare în privința alianțelor, care să slujească practicii cerute de legitățile dezvoltării istorice.

O atare carte care unește claritatea cu adîncimea analitică, sagacitatea cu informația istorică, merită a se înfățișa mai pe larg cuprinsul ei. Introducînd pe cititor în atmosfera cărții, autorul subliniază de la început că alianțele politice care țin de sfera conducerii politice pot fi abordate fie avîndu-se în vedere scopul lor, fie analizîndu-se structura forțelor componente ale acestora. Obsecvios autorul afirmă că „nu am emis ipoteze, soluții care abia urmează să fie confruntate cu realitatea, cu practica... ci am încercat o sinteză a ceea ce practica, istoria, oferă, ceea ce viața a validat" (p. 8). Autorul și-a propus ca țintă analiza alianțelor politice încheiate sau cerute de raporturile sociale dintre clase de care în mod normal a trebuit să țină cont. În baza acestor confidențe făcute de autor, într-adevăr, cele patru capitole ale lucrării reevaluează experiența mișcării muncitorești și socialiste, a partidului comunist în domeniul alianțelor politice, din acești tumultuoși ani, concretizînd astfel o veche pasiune a sa și contribuind la reificarea istoriei scrise a partidului nostru.

Pentru temeinicia celor ce urmează a fi analizate, autorul își începe lucrarea cu înfățișarea tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste, ale Partidului Comunist Român în domeniul alianțelor politice în perioada anterioară eliberării țării de sub dominația fascistă. Cu scurte referiri la unele momente importante din epoca modernă a istoriei patriei noastre (1848, 1859, 1877) autorul trece la înfățișarea apariției pe scena vieții politice românești a mișcării muncitorești și a forței sale politice, mișcarea socialistă, și apoi începînd cu primăvara anului 1893 a partidului politic, marxist, al clasei muncitoare care a influențat întregul curs al istoriei României. Pe drept cuvînt se afirmă că mișcarea muncitorească și socialistă a fost de la început exponentul cel mai fidel al aspirațiilor fundamentale ale poporului român, situîndu-se în fruntea luptei pentru progres social-economic, pentru libertate și independență națională, pentru socialism; ea a constituit o parte orga-

* Vezi studiile și lucrările sale: *Politica de alianțe a Partidului Comunist Român în lupta pentru instaurarea și consolidarea puterii democrat-populare (1944–1947)*, în „Anale de istorie", nr. 5/1973; *Trăsături ale politicii de alianțe a P.C.R. pînă în august 1944* în „Viitorul social", nr. 1/1977; *Cu privire la politica de alianțe promovată de P.C.R. în anii 1921–1933*, în: „Anale de istorie", nr. 1/1978; *1946 — Din istoria politică a României contemporane*, București, Edit. politică, 1968; *Sfîrșit fără glorie (Partidul Național Țărănesc — Maniu și (Partidul Național Liberal — Brătianu în anii 1944–1947)*, București, Edit. științifică, 1972; *Clasa muncitoare — forță socială hotărîtoare a mișcării de rezistență și a insurecției*, în *Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, București, Edit. militară, 1974; *Unele considerații asupra dinamicii raportului de forțe sociale și politice în perioada august 1944 — 6 martie 1945*, în „Revista arhivelor", nr. 1/1975 ș.a

nică, cea mai avansată a poporului nostru (p. 23). P.S.D.M.R. a inițiat numeroase acțiuni pentru lărgirea posibilităților de a participa la viața politică a țării și a contribuit astfel la marile probleme cu care se confruntă societatea românească. Exemplele de carteluri electorale, pozițiile sau contactele socialiștilor români cu reprezentanții altor organizații politice în decursul anilor, în scopul găsirii unor soluții de valorificare a tuturor energiilor și rezervelor națiunii în vederea împlinirii celor mai importante cerințe naționale, participarea efectivă a socialiștilor la frămîntările politice consacrate desăvîrșirii unității statale a poporului român in 1918 etc. sînt dovezi incontestabile de căutări ale partidului clasei muncitoare în relațiile de alianță cu alte forțe politice ale vremii menite să împlinească cerințele procesului istoric românesc obiectiv. Autorul nu s-a sfiit să arate că în materie de alianțe, mișcarea socialistă „a îngustat" unele căi de „înțelegere" cu alte partide, mai ales burgheze, pe motivul incapacității programatice a acestora de a revitaliza ritmul de dezvoltare a țării potrivit intereselor maselor largi populare. Sigur aici perimetrul investigațiilor este restrîns,dar cert este după cum afirmă autorul că această poziție „purta în sine o evidentă notă de exagerare, întrucît unele partide burgheze nu-și epuizaseră totalmente rezervele pentru a promova anumite transformări progresiste cu caracter burghezo-democratic" (p. 33).

După transformarea partidului socialist in partid comunist la 8 mai 1921, P.C.R. și-a intensificat activitatea de a găsi soluții politice reclamate de realitățile concrete. Atenția principală din acest punct de vedere a fost îndreptată spre păstrarea unității de acțiune politică a comuniștilor cu socialiștii, spre închegarea unor alianțe cu alte organizații politice (ca de pildă Partidul Țărănesc) etc. în lupta sa împotriva forțelor politice retrograde. Autorul se oprește asupra principalelor fenomene, momente, evenimente din viața partidului comunist, integrate în sintalitatea istoriei patriei noastre. Este greu să ne referim la toate cele înfățișate în acest prim capitol introductiv; un lucru este evident însă: faptul că autorul a reușit să scoată din prezentarea succintă a faptelor, semnificațiile lor deosebite. Astfel el relevă că din perturbația provocată în viața politică mondială și mai cu seamă în cea europeană de instaurarea în Germania a hitlerismului, din faptul că fascismul amenință grav interesele supreme ale întregii națiuni române, independența, suveranitatea și integritatea teritorială a țării, P.C.R. a tras concluzia că în lupta antifascistă trebuie să fie angrenate toate categoriile sociale, toate forțele politice interesate în apărarea țării. Un exemplu concludent îl constituie crearea în iunie 1933 din inițiativa P.C.R., a Comitetului Național Antifascist care a reunit în rîndurile sale reprezentanți ai diferitelor clase și pături sociale, din conducerea căruia au făcut parte personalități de frunte ale vieții publice și culturale, printre care și tînărul comunist Nicolae Ceaușescu.

Partidul Comunist Român a întreprins noi și numeroase acțiuni pentru realizarea unui larg front antifascist în anii care au urmat. El a fost inițiatorul creării unui mare număr de organizații și formațiuni politice legale care în anii 1934—1937 au cuprins și antrenat în lupta politică, democratică, antifascistă, mase importante de muncitori, țărani, intelectuali etc. El a militat pentru unirea tuturor forțelor politice democratice animate de dorința stăvilirii ascensiunii fascismului. Desigur materializarea politicii de alianțe, după cum arată autorul, nu a depins numai de partidul comunist ci și de poziția partenerilor săi. Principala cauză a constituit-o poziția refractară adoptată de conducerile P.N.Ț. și P.N.L., precum și de unii lideri ai P.S.D., față de propunerile P.C.R. în anii 1936—1937, dar în același timp și atitudinea greșită de etichetare a social-democrației „ca un principal dușman".

În anul 1938 viața politică a României a devenit tot mai agitată datorită extinderii agresiunii statelor fasciste pînă la vecinatatea granițelor țării noastre. În condițiile instaurării dictaturii lui Carol al II-lea, P.C.R. a subliniat tot mai mult necesitatea unirii tuturor forțelor democratice, antifasciste. La sfîrșitul anului 1938 partidul comunist a supus unei analize autocritice și activitatea sa în privința politicii de alianțe. „Nu ce desparte forțele democratice, ci ce le unește" trebuie să stea la realizarea Frontului Popular Antifascist, a fost cuvîntul de ordine adresat tuturor organizațiilor politice democratice. Autorul înfățișează în același timp și evoluția poziției partidului nostru in anii 1939 1940 în contextul „directivelor" Cominternului, care au influențat negativ asupra orientării generale a luptei împotriva forțelor care împingeau țara în sfera de acțiune a Germaniei naziste.

Instaurarea dictaturii antonesciene în septembrie 1940 și antrenarea statului român în acțiunile întreprinse de Germania, a pus în fața P.C.R. sarcini noi pentru salvgardarea țării, alungarea ocupanților naziști și recîștigarea independenței și suveranității naționale. „Circulara din 8 iulie 1941", „Platforma-program din 6 septembrie 1941" intitulată „Lupta poporului român pentru libertate și independență națională", „Rezoluția C.C. al P.C.R. din ianuarie 1942", „Doi ani de dictatură ai trădătorului Antonescu, 6 septembrie 1940—6 septembrie 1942" și altele atesta concepția justă a P.C.R. și anume că numai

unitatea de luptă și de acțiune a tuturor forțelor naționale, patriotice, antihitleriste, indiferent de culoarea lor politică sau de natura religioasă poate duce la înlăturarea regimului de dictatură și ieșirea României din războiul antisovietic în care fusese tîrîtă de Germania în iunie 1941. O analiză atentă se face asupra situației din anul 1943 și vara anului 1944. După cum subliniază autorul, P.C.R. reușise să încheie acorduri — nu neapărat consemnate în documente cu P.S.D., P.N.Ț., P.N.L., Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Madosz-ul, Apărarea Patriotică, Partidul Național Democrat, gruparea țărănistă Ralea, cercurile palatului regal, inclusiv regele, adică cu toate forțele politice, naționale, acorduri care s-au materializat în acești ani în diferite organisme ca Frontul Patriotic Antihitlerist, Frontul Unic Muncitoresc și Blocul Național Democrat (p. 96). Astfel, în preajma celui mai însemnat eveniment din istoria contemporană a României, petrecut în august 1944, poporul român se găsea unit în jurul Partidului Comunist Român.

Actul istoric de la 23 August 1944 n-a salvat numai țara de la prăbușire totala, punînd-se capăt dictaturii care îngenunchiase poporul, ci a rînduit-o alături de popoarele iubitoare de libertate, pace și progres.

Pe măsură ce înaintăm în lectura cărții, nu sînt greu de observat calitățile stiințifice de care dă dovadă autorul în descrierea și analiza pe care o face. În capitolul al II-lea, sînt înfățișate alianțele politice ale P.C.R. în lupta pentru instaurarea puterii revoluționar-democratice (23 august 1944 6 martie 1945). „Fiecare grupare politică participantă la lupta antihitleristă și la insurecție — scrie autorul — privea rezultatele actului de la 23 August 1944 de pe pozițiile intereselor claselor și grupărilor sociale pe care le reprezenta făcînd totul pentru ca, folosindu-se de răsturnarea regimului antonescian, să promoveze interesele fundamentale ale acestora. În timp ce masele largi muncitoare și forțele politice ce le reprezentau considerau victoria insurecției ca *începutul* unui proces de adînci prefaceri economică-sociale, de structură, în natura, în esența orînduirii social-politice existente în favoarea lor, clasele dominante și partidele lor politice socoteau răsturnarea regimului antonescian și dezangajarea țării din coaliția Axei ca un *punct terminus* al eforturilor lor de a conserva orînduirea bazată pe clase antagoniste..." (p. 100).

Mai întîi autorul prezintă situația economică și social-politică a României la începutul revoluției de eliberare socială și naționala, antifascistă și antiimperialistă și implicațiile acesteia asupra politicii de alianțe a partidului comunist. După cum se știe sarcinile luptei antifasciste și de eliberare națională nu fuseseră desăvîrșite, rezolvate pînă la capăt, odată cu victoria insurecției. Participarea la războiul antihitlerist, înfăptuirea reformei agrare, defascizarea, democratizarea vieții publice etc. erau deziderate reclamate ca o necesitate istorică pentru mersul înainte al țării. Partidul Comunist Român ținînd seama de faptul că din punct de vedere al structurii economico-sociale România era o țară capitalistă slab dezvoltată și sensibil slăbită de război a promovat o politică de antrenare a tuturor factorilor politici pentru redresarea economică a țării, pentru sprijinirea războiului antihitlerist, pentru îmbunătățirea situației materiale a maselor muncitoare de la orașe și sate.

Examinînd situația economico-socială a țării, autorul arată că trăsăturile caracteristice ale acesteia sînt reflectate și în fizionomia sistemului partidelor politice care reprezentau clasa muncitoare (P.C.R., P.S.D., Sindicate, U.T.C., U.T.S.), țărănimea (Frontul Plugarilor, Partidul Socialist Țărănesc), intelectualitatea și alte categorii sociale mijlocii (Uniunea Patrioților, Apărarea Patriotică), naționalitățile conlocuitoare (Madosz-ul, Comitetul Democrat Evreesc), burghezia și moșierimea (P.N.Ț., P.N.L.), dar în jurul cărora gravitau — spunem noi — nu numai alte organizații politice, ci și numeroși simpatizanți din diferite categorii și clase sociale, neînregimentați din punct de vedere politic. Sarcinile mari care se puneau în fața întregii națiuni în ansamblul ei și care trebuiau rezolvate reclamau pe anumite planuri colaborarea între diferitele partide politice. Cum se știe, guvernul instaurat la 23 August 1944 era format din reprezentanți ai unor partide și forțe politice care sub aspect programatic precum și al fizionomiei lor erau în contradicție. Blocul Național Democrat constituia în acele vremuri singurul organism politic capabil să acționeze în vederea răsturnării lui Antonescu și eliberării țării de sub dominația hitleristă.

Este cunoscut faptul că în primele două săptămîni după victoria insurecției P.C.R. formulase în fața maselor largi lozinci tactice care să vizeze prefaceri economico-sociale cu caracter de clasă împotriva intereselor unor partide (P.N.Ț. și P.N.L.) din B.N.D.. Pătrunzînd în realitățile momentului istoric, partidul comunist era însă conștient de faptul că înfăptuirea stringentelor sarcini care ședeau în fața poporului român impunea unirea tuturor forțelor naționale, democratice și antifasciste.

Acțiunea din 6 septembrie 1944 de înființare a Grupului Patriotic Antihitlerist n-a oferit o bază politică pentru înfăptuirea unor prefaceri structurale care să permită organi-

zarea societății românești. Se impunea elaborarea unui program nou de pe ale cărui coordonate să urmeze evoluția ulterioară a țării. Aceasta s-a petrecut la 26 septembrie 1941 cînd din inițiativa P.C.R. a fost preconizat un nou organism politic, Frontul Național Democratic, și a fost supus atenției opiniei publice programul său. Programul elaborat de C.C. al P.C.R. în septembrie, prin conținutul său, n-a fost un „program de partid", ci un program național de transformări social-politice și economice în care își găsea reflectate interesele întregul nostru popor. În noul organism politic — F.N.D. — trebuiau reunite toate forțele sociale și politice care reprezentau acele clase și categorii sociale interesate în progresul general al țării.

Ziua de 8 octombrie 1944 — arată autorul — poate și trebuie considerată ziua nașterii Frontului Național Democrat (p. 130) în care au intrat P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Apărarea Patriotică, Madosz-ul, Sindicatele unite ș.a. P.N.Ț. și P.N.L. au refuzat aderarea la acest organism.

Un exemplu de finețe analitică — de care dă dovadă autorul — îl constituie cele două paragrafe privind colaborarea dintre F.N.D. și partidele „istorice" în guvern, acțiunile întreprinse pentru lărgirea bazei sociale și politice ale acestui organism și aducerea în fruntea țării a unui guvern al F.N.D. Analizînd faptele, autorul stabilește o adevărată judecată de valoare cînd afirmă că „fiecare grupare de forțe consideră colaborarea cu cealaltă grupare din guvern ca obligatorie, colaborare apreciată, nu fără temei ca vremelnică, fără a calcula cu exactitate lungimea în timp a acestei situații. „Convingerea că *șansa istorică* le aparține a constituit mobilul psihologic de primă importanță care a dus la angajarea celor două grupări de forțe în actul de exercitare a puterii de stat, la colaborarea lor în guvern și care s-a menținut atîta timp cît această șansă a hotărît, prin luptă, soarta fiecăruia" (p. 141—142). Aderarea la F.N.D. a disidenței P.N.Ț. — Anton Alexandrescu, care nu reprezenta o forță politică potențială, a demonstrat justețea și realismul cu care P.C.R. aborda problemele complexe ale alianțelor politice, „faptul că fiecare succes, chiar fără a atinge parametrii preconizați, constituie un pas înainte în efortul de a realiza acel front național, democratic, atît de necesar mersului înainte al societății românești, pe calea democrației, a progresului" (p. 167).

Informația documentară bogată cu privire la atragerea grupării P.N.L. — Gh. Tătărescu (desprinsă în decembrie 1944 din P.N.L.) la politica F.N.D., cît și a formării guvernului dr. Petru Groza i-a permis autorului nu expunerea largă a faptelor, ci a desprinderii unor concluzii. „Deși nu a rezultat, la 6 martie — spune autorul — un guvern « pur » F.N.D., ci unul de « concentrare democratică » de cooperare între F.N.D. și gruparea liberală Gh. Tătărescu, prin caracterul său majoritar muncitoresc-țărănesc și prin programul care a fost așezat, de comun acord, la baza activității lui, acest guvern a fost expresia cea mai concentrată a celor mai avansate forțe sociale și politice ale societății românești". (p. 175—176).

În continuare autorul înfățișează politica de alianțe promovată de P.C.R. (martie—decembrie 1945) în vederea consolidării puterii revoluționar-democratice cucerite la 6 martie 1945. Capitolul ni se pare mai plin în cuprinderea unor evenimente și fapte. Dacă această situație se poate numi un „risc", lucrarea crește prin interesantele reflecții ale autorului pe care încercăm să le reținem. Pe scurt, mai întîi despre componența guvernului în acest timp: „unitate în diversitate". Unitatea era exprimată și materializată prin programul de guvernare al F.N.D., acceptat în liniile lui fundamentale de toate forțele participante; diversitatea era manifestată prin menținerea de fiecare forță politică participantă în guvern a programului politic propriu pentru care milita în continuare. În al doilea rînd „întărirea nucleului de acțiune al F.N.D." prin „omogenizarea" echipei guvernamentale și atragerea în jurul guvernului și a altor organisme profesionale ale inginerilor, tehnicienilor, meseriașilor, negustorilor, industriașilor etc. Desigur, climatul general de cooperare între forțele participante în guvern n-a fost lipsit de minusuri, reflectat încă de la început în divergențe privitoare mai ales la problema agrară sau alte legi cu caracter economic și reieșite pregnant după conferința tripartită de la Postdam din august 1945. Autorul se oprește însă asupra unor manifestări cu caracter național sau special pentru a reafirma lupta P.C.R. pentru închegarea alianțelor menite să asigure opera de propășire și renaștere democratică a țării. (Vezi Congresul Uniunii Populare Maghiare, Congresul meseriașilor-patroni, Congresul Frontului Plugarilor, Congresul cooperației, problema creării organizației „Tineretul Progresist", crearea Uniunii preoților democrați, Congresul P.N.L. — Gh. Tătărescu etc.). Sînt reliefate și acțiunile întreprinse de P.S.D. mai ales în legătură cu redresarea economică a țării și cu unele probleme ale unificării muncitorești.

Confruntările de opinii cele mai puternice între forțele politice de guvernămînt și implicațiile acestora asupra politicii de alianțe a P.C.R. au avut loc după desfășurarea Conferinței Naționale a P.C.R. din octombrie 1945 și a Adunării generale a delegaților, P.N.L. — Tătărăscu din decembrie 1945. Pri-

ma promova mersul înainte al României și legat de această politica de industrializare a țării și unificarea mișcării muncitorești, noi alegeri parlamentare, a doua viza o ordine de stat subordonată în esență salvării burgheziei, a proprietății privat capitaliste cu toate implicațiile ei politice și sociale. După Conferința miniștrilor de externe de la Moscova în luna decembrie, fără nici un fel de reticență a fost îndeplinită cererea expresă a acestei conferințe de lărgire a reprezentării în guvern cu reprezentanți ai celor două partide care nu acceptaseră programele F.N.D. (P.N.Ț. și P.N.L.).

Nu este exclus ca și la noi, ca și peste hotare, alegerile din noiembrie 1946, care constituie obiectul abordării în continuare în lucrare, să mai fie subiectul preferat de unii specialiști. Cert este un singur fapt, că ele au fost subsumate „unei probleme capitale pentru România, pentru evoluția ulterioară a ei problema puterii politice în stat" (p. 250), problemă la care s-au rapotat toate forțele aflate în cîmpul politic românesc din acea vreme. Ca un adînc cunoscător al problemei, după analiza făcută principalelor aspecte, autorul conchide că victoria dobîndită în alegeri a dovedit și consfințit faptul că poporul român s-a pronunțat „hotărît pentru regimul democratic, pentru continua dezvoltare a țării pe calea progresului social și național" (p. 301). Alături de numeroși ziariști străini din S.U.A., Anglia, Franța, Olanda, Polonia, Bulgaria, Ungaria etc. care au asistat la alegerile din 1946 dr. Eunig Wertner (Elveția) făcea remarca: „Nu este o întîmplare că poporul român a făcut cu prilejul alegerilor de azi legămînt alături de guvernul ieșit din rîndurile lui. Alegerile au fost cît se poate de curate și au oglindit voința poporului român" [1].

Două criterii esențiale au fost luate în considerație în alcătuirea noului guvern după alegeri: „egalitatea" între primele patru partide care alcătuiseră B.P.D. și „răspunderea egală" față de sarcinile ce stăteau în fața țării. „Muncă egală, răspundere egală" — după cum mărturisea dr. Petru Groza. Din acest unghi, autorul tratează în ultima parte a cărții evenimentele anului 1947, care au dus la modificarea strategiei politice în domeniul alianțelor, justificată prin rațiuni majore, obiective și legice. Evident există un întreg complex de împrejurări, de situații concrete în care factorii interni — mai ales în legătură cu înlăturarea grupării tătărăsciene din guvern, abolirea monarhiei, sau altele — forțele revoluționare, întregul popor român au decis drumul pe care România avea să-l urmeze în trepte mereu crescînde spre progres și civilizație.

Încheiem cu o constatare simplă, pe cît de simplă însă pe atît de semnificativă: lucrarea lui Mihai Fătu, scrisă într-un stil propriu rafinamentului său științific, captivează pe toți acei care vor să pătrundă și să descifreze „tainele" istorice.

Mihail Rusenescu

General-maior dr. CONSTANTIN OLTEANU, *Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români*, Edit. militară, București, 1979, 435 p.

Revirimentul manifest trăit de știința istorică națională în climatul inaugurat de Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român a acționat atît pe planul ansamblului disciplinei, cît și, în diferite moduri, al segmentelor ei componente. O revigorare notabilă a cunoscut în acest sens istoria militară, recompunerea, analiza și aprecierea faptului armat in desfășurările care au marcat existența poporului român de la începuturile ei. Revigorare importantă dincolo de domeniul ei intrinsec, întrucît „filmul" trecutului dens al comunității umane din spațiul carpato-dabubiano-pontic este veridic în măsura în care cuprinde consistent componenta militară, ca una care, în virtutea ambianței hărăzite românilor, a amenințărilor care au plutit mereu deasupra soartei lor, a fost continuu o realitate impunătoare în ansamblul trăirii lor multiseculare. Este de aceea semnificativ că în creația multiformă de pe tărîmul istoriei militare o proporție crescîndă revine în ultimii ani studiilor de mai largă respirație, monografiilor, sintezelor de cuprindere sporită.

La această cotă înaltă a trudei științifice se situează amplul volum, recent apărut, datorat generalului maior dr. Constantin Olteanu. Cunoscut în cercetarea de specialitate și în publicistică pentru contribuțiile sale pe tărîmul istoriei generale, cu precădere a celei politice, a perioadei parcurse de patria noastră imediat după cel de-al doilea război mondial, autorul s-a afirmat totodată prin prezența marcantă avută în domeniul istoriografiei ostășești naționale din ultimul dece-

---

[1] „Voința poporului" (Oradea) din 21 noiembrie 1946.

niu, îndeosebi în perimetrul perioadei moderne, a așezărilor și desfășurărilor militare care au pregătit și consacrat dobîndirea independenței absolute din 1877—1878, precum și, la confluența între istoria politică și cea militară, a acțiunii desfășurate de Partidul Comunist Român în armata țării pe parcursul perioadei interbelice.

Lucrarea *„Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români”*, după cum rezultă din însuși titlul ei, presupune o investigare operată pe întreaga dimensiune cronologică a istoriei naționale, de-a lungul tuturor etapelor și perioadelor din care s-a compus. Rod, în mod firesc, al unei munci de mai mulți ani, materia volumului a fost dezvăluită fragmentar în acest timp în studii și articole parțiale, publicate, potrivit practicii frecvente pentru breasla cercetătorilor, în reviste și alte periodice, în culegeri etc. Ceea ce nu înseamnă că în ipostaza ei finită noua carte a istoricului C. Olteanu este doar o asamblare a acestor elaborări precedente, ceea ce dealtfel, după uzanțe, n-ar fi micșorat întru nimic valoarea produsului terminal. Într-adevăr, pe de o parte, secțiuni masive ale volumului nu au fost tratate în scrierile precursoare menționate, pe de altă parte, materia publicată anterior a fost simțitor întregită, amplificată, șlefuită, și pe baza ecoului pe care l-a avut în opinia publică științifică. În final, a rezultat, sub forma lucrării recenzate aici, o construcție nu numai masivă, ci și închegată unitar în articulațiile ei.

Ca pentru orice elaborare istorică, cu atît mai mult de această extindere, o primă problemă metodologică, cu implicații nemijlocite asupra conținutului expunerii, a fost aceea a „decupării” materialului, a structurării tratării. Sumarul vădește astfel cititorului șaisprezece capitole și o încheiere (și, părăsind o sistematizare de rigoare în considerări ca aceea de față, de adăugat că încheierea este sumară la maximum, ceea ce cred a fi aici un merit în plus, întrucît autorul a formulat pregnant faptele și ideile directoare pe parcursul capitolelor componente și ne-a ferit de ceea ce se întîmplă în alte cazuri, prezentarea unei încheieri tip rezumat, care repetă, uneori aidoma, introducerea și te lasă, de aceea, tocmai la sfîrșit cu o senzație de insatisfacție).

Titlurile capitolelor, care au știut să surprindă la obiect conținutul, fără a cădea în păcatul extinderii conspect, cu fraze duble sau triple — modalitate încă bîntuind pe ici colo — sînt de aceea revelatoare asupra întregului flux al demonstrației întinse pe cele cîteva sute de pagini:

Considerații generale în legătură cu originea, organizarea și rolul armatei în societatea împărțită în clase antagoniste. Cu privire la organizarea militară pe teritoriul Daciei în epoca străveche și veche. Elemente ale puterii armate la români pînă la formarea statelor feudale. Structura și evoluția puterii armate în țările române în evul mediu. Probleme privind conceptul de putere armată în perioada 1821—1848. Puterea armată în gîndirea pașoptiștilor români. Principalele trăsături caracteristice ale puterii armate în perioada 1859—1866. Tabloul evoluției componentelor puterii armate în perioada 1866—1877. Structura și evoluția armatei române în războiul pentru independență din 1877—1878. Dinamica elementelor constitutive ale puterii armate în perioada 1878—1914. Componentele puterii armate a României în primul război mondial. Orientări privind conceptul de putere armată în primii ani postbelici. Viziunea și poziția mișcării socialiste și muncitorești din România în legătură cu conceptul de putere armată în perioada premergătoare creării Partidului Comunist Român. Principalele schimbări intervenite în conceptul de putere armată în perioada 1921—1944. Particularitățile structurii puterii armate a țării în anii 1944—1947. Mutații în conceptul de putere armată în anii revoluției și construcției socialiste (1948—1965). Schimbări calitative în conceptul de putere armată în perioada de după Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român.

După cum se vede, soluția adoptată pentru această sistematizare a materialului urmărește în principal, ceea ce e firesc pentru majoritatea scrierilor de istorie, curgerea fenomenelor de-a lungul veacurilor. O excepție — justificată în context — se face pentru expunerea problemelor ridicate în viața militară a României de mișcarea muncitorească și socialistă, expunere abordată printr-un „flashback” după epuizarea tratării aferente primului război mondial și următorilor doi ani. Autorul a avut, probabil, în vedere că setul de poziții și decizii acumulate în dezvoltarea mișcării muncitorești au constituit fondul germinativ care avea să apară cu o funcționalitate nouă, incisivă, odată cu transformarea partidului socialist în partid comunist.

Desigur, cel mai semnificativ aspect al sistematizării adoptate îl constituie opțiunea în privința jaloanelor despărțitoare ale etapelor, perioadelor sau subdiviziunilor temporale marcate de capitole. La o considerare de ansamblu rezultă că în mod judicios s-a ales o modalitate de tratare care ține seama, în convergență cu orientarea dată de materialismul dialectic și istoric, de dubla calitate a fenomenului militar, a armatei, a puterii armate — ca una secretată de ansamblul, social, expresie a acestuia, și, pe de altă parte, ca element cu o dinamică relativ autonomă, mișcat de o sumă de legități proprii, specifice. Ca atare periodizarea folosită în tratare coincide în unele cazuri cu puncte nodale

ale modurilor de producție care s-au succedat în cuprinsul României, în alte cazuri cu momente de cotitură proprii factorului militar, care nu s-au suprapus totdeauna pînă la identificare cu primele. Se disting în acest sens ca justificate, printre altele, capitolele care delimitează etapele 1821—1848, 1848—1859, 1859—1866, 1866—1877 ș. a. m. d. Totodată, însă, pentru consecvență logică cu concepția pe care o degajează expunerea științifică, s-ar fi părut mai întemeiat dacă capitolul 1916—1921 ar fi fost fragmentat în două, întrucît în cuprinsul său puterea armată a țării a îmbrăcat două ipostaze sub multe aspecte distincte. Nu am în vedere doar faptul că intervalul 1916—1918 a fost unul de război (ceea ce evident dă o funcționalitate definitorie oricărui organism militar), iar cel 1919—1921 de reconversiune pașnică a vieții naționale, ci și îndeosebi că în prima etapă numită forța militară autohtonă își avea redus spațiul de organizare și alimentare materialo-administrativă la frontierele statale, care segmentau comunitatea națională, în timp ce tocmai în 1919—1921 a intervenit ajustarea organismului militar la dimensiunile teritoriului național întregit, proces care, inserat în întreaga reașezare determinată de realizarea statului național unitar deplin, ar fi meritat o tratare circumstanțiată, întrucît acest proces constituie o fază importantă a evoluției istorice a puterii armate la români, care, totodată, întregește semnificativ trăsăturile vădite de ea în decursul veacurilor.

După considerațiile inițiale teoretico-istorice generale asupra apariției și evoluției componentei armate a societății, cu exemplificări din principalele state ale lumii antice, în general în sfera de cunoaștere definită de Engels, scrutarea istorică a autorului începe, desigur, cu trecerea în revista a mărturiilor diverse care au oglindit, într-o măsură sau alta, primele pîlpîiri de înjghebări militare în spațiul carpato-danubiano-pontic, aparținînd populației statornice aici din timpuri imemoriale, traco-geto-dacii, cei mai îndepărtați strămoși ai națiunii române. Notații consistente, în acord cu înmulțirea surselor, revin perioadei care a cuprins cele două culmi ale statalității geto-dace, marcate de personalitățile lui Burebista și Decebal. Sintetizîndu-se trăsăturile specifice organizării și artei militare a epocii străvechi și vechi a autohtonilor acestui pămînt, se degajă că extraordinara vitalitate a organismului apărării armate izvora din superioritatea tipului de civilizație pe care ei l-au făurit în această parte a continentului european, unde au reprezentat, din negura vremurilor, sedentarismul, statornicia, în raport cu amorfismul sau vînturările din jur, timp de milenii și secole, cel puțin pînă în evul mediu.

Consemnarea principalelor linii ale dramaticei confruntări daco-romane este urmată de tratarea rolului avut de factorul militar în simbioza daco-romană, care a constituit esențialul etnogenezei românești. În acest cadru sînt subliniate datele care certifică prezența elementului dac în armata romană, în diversele părți ale imperiului, dar și, crescînd, în vatra autohtonă. „Dacii erau recrutați în general din mediul rural, unde populația autohtonă era mult mai numeroasă și compactă. O dovadă a existenței acestor unități este și aceea că în timpul împăratului Severus Alexander (222—235) o cohortă de daci *(cohors VI nova Cumidavensium)* făcea paza graniței de est a Daciei. Acest sistem de recrutare care se generalizase la nord de Dunăre, mai ales în secolul al III-lea, a contribuit din plin la întărirea organismului militar roman cu băștinașii daci, angajați direct în acest fel în apărarea propriului teritoriu și participînd, în același timp, în mod efectiv în toate domeniile de activitate care asigurau permanentizarea și evoluția civilizației în Dacia" (p. 53).

În însemnările, neapărat restrînse, care încearcă să rezume ce va fi fost organizarea militară românească în tulburele veacuri ale revărsării aproape necontenite a cetelor nomade autorul pune accentul pe concluziile care se pot deduce din modul de viață structurat în obștile sătești, pentru a comenta apoi [illegible] tot mai susținute care, după secolul al XI-lea, înfățișează pe autohtoni în confruntare cu năvălitorii tîrzii, în arcul carpatic și în afara lui.

O tratare in extenso este acordată, pentru rațiuni de la sine înțelese, efortului militar din îndelungatul ev mediu românesc. Consecvent țelului declarat, autorul nu urmărește cronologic faptele de arme, ci le ia ca punct de sprijin pentru degajarea considerațiilor care pun în evidență geniul militar național din această întinsă și decisivă perioadă a istoriei proprii, relevă, îndeosebi pe planul organizatoric, elementele care au generat momentele de culme punctate de un Basarab I, Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și, pe această bază, argumentează rolul decisiv al eficienței militare autohtone în salvgardarea, relativ îndelungată, a independenței țărilor române extracarpatice, iar, apoi, a statalității distincte, în timp ce în jur penetrația imperiului otoman făcuse vid sub acest aspect. Din multitudinea de date aferente fenomenului militar românesc medieval, accentul cade pe cîteva probleme socotite pe bună dreptate cardinale, cum sînt acelea ale articulării puterii armate în oaste mică și oaste mare sau ale genezei armatei permanente la români.

În mod documentat ni se arată că gravul colaps intervenit pe tărîmul independenței

îndeosebi după sfîrşitul secolului al XVII-lea n-a însemnat un hiatus absolut nici în materie militară, punctîndu-se remanenţele de oaste românească sub Grigore al II-lea Ghica, Constantin Mavrocordat etc. şi semnificaţia deosebită a unităţilor grănicereşti româneşti din Transilvania secolului al XVIII-lea, pentru ca evoluţia să răzbată pînă la noile categorii de militari, de felul pandurilor, care au pregătit terenul spre regenerarea pe baze moderne a instituţiei militare româneşti.

Abordînd în general problematic materia pentru cele „optsprezece secole de trude", cum le invoca Bălcescu, autorul utilizează, se poate spune, întreaga paletă disponibilă de izvoare şi referinţe istoriografice în materie — de la mai vechile pînă la recentele dezvăluiri arheologice din spaţiul de vieţuire străveche a poporului român, de la autori antici sau medievali, îndeosebi cei reproduşi în culegerile de izvoare ale istoriei României, precum, în ordinea citării, Jordanes, Herodot Tucidide, Orosius, Trogus Pompeius, Dio Cassius, Arrian, Strabon, Apian, Frontinus, anonimul lui Gesta Hungarorum, apoi la istoricii perioadei prerevoluţionare, începînd cu corifeii, Bălcescu, Xenopol, Pârvan, Iorga, Ion Bogdan, trecînd prin specialişti ai laturii militare a istoriei, de notorietate şi valoare diferită, ca Radu Rosetti, Ion I. Anastasiu-D.I. Georgescu, Gr. Constandache, I. Brezoianu, E. Micu, Şotropa, pentru a apela de asemenea la părtaşii şcolii istorice româneşti din epoca socialismului, ilustrată de un C. Daicoviciu, Constantin C. Giurescu, D. Berciu, D.M. Pippidi, Şt. Pascu, Şt. Ştefănescu, M. Macrea, Radu Vulpe, D. Tudor, Hadrian Daicoviciu, Barbu Cîmpina, Dinu Giurescu, Dan Berindei, Ion Horaţiu Crişan, Ion Barnea, Nicolae Stoicescu, Camil Mureşan, D. Almaş, Andrei Aricescu, Manole Neagoe, încheind cu exponenţi ai actualei generaţii de istorici militari, ca Ilie Ceauşescu, C. Antip, Tr. Mutaşcu, C. Căzănişteanu, într-o relatare care nu e exhaustivă şi se opreşte la porţile istoriografiei perioadei moderne.

Relatînd datele şi aprecierile acestei impozante mase de surse şi autori istoricul C. Olteanu le „integrează" sub aspectul a ceea ce consideră că au valabil şi, în plus, se delimitează de unele aserţiuni şi concluzii ale lor, operînd deseori în acest sens prin confruntarea punctelor de vedere deosebite sau opuse, chiar cînd e vorba de mari autorităţi ale ştiinţei istorice româneşti, fixîndu-şi propria poziţie, argumentată de regulă cu achiziţiile de informaţie arheologică sau istoriografică acumulate de la data cînd au fost emise opiniile neacceptate. Constatare care e valabilă, desigur, şi pentru capitolele cărţii tratînd despre perioada modernă şi contemporană a patriei, a puterii sale armate, capitole unde, fireşte, o pondere crescîndă revine în informaţie documentelor de arhivă, publicaţiilor diverse şi unde, notabil, caracterul de sinteză ştiinţifică al volumului se îmbină mai pregnant cu cel de cercetare.

Textul evidenţiază cotitura multilaterală intervenită şi pe planul puterii armate a ţării odată cu regenerarea ei modernă, sub auspiciile cortegiului de consecinţe ale afirmării noilor rînduieli, capitaliste, purtătoare de progres în veacul al XIX-lea. Astfel el lasă să se degajeze că titulaturilor folosite pentru puterea armată o dată cu punerea ei pe baze moderne, straja sau miliţia pămînteană, le-a fost de la început infuzat de către militanţii emancipării naţionale şi sociale un conţinut care, pe de o parte, funcţional militar tindea să depăşească, chiar dacă printr-un proces îndelungat, ocolit şi dificil, restrîngerea la sarcini administrativ-poliţieneşti, deci să dea, măcar în perspectivă, noii înjghebări militare caracterul unui instrument de luptă armată, cît mai apropiat ca eficienţă altor armate ale lumii; pe de altă parte, întrucît noua ipostază a organismului militar autohton lua fiinţă în răstimpul cînd autonomia ţărilor române se afla la nivelul cel mai jos, sub apăsarea concentrică a celor două dominaţii — a Porţii şi a Rusiei —, iar în straja (miliţia) pămînteană cele două puteri (îndeosebi ultima) vedeau o posibilă şi probabilă anexă a propriilor armate, forţele progresiste interne au ştiut să dejoace — abil — aceste ingerinţe şi să confere, virtual şi apoi real, oştirilor române moderne rolul de promotoare ale intereselor naţionale.

Pe această traiectorie momentul 1848—1849 este analizat multilateral sub impactul său militar pe planul desfăşurărilor concrete, de ambele părţi ale Carpaţilor româneşti, cît şi al efervescenţei de idei, tărîm pe care cea mai marcantă prezenţă a fost cea a lui Bălcescu. Expunerea consistentă a soluţiilor care au fost avansate atunci în domeniul militar permite să se înţeleagă o particularitate a istoriei românilor, aceea că, în virtutea gravelor adversităţi care i-au frînat în dezvoltarea lor, deseori cursul principiilor şi construcţiilor ideatice a luat-o înaintea posibilităţilor imediate. Dar imposibilitatea de înfăptuire concomitentă n-a însemnat o risipire în vînt a ceea ce s-a preconizat, ci a creat un pat germinativ pe care aveau să rodească după ani sau chiar multe decenii avîntatele propuneri lansate cîndva de cei pătrunşi în fiinţa lor de dorinţa binelui patriei.

În acest sens capitolele care sintetizează şi analizează evoluţia puterii armate a ţării după unirea din 1859, alături de continua sporire a complexităţii şi specializării organismului militar, pun în evidenţă felul în

care a fost împlinit, implicit sau explicit, legatul paşoptist, atît în intervalul 1859—1866 cît şi în cel 1866—1877, desigur cu toate corectivele impuse de ceea ce intervenise nou pe tărîm militar pe glob. Tratarea parcurge toate domeniile noii articulări a puterii armate — armată permanentă (activă), teritorială, gărzi civice etc., surprinde statuările oficiale — acum, pentru prima dată, dinamica domeniului militar este circumscrisă într-un cadru legislativ propriu unui stat constituţional parlamentar —, dar şi mişcarea de idei „neoficială", opiniile, sugestiile, recomandările tuturor celor, militanţi politici, ziarişti, personalităţi militare, preocupaţi într-un fel sau altul de capacitatea de apărare a României. În scrutarea acestui proces continuu autorul punctează unele preferinţe: „Pe principiile ce au călăuzit legislaţia din anii domniei luminoase a lui Alexandru Ioan Cuza şi pe impulsurile ce i s-au dat oştirii în acest răstimp s-au sprijinit ulterior toate structurile militare româneşti [...] Şi tot din această perioadă se poate vorbi de punerea bazelor unei doctrine militare româneşti, avînd ca element de seamă principiul apărării patriei de către întregul popor înarmat" (p. 188).

Hotărîtorul efort militar din războiul independenţei naţionale (1877—1878) este abordat şi ca examen al viabilităţii puterii armate făurite pînă atunci, şi ca prilej nemijlocit de accelerată desfăşurare şi amendare a ei, concomitente şi ulterioare, inclusiv în lumina carenţelor constatate. Totul grefat pe noul obiectiv spre care aspira în consens întreaga societate românească — realizarea unităţii statale depline, prin eliberarea românilor din provinciile aflate sub seculare cotropiri străine. Drept care, în aceeaşi optică se procedează şi cu războiul întregirii din 1916 1918.

Date convingătoare, unele inedite, ca fruct al cercetării, argumentează dezvoltarea factorului militar naţional în perioada interbelică, cu dubla sa caracteristică: slujirea unei politici externe ţintind salvgardarea unităţii realizate cu atîtea jertfe, a independenţei şi suveranităţii ţării, dar, de asemenea, direcţionarea sa internă contradictorie, ca unul care devenise ca element nou al epocii teren de dispută între clasele exploatatoare guvernante, care promovau o îmbibare reacţionară a armatei, şi forţele sociale înnoitoare, revoluţionare, în frunte cu proletariatul, care înţelegeau că marea confruntare social-politică internă necesita o smulgere a armatei de sub oblăduirea părţii reacţionare a organismului social, necesită în general o restructurare revoluţionară şi a puterii armate, în acord cu cea vizată pentru întreaga comunitate naţională. Folosind şi numeroasele studii şi cercetări proprii întreprinse anterior, autorul zugrăveşte felul în care Partidul Comunist Român, expresie politică superioară a clasei muncitoare a ţării, valorificînd şi achiziţiile în materie ale mişcării muncitoreşti socialiste precedente, şi-a dezvoltat demersul în raport şi cu componenta militară a societăţii româneşti, caracterizează mutaţia intervenită pe acest tărîm odată cu revoluţia de eliberare naţională şi socială din august 1944.

Zugrăvind şi analizând substanţial, într-o porţiune însemnată a lucrării, dinamica nouă pe care P.C.R. a imprimat-o puterii armate a ţării, autorul, care pentru această fază a desfăşurărilor este avantajat şi de profunda cunoaştere practică a domeniului, relevă multilateral felul în care P.C.R. a racordat continuu armata la fluxul revoluţiei, la început democrat-populare, apoi socialiste, la remodelarea socialistă a ansamblului societăţii româneşti contemporane.

„Direcţia în care păşise armata română — referirea este la situaţia de imediat după 23 August — permitea să se creeze o nouă bază legăturii dintre armată şi popor, să se confere acestei legături o procesualitate revoluţionară, să se depăşească cadrul din ultimele decenii al convergenţelor existente între popor şi armată, caracterizat prin situarea acestor convergenţe exclusiv în sfera naţionalului, a salvgardării independenţei, suveranităţii naţionale şi integrităţii patriei. Depăşirea acestui cadru însemna a se reveni, dar pe o treaptă superioară, la situaţia din 1848, cînd s-a încercat o contopire a armatei nu numai cu componenta naţională a revoluţiei, ci şi cu cea socială, vizînd anularea structurilor perimate, deschiderea drumului pentru afirmarea unor relaţii de producţie corespunzătoare cerinţelor timpului, apte să asigure progresul colectivităţii româneşti, abolirea conducerii exercitate de clasele dominante exponente ale vechiului, susţinerea ascensiunii la cîrma ţării a claselor şi grupurilor sociale propulsoare ale înnoirilor, progresului social, economic, cultural" (p. 344 345).

Mutaţiile şi, în intervalul lor, considerabilele sporuri de ţinută şi eficienţă realizate în perioada socialistă la toate nivelele puterii armate naţionale şi-au găsit o valorificare superioară în ultimul deceniu şi jumătate, cînd eforturile întreprinse de partid şi de stat pentru asigurarea necesarei capacităţi de apărare armată a patriei şi-au căpătat direcţionarea cuvenită prin noua doctrină militară naţională, în forjarea căreia rolul decisiv revine secretarului general al Partidului Comunist Român, preşedintele statului, comandant

suprem al forțelor armate române, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Tratarea face o scrutare cuprinzătoare a etapei contemporane a puterii armate a României, prezintă sintetic și analitic sistemul național de apărare în articulările lui, rezultat din postulatul participării nemijlocite a întregului popor la o contracarare a oricărei eventuale agresiuni, semnalează deschiderile oferite de doctrina militară în vigoare, integrarea puterii armate în ansamblul social, în politica internă și externă a Partidului Comunist Român.

În ansamblu ampla tratare cuprinsă în lucrare, care își relevă orientarea pe baza documentelor Partidului Comunist Român, a tezelor și aprecierilor de excepțională însemnătate formulate pe tărîmul istoriei, inclusiv celei militare, de secretarul general al partidului, constituie o fundamentată punere în valoare a trăsăturii esențiale a puterii armate la români, alergia ei față de scopurile de cucerire, de agresiune, caracterul ei real de apărare, de salvgardare a propriilor valori de civilizație, a dreptului acestui popor de a trăi liber în propria-i țară.

Expunerea folosită de istoricul C. Olteanu realizează un echilibru judicios între invocarea faptelor, desfășurărilor și generalizarea lor principială, ceea ce lărgește semnificația acestei remarcabile contribuții dincolo de zona istoriei ostășești în cea a teoriei și doctrinei militare. Îmbinare care, pe un plan înrudit, este izbutit marcată și între prezentarea evoluției practice a fenomenelor militare autohtone, pe de o parte, iar pe de alta, mișcaea de idei și principii, care s-a întrepătruns și rse întrepătrunde cu prima, vitalizîndu-se reciproc.

Ample rezumate în trei limbi străine sînt de natură să dea acces cărții în cercurile științifice de peste hotare care se preocupă de probleme ale istoriei românilor.

Consider că o eventuală, și utilă, reeditare a lucrării (întrucît ea este menită să dureze în circuitul științific) i-ar augmenta certa sa valoare dacă s-ar îmbina cu cîteva suplimentare șlefuiri și amendări.

Sub acest aspect ar fi oportun ca informarea istoriografică internă să fie întregită cu mai bogate surse externe, mai ales cele istoriografice recente, îndeosebi ca să se dea posibilitatea unei fundate comparări a puterii armate a românilor cu ceea ce a existat pe plan internațional în etapele și momentele respective, îndeosebi în jurul țării noastre, să se releve și pe acest tărîm inserarea istorie i românești în cea universală, să se demonstreze această cotă a aportului românesc la patrimoniul universal. Apoi, poate că n-ar fi de prisos ca în partea care analizează atitudinea mișcării muncitorești antebelice față de armata din perioada anterioară unificării depline statale să se relateze și poziția organizațiilor social-democrate din provinciile românești înrobite, evident față de armatele străine care exercitau ocupația acolo, ceea ce ar permite să se aprecieze mai clar, prin confruntare, și ce a fost pozitiv și ce neajunsuri au existat în orientările socialiștilor din „vechiul regat". De asemenea, în cîteva locuri ale tratării s-ar cuveni, și acolo, o menționare și analizare a elementelor puterii armate exterioare oștirii regulate (de exemplu batalioanele fixe regionale în cel de-al doilea război mondial .ș.a.m.d.). În plus, în caz că se rămîne la actualul titlu, s-ar impune o mai continuă inserare pe semnificația lui, deși sarcina implică dificultăți, în special datorită faptului că puterea armată ca concept este o apariție tîrzie, a secolului al XIX-lea. O serie de ajustări redacțional-stilistice ar aduce anumite pasaje la ținuta de ansamblu, înaltă, a tratării. Dealtfel, cele cîteva remarci de mai sus țintesc să vină și în întîmpinarea dorinței exprimate de autor care consideră, în încheierea amplei sale tratări, că cititorii, „prin sugestiile ce le vor face, ne vor fi de folos la îmbunătățirea prezentei elaborări într-o eventuală reeditare".

Volumul beneficiază de o densă prefață datorată generalului-colonel Ion Coman, care punctează pertinent semnificațiile esențiale ale volumului, personalitatea autorului, rezonanța socială a problematicii tratate și, totodată, permite să se degajeze că cercetarea istorică se bucură în armata română socialistă de azi de o încurajare morală și organizatorică al cărei impact benefic depășește sfera strictă a instituției.

Prin întreaga sa construcție *Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români* de generalul-maior dr. C. Olteanu deschide de fapt o nouă etapă în istoriografia de specialitate, ca prima care îmbrățișează închegat, nu doar sub forma studiilor și momentelor disparate, ci a tratării continui și unitare, întregul parcurs al istoriei militare naționale. Avîndu-se în vedere intenția unor foruri științifice de a se elabora și edita un compendiu de istorie militară românească, mi se pare că prin volumul recenzat sarcina este în mare parte rezolvată, el putînd forma fie corpul, fie măcar suportul amplu al unei elaborări de acest gen.

Eugen Bantea

RĂZVAN THEODORESCU, *Itinerarii medievale*, Edit. Meridiane, București, 1979, 195 p. + 54 pl.

Autorul acestei lucrări este, fără îndoială, unul dintre cei mai dotați istorici de artă ai generației tinere; cele două opere ale sale: *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X—XIV)* și *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400—1400)*, apărute în anii 1974 și 1976, constituie o carte de vizită deosebit de promițătoare. Format ca istoric și arheolog și convertit de timpuriu la istoria artei medievale, Răzvan Theodorescu a adus acestui domeniu posibilități largi de informare și înțelegere istorică, contribuind în chip substanțial, prin cele două lucrări amintite, la lămurirea relațiilor artei și culturii medievale românești cu arta și cultura bizantină și balcanică.

La aceste două importante lucrări R. Theodorescu a adăugat de curînd o a treia, în care reunește o serie de 7 articole din domeniul istoriei artei medievale românești, apărute în anii 1967—1978 și structurate — în lucrare — în trei părți: *Artă și societate în evul de mijloc, Continuități artistice sud-est europene* și *Monumente și înțelesuri uitate*.

Primul studiu, intitulat *„Monumentum princeps" și geneze statale medievale în Europa răsăriteană* (p. 8 36), tratează o problemă de istorie comparată deosebit de interesantă privind începuturile statelor feudale românești și vecinelor acestora.

Autorul stabilește un raport precis între genezele statale legate de împrejurarea convertirii unor triburi la creștinism sau a nașterii statului sub pavăza unei biserici de dată recentă, pe de o parte, și apariția unor monumente de excepție, prin dimensiuni, noblețea materialelor, funcția politică și ecoul cultural în civilizația acestor state.

Se arata că marea bazilică de la Pliska, bazilica de la Alba Regală, biserica Sf. Sofia din Kiev sau biserica din Studenica sînt monumentele-simbol ale momentului genezelor statale și cele mai importante ale statelor feudale respective, oglindind opțiunile noilor formațiuni statale nu numai în materie de artă, dar și de model cultural, și întruchipînd bogăția și puterea celor două instituții apărute atunci pe scena istorică: *regnum* și *sacerdotium*.

După ce supune unei atente analize împrejurările în care s-a ajuns la constituirea statelor feudale respective și la creștinarea locuitorilor acestora, autorul descrie monumentele amintite mai sus, subliniind faptul că ele trebuiau să impresioneze pe supuși prin fastul lor, „un fast care grăia de la sine despre rolul și locul, despre puterea și bogăția unor ctitori ce se voiau egali cu împărații bizantini ... ca și cu purtătorii coroanei imperiale a Occidentului".

Monumentele respective trebuiau să marcheze astfel răscrucea pe care o reprezenta pentru istoria noilor state intrarea conducătorilor lor în „familia" suveranilor medievali ai Europei; ele urmau să îndeplinească, de asemenea, funcții bine precizate și cu caracter eminent, de: locuri de încoronare și de „ungere" charismatică a suveranilor și a urmașilor lor, de îngropăciune a membrilor dinastiei întemeiate și de sediu al celui mai înalt ierarh al țării și al instituției reprezentate de acesta. În sfîrșit, ele au devenit — cum spune autorul — „creatoare de posteritate", fiind imitate de generațiile următoare de constructori.

Aceasta ar fi pe scurt importanța monumentului princeps legat de geneza statelor feudale vecine cu țările române.

Poporul român — singurul popor est-european de descendență latină și unde creștinismul s-a răspîndit treptat încă din antichitatea tîrzie — face excepție de la situația în care s-au aflat statele vecine: după cum spune autorul, „aceste pămînturi sînt singurele ... care nu au văzut la începuturile evului mediu, înălțarea cu ostentație, cu fast și bogăție apte a impresiona masele, a unor monumente de excepție grăitoare pentru o nouă ideologie și o nouă mentalitate, radical deosebită de aceea a unei vîrste nomade și păgîne ...; acele lăcașuri ce și-au legat originile de debuturile vieții de stat românești nu vin, nici unul, să marcheze în chip brusc și spectaculos o nouă, o cu totul nouă pagină de istorie". Întrucît aici a existat o continuitate a organizării vieții economice și social-politice, iar creștinismul a fost cunoscut cu secole înainte de întemeierea „țării", un asemenea „monumentum princeps" nu a fost necesar în cazul românilor.

Autorul atrage atenția că această lipsă nu se datorește modestiei de mijloace a ctitorilor-întemeietori de țară, care dispuneau de sume uriașe de bani de felul celei oferite de Basarab regelui Ungariei la 1330; este vorba doar de o situație specifică a românilor, „rămași într-o perfectă continuitate de civilizație și într-o arie de vechi creștinism de tradiție greco-romană", situație care își are rădăcini vechi și consonanțe precise cu poziția în aceste regiuni a singurei romanități medievale.

Astfel, acest aspect din istoria artei medievale sud-est europene adaugă o dovadă în plus la cele existente deja despre *vechimea și*

continuitatea populației românești pe meleagurile străvechi ale Daciei.

Cel de al doilea studiu, și el deosebit de interesant, se intitulează *Cîțiva „oameni noi", ctitori medievali* (p. 37 91). Autorul atrage atenția asupra faptului că în cercetarea monumentelor românești din evul mediu tîrziu trebuie să se țină seama de cunoașterea structurilor mentale ale epocii. El supune apoi unei atente analize împrejurările în care au devenit mari ctitori așa-numiții „oameni noi" din secolele XVI–XVIII, categorie prin care înțelege pe întemeietorii unor dinastii voievodale sau pe începătorii unor ascensiuni spectaculoase de neamuri boierești, precum: Neagoe Basarab, Ieremia Movilă, Vasile Lupu (omul nou cel mai tipic) Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu și Nicolae Mavrocordat, dintre domni, sau Craioveștii, Buzeștii, Udriște Năsturel, Atanasie Crimca și Stroici, dintre boieri.

Observăm din capul locului că lista autorului nu e tocmai completă; dintre domnii proveniți din boieri lipsește Matei Basarab, care poate fi considerat și el „om nou", deși a fost puternic legat de tradiție. Lipsește apoi Gheorghe Duca, ctitorul Cetățuii, cel care și-a început cariera „la dugheană, la abăgerie", după care s-a alipit de „casa" lui Vasile Lupu, al cărui imitator s-a vrut și împreună cu care putea alcătui o categorie aparte de adevărați „parveniți" (de care vorbește autorul la p. 41).

Apoi nu am subscrie cu toată convingerea la o listă de „oameni noi" care cuprinde în aceeași categorie pe urmașii unor familii vechi boierești (Buzescu, Năsturel) și pe Anastasie Crimca, sau pe Neagoe Basarab și pe Nicolae Mavrocordat, care trăiesc în epoci diferite și au mentalități diferite.

Întrucît situația de ctitor constituia în epoca feudală o distincție publică, toți acești oameni (mai mult sau mai puțin) noi au căutat să impresioneze pe contemporani prin ctitorii grandioase și bogate de genul bisericii lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeș, mănăstirilor Sucevița, Golia, Trei Ierarhi, Dragomirna, Cotroceni, Văcărești etc., afirmîndu-și și pe această cale orgoliile și bogăția, cultura și sentimentul unei anumite proeminențe în statul feudal.

Acești oameni noi au fost preocupați în egala măsură de găsirea unor relații genealogice care stabileau în primul rînd legătura cu tradiția. La exemplele citate de autor s-ar mai fi cuvenit, eventual, să se adauge unul, deosebit de grăitor, și anume: stolnicul C. Cantacuzino susținea că mama sa, Elina, se trăgea din „prima nobiltà e valorosi Merginani (— boierii din Mărgineni — n.a.) Dragic (Drăghici — n.a.), che era gran cavallerizzo del Negrul (legendarul Negru vodă — n.a.) e con l'istesso Radul Negrul discenderono et occuparono questi luoghi e provintia, scacciando i bàrbari" (N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 55). Stolnicul se considera deci coborîtor din generația de întemeietori de țară!

O altă preocupare a oamenilor noi ajunși pe scaunul voievodal a fost aceea de afirmare a unei noi idei dinastice prin fixarea necropolei noii familii domnești în principala lor ctitorie; Neagoe Basarab de pildă — ridică frumoasa ctitorie din Curtea de Argeș și cu scopul ca aceasta să devină necropola Basarabilor „cei noi", membrii familiei sale (Menționăm în treacăt că aceeași opinie a avansat-o și Matei Cazacu cu ani în urmă în studiul *De ce a clădit Neagoe Basarab biserica m-rii Argeșului*, apărut în „Glasul bisericii", 1967, nr. 7–8, p. 774–787).

Pretențiile genealogice și năzuințele dinastice ale oamenilor noi se reflectau în gustul heraldic, în cultivarea stemelor care indicau o anumită „stare socială", o anumită singularizare în societate.

O altă trăsătură comună pentru oamenii noi constă în tendința spre vastitate, spre eleganță și spre fast, tendință manifestă în măreția și bogăția monumentelor ctitorite, pe care autorul le prezintă cu mînă de maestru.

În sfîrșit, după opinia autorului, „aproape numai" oamenii noi au efectuat o adevărată patronare a ortodoxiei sud-est europene și orientale, afirmație cu care nu sîntem decît parțial de acord, ținînd seama că marii ctitori din răsăritul ortodox (îndeosebi Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Matei Basarab) nu fac parte dintre oamenii noi de care vorbește autorul.

R. Theodorescu reușește în acest fel să schițeze „o tipologie de cultură" foarte instructivă, în care deslușirea faptului social prin faptul de artă ne ajută la înțelegerea mai completă a mentalității medievale, problemă pe care, în general, istoricii au neglijat-o.

Vom insista mai puțin asupra părții a doua *(Continuități artistice sud-est europene)*, compusă din două articole. În primul, intitulat *Pe marginea unor piese de argintarie și de podoaba din primul ev mediu balcano-dunărean* (p. 96–113), autorul cunoscut specialist și în acest domeniu subliniază continuitatea stilistică în arta metalelor; ca și in alte domenii de artă (arhitectură, pictură, cioplitul în lemn și piatră), argintăria „păstrează în aceste ținuturi, pînă tîrziu, ca un reflex al continuității culturale ca însăși, forme, structuri și decoruri inspirate dintr-un fond comun, bizantino-balcanic".

În cel de-al doilea: *Despre planul triconc în arhitectura medievală timpurie a sud-estului european* (p. 114–132), continuînd unele preocupări mai vechi, din 1972 *(Artă și societate în Țara Românească a veacului al XIV-lea)*,

autorul analizează împrejurările în care a fost adoptat planul triconc în arhitectura religioasă a noului stat feudal românesc. După ce supune unei atente şi pertinente analize lăcaşurile de plan triconc din spaţiul sud-dunărean şi evoluţia acestui plan, autorul arată că acesta a ajuns în regiunea de la nordul Dunării „din mai îndepărtate surse athonite, filtrate prin Serbia", stabilind astfel un „raport de istorie culturală... între misionarismul monastic de propagandă ortodoxă în grai slavon şi planul arhitectonic al triconcului".

Deosebit de interesant din punct de vedere istoric este următorul studiu, intitulat *În jurul „despotiei" lui Mircea cel Bătrîn sau despre un însemn sculptat şi pictat de la Cozia* (p. 134—154), în care R. Theodorescu stabileşte o legătură precisă între cuprinderea Dobrogei de către domnul Ţării Româneşti (1388), titlul de despot purtat de acelaşi în tratatele încheiate cu Vladislav Iagello în anii 1390 şi 1391 şi acvilele bicefale (simbol al „despotiei") sculptate în piatra bisericii mănăstirii Cozia şi pictate pe vestmîntul purtat de ctitorul acestei mănăstiri, ambele operaţii efectuate în aceiaşi ani 1390—1391 în care Mircea îşi adăugase la titlul său domnesc şi pe acela de despot.

Acvilele bicefale de la Cozia devin astfel „ecoul direct şi strict contemporan al unor evenimente ce se petreceau sau abia se consumaseră la hotarul de răsărit al statului muntean"; aceste acvile exprimau deci „o realitate politică contemporană pe care în aceiaşi ani o reflecta şi diplomatica munteană". Un simbol nebăgat în seamă sau greşit interpretat pînă acum aruncă astfel o lumină nouă asupra a ceea ce autorul numeşte „momentul despotal" al domniei lui Mircea.

Cît priveşte prezenţa acvilelor bicefale pe costumul lui Mihail, fiul şi urmaşul marelui Mircea, aceasta s-ar explica prin faptul că fiul — asociat la tron de tatăl său a moştenit titlul şi demnitatea acestuia, fapt întru totul plauzibil. Numai că, la data cînd Mihail era zugrăvit la Cozia (1388—1391), nu se poate susţine că acesta „fusese mult timp asociat" la domnie cu tatăl său deoarece cum spune şi autorul la n. 78, p. 153 Mihail este întîlnit în documente ca asociat la tron numai în anul 1409.

Nu sîntem convinşi că textul tratatului din 1395, încheiat între Mircea cel Bătrîn şi Sigismund de Luxenburg, ar putea constitui o dovadă că domnul Ţării Româneşti îşi încetase stăpînirea asupra Dobrogei; dimpotrivă, considerăm împreună cu Anca Ghiaţă că din textul tratatului, în care Mircea vorbeşte de „locurile stăpînirii noastre sau supuse nouă dincolo şi aproape de Dunăre", rezultă că domnul socotea regiunea de dincolo de Dunăre ca aparţinînd Ţării Româneşti. În studiul său — nefolosit de autor — Anca Ghiaţă susţine: faptul că Mircea înscria în tratat ca prevedere principală colaborarea cu Sigismund „ad partes Dobrodicii" arată că domnul considera aceste părţi ca fiind între hotarele Ţării Româneşti (*Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, Bucureşti, 1974, p. 73).

În sfîrşit, nu sîntem convinşi că titlul de domn „pînă la Marea cea Mare", purtat de Radu Praznaglava într-un document din 1 iunie 1421 (păstrat în copie slavonă), ar putea avea acoperire, aşa cum susţine autorul (p. 154, n. 88). Întrucît Dobrogea fusese ocupată de turci la 1420, formula din documentul amintit nu mai corespundea unei realităţi ci doar reproducea mecanic vechea titulatură a înaintaşilor lui Radu, Mircea cel Bătrîn şi Mihail I (Anca Ghiaţă, *op. cit.*, p. 92).

Cu aceste mărunte observaţii, considerăm că studiul este deosebit de instructiv, el interesînd deopotrivă pe istoric, pe arheolog şi pe istoricul de artă.

Următorul studiu se intitulează *Portrete brodate şi interferenţe stilistice în Moldova epocii lui Ieremia Movilă şi a lui Vasile Lupu* (p. 155—167). Autorul dovedeşte că celebrul acoperămînt de pe mormîntul lui Ieremia Movilă de la Suceviţa prezintă asemănări frapante cu unele opere de acelaşi gen din Polonia; este vorba de portretele lui Leon Sapieha şi Sebastian Lubomirski. Portretul lui Ieremia Movilă leagă astfel simbolic spiritul artei ortodoxe de tradiţie bizantină cu arta renascentist-tîrzie din lumea slavă şi catolică a Poloniei secolelor XVI—XVII.

De la manierismul broderiei funerare a lui Ieremia Movilă pînă la barocul moldovenesc de la mijlocul sec. al XVII-lea nu a fost decît un pas; el se manifestă în cele două portrete brodate înfăţişînd pe Tudosca şi Ioan, soţia şi fiul lui Vasile Lupu.

Cît priveşte influenţa polonă în arhitectura Goliei, de care se vorbeşte la p. 162, aceasta a fost dovedită şi pe altă cale de T. Gostynski, *Cine a fost autorul bisericii Golia?* („Revista istorică", 1944, p. 55—60).

În ultimul studiu: *Un monument medieval din Muntenia dunăreană: Cătăluiul* (p. 168—179), folosind rezultatele săpăturilor arheologice recente şi datele oferite de documente, autorul schiţează istoricul unei mănăstiri dispărute, fostă ctitorie a membrilor familiei Corbeanu, descendenţi din Vlad Călugărul.

În concluzie, considerăm lucrarea lui Răzvan Theodorescu drept o nouă şi valoroasă contribuţie la lămurirea unei serii de probleme care privesc deopotrivă istoria propriu-zisă, istoria culturii şi artei, ca şi pe aceea a men-

talităților medievale. Scrisă într-un stil deosebit de îngrijit, am spune chiar elevat, bogat informată și alcătuită după o logică strînsă, opera lui Răzvan Theodorescu este o nouă și frumoasă confirmare a unuia din cei mai reputați istorici ai artei medievale românești.

Nicolae Stoicescu

KEITH HITCHINS (Ed.), *Studies in East European History*, vol. I, E.J. Brill, Leiden, 1977, 191 p.

Acest prim volum consacrat problemelor de istorie socială ale popoarelor din Europa răsăriteană răspunde unor preocupări intense invederate de un grup de cercetători universitari din Statele Unite (în speță în afara cunoscutului istoric Keith Hitchins, e vorba de prof. Charles Jelavich, de la Universitatea din Indiana, și de prof. Ralph T. Fisher, de la Universitatea din Illinois), Canada (prof. Peter Buck, de la Universitatea din Toronto) și din țările din Europa centrală și răsăriteană, aceștia din urmă întocmind, dealtfel, toate cele nouă comunicări figurînd în culegerea de față.

Obiectivul urmărit de ansamblul grupului de cercetare este perfect indicat de prof. Keith Hitchins, într-o succintă prefață. Este vorba, în speță, de investigații (de ansamblu, locale și comparative) privind dezvoltarea regiunilor și naționalităților din jumătatea răsăriteană a continentului european, de la granițele imperiului austro-ungar pînă la Nipru, începînd cu anul 1500 și pînă în prezent. Temele specifice cercetării sînt astfel expuse de profesorul Hitchins: evoluția socială a acestei vaste regiuni geografice, în a doua jumătate a celui de-al doilea mileniu al erei noastre; rolul respectiv al elementelor dinamice locale și al modelelor disparate (germane, vest-europene, eventual americane); tendințele politice generale și locale; dezvoltarea mișcărilor și partidelor muncitorești; evoluția chestiunii rurale și, în general, a claselor sociale, ca și a sistemului juridic și instituțional al statelor respective; dezvoltarea orașelor, procesul de urbanizare și evoluția demografică în legătură cu problematica socială (natalitatea și migrațiunile in toate sensurile).

Într-un cuvînt, cercetătorii angajați în această pasionantă investigație, atît de complexă, au prilejul să scoată la lumină un fundamental și instructiv *experiment istoric retrospectiv*, urmărit pe un spațiu de timp de aproape o jumătate de mileniu și prilejuind nenumărate și complexe încrucișări de probleme naționale, confesionale, culturale, politice, instituționale sociale și economice. Istoricii au prilejul să verifice temeinic metodele de investigație comparată și să beneficieze de rezultatele și conceptualizările la care au ajuns sociologii și antropologii culturali, mai ales în investigația fundamentalei problematici, atît de actuale, care în terminologia anglo-saxonă este cunoscută sub formula de *Social Change*.

*

Primul volum apărut pînă în prezent, dintr-o serie care făgăduiește să fie lungă, grupează, cum am arătat, nouă importante comunicări, pe trei mari capitole. Anume, primele cinci comunicări sînt consacrate evoluției ideologice și organizatorice a partidelor socialiste în cadrul monarhiei habsburgice. Două comunicări sînt consacrate istoriei sociale poloneze între 1800—1918; iar ultimele două comunicări conțin studii ale cercetătorilor maghiari privind evoluția mișcărilor naționale din Europa răsăriteană, în aceeași perioadă.

Problematica aferentă evoluției gîndirii și mișcărilor socialiste din Imperiul habsburgic, între 1867—1918 mai cu seamă, are o deosebită importanță istorică și politologică. Într-adevăr, ideile marxiste au fost receptate ușor din Germania în Austria, dar au fost expuse în Imperiul habsburgic impactului unor elemente inexistente sau puțin importante în Germania și în celelalte țări industrializate din Europa occidentală: în speță, interferenței problemelor naționale și sociale și întîrzierii acordării votului universal (în Austria pînă în 1907 iar în Ungaria pînă la sfîrșitul primului război mondial).

Într-un prim studiu, prof. Hans Mommsen, de la Universitatea din Bochum, se ocupă de poziția adoptată de partidul social-democrat din Austria în problema naționalităților, între 1905 1914[1]. Acest partid suferise multiple persecuții, încă de la întemeierea lui, guvernul austriac inspirîndu-se din spiritul „legilor scelerate" ale cancelarului von Bismarck și penalizînd grav activitatea anarhistă și socialista pînă în anul 1890. Încă din 1869, conducatorii partidului socialist de la Viena: Andreas Schen, Johann Most și Pabst au fost arestați și condamnați la cinci ani de închisoare, pentru a fi însă amnistiați după

[1] *Otto Bauer, Karl Renner und die sozialdemokratische Nationalitäten-politik in Österreich, von 1905 bis 1914*, p. 3—31.

cîteva luni de detenţie. Criza economică din 1873 va agrava considerabil starea clasei muncitoare şi va prilejui scindarea partidului social-democrat, prin apariţia unei aripe radicale mai dinamice. După îndelungate strădanii, liderul socialist Viktor Adler a izbutit, între 1886—1888, să redea unitatea partidului social-democrat austriac, devenit un *Gesamtpartei*, la Congresul de la Hainfeld (1888). Partidul astfel unificat a participat la toate congresele Internaţionalei a II-a, începînd cu cel de la Paris (1889), în care, după cum se ştie, s-a hotărît celebrarea pretutindeni a zilei de 1 mai,

Încă de la început, partidul unificat cuprindea elemente aparţinînd tuturor naţionalităţilor conlocuitoare în Cisleithania (germani, sloveni, croaţi, sîrbi, polonezi şi cehi). Partidul a depus mari strădanii pentru a face educaţia politică a maselor, indiferent de apartenenţa naţională a acestora, şi, printr-o tactică energică şi abilă, a izbutit să determine în 1907 guvernul imperial al Cisletthaniei să acorde sufragiul universal. În prima alegere sub acest sufragiu, partidul social-democrat austriac a obţinut 1 042 000 voturi şi 87 deputaţi, în frunte cu intelectuali reputaţi ca Otto Bauer, Rudolf Hilferding, Karl Renner, Max Adler şi Gustav Eckstein.

Între 1905—1908 s-au petrecut însă grave evenimente interne şi externe care au silit imperativ conducerea P.S.D. austriac să ia poziţie în problemele sociale şi naţionale. Anume, revoluţia muncitorească din Rusia (1905), care a profilat posibilitatea triumfului politic al socialismului · şi anexarea oficială de către guvernul imperial austriac a Bosniei şi Herţegovinei (1908), anexare care a încordat atît relaţiile internaţionale ale Austro-Ungariei, cît şi tensiunile lăuntrice ale naţionalităţilor.

Pînă la acea dată, atitudinea conducerii P.S.D. austriac în problema naţionalităţilor fusese destul de şovaitoare, chiar reticentă. Astfel, Karl Renner — viitorul cancelar al Austriei, după primul război mondial (1919—1920) şi Otto Bauer, fostul secretar al lui Viktor Adler (şi viitor ministru de externe al Republicii austriace) preconizau o soluţie „austro-marxistă" urmarind restrîngerea acutei problematici a naţionalităţilor conlocuitoare şi a veleităţilor lor îndreptăţite de autonomie la un minimum de autonomie exclusiv culturală, folclorică. Partidul social-democrat austriac a luat, este drept, poziţie împotriva anexarii Bosniei şi Herţegovinei, în 1908. Dar conflictul ideologic dintre Viktor Adler şi Karl Kautsky, pe de-o parte, şi Karl Renner şi Otto Bauer, pe de alta, mai cu seamă în spinoasa problemă a naţionalităţilor, a avut ca urmare scindarea partidului social-democrat cu prilejul congresului de la Brünn (13—14 mai 1911), clivajul producîndu-se tocmai pe problema naţionalităţilor prin constituirea unui partid socialist ceh autonom, fenomen care devenise previzibil încă de la Congresul Internaţionalei socialiste de la Copenhaga, în toamna anului 1910. Refuzînd să accepte teza leninistă a autodeterminării naţionalităţilor, pînă la secesiunea totală faţă de statul habsburgic, Karl Renner şi Otto Bauer vor preconiza o formulă de stat federal austriac — asemănătoare celei susţinute de Aurel C. Popovici în cunoscuta sa lucrare *Die Vereinigte Staaten von Grossösterreich* (Leipzig, 1906)[2] — iar în decursul primului război mondial, Karl Renner va accepta în mare măsură teza integrării Europei centrale, susţinută de Friedrich Naumann în celebra lui lucrare *Mitteleuropa*, apărută în 1916 şi difuzată în numeroase ediţii cu un succes de public răsunător.

*

Problematica austro-marxismului, astfel cum s-a reflectat în gîndirea şi practica partidului socialist iugoslav, pînă la izbucnirea primului război mondial, este analizată de profesorii J. Prunk şi F. Rozman, de la Universitatea din Ljubliana [3]. În speţă, începînd mai ales cu anul 1906, a început să activeze, în ţinuturile sudice ale Imperiului austriac (Craina, Görz, Stiria de sud, Triest şi întreaga coastă dalmată), un partid socialist iugoslav cunoscut sub numele de *Jugoslavanska socialdemokratska stranka*. Mult influenţat iniţial de ideile panslaviste şi democratice ale profesorului Thomas Garrigue Masaryk, ca şi de cele ale scriitorului Ivan Cankar, acest partid milita, mai ales din anul 1908 — cînd s-a produs criza anexiunii Bosniei şi Herzegovinei la Imperiul habsburgic — pentru o federalizare politică a tuturor ţinuturilor şi statelor slavilor de sud: Croaţia, Slovenia, Craina, Dalmaţia, Istria, Serbia şi chiar Bulgaria. Această concepţie a venit in conflict tot mai virulent cu imperialismul germanic şi cu cel italian, interferenţa avînd loc mai cu seamă în ţinuturile adriatice. În acelaşi timp, mai cu seamă între anii 1910 şi 1912, partidul socialist iugoslav îşi va formula rezervele faţă de tezele autonome ale socialiştilor cehi şi se va orienta tot mai mult în sensul

---

[2] De notat aprecierile pozitive făcute de Aurel C. Popovici, în opera lui capitală, asupra ideilor lui Karl Renner, idei susţinute în diferite lucrări publicate sub nume propriu sau sub pseudonim (Rudolf Springer).

[3] *Austromarxistische Konzeption des JSDS bei der Lösung der slowenische Nationalitäten Frage*, p. 31—42.

tendinţelor centralizatoare ale partidului social-democrat austriac.

★

Evoluţia partidului social-democrat croat, în contextul crizei dualismului austriac, este analizată de prof. Elsa Tomać, de la Universitatea din Zagreb [4]. Studiul începe cu o analiză a structurilor sociale ale regatului Croaţiei, asociat, după cum se ştie, regatului Ungariei, ultima oară în virtutea *Ausgleich*-ului *ad hoc* încheiat în anul 1868. Ca urmare a acestui compromis, interesele Croaţiei au fost legate tot mai strîns, pînă la înăbuşire, de cele ale clasei conducătoare maghiare. Apăsătoarele cîrmuiri ale banilor Khuen-Hedervåry şi B. de Kallay, care au ţinut mai bine de un sfert de veac, au avut drept urmare frînarea considerabilă a progreselor economice, politice şi social-culturale ale poporului croat. Astfel, în anul 1910, 78,36% din populaţia Croaţiei se afla încă în mediul rural şi numai 9,56 % în sectorul secundar. 70 % din ţăranii cultivatori dispuneau de loturi sub 10 jugăre. Socialiştii croaţi activau în cadrul partidului social-democrat unitar din Austria, dar au izbutit să exercite o influenţă tot mai puternică asupra muncitorimii croate, ridicîndu-i nivelul politic, cultural şi profesional. În acelaşi timp, socialiştii croaţi au contribuit la succesul coaliţiei electorale sîrbo-croate din cadrul alegerilor din 1905 şi au militat pentru obţinerea dreptului de vot universal şi în Transleithania, mai ales după ce acest drept a fost acordat de împărat popoarelor din Cisleithania. Luînd în discuţie tezele federaliste susţinute de Karl Renner şi Otto Bauer, liderii socialişti croaţi, mai cu seamă J. Demetrović, au supus austro-marxismul unei critici de profunzime şi au pretins reorganizarea ansamblului partidului social-democrat din imperiu şi dinamizarea revendicărilor sale, atît pe plan social cît şi în problematica naţionalităţilor.

★

Atitudinea socialiştilor polonezi faţă de marile probleme puse Imperiului austriac pe toate planurile, între 1867—1918, a fost mult mai nuanţată, cum arată analiza prof. Walentyne Najdus de la Universitatea din Varşovia [5]. Aceasta se datoreşte unor multiple cauze istorice, politice şi culturale. În speţă, frîntura din trupul fostei Republici regale poloneze — destrămată în 1795 şi apoi în 1814 — care revenise monarhiei habsburgice (Galiţia şi Cracovia, anexată în 1846) constituia, cu 78 500 km², ceva mai mult de un sfert (26 %) din teritoriul Cisleithaniei, după *Ausgleich*-ul din 1867; iar populaţia ei sporea vertiginos, trecînd de la 6 milioane în 1880 la 8 milioane în 1910 (102 locuitori per km²). Spre deosebire de multe alte ţinuturi ale Imperiului habsburgic, Galiţia, sau, mai exact, locuitorii ei polonezi de religie catolică, mai cu osebire marea nobilime şi chiar şleahta, s-au bucurat în permanenţă de toată solicitudinea guvernului imperial, în toate domeniile: politic şi cultural, social, economic şi confesional. Dar de această solicitudine paternă beneficiau aproape numai nobilii de rang înalt, aşa numiţii *nati et possessionati*, posesori de latifundii şi avînd deschise toate uşile la curtea din Viena, în ministere şi Reichsrath.

Această poziţie privilegiată a nobilimii poloneze în cadrul Imperiului habsburgic este atestată de toţi istoricii acestui imperiu (Seton-Watson, Wickham Steed, Louis Léger, Louis Eisenmann, Robert Kann etc). În perioada *Ausgleich*-ului, Austria a avut doi preşedinţi de consiliu polonezi (contele Agenor Goluchowski şi contele Kazimierz Badeni), un ministru comun al Afacerilor Străine (contele Goluchowski Jr., între 1895—1906) şi atît de numeroşi miniştri comuni ai Tezaurului de naţionalitate poloneză (prin care cavalerul von Biliński) încît s-a putut afirma că ministerul respectiv devenise o funcţie pur poloneză în cadrul monarhiei. Viceregii Galiţiei erau de obicei aleşi de împărat din sînul marii nobilimi poloneze (contele Andrezej Potocki, prinţul Eustachy Sangiuzko etc.) sau chiar dintre intelectualii polonezi (istoricul Michal Bobrzyiński între 1908—1913, apoi Witold Korytowski).

Conducerea mixtă, austro-poloneză, a Galiţiei, nu a dat însă roade prea temeinice pe tărîmul social şi economic. Între 1882—1912 se constată astfel, statistic, o reducere a procentului suprafeţelor peste 500 de ha de la 43 % la 34% din totalul solului cultivabil, dar mai cu seamă pe seama proprietăţii mijlocii, latifundiile sporind în dauna acesteia. În 1902, 42 % din loturile agrare erau sub 2 ha, iar 36,5 % între 2—5 ha. Sporul demografic nu putea fi absorbit de o industrie insuficient de dezvoltată, cu toată existenţa unor importante zăcăminte de petrol şi de sare, a unei industrii textile temeinice şi a completării reţelei feroviare între 1850—1880. Această situaţie de subdezvoltare cronică a prilejuit numeroase insurecţii agrare şi „greve ale recoltei", mai ales între 1902—1906; precum şi

[4] *Din Sozialdemokratische Partei in Kroatien und die Krise des Dualismus Österreich-Ungarns, vom Jahre 1903 bis zum I. Weltkrieg*, p. 43—65.

[5] *The Relation of the Polish Social-Democrats from Galicia to the Habsburg Empire and the Austrian Social-Democratic Workers Partei*, p. 66—93.

masive emigrări spre Europa occidentală industrializată și spre Statele Unite.

Dezvoltarea industriei galițiene a făcut ca numărul muncitorilor industriali să sporească de la 181 500 în 1902 la 301 500 în 1912, ceea ce a îngăduit dezvoltarea unui partid socialist galițian (Polskie *stronnictwo Ludowe)* de factură firesc multinațională [6] și dispunînd de mai multe periodice, printre care cel mai important s-a dovedit a fi *Praca* (Munca), redactată între 1878 1892 de tipograful Józef Daniluk, fost insurgent din 1863, cu colaborarea cunoscutului scriitor Ivan Franko. Dar socialismul intîlnea în ținuturile poloneze aceleași spinoase probleme naționale ca în ansamblul Imperiului habsburgic. În speță, națiunea poloneză era împărțită între trei stăpîniri imperialiste și, în plus, coexista teritorial cu alte naționalități, în speță cu rutenii. În fostul regat al Poloniei se constituise încă din 1878 organizația socialistă denumită *Proletariat*, condusă de Ludowik Waryński, S. Mendelsohn, S. Dickstein și Konnitzki, care făcuse parte din Comitetul executiv al organizației conspirative *Narodnaia Volia*. În 1892 se întemeiase tot acolo partidul socialist polonez, cu un program în care ideia socială era asociată ideii unității naționale. Tot în 1878 luase ființă un partid socialist la Cracovia și din 1883 înainte el a început să se implanteze în toată Galiția occidentală, mai ales după ce, la 1 august 1890, a expirat legislația austriacă copiată, după cum am văzut, după „legile scelerate” bismarckiene — prin care se puneau oprelişti activității socialiste.

După nenumărate discuții, care au prilejuit venirea lui Ludowik Waryński la Lwów, pentru stabilirea unor linii comune de organizare și propagandă socialistă, socialiștii din Galiția au inițiat o colaborare pe două fronturi, începînd cu anul 1892: cu socialiștii austrieci, pentru impulsionarea revendicărilor sociale și desfășurarea activității solidare a clasei muncitoare europene prin participarea la Congresele muncitorești de la Bruxelles (1891), Zurich (1893), Londra (1896), Paris (1900), Amsterdam (1904) Stuttgart (1907), Copenhaga (1910) și Basel (1912); cu formațiunile socialiste din celelalte ținuturi poloneze, pentru afirmarea programului de unitate națională. În acest din urmă context au acționat mai cu seamă Daszyński, încă din anul 1901, și apoi Józef Pilsudski și Marian Bielecki, care, după revoluția rusă din 1905, cînd s-a profilat posibilitatea unei eliberări naționale pentru proporul polonez, au întemeiat organizația de luptă *Bojowa PPS*, opusă organizații P.P.S.D. (Partidul Social-Democrat Polonez) a cărei conducere ezitase în problema tacticii de luptă.

★

Cel din urmă studiu privind problematica evoluției socialismului în cadrul Imperiului habsburgic a fost întocmit de profesorul Enver Redzić, de la Universitatea din Sarajevo, și tratează despre atitudinea partidului social-democrat austriac în problema anexării Bosniei și Herzegovinei [7].

Încă din anul 1878, cînd diplomația contelui Andrássy a izbutit să obțină de la marile puteri europene, întrunite în Congresul de la Berlin, îndreptățirea ocupării militare a celor două provincii otomane, partidul social-democrat austriac și presa controlată de el au protestat împotriva unei asemenea acțiuni tipic imperialiste. Ocupația militară a celor două provincii s-a dovedit a nu fi o simplă plimbare, de executat cu un batalion, cum se grăbise să afirme propaganda oficială. A fost nevoie de un întreg corp de armată și de lupte sîngeroase, costul financiar al ocupației grevînd bugetul imperial cu peste 135 milioane de florini. Rezistența eroică a bosniecilor, în munți, a fost asemuită de organul *Der Sozialist*, cu epopeea Tirolului împotriva lui Napoleon, în 1809. După congresul de la Hainfeld (1888) în care s-a restabilit unitatea mișcării socialiste austriece, problema națională a trecut pe primul plan al preocupărilor socialiștilor din imperiu și, la Congresul de la Brno (1900), s-au produs unele sciziuni doctrinare și organizatorice pe această temă. După ce contele Aehrenthal a determinat semnarea decretului imperial din 5 octombrie 1908 prin care se anexa la imperiu Bosnia si Herzegovina, a urmat, la 10 octombrie, declarația oficială a liderului social-democrat austriac Pittoni, conform căreia „dreptul de autodeterminare a popoarelor este condiționat de posibilitatea democratizării statului respectiv” [8], afirmație nuanțată și ambiguă care putea prilejui numeroase interpretări. Alți lideri social-democrați, ca Viktor Adler, Namić și Daszyński, au protestat totuși împotriva anexiunii, în luna decembrie 1908, în Parlamentul de la Viena, unde P.S.D. dispunea, cum am văzut, de 87 mandate. Este totuși, neîndoielnic

[6] După recensămîntul din 1912, de pildă, 46 % din ansamblul muncitorilor din Galiția erau polonezi (65 % în sectorul industrial), 43 % erau ucraineni (9 %) și 11 %, respectiv 20 % evrei.

[7] *Die österreichische Sozial-Demokratie und die Frage Bosniens und der Herzegowina*, p. 94—119.

[8] *Das Selbststimmungsrecht der Völker ist nur unter der Bedingung der Demokratisation der Staates möglich, op. cit.*, p. 117.

consideră autorul, că brutala anexiune a celor două provincii iugoslave, urmată de evenimentele balcanice din 1912—1913, n-a făcut decît să ascută revendicările naționale și a pus social-democrației austriace grave probleme.

★

În cadrul capitolului consacrat istoriei sociale a Poloniei în secolul trecut, cunoscutul istoric polonez Ștefan Kieniwics se ocupă de problema fundamentală a intelectualității poloneze și de rolul ei politic în acel secol [9]. Folosind abundenta bibliografie consacrată recent acestei probleme [10], autorul pornește de la definiția dată de Oxford English Dictionary (ed. 1920) după care „inteligenția" ar constitui o clasă de oameni de educație superioară și susceptibili de a constitui opinia publică într-o țară[11]. Există numeroase alte definiții, printre care unele insistă asupra caracterului specific „inteligenției", anume, imposibilitatea ei legală de a influența direct acțiunea guvernelor monarhice. Așa se explică împrejurarea că termenul a putut fi aplicat mai ales intelectualității Rusiei țariste, începînd în anul 1866. Autorul revendică însă prioritatea folosirii termenului pentru națiunea sa, întrucît îl găsește folosit prima oară de profesorul Karol Libelt, cunoscutul educator polonez din Poznania prusiană, într-un eseu publicat în 1844 și consacrat iubirii de patrie. Este evident că, sub rigida cîrmuire a junkerilor și administratorilor prusieni, intelectualitatea polonă nu avea nici o posibilitate de a înrîuri activitatea guvernamentală, astfel încît era silită să acționeze ca „inteligenție" [12].

În afara acestui caracter pur veleitar, care silea orice „inteligenție" să plutească la suprafața unor popoare subjugate, fără a le putea înrîuri existența altfel decît printr-o activitate intelectuală platonică și veleitară, profesorul Kieniewicz scoate în relief încă două note specifice și anume: nonapartenența la clasele privilegiate și refuzul existenței confortabile burgheze. El însuși arată totuși că, în toate țările Europei răsăritene în care a existat o mică nobilime, „intelligentsia" s-a recrutat precumpănitor din această clasă (cazul Rusiei, al Poloniei și al Ungariei).

Semnificativ este însă faptul că, pe timpul domniei celui din urmă rege al Poloniei, Stanislaw Poniatowski (1764—1793), politica de implantare în Polonia încă unitară a ideilor, instituțiilor și practicilor moderne europene a silit conducerea de stat să facă apel la experți și specialiști care nu făceau parte cu toții din marea sau mica nobilime (șleahta). Noua pătură socială a „intelligentsiei" poloneze, indiferent de originea de clasă, a constituit, așa cum a arătat B. Lesnodorski în cunoscuta lui lucrare, *Les Jacobins polonais* (1965), armătura partidului național revoluționar, între 1789—1795; iar ulterior, în cadrul formației napoleoniene a Marelui-Ducat al Varșoviei (1807—1813), s-a strîns în jurul principelui-mareșal Jozef Poniatovski și a contribuit la introducerea și aplicarea reformelor sociale de inspirație revoluționară franceză, culminînd cu egalitatea tuturor cetățenilor înaintea legii.

Recensămîntul din 1810 consemna existența, în Marele-Ducat al Varșoviei, a circa 10 000 de înalți funcționari și de membri ai profesiunilor liberale. În 1827, în regatul Poloniei, supus țarului, pe lîngă 3 808 preoți erau și 1 756 liber profesioniști, 235 de chirurgi, 169 de medici, 64 de actori și 46 de arhitecți. Insurecția națională a fost dezlănțuită la 29 noiembrie 1830 de cadeții din garnizoana Varșoviei și de studenții Universității din Varșovia (înființată de țarul Alexandru I în 1816 și frecventată atunci de peste 2 000 de studenți), dar cadrele de conducere a mișcării insurecționale făceau parte din *intelligentsia*, ca și cei peste 10 000 de emigranți care, în urma înăbușirii insurecției prin forța militară, au continuat activitatea națională din centrele de migrație din Franța, Marea Britanie, Belgia și Elveția și au contribuit la pregătirea și dezlănțuirea noii insurecții naționale din 1863.

După eșecul acestei insurecții, viața politică a Poloniei de sub oblăduirea țarilor s-a împărțit între mai multe partide, partidul național-democrat grupînd mai ales burghezia avută, în vreme ce muncitorimea se grupa începînd cu anul 1881 într-un partid marxist (*Proletariat*), iar din 1905 înainte un partid populist nou înființat încerca să atragă în rîndurile lui țărănimea poloneză. În același timp se formulau tot mai acut revendicările naționale, în sînul tuturor partidelor, inclusiv în sînul formației poloneze (*Kolo*) reprezentate înce-

---

[9] *The Polish Intelligentsia in the Nineteenth Century*, p. 121—134.

[10] Printre care lucrarea fundamentală a lui O. W. Müller, *Intelligencija. Untersuchungen zur Geschichte eines politischen Schlagwortes*, Frankfurt am Mein, 1971.

[11] „A class consisting of the educated portion of the population and regarded as capable of forming public opinion".

[12] Investigația istorică și sociologică are la îndemînă, în această privință, un îndelungat și semnificativ experiment retrospectiv și anume evoluția poziției sociale și atitudinii critice a intelectualității franceze, între 1661—1789. Inițial angajată într-o acțiune turiferară a monarhiei, cu Bossuet, Boileau și chiar Racine, această intelectualitate a parcurs toate etapele emancipării și frondei.

pînd cu anul 1906 în Duma imperială de la Petersburg.

*

Problematica structurilor sociale din cadrul regatului Poloniei, între 1832—1863, este reluată de prof. Janina Laskiewicz, de la Universitatea din Varşovia [13]. Moştenirea medievală a celor trei „stări" tradiţionale (clerul, nobilimea şi starea a treia) suferise, încă din secolele XVII-XVIII, un proces de diferenţiere, prin întărirea influenţei şi prestigiului marii nobilimi latifundiare şi sărăcirea micii nobilimi a şleahticilor, care reprezenta încă circa 5% din populaţia Poloniei [14]. În Polonia supusă ţarului, populaţia a sporit de la 3 334 000 în 1819 la 5 milioane în 1863, avînd loc şi un lent proces de urbanizare (24% în 1863) şi de alfabetizare (19 % în acelaşi an). Constituţia napoleoniană din 1807, prin care se statornicea deplina egalitate a tuturor cetăţenilor Marelui-Ducat al Varşoviei înaintea legii, a fost modificată prin ucazul din 1836 al ţarului Nicolae I, prin care se căuta reconstituirea legală a stării nobiliare, înzestrate cu privilegii specifice ei. La acea dată existau în regatul Poloniei 25 000 de nobili de prima clasă şi 171 500 de şleahtici săraci, dar cu atît mai aprigi să-şi apere privilegiile şi imunităţile, chiar derizorii, derivînd din *status nascendi*.

Pe de altă parte, procesul de urbanizare s-a făcut în mare măsură, în Polonia supusă ţarului, pe seama elementelor alogene.

După 1863, noile condiţii politice, economice şi culturale vor determina un nou gen de stratificare socială, prin ascensiunea clasei muncitoare industriale, al cărui număr sporise de la 46 000 în 1848 la 80 000 în 1864.

*

În cel dintîi din cele două studii consacrate de istoricii maghiari problematicii mişcărilor naţionale din Europa răsăriteană, profesorul Emil Niederhauser, de la Universitatea din Budapesta, face o complexă analiză structurală şi comparativă, de profil tipologic, a orientărilor programatice, pe plan economic şi social, ale tuturor mişcărilor de renaştere naţională din cadrul Europei de est [15].

Analiza urmăreşte condiţiile în care a avut loc, în fiecare regiune a Europei centrale şi răsăritene, procesul de tranziţie de la feudalism la capitalism, şi ajunge să stabilească două tipuri de evoluţie ideologică şi socio-economică, în funcţie de existenţa sau de lipsa unei pături nobiliare istorice autohtone.

O primă categorie ar cuprinde, după concepţia istoricului maghiar, istoria popoarelor care şi-au putut păstra o nobilime naţională: ruşii, polonezii, maghiarii, croaţii, ca şi românii din ţinuturile supuse sau din principatele dunărene [16]. Într-o a doua categorie ar intra popoarele a căror elită nobiliară conducătoare fusese extirpată prin vicisitudinile cuceririi: cehii, moravii, sîrbii, bulgarii şi grecii, sau care nu avuseseră prilejul să-şi dezvolte o clasă conducătoare nobiliară naţională (slovacii, slovenii etc.). În această a doua categorie, autorul distinge popoarele care au reuşit să-şi reconstituie, sub ocupaţie străină, o pătură naţională conducătoare: grecii (mai ales prin fanarioţi) şi cehii (care, după genocidul impus de Ferdinand al II-lea după victoria lui de la Bielá Hóra şi în contextul implantării unei mari nobilimi de origine germană, şi-au putut constitui o burghezie naţională), de celelalte popoare, emancipate de sub robia străină în secolele XIX şi XX.

În funcţie de tipologia de mai sus, autorul urmăreşte constituirea şi propagarea ideologiilor naţionale politice şi economico-sociale la fiecare popor din Europa centrală şi răsăriteană. El atrage astfel atenţia asupra ideilor şi reformelor sociale şi economice iniţiate de „despotismul luminat" în Rusia şi Austria: emanciparea nobilimii ruse *(dvorianinii)* de obligaţia legală a serviciului către stat, prin ucazul ţarului Petru al III-lea din 18 februarie 1762, menţinut de ţarina Ecaterina a II-a, care a îngăduit nobililor să practice îndeletniciri economice şi comerciale; ideologia cameralistă din Imperiul habsburgic, inspirată de Sonnenfeld şi deviată prin reformele „luministe" ale împăraţilor Iosif al II-lea şi Leopold al II-lea; ideile economico-sociale ale unor János Nagyváthy şi Samuel Tessedik, reluate şi dezvoltate în secolul al XIX-lea de János

---

[13] *Society in the Kingdom of Poland, 1832—1863*, p. 135—152.

[14] Proporţie care n-a mai fost atinsă decît în Ungaria. În ţările române, comparaţia se poate face numai dacă-i considerăm ca aparţinînd stării nobiliare pe răzeşi şi moşneni, după teoria lui Constantin Giurescu.

[15] *Die wirtschaftliche und soziale Programme der nationalen Wiedergeburtsbewegungen in Osteuropa*, p. 153—176.

[16] Autorul citează, separat, „die Rumänen" şi „die Donaufürstenthumer", ceea ce învederează ideea că e vorba, în prima sintagmă, de românii supuşi imperiilor învecinate. Autorul se referă, fără îndoială, la marile familii boiereşti din Bucovina (Flondor, Grigorcea, Hurmuzachi, Pruncul, Vasilco etc.) recunoscute şi titrate de curtea de la Viena, ca şi la alte familii nobiliare din alte ţinuturi

Balásházy și mai ales de contele Istvan Széchenyi, în Ungaria; și de Nikola Skrleć și contele Janko Drasković, în Croația, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea. Autorul consacră o pagină și ideologilor români ai progresului social și economic: Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, George Barițiu. Se menționează, de asemenea, acțiunea înnoitoare rezultată de pe urma constituirii ducatului napoleonian al Varșoviei (1807—1813), pentru popoarele din nord-estul Europei; consecințele, pentru intelectualitatea progresistă din Imperiul țarilor, a criticii revoluționare formulate de Radișcev; în sfîrșit, ideile unor reformatori sociali ca Mihaly Táncsics, Ludovit Štur, Jozef Miloslav Hurban, Friedrich-Robert Fählmann și ale principelui polon Ksavery Drucki-Lubecki care, în calitatea sa de ministru de finanțe al Marelui-Ducat al Varșoviei, a luat o serie de măsuri pentru asigurarea prosperității economice a țării sale, fără însă a ține seama suficient de starea țărănimii poloneze.

Dacă, în secolul al XVIII-lea, reformele economico-sociale purtau pecetea protecționismului de stat, mai ales în versiunea cameralistă austriacă, în secolul al XIX-lea a început să prevaleze ideologia economismului clasic inspirat de lucrarea fundamentală a lui Adam Smith. Autorul consideră că o asemenea ideologie este detectabilă în lucrările unor Istvan Szechényi (mai ales în opera sa fundamentală *Hitel* (Creditul), Laslo Szalay, Moricz Lukács, ca și în scrierile economiștilor români Mihail Suțu (a cărui lucrare statistică publicată în 1838 în limba franceză este menționată) și mai ales Dionisie Pop Marțian, autorul primului tratat de economie politică în limba română.

După marea frămîntare revoluționară din 1848, — apreciază autorul — ideile economice și sociale difuzate în țările Europei răsăritene încep să poarte pecetea unui radicalism tot mai revoluționar, evoluția fiind vizibilă în operele unor Belinski și Herzen și, mai cu seamă, în lucrările propagandiștilor socialiști din această întinsă regiune a Europei.

★

Cea din urmă comunicare a volumului se datorește prof. Maria Mayer, de la Universitatea din Budapesta și se ocupă de unele aspecte ale dezvoltării conștiinței naționale a minorității rutene din Ungaria, între 1849—1914 [17].

Locuind un ținut muntos și împădurit, această minoritate nu beneficia de condiții economice favorabile. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu exista aici nici un fel de industrie, iar marea proprietate, între 100 — 1000 ha număra doar 70 de gospodării. Marea efervescență a tuturor naționalităților din Imperiul habsburgic prilejuită de diploma din 20 octombrie 1860 — inspirată împăratului Franz Iosef mai ales de noul său ministru de Interne, contele Agenor Goluchowski, și constituind un fel de federalizare legislativă prin conlucrarea diferitelor diete locale la administrarea imperiului — a avut temeinice repercusiuni și asupra conștiinței naționale a populației rutene. Pînă atunci, cultura acestei populații rămăsese mult influențată de folosirea în continuare a slavonei ca limbă liturgică, ca și de ideile panslaviste incipiente. În climatul nou instaurat de spiritul Diplomei din octombrie, liderul național Adolf Dobrzansky a putut milita pentru întărirea conștiinței naționale și pentru afirmarea poporului său în cadrul monarhiei, cu pretenții de autonomie, în alegerile dietale din 1861 și 1865. Dar devierea spiritului Diplomei din octombrie prin Patenta din 26 februarie 1861 — deviere datorită contelui Schmerling, care continua politica de germanizare a imperiului, preconizată de împăratul Iosif al II-lea, de principele Felix Schwarzenberg și de ministrul Alexander Bach. În speță, în vreme ce repartiția celor 343 de membri ai Camerei deputaților de la Viena — deputați care urmau să fie aleși de dietele locale — se făcea foarte amănunțit pentru ținuturile Austriei propriu-zise, stabilindu-se 13 circumscripții diferite (inclusiv ducatul Bucovinei, care avea de ales 5 membri), pentru partea răsăriteană a imperiului, Patenta din februarie recunoștea, cel puțin formal, ficțiunea coroanei sfîntului Ștefan, acordînd dreptul de a trimite deputați la Viena numai celor trei diete existente: a Ungariei (85), a Transilvaniei (20) și a Croației-Sloveniei (9). Slovacii și rutenii erau astfel, practic, lipsiți de posibilitatea participării directe la noua viață parlamentară din capitala Austriei.

Între 1861 — 1867, rutenii, ca și alte popoare din cadrul monarhiei, au luptat împo-

[17] *Some Aspects of the Development of the National Movement amongst the Ruthenes of Hungary (Sub-Carpathian Ruthenes), 1849—1914*, p. 177—191.

triva recrudescenței absolutismului habsburgic, chiar în alianță cu maghiarii. După instituirea *Ausgleich*-ului din 1867 însă, rutenii s-au împărțit, treptat, în două tabere: una apropiată de ideile politice maghiare, și dispusă să beneficieze în măsura posibilului de spiritul — atît de repede violat în practică — al *Legii Naționalităților* din 1868; cealaltă potrivnică politicii maghiare tot mai apăsătoare pentru naționalitățile conlocuitoare. În vreme ce prima tabără va conlucra, începînd cu anul 1895, cu partidul catolic maghiar, înființat atunci sub conducerea contelui Nándor Zichy, cealaltă tabără va fi condusă mai ales de episcopul de Munkacs, Gyula Firczak, instalat în 1891, și de Agoston Vološin. După eșecul tratativelor secrete dintre episcopul de Munkacs și ministrul-prezident maghiar, baronul Deszö Bánnfy, partidul național rutean se va axa pe concepția panslavistă, în vreme ce ziarul „Kelet", organ catolic, își continua propaganda filomaghiară, fără mare succes.

Este regretabil că editorii acestui prim volum de studii consacrate problemelor sociale și politice ale Europei răsăritene n-au făcut apel și la cercetătorii români, pentru a avea o adevărată privire de ansamblu asupra problemelor tratate.

Dan A. Lăzărescu

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Gîndirea social-politică antimonarhică şi republicană în România* (antologie, studiu introductiv şi note de Gheorghe Ghimeş), Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 442 p.

Cercetările asupra gîndirii social-politice antimonarhice şi republicane din România au o veche tradiţie în ţara noastră şi s-au ilustrat, pînă în prezent, prin publicarea unui voluminos şi valoros fond de carte. Printre investigatorii consecvenţi ai subiectului respectiv se află şi profesorul universitar doctor Gheorghe Ghimeş de la Universitatea din Bucureşti, care, înaintea cărţii pe care o recenzăm acum în paginile „Revistei de istorie", a mai publicat, în 1972, o interesantă lucrare intitulată *Ideea de republică la români*.

Meritul principal al autorului lucrării pe care o recenzăm considerăm că se află, în primul rînd, în faptul că a cercetat şi cunoaşte totalitatea materialelor documentare impuse de subiectul dat. Acest merit i-a dat posibilitatea să aducă în atenţia cititorului, cunoscător şi iubitor de istorie şi alte materiale decît cele care erau pînă acum publicate în alte lucrări consacrate temei. Desigur, că la un spaţiu tipografic mai extins, autorul ar fi putut aduce şi mai multe contribuţii în acest sens. Pentru ceea ce a realizat însă în această nouă lucrare a sa, încercăm sentimentul satisfacţiei şi nu-i putem saluta cartea decît ca pe o nouă contribuţie reală la aprofundarea cunoaşterii unei atît de importante problematici.

După o *Notă asupra ediţiei*, lucrarea înfăţişează, într-un amplu *Studiu introductiv* (cuprinzînd 45 de pagini) un istoric al apariţiei şi dezvoltării gîndirii social-politice şi antimonarhice din România. Urmează apoi antologia propriu-zisă, structurată pe următoarele capitole: I. „Începuturile gîndirii antimonarhice şi republicane din orînduirea feudală"; II. „Afirmarea ideii republicane în condiţiile apariţiei şi dezvoltării capitalismului"; III. „Republica socială — deziderat major al mişcării muncitoreşti şi socialiste din România"; IV. „Partidul Comunist Român — promotor al luptei pentru înfăptuirea Republicii Socialiste". În ultima parte a cărţii se află înseriate cîteva adnotări foarte utile.

În plan cronologic, materialul antologic se deschide cu un fragment din *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir şi se încheie cu un text memorabil al doctorului Petru Groza datat la 30 decembrie 1948 cu ocazia serbării unui an de la proclamarea Republicii. Inutil să comentăm pe larg faptul că, într-un asemenea interval istoric, multiple evenimente social-politice au impus în hronicul de aur al ţării noi şi noi expresii ale gîndirii antimonarhice şi republicane a poporului român.

Între purtătorii de drapel ai luptei antimonarhice şi republicane din România, autorul cărţii reţine — împreună cu creaţia lor — în prima parte a antologiei pe: Dimitrie Cantemir, Ion Budai-Deleanu, Dimitrie D. Sturza; în cea de-a doua, pe: Nicolae Bălcescu, Simion Bărnuţiu, C.A. Rosetti, Cezar Boliac, Radu Rosetti, Ion Heliade-Rădulescu, Gheorghe Mîrzescu, Gheorghe Panu, Alexandru V. Beldiman, C.A. Filitis, Eduard Dioghenide, Grigore Ventura, Alexandru Rădulescu, Ioan H. Roman; în cea de-a treia, pe: Constantin Mille, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Anton Bacalbaşa, Constantin C. Bacalbaşa, V. G. Morţun, Mihai G. Bujor, N. I. Philippide, N. D. Cocea, Tudor Arghezi, P. Constantinescu-Iaşi, Alecu Constantinescu; în cea de-a patra, pe: I. Podpolnicu, Lucreţiu Pătrăşcanu şi dr. Petru Groza.

În afara poziţiilor exprimate sub autoritatea unor asemenea semnături, Gheorghe Ghimeş a inclus în antologie o selecţie de documente foarte interesante, avînd provenienţe diferite, dar ca unică linie mediană exprimarea unor profunde sentimente antimonarhice, republicane. Cititorul interesat va putea găsi aici, pe firul timpului, exprimate în maniere extrem de convingătoare sentimentele care au înaripat spirite de excepţie ale poporului nostru, oameni ce s-au dovedit capabili să însufleţească, potrivit cu sensul gîndirii lor, acţiunea practică a maselor largi participante la lupta pentru republică în România.

Parcurgînd întreaga lucrare, cititorul va putea înţelege cu toată claritatea ceea ce Gheor-

ghe Gihmeş subliniază în *Cuvîntul introductiv*[1] şi anume că, „în România, ideea de republică are rădăcini adînci atît în formele de existenţă materială şi de organizare statală a societăţii româneşti, cît şi în formele de manifestare a vieţii spirituale. Ea îşi găseşte geneza în vechile şi bogatele obiceiuri şi tradiţii democratice strămoşeşti şi se coroborează cu întreaga istorie a poporului român, cu lupta sa legendară pentru păstrarea fiinţei naţionale, pentru libertate şi independenţă.

Determinată de realităţile economice, sociale, politice şi spirituale româneşti, ideea de republică s-a format şi dezvoltat şi sub influenţa factorilor externi, a ideilor înaintate ale epocii respective, care, sub o formă sau alta, au fost preluate şi adaptate condiţiilor social-istorice ale poporului român, năzuinţelor sale de progres social".

Pe baza unor asemenea aprecieri — ce constituie în acelaşi timp convingerea autorului cărţii — în *Cuvîntul introductiv* se realizează de fapt o adevărată dezbatere a unor probleme fundamentale de istorie românească, ceea ce conferă acestei părţi a cărţii un autentic caracter de *studiu*, Gheorghe Ghimeş dovedindu-se un foarte bun cunoscător al problemei.

În cuprinsul acestui valoros studiu sînt presărate — la capătul unor analize demne de a fi semnalate — concluzii foarte interesante, precum ar fi următoarele: „în toate provinciile româneşti, în epoca de sfîrşit a feudalismului, care, pentru români, ca şi pentru alte popoare asuprite, a fost şi epoca împlinirii aspiraţiilor naţionale, gîndirea înaintată, progresistă din ţara noastră, ca şi ecoul revoluţiei franceze, a contribuit la răspîndirea ideii republicane, ca cerinţă a progresului social, a aspiraţiilor maselor spre eliberarea socială şi naţională, spre înfăptuirea unui regim democrat" (p. 20—21); „revoluţia burghezo-democratică de la 1848 marchează o nouă etapă, superioară, în afirmarea ideii de republică. În timpul şi după revoluţia paşoptistă, gîndirea social-politică şi acţiunea practică revoluţionară republicană au cunoscut o amploare şi o valoare calitativ deosebită" (p. 21); „Primii ani ai domniei lui Carol au fost marcaţi de numeroase momente ale luptei împotriva instaurării dinastiei străine, desfăşurate în forme şi modalităţi diferite, de la tribuna parlamentară pînă la acţiuni de stradă, demonstraţii şi atacuri directe împotriva regelui" (p. 29); „Formarea şi dezvoltarea clasei muncitoare — forţa cea mai înaintată a societăţii româneşti, purtătoare consecventă a idealurilor de progres, de eliberare socială şi naţională a poporului român — a marcat o treaptă nouă, calitativ superioară în afirmarea gîndirii social-politice republicane în România" (p. 32); „Gîndirea social-politică antimonarhică şi republicană de la începutul secolului nostru, ca şi din perioada anterioară, nu trebuie înţeleasă ca decurgînd lin şi fără sinuozităţi" (p. 43); odată cu crearea sa, „Partidul Comunist Român, consecvent poziţiei sale republicane, urmărea cu atenţie desfăşurarea evenimentelor, legate de criza dinastică, demasca politica filomonarhică şi antipopulară a partidelor burgheze, avertiza opinia publică asupra pericolului ce-l reprezenta „carlismul" pentru democraţie" (p. 45); „Perioada cuprinsă între actul insurecţional şi momentul proclamării Republicii s-a caracterizat prin ofensiva neîntreruptă a forţelor revoluţionare, conduse de partidul comunist, care au determinat cursul evenimentelor în direcţia înfăptuirii obiectivelor revoluţiei democrat-populare şi ale trecerii la revoluţia şi construcţia socialistă" (p. 51).

Esenţa cărţii lui Gheorghe Ghimeş, judecăţile de valoare emise de-a lungul analizei istorice pe care o întreprinde se regăsesc la cel mai înalt grad de generalizare, de substanţializare teoretică în aprecierea pe care o făcea în termenii următori tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretarul general al partidului nostru, preşedintele României socialiste: „Ca rezultat al procesului dezvoltării istorice, a luptei revoluţionare a maselor populare conduse de partid, la 30 decembrie 1947, poporul român şi-a luat soarta în propriile mîini instaurînd Republica Populară Română, patria tuturor celor ce muncesc cu braţele şi cu mintea de la oraşe şi sate ...! Crearea republicii constituie, deci, o încununare a luptei duse de-a lungul secolelor de poporul român, de forţele sale înaintate, pentru eliberarea naţională şi socială, pentru neatîrnare, progres social şi o viaţă mai bună"[2].

Valorosul *Studiu introductiv* realizat de Gheorghe Ghimeş reţine în încheiere cîteva concluzii pe care le socotesc demne de a figura în contextul acestei prezentări. Mai întîi de toate se afirmă că republica instaurată la 30 decembrie 1947 şi-n devenirea ei Republica Socialistă România — „a dat viaţă şi-a depăşit cu mult năzuinţele înaintaşilor pentru libertate, dreptate şi progres social. În anii republicii, poporul român a devenit pentru prima oară singur şi întru totul stăpîn pe destinele sale. Republica Socialistă a ridicat pe o treaptă nouă, superioară, concepţia

---

[1] *Gîndirea social-politică antimonarhică şi republicană din România*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică Bucureşti, 1979, p. 10. În continuare, trimiterile la această lucrare vor fi făcute în text.

[2] Nicolae Ceauşescu: *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată celei de-a XXV-a aniversări a proclamării Republicii*, în *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, Edit. politică, Bucureşti, 1973, p. 957—958.

înaintașilor despre „domnia democrației", căreia i-a dat un conținut mai bogat și, ceea ce este esențial, a asigurat realizarea ei în fapt, în mod autentic și consecvent, în toate domeniile vieții sociale" (p. 53).

Este bine cunoscut faptul că, sub faldurile tricolore ale republicii, sub conducerea Partidului Comunist Român, poporul nostru a străbătut o întreagă epocă istorică. De la o țară cu o industrie slabă în care monopolurile imperialiste dețineau poziții dominante, cu o agricultură înapoiată în care continuau să existe rămășițe ale relațiilor feudale — la țara socialistă de astăzi, cu o industrie și o agricultură în plină dezvoltare; de la regimul de opresiune exercitată de clasele exploatatoare la Republica Socialistă România — patria celor ce muncesc de la orașe și sate.

„Instaurarea Republicii la 30 decembrie 1947 și drumul glorios parcurs de atunci — apreciază Gheorghe Ghimeș în cartea sa —, evidențiază cu putere valoarea bogatelor tradiții republicane din gîndirea social-politică din țara noastră. Realitățile economice, sociale, politice și spirituale din contemporaneitatea Republicii Socialiste România întruchipează încununarea celor mai înalte năzuințe ale înaintașilor, a celor mai profunde idealuri democratice și socialiste ale precursorilor. Republica socialistă este vatra străbună a împlinirilor noastre socialiste, cadrul social, politic și național al dezvoltării patriei pe calea civilizației socialiste și comuniste" (p. 53).

★

Oprindu-ne aici cu însemnările noastre pe marginea valoroasei lucrări realizate de prof. univ. dr. Gheorghe Ghimeș și recomandînd-o cu căldură spre lectură cunoscătorilor și iubitorilor de istorie, exprimăm satisfacția de a ne întîlni cu o nouă realizare de preț a istoriografiei noastre, cu o carte autentică de istorie în prezenta căreia reflecția pătrunzătoare a cititorului său se impune, în chip necesar, atît asupra unor vremuri mai îndepărtate cît și mai apropiate de noi.

Citind această carte, oricine va putea pătrunde mai mult în adîncimea firii poporului român, îi va putea înțelege convingerile republicane nestrămutate — din adîncimea timpului și pînă azi și va fi, cu întreaga ființă, alături de dr. Petru Groza care spunea, cu profunde înțelesuri, într-o împrejurare: *Ultimul meu rege a fost Decebal. De atunci am devenit republican.*

Gh. I. Ioniță

APOSTOL STAN, *Renașterea armatei naționale*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, 265 p.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, ca urmare a procesului general reformator de degajare a țărilor române de perimatele structuri feudale și de scoatere a lor de sub dominația străină, reorganizarea oștirilor pămîntene și așezarea lor pe baze moderne devenise o necesitate obiectivă. După o perioadă în care rolul armatei a fost mult diminuat, lupta pentru reorganizarea pe principii noi, corespunzătoare cerințelor epocii și aspirațiilor poporului român s-a impus ca una din cele mai importante, noua oștire constituind chezășia realizării, mai devreme sau mai tîrziu, a visului de veacuri: unitatea și independența. În acest context, reorganizarea noii instituții militare nu ne apare ca un eveniment singular, ci un firesc moment în lungul drum al dezvoltării istoriei poporului român, o continuare firească a „oastei celei mari" și un preludiu al armatei populare.

Acestea sînt, dealtfel, și concluziile la care a ajuns Apostol Stan în urma unor minuțioase cercetări, expuse în lucrarea intitulată atît de sugestiv *Renașterea armatei naționale* — lucrare așteptată cu justificat interes atît de specialiști, cît și de publicul iubitor de istorie, astăzi tot mai numeros. Ordonîndu-și materialul în opt capitole, Apostol Stan, în lucrarea care face obiectul atenției noastre, acoperă o parte însemnată din istoria armatei române—, de la începutul epocii fanariote și pînă în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea — perioadă mai puțin cercetată și care nu și-a găsit încă o aprofundare pe măsură; și din acest punct de vedere, contribuția lui Apostol Stan ni se pare deosebit de meritorie.

Astfel, în primul capitol al lucrării — „Renașterea unor nuclee de oștire națională" (p. 17—28) — , autorul se oprește îndeosebi asupra pandurilor, „elementul principal al armatei nepermanente care a constituit nucleul de bază al miliției naționale renăscută în 1830" (p. 17). Apostol Stan, dispunînd de o informație bogată, analizează, deseori pînă la amănunt, tot ceea ce este legat de această categorie militară: etimologia și vechimea termenului pandur, organizarea și rolul militar al pandurilor, modul de recrutare etc.

Un spațiu deosebit de amplu — capitolul al II-lea: „Oastea românească de voluntari și prima breșă în regimul dominației otomane" (p. 29—52) și al III-lea: „Nuclee de oștire românească disputate de Turcia, Rusia și Austria" (p. 53—78) — este afectat războaielor ruso-turce și ruso-austro-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și a participării unităților militare românești — dovadă

elocventă a existenței, atît în Moldova, cît și în Țara Românească a unor formațiuni armate, care arătau că „deși nu dispuneau de o armată națională, prin potențialul uman și, mai ales, prin voința ardentă de a se elibera de sub dominația turcească, românii puteau deveni oricînd o forță capabilă, într-o conjunctură favorabilă, să izbească cu succes în edificiul Imperiului otoman" (p. 29 30). Pe această linie se înscriu acțiunile întreprinse de unitățile de voluntari atît în timpul războiului ruso-turc dintre 1768—1774, cît și a războiului ruso-austro-turc dintre 1787—1792 pe care Apostol Stan le analizează în profunzime, oprindu-se îndeosebi asupra modului de organizare și de acțiune a pandurilor, care, după autor, ar fi avut rolul preponderent în cadrul unităților de voluntari , în special în cel de-al doilea război.

„Sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor constituie răstimpul în care se maturizează o serie de procese social-politice și se consolidează acei factori care făceau imperioasă renașterea armatei naționale" (p. 79) afirmă autorul în deschiderea celui de-al IV-lea capitol al lucrării, consacrat „Luptei împotriva bandelor prădalnice de turci din serhaturile dunărene" (p. 79—100). Pornind de la ideea potrivit căreia „dacă în timpul războaielor ruso-austro-turce purtate pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pe teritoriul Principatelor Române renașterea unor nuclee ale armatei naționale fusese dictată îndeosebi de conjunctura externă favorabilă, de îndemnurile unor boieri patrioți animați de idealul luptei pentru eliberare de sub stăpînirea otomană, [. . .] în pragul secolului al XIX-lea, chiar sub regimul fanariot, imperativul renașterii armatei naționale era provocat de puternice necesități interne", Apostol Stan se oprește asupra condițiilor interne care reclamau reorganizarea pe baze moderne a oștirii, în primul rînd a luptei împotriva bandelor prădalnice ale lui Pazvan-Oglu. Un spațiu mai larg este acordat de autor încercărilor lui Constantin Ipsilanti de a organiza, în același scop, o oștire națională, în cadrul căreia rolul preponderent urma să-l aibă pandurii, idee preluată „în noua conjunctură creată de un nou război antiotoman", adică de cel dintre 1806—1812, care „oferi românilor un prilej de afirmare a voinței lor de emancipare de sub suzeranitatea turcească" (p. 101).

Este ceea ce va constitui și obiectul celui de-al V-lea capitol al lucrării, intitulat „Încercarea de instituționalizare a unei miliții naționale" (p. 101—145), în care autorul se ocupă pe larg de rolul pe care unitățile militare românești l-au avut între anii 1806 și 1812, atît ca participante directe în conflictul dintre Rusia și Imperiul otoman, cît și ca elemente de la care s-a pornit în concretizarea proiectelor de organizare a unei armate naționale. La sfîrșitul războiului dintre 1806 1812, îndeosebi în Țara Românească exista un puternic nucleu de armată națională bazat în special pe panduri care, odată cu răsturnarea suzeranității otomane asupra Principatelor Române, după încheierea păcii de la București (16 mai 1812) a fost desființat. În aceste condiții, în cadrul trupelor de panduri au avut loc numeroase și deseori puternice frămîntări care le vor anunța pe cele din 1821. Ele au constituit nu numai simple manifestări de ordin social, dar mai ales expresia luptei îndreptate împotriva desființării unor formațiuni militare. De aceea, tratarea lor într-un capitol separat al VI-lea: „Frămîntări în mijlocul pandurimii" (p. 146 168) — o considerăm mai mult decît binevenită, mai ales că acesta precede capitolul al VII-lea dedicat „Constituirii oastei pandurilor în timpul revoluției de la 1821" (p. 169 231), cel mai vast al întregii lucrări, în care sînt tratate amănunțit principalele momente ale revoluției conduse de Tudor Vladimirescu, subliniindu-se, o dată în plus, contribuția remarcabilă pe care pandurii această categorie militară de veche tradiție — au avut o în 1821.

Încercările mai timide sau mai îndrăznețe de organizare militară, ca și prezența permanentă a unor unități militare românești, analizate de autor în cuprinsul celor șapte capitole ale lucrării, explică ele însele împrejurările cristalizării, în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, în condițiile favorabile de după încheierea păcii de la Adrianopol, a armatei naționale.

De aceea, și ultimul capitol al lucrării, al VIII-lea, intitulat sugestiv „Instituționalizarea armatei naționale" (p. 232 260), apare ca o concluzie firească a întregii problematici tratate. Renașterea armatei naționale este, după cum însuși autorul afirmă în încheierea lucrării, „o încununare a unui extraordinar efort politico-militar făcut de poporul român într-una din epocile cele mai dificile ale istoriei lui" (p. 261), ea apărîndu-ne, după cum afirmam și la începutul acestor considerații, ca un moment în lungul și deseori sinuosul drum al istoriei armatei române.

Autorul, folosind o bibliografie bogată, s a străduit și a reușit să ne dea prin lucrarea de față o imagine de ansamblu a acestui moment important din istoria oștirii noastre. I-am reproșa totuși faptul că nu a extins analiza și asupra altor categorii militare (catane, slujitori, plăieși, potecași) de veche tradiție românească care s-au menținut în întreaga perioadă tratată și care, alături de panduri, au constituit elemente importante în cristalizarea armatei naționale moderne, ele menținîndu-se și în perioada următoare. După cum, o analiză a luptei dusă pentru renașterea

armatei naţionale prin memorii, programe şi proiecte de constituţie atît de numeroase în epocă ar fi ajutat la înţelegerea complexului proces de constituire a armatei moderne. De asemeni o listă bibliografică finală, ca şi o serie de grafice reprezentînd comparativ diferitele etape ale organizării oastei pandurilor nu ar fi avut decît menirea să faciliteze înţelegerea problematicii tratate, constituind totodată importante instrumente de lucru. Chiar şi fără acestea, lucrarea lui Stan Apostol, *Renaşterea armatei naţionale*, scrisă într-un stil sobru, dar uşor accesibil, constituie o valoroasă contribuţie, ea incitînd, deopotrivă, la lectură, ca şi la aprofundarea şi cercetarea acestui moment mai puţin cunoscut din istoria armatei noastre

Dorina N. Rusu

PAUL ABRUDAN, *Prefectul paşoptist Vasile Moldovan*, Edit. militară, Bucureşti, 1979, 175 p.

Prin lucrarea lui Paul Abrudan, prefectul Vasile Moldovan, unul din fruntaşii de seamă ai revoluţiei de la 1848—1849 din Transilvania, colaborator apropiat al lui Avram Iancu în luptele din toamna anului 1848 şi primăvara anului 1849 date pentru apărarea teritoriului transilvan şi a drepturilor naţionale ale poporului român, beneficiază de o nouă micromonografie, după aceea a publicistului Petre Baciu, apărută cu cîţiva ani în urmă*. Cunoscute, pîna la apariţia lucrarilor menţionate, aproape exclusiv din *Memoriile* pe care le-a lăsat sau din unele evocari ocazionale, personalitatea şi rolul lui Vasile Moldovan în desfăşurarea evenimentelor revoluţionare sînt redate în lucrarea lui Paul Abrudan în adevărata lor lumină.

Descendent al unei familii originară din Moldova, de unde şi numele adoptat ulterior de unul din urmaşii acestei familii, Vasile Moldovan s-a născut la 21 iunie 1821 în comuna Sînpaul din judeţul Mureş, formîndu-se în atmosfera de elevată spiritualitate românească a Seminarului din Blaj, unde a avut ca profesori pe Timotei Cipariu şi Aron Pumnul. La izbucnirea revoluţiei, tînărul student s-a evidenţiat atît prin rolul activ avut în mobilizarea maselor de români transilvăneni din satele de pe valea Mureşului la cele trei adunări revoluţionare de la Blaj, cît şi, în în calitate de prefect al Legiunii a III-a, în primele lupte din regiunea Tîrnavei Mici şi a Mureşului din toamna anului 1848. Silit, sub presiunea forţelor superioare şi mai bine înarmate ale adversarului, să-şi dizolve tabăra. Vasile Moldovan cu o parte din oamenii săi s-a îndreptat, la începutul anului 1849, spre regiunea Munţilor Apuseni, unde se afla centrul de rezistenţă al românilor condus de Avram Iancu şi unde aveau să se dea principalele lupte. Asupra acestor lupte şi asupra contribuţiei lui Vasile Moldovan, devenit unul din membrii „statului major" al lui Avram Iancu, la cîştigarea lor se opreşte cu precădere şi autorul, evidenţiind abnegaţia şi curajul tînărului revoluţionar, dovedite pe tot parcursul desfăşurării evenimentelor.

Vasile Moldovan a luat parte şi la tratativele de la Abrud cu deputatul I. Dragoş, precum şi la discuţiile lui Avram Iancu cu Nicolae Bălcescu, venit în munţi pentru a realiza o împăcare între maghiari şi români, el fiind acela care, din însărcinarea lui Iancu, a însoţit pe Bălcescu pînă la Ighiu, de unde revoluţionarul muntean s-a îndreptat apoi spre Seghedin.

După revoluţie, renunţînd la cariera de preot, Vasile Moldovan a ocupat diferite funcţii în administraţie, devenind între anii 1867 1872 vicecomite al districtului Cetatea de Baltă, în care calitate a rămas acelaşi apărător al drepturilor naţionale ale românilor transilvăneni. În ultimii ani ai vieţii şi-a scris memoriile, importantă sursă documentară asupra revoluţiei din 1848 din Transilvania utilizată de aproape toţi istoricii acesteia, care au fost publicate de familie chiar în anul morţii sale. S-a stins din viaţă la 1 ianuarie 1895 în localitatea Boziaş de lîngă Tîrnăveni (azi suburbie a oraşului), unde a şi fost înmormîntat.

Întemeiată pe o bogată bibliografie, prin utilizarea atît a scrierilor edite (cărţi şi publicaţii periodice), cît şi a unor manuscrise şi documente de arhivă, dar mai ales pe însăşi memoriile revoluţionarului transilvănean, micromonografia lui Paul Abrudan, scrisă cu căldură şi într-un stil atractiv, reprezintă nu numai un omagiu adus prefectului paşoptist, dar şi o contribuţie la mai buna cunoaştere a unor aspecte ale revoluţiei din 1848, viaţa şi activitatea lui Vasile Moldovan fiind încadrate în contextul general al luptei românilor ardeleni pentru dreptate socială şi libertate naţională. Ea constituie totodată un îndemn la studierea vieţii şi a celorlalţi prefecţi şi tribuni revoluţionari, dintre care puţini beneficiază pînă în prezent de lucrări monografice.

Valeriu Stan

VASILE CĂRĂBIŞ, *Publicaţii periodice din Gorj*, Tîrgu Jiu, 1978, 217 p.

A apărut la Tîrgu Jiu, cu sprijinul Secţiei Propagandă a Comitetului judeţean Gorj al P.C.R., lucrarea *Publicaţii periodice din Gorj.*

* Petre Baciu, *Prefectul Legiunii a III-a*, Edit. Litera, Bucureşti, 1976, 68 p.

Autorul, profesorul Vasile Cărăbiş, bun cunoscător al istoriei şi folclorului meleagurilor natale, este cunoscut specialiştilor în istoric prin studiile sale privind satele de moşneni de pe valea Jaleşului, activitatea morilor şi a pivelor, olăritul din aceeaşi regiune şi istoria învăţămîntului din judeţul Gorj. În ultimii ani, folosind tot material inedit, a publicat date noi privind bîlciurile şi tîrgurile din Oltenia, precum şi circulaţia sării în această parte a ţării.

Cuvîntul înainte, semnat de Ion Mocioi — căruia i se datorează şi îngrijirea ediţiei —, cuprinde un scurt istoric al activităţii tipografice din judeţul Gorj în cei aproape 100 de ani de la înfiinţarea primei tipografii. Se stăruie asupra vieţii şi activităţii lui Nicu D. Miloşescu, care a adus prima tipografie la Tîrgu Jiu in 1882, iar în 1894 a instalat, tot acolo prima litografie artistică din ţară. Este subliniată colaborarea cu Alexandru Ştefulescu. prof. Iuliu Moisil, ing. Aurel Diaconovici, prof. Vitold Rola-Piekarski şi alţi intelectuali şi aportul său la mişcarea culturală din judeţul Gorj la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi inceputul celui următor. În tipografia lui Miloşescu s-au tipărit — între 1882 şi 1917 — aproximativ 70 de periodice şi un mare număr de cărţi de literatură, ştiinţă, manuale şcolare ş.a.

Volumul cuprinde publicaţiile periodice apărute in judeţul Gorj intre anii 1882 şi 1970. Periodicele sînt grupate, după natura lor. în 7 categorii: ziare şi reviste, calendare, anuare, buletine, bugete, dări de seamă, rapoarte, iar in cadrul fiecărei categorii este folosit criteriul cronologic. Cercetătorul va găsi la fiecare publicaţie numele directorului şi al colaboratorilor, tipografia şi sediul redacţiei. Pentru a putea cunoaşte mai uşor orientarea periodicelor, autorul a reprodus, integral sau parţial, articolul-program publicat in primul număr.

Cele 110 ziare şi reviste apărute in judeţul Gorj şi incluse în bibliografie sînt împărţite în două mari categorii, hotarul fiind începutul revoluţiei sociale şi naţionale, antifasciste şi antiimperialiste de la 23 august 1944. În prima categorie figurează 99 de titluri (de la cel dintii ziar apărut in Gorj — e vorba de săptămînalul „Vulcanul", tipărit între ianuarie—octombrie 1882 la Tîrgu Jiu şi din care nu s-a păstrat nici un exemplar — pînă la „Gazeta Jiului", apărută din 1941); in cea de-a doua categorie, 11 titluri (de la „Libertatea Gorjului", organ al P.S.D. din judeţ, apărut la 1 ianuarie 1945 pînă la „Ecou", revista Liceului economic din Tîrgu Jiu, apărută din 1970), dar trebuie avut în vedere faptul că unele periodice din prima categorie au continuat să apară şi după data amintită.

O *Adenda* întocmită de Ion Mocioi aduce date suplimentare despre 8 din periodicele incluse în bibliografie („Jiul" (1894—1895), „Aurora" (1900), „Speranţa" (1902—1903), „Zorile". Biblioteca tinerimei (1909—1910) devenită „Zorile", Revistă literară şi artistică (1910), „Orizontul" (1909), „Calendarul Gorjului" (1910) şi „Revista Jiului" (1920—1921, 1927) şi semnalează alte 11 periodice neincluse in acest volum.

O hartă privind răspîndirea pe centre a presei gorjene (localizarea redacţiilor), o listă alfabetică a publicaţiilor, o alta a colaboratorilor, în cuprinsul căreia se întilnesc nume de rezonanţă ale vieţii politice şi culturale din ţara noastră (să-l amintim aici doar pe Nicolae Iorga) şi, in sfîrşit, una de pseudonime, întregesc bibliografia şi-i măresc valoarea de utilizare.

Volumul prof. V. Cărăbiş constituie un important instrument de lucru, care va aduce însemnate servicii cercetătorilor de istorie modernă şi contemporană a României. Bibliografia sa oferă o abundenţă de date ce urmează a fi valorificate în cuprinsul unor studii de istorie a presei româneşti. În acelaşi timp, bibliografia oferă informaţii în egală măsură privind cercetările de istorie locală şi naţională. Aceste periodice cuprind ştiri privind viaţa economică, socială şi culturală a judeţului Gorj de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi pînă astăzi, dar în acelaşi timp depăşesc cadrul unei arii geografice restrînse.

Profesorul V. Cărăbiş a întocmit, printr-o laborioasă cercetare, un folositor instrument de lucru. Este de dorit ca exemplul său să fie urmat de alţi cercetători pentru ca, pe baza unor asemenea lucrări de istorie a presei locale, să se poată intreprinde cercetări de orizont naţional.

Olimpia Diaconescu

BULETIN BIBLIOGRAFIC

I. LUCRĂRI TEORETICE, SINTEZE, GENERALITĂŢI

* * * *Bibliografia manualelor, tratatelor şi cursurilor universitare apărute în R.S. România, 1975—1976*, Biblioteca Centrală Universitară Bucureşti, Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, Bucureşti, 1979, 603 p.

BODINGER MARTIN, *Cartea românească veche în colecţiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iaşi. Catalog adnotat* (Cărţi rare şi preţioase-vol. 3), Iaşi, 1976, 467 p.

CĂZAN, GH. N. (coordonator), LUPU N. Z., NASTOVICI, EMA, BUŞE, C., *Documente şi texte privind lupta de eliberare antiimperialistă a popoarelor din Asia, Africa şi America latină 1945—1975*, Bucureşti, Facultatea de istorie-filozofie, 1979, 698 p.

* * * *Gîndirea social-politică antimonarhică şi republicană din România.* Antologie, studiu introductiv şi note de Gheorghe Ghimeş, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 442 p.

JUTIKKALA EINO, PIRINEN KAUKO, *Histoire de la Finlande*, Editions de la Baconniere, Neuchatel, 1978, 347 p.

PADRON, FRANCISCO MORALES, *Istoria descoperirii şi cuceririi Americii*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 490 p.

* * * *Petnadeset godini Institut za balkanistika 1964 1978. Istoričeska sprava i bibliografija*, Sofija, 1979, 217 p.

RĂDULESCU, ADRIAN, BITOLEANU ION, *Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare. Dobrogea*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 440 p.

* * * *Tradiţii de solidaritate revoluţionară româno-ungară, 1884—1946*, Documente şi amintiri, Edit. politică, Bucureşti, 1979, 451 p.

TUCĂ, colonel dr. FLORIAN, COCIU, MIRCEA, CHIRE, dr. F. *Bărbaţi ai datoriei 1877—1878. Mic dicţionar*, Edit. militară, Bucureşti, 1979, 302 p.

ŽUKOV, E. M., BARG, M. A., ČERNJAK, E. B., PAVLOV, V.I., *Teoretičeskie problemy vsemirno — istoričeskogo processa*, „Nauka", Moskva, 1979, 329 p.

II. ISTORIE VECHE

BÎRZU, LIGIA, *Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Edit. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1979, 110 p.

GLODARIU, IOAN, IAROSLAVSCHI, EUGEN, *Civilizaţia fierului la daci (sec. II î.e.n. — I e.n.)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 188 p. + 75 fig.

MĂRGHITAN, LIVIU, *Banatul în lumina arheologiei (paleoliticul — cucerirea romană)*, Edit. Facla, Timişoara, 1979, 214 p.

III. ISTORIE MEDIE

* * * *Byzantino-bulgarica*, Editions de l'Academie Bulgare des Sciences, Sofia, 1978, 389 p.

CONSTANTINESCU, NICOLAE, *Vladislav I*, 1364—1377, Edit, militară, Bucureşti, 1979, 163 p.

* * * *Etudes byzantines et post-byzantines.* Publiées par les soins de Eugen Stănescu et Nicolae-Şerban Tanaşoca, Edit. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1979, 310 p.

EVANS, R.J.W., *The Making of the Habsburg Monarchy 1550—1700*, Clarendon Press, Oxford, 1979, 531 p.

FLORJA B.N., *Russko-pol'skie otnošenija i političeskoe razvitie vostočnoj Evropy vo vtoroj polovine XVI — načale XVII* v, „Nauka", Moskva, 1978, 299 p.

IORGA, N., *Istoria lui Mihai Viteazul*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1979, vol. I, 219 p., vol. II, 297 p.
KOPANEV, A.I., *Krestijanstvo Russkogo Severa v XVI v.*, „Nauka", Leningrad, 1978, 244 p.
LJUBLINSKAJA, A.D., *Francuskie krestijane v XVI—XVIII vv.*, „Nauka", Leningrad, 1978, 252 p.
THEODORESCU, RĂZVAN, *Itinerarii medievale*, Editura Meridiane, 1979, 195 p.

IV. ISTORIE MODERNĂ

* * * *Aktualinye problemy sovetskoj istoriografii pervoj russkoj revoljucii*, Sbornik statej, „Nauka", Moskva, 1978, 316 p.
ATANASIU, VICTOR, IORDACHE, ANASTASIE, IOSA, MIRCEA, OPREA, ION M., OPRESCU, PAUL, *România, în primul război mondial*, Edit. militară ,Bucureşti, 1979, 542 p.
BRĂTESCU, G., *Tinereţea lui Carol Davila*, Edit. Albatros, Bucureşti, 1979, 263 p.
DRAJAKIN, V.S., *Samoderžavie burzuažija i dvorjanstvo v 1907—1911 gg.*, „Nauka", Leningrad, 1978, 244 p.
GÜRAN, TEVFIK, *Structure economique et sociale d'une region de campagne dans l'Empire ottoman vers le milieu du XIXᵉs.*, Sofia, 1979, 110 p.
HANISCH, ERNST, *Der kranke Mann an der Donau. Marx und Engels über Osterreich*, Europa verlag, Wien, München, Zürich, 1978, 433 p.
JELAVICH, CHARLES and BARBARA, *The Establishment of the Balkan National States*, 1804—1920, University of Washington Press, 1977, 358 p.
* * * *Nacionalnoos voboditelni dviženija na balkanskite narodi.* (Vtorata polovina na XVIII vek — 1878 g.), Bibliografija (1966 — 1976), Sofija, 1978, 157 p.
OFFERMANN, TONI, *Arheiterbewegung und liberales Bürgertum in Deutschland*, 1850—1863, Verlag Neue Gesellschaft Gmblt Bonn, 1979, 621 p.
PAVEL, TEODOR, *Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale (1878—1895)*, Edit. Facla, Timişoara, 1979, 347 p.
REMINI, ROBERT V., *Andrew Jackson and the course of American Empire, 1767—1821*, Harper and Row, Publishers, 1977, 502 p.
RETEGAN, SIMION, *Dieta românească a Transilvaniei (1863—1864)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 267 p.
* * * *Rolul maselor populare în făurirea unirii Principatelor române*, Edit. politică, Bucureşti, 1979, 556 p.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

AMOUROUX, HENRI, *Les beaux jours des collabos, juin 1941— juin 1942*, Editions Robert Laffont, Paris 1978, 560 p.
BABICI, ION, *Solidaritatea românească cu lupta antifascistă din Balcani*, Edit. politică, Bucureşti, 1979, 60 p.
BĂRBULESCU, ELENA A, *Lupta maselor populare în revoluţia de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă. Judeţele Olt şi Romanaţi. 1944—1947*, Edit. politică. Bucureşti, 1979, 207 p.
ENESCU, ION, *Politica externă a României în perioada 1944—1947*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 468 p.
GAWEDA, STANISLAW, *Uniwersytet Jagiellonski w okresie okupacji hitlerowskiej*, Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego, Warszawa-Krakow, 1979, 167 p.
* * * *Iaşul în lupta revoluţionară şi democratică.* Coordonator Gheorghe Zaharia, Junimea, Iaşi, 1979, 422 p.
LUPU, N. Z., CAZAN, GH. N., BUŞE, C., *Istoria universală contemporană*, vol. I, 1917—1945, Bucureşti, Facultatea de istorie-filozofie, 1979, 537 p.
MATICHESCU, OLIMPIU, *Doftana, simbol al eroismului revoluţionar*, Edit. politică, Bucureşti, 1979, 289 p.
* * * *Regimurile fasciste şi totalitare din Europa*, vol. I, Edit. militară, 1979, 562 p.
SIRKOV, DIMITIR, *V'nsnata politika na B'lgarija 1938—1941*, Nauka i izkustvo, Sofija, 1979, 343 p.
* * * *Studii de istorie a economiei şi gîndirii economice româneşti*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 300 p.

Gelu Apostol

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

FLOREA MOGOȘANU, **Paleoliticul din Banat**, 1978, 152 p., 11 lei.

* * * **Răscoala secuilor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări**, 1978, 159 p., 19 lei.

PETRE ROMAN, IOAN NEMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 159 p., 18 lei.

MARIA COMȘA, **Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov—Ploiești)**, 1978, 181 p., 30 lei.

PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siécles**, 1978, 158 p., 8, 25 lei.

ION HORAȚIU CRIȘAN, **Burebista and his time**, 1978, 253 p., 22 lei.

ALEXANDRU DUȚU, **Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural History**, 1978, 196 p., 12 lei.

MIHAIL KOGĂLNICEANU, **Opere, IV, Oratorie, II, Partea II-a (1874—1878)** 1978, 662 p., 49 lei.

OLIMPIU MATICHESCU, **Rabociaia solidarnosti v Ruminii (1921—1944 gg)**, 1978, 232 p., 11 lei.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, **Depozitele de bronzuri din România**, 1978, 390 p., 51 lei.

SEBASTIAN MORINTZ, **Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic**, 1978, 216 p., 21 lei.

BEATRICE MARINESCU, ȘERBAN RĂDULESCU ZONER, AUREL DUȚU, **Bucureștiul și epopeea independenței 1877—1878**, 1978, 198 p., 12 lei.

DAN BERINDEI, **Epoca Unirii**, 1979, 272 p., 16 lei.

DUMITRU VITCU, **Diplomații Unirii**, 1979, 186 p., 24 lei.

ILIE CORFUS, **Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea**, 1979, 448 p., 29 lei.

* * * **Independența României. Bibliografie**, 1979, 307 p., 31 lei.

VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, **Premise economice ale formării statului național unitar român**, 1979, 332 p., 27 lei.

ION BARNEA și colab., **Tropaeum Traiani. I. Cetatea**, 1979, 258 p., 38 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 138 p., 10 lei.

RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizație medievală românească**, 1979, 162 p., 28 lei.

TAHSIN GEMIL, **Țările române în contextul politic internațional 1621—1672**, 1979, 231 p., 11 lei.

RM ISSN CO—3878

I. P. „Informația" c.2151

Lei 10.